

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

Ч. 39

Митрополит Іларіон
(Проф. д-р Іван Огієнко)

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ
СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том I

А — Д

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННИЦЬ

— 1979 —

КАНАДА

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 39

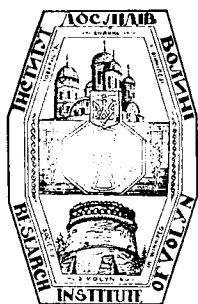
Metropolitan Ilarion

ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC
DICTIONARY
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Edited by
G. MULYK-LUTZYK

Vol. I

А — Д

Published by Society of Volyn

WINNIPEG — 1979 — CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ
Ч. 39

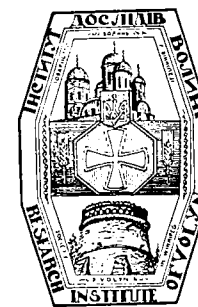
Митрополит Іларіон

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ
СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

За редакцією
ЮРІЯ МУЛИКА-ЛУЦИКА

Том I

А — Д

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННІПЕГ — 1979 — КАНАДА

ПЕРЕДМОВА

„Етимологічно-семантичний словник української мови” в контексті лексикографічних праць його автора

Цього року сповнилося 70 років від часу появи друком першої праці митр. Іларіона (в мирі — проф. д-ра Івана Огієнка) на тему лексикографії. Це була рецензія (п. з. „Як складати словники”) на „Українсько-російського словника” В. Дубровського. Ця обширна стаття була поміщена в IV книзі журналу „Літературно-Науковий Вістник” 1909 р.

Року 1980-го сповниться 70 років від часу появи друком того першого словника, автором якого був проф. І. Огієнко.

За життя автора було видано в книжковій формі десять його словників, а саме:

1. „Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ”. (Київ, 1910 р.).
2. Словарь ударений въ русскомъ языкѣ и правила русскаго ударенія. (Київ, 1911).
3. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выражений въ русской рѣчи. (Київ, 1912).
4. С л о в а р ь о б щ е у п о т р е б и т е л ь н ы х ъ и н о с т р а н ы х ъ с л о в њ в њ р у с с к о м њ я з ы к ѣ (з с т а т т я м и). (Київ, 1912).
5. Орфографическій словарь. (Київ, 1914).
6. Словарь военно-историческихъ терминовъ. (Київ, 1914).
7. Український правописний словник (менший). (Львів, 1923).
8. Український стилістичний словник. (Львів, 1924).
9. Український правописний словник (більший). (Львів, 1925).
10. Словник мови Тараса Шевченка. (Виданий накладом Т-ва „Волинь” у Вінніпезі 1965 р.).

Редакційна Колегія ІДВ й Т-ва „Волинь”:

*д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радзук,
о. д-р С. Герус, м. прот. С. Кіцюк, ред. М. Подворняк,
д-р Іраїда Тарнавецька, о. мгр. С. Ярмусь,
інж. І. Онуфрійчук.*

Крім цього він склав короткого словника старослов'янської мови, що є в прилозі до його праці „Пам'ятки старослов'янської мови X-XI ст.” (Варшава, 1929), а в журн. „Рідна Мова” (що виходив у Варшаві в 1933-1939 роках) був надрукований його короткий етимологічно-семантичний словник української мови.

Почавши з 1911 р., коли в журналі „Русский Филологический Вѣстникъ” (том 66, книги 3-4, 1911 р., Варшава) була опублікована його стаття „Къ вопросу объ иностранныхъ словахъ вошедшихъ въ русский языкъ при Петрѣ Великомъ”, проф. І. Огієнко впродовж дальшої своєї праці написав багато наукових розвідок на спеціальні теми, що відносяться до різних родів матеріалів для словників.

Другою розвідкою на тему чужих слів була його праця „Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ. Исторія проникновения заимствованныхъ словъ въ русский языкъ”. (Київ, 1914).

Стаття п. з. „Наголос чужих слів в українській літературній мові” (у Календарі „Дніпро” 1925 р.) — це та перша наукова розвідка митр. Іларіона, що відноситься до партикулярних матеріалів для словника української мови.

До слова кажучи, в історії української лексикографії проф. І. Огієнко був тим першим українським ученим, що особливу увагу звернув на потребу вивчення українських наголосів.

Між складеними ним словниками немає такого, в якому не були б подані наголоси заголовних слів (тут є й наголосові дублети), і, звичайно, цією прикметою характеризується реєстрова частина й ось цього словника.

Проф. І. Огієнко є автором першої в нас фундаментальної праці на тему українського наголосу. Це монографія „Український літературний наголос” (Вінніпег, 1952), до якої доданий словник з позначенням літературних наголосів.

**

Багато наукових розвідок на тему походження й значення різних слів проф. І. Огієнко опублікував у журналі „Рідна Мова”.

Пізніше, коли проф. І. Огієнко вже був у духовному сані (митрополит Іларіон), він у журналі „Слово Істини” (що він видавав у Вінніпезі в 1947-1951 роках) опублікував низку розвідок на тему походження й значення деяких слів, що належать до біблійного лексикону. Розвідки митр. Іларіона на теми етимології й семасіології деяких слів є також у журналі „Наша Культура”, якого він видавав у Вінніпезі в 1951-1953 роках. (Цей журнал був продовженням журналу „Наша Культура”, якого проф. І. Огієнко видавав у Варшаві в 1935-1937 роках).

У журналі „Віра й Культура” (що виходив у Вінніпезі від листопада 1953 р. до грудня 1967 року) митр. Іларіон (проф. І. Огієнко), редактор цього періодика (що був органом Науково-Богословського Товариства), опублікував чимало наукових статей на тему походження багатьох слів.

**

Коли не брати до уваги того словничка, що доданий до підручника „Український правопис із словничком”, що проф. І. Огієнко опублікував у Львові 1925 р., і того словника, що доданий до монографії „Український літературний наголос” (1952), а також того словника, що надрукований у журн. „Рідна Мова”, і того, що в прилозі до „Пам'яток старосл. мови X-XI ст.”, а тільки враховувати словники в книжковій формі, то автор опублікував їх десять.

Між тими науковими працями митр. Іларіона, що досі неопубліковані, є „Стилістично-граматичний словник української мови”, „Фразеологічний словник української мови”, „Географічні назви в українській мові”, „Гебрейські слова в українській мові” й „Життя слів. Семасіологічні нариси”.

Усі ці праці згадані в монографії інж. А. Нестеренка „Митрополит Іларіон — Служитель Богові й Народові. Короткий нарис його життя й діяльності”. (Вінніпег, 1958). Список тих праць, що до 1958 р. не були надруковані, інж. А. Нестеренко подав на основі інформацій їхнього автора.

Крім „Словника мови Тараса Шевченка” (що в цій монографії інж. А. Нестеренка (з 1958 р.) фігурував у списку ненадрукованих праць, а був він згодом (ще за

життя митр. Іларіона) виданий Інститутом Дослідів Волині в Вінніпезі, жодна інша з вищезгаданих його мовознавчих праць досі ще не була опублікована.

**

У тій частині спадкової маси, що митр. Іларіон у своєму тестаменті записав Товариству „Волинь” у Вінніпезі (була це частина його рукописів і його надрукованих наукових праць), був рукопис п. з. „Етимологічно-семантичний словник української мови”.

Історія тих процедуральних перипетій, яких зазнав цей словник (у формі рукопису) від часу упокоєння митр. Іларіона (29 березня 1972 р.) до часу передачі його Товариству „Волинь” у Вінніпезі, залишила на ньому свої сліди. Картки з авторовими поясненнями скорочень назв усіх тих джерел, якими користувався автор у процесі писання словника, зникли. Картки з поясненням скорочень номенклатури також пропали. Багато сторінок опинилося в хаосі перемішання. Пропала чимала кількість карток цього рукопису. Про це свідчить той факт, що в багатьох випадках бракує або початкових, або кінцевих карток з поясненням походження й значення деяких слів.

Про те, що складання цього „Е.-с. словника укр. м.” було закінчене після 1958 р., свідчить той факт, що на тому списку своїх недрукованих праць, що автор 1957 р. вислав до США інж. А. Нестеренкові, назви цього словника не було. Не було її на цьому списку й 1958 р., коли друкувалася вищезгадана монографія про митр. Іларіона. Ці факти свідчать, що в 1958 р. складання цього словника ще не було закінчене.

Про той факт, що митр. Іларіон складав цього словника, точніше стало відомо, коли він почав друкувати його в журналі „Віра й Культура”.

У числах за червень-липень 1964 р. цього журналу була надрукована його початкова частина від **а** до **абшид**, а перервалася вона на слові **аякси** в числі „Віри й Культури” за листопад 1965 р.

„Віра й Культура” після того виходила ще два роки, але продовження цього словника в дальших числах (після листопада 1965 р.) цього журналу вже не було.

Митр. Іларіон, що був перевантажений працею (в Українській Греко-Православній Церкві в Канаді, якої він був первоієрархом, на Богословському факультеті Колегії Св. Андрея, в Відділі слов'янознавства Манітобського університету й б. ін.), почав дедалі більше підупадати на здоров'ї.

Усі ці обставини, а головню загрозливий стан здоров'я митр. Іларіона, не дозволяли нижчепідписаному цікавитися причиною припинення друку цього словника.

І тільки по смерті митр. Іларіона, коли рукопис був переданий Т-ву „Волинь”, виявилось, що він ще не був готовий до друку. Чимала його частина являла собою тентативні нотатки, які треба було оформити для друку.

Це значить, що митр. Іларіон, коли рішився друкувати його в „Вірі й Культурі”, мусів для кожного числа цього журналу готувати до друку частинку цього словника. Але по 16-х місяцях (від червня 1964 р. по листопад 1965 р.) цю працю він мусів припинити, як видно — через затяжну недугу.

Вище було сказано, що 1958 р. на списку недрукованих праць митр. Іларіона ще не було „Етимологічно-семантичного словника української мови”. А цей факт свідчить, що складання його ще не було закінчене, і то тоді, коли стан його здоров'я почав підупадати, і лікарі радили йому значно зредувати свою працю. Але митр. Іларіон поступав навпаки: він почав працювати ще більше; він спішився, щоб закінчити ті свої твори, які ще не були закінчені. А було їх чимало.

Поспіх праці подекуди позначився й на рукописі „Етимологічно-семантичного словника української мови”.

У ньому є такі гаслові картки, на яких — через переречення, в поспіху — не подані вияснення їхніх етимологічних і семасіологічних аспектів, але їхній історичний аспект був зілюстрований цитатами з старої книжної мови українців.

При деяких українських словах через поспіх були пропущені їхні старослов'янські відповідники, які, як правило, подаються в цьому словнику.

Митр. Іларіон, звичайно, пильнував лінії розмежування між архаїзмами, діалектизмами, локалізмами та укра-

інськими літературними словами. Але в деяких випадках факт цього розмежування через поспіх не був відмічений.

Ці й тому подібні проріхи формально-технічного характеру, що в більшій чи меншій мірі належать до прикмет начерку цього роду наукових праць, і є одним з аспектів праці при підготові їх до друку.

Коли митр. Іларіон почав був друкувати цього словника в журн. „Віра й Культура”, він запрезентував його як „друге видання” цієї праці — мабуть, з уваги на той перший „Етимологічно-семантичний словник української мови”, що був друкований в журналі „Рідна Мова” (у Варшаві в 1933-1934 р.).

Однак вставки (в формі друкованих витинків з цього „Е.-с. словника укр. м.”, що був друкований в „Рідній Мові”), становлять собою тільки малу частину матеріялу цього нового (значно більшого) „Е.-с. словника укр. м.” митр. Іларіона. Ці вставки з журн. „Рідна Мова” вирізняються головно тим, що статті, якими супроводяться реєстрові слова, досить обширні, а деякі з них — це невеличкі наукові трактати.

У рукописі вияснення походження й значення деяких слів відрізняються від того вияснення, що подане у вставках з журн. „Р.М.”. (Звичайно, в таких випадках при підготові до друку треба було акцентувати вияснення новіше — другої редакції, а давніше вияснення викинути).

Деякі норми правопису вставок з журн. „Рідної Мови” (з 1933-1939 р.) треба було приноровити до тих правописних норм, що наявні в тих працях митр. Іларіона, які були написані по Другій світовій війні, — а це тому, що на цих вставках (витинках з журн. „Р.М.”) не було подано їхнього джерела, і тому їх не можна було трактувати як цитати. (Усі вони тут подані *verbatim*).

Грецьке письмо, яким у цьому „Е.-с. словнику укр. мови” написані грецькі слова, треба було транслітерувати латинкою — з технічних друкарських причин. З тих самих причин треба було писати згідно із східнослов'янською вимовою дві старослов'янські букви: великий юс тут заступлений буквою **у**, а малий юс — буквою **я**.

Дуже мало гебрейських слів у цьому „Е.-с. словнику укр. мови” написані гебрейським письмом. Їх також — з

технічних друкарських причин — треба було транслітерувати латинкою.

Одною з прикмет нового „Е.-с. словника укр. мови” є наявність великої кількості ономастичних матеріялів і слів з біблійного лексикону.

Митр. Іларіон, перекладаючи (в 1921-1940 роках) Біблію на українську мову (Старий Заповіт з гебрейської мови, а Новий Заповіт — з грецької), склав свій біблійний лексикон і включив його в новий „Е.-с. словник укр. мови”.

До тих новалій, якими новий „Е.-с. словник укр. м.” відрізняється від свого прототипа з журн. „Р.М.”, належить також той факт, що багато західноукраїнських слів заклаксифіковано не як діалектизми, а як синоніми їхніх східноукраїнських літературних відповідників.

Хоч він був складений в приблизно 1933-1964 рр., правопис у ньому частково відхилений від тих правописних норм, що, почавши з 1945 р., зобов'язують в Україні. (Це т. зв. „новий академічний правопис”). Правопис у цьому словнику також не цілком згідний з тією правописною системою, що була укладена конференцією українських мовознавців у Харкові 1927 р., і що згодом стала відомою як „академічний правопис” з 1929 року, що його також акцентували УВАН і НТШ на еміграції.

Свої застереження щодо цих обидвох правописних систем митр. Іларіон висловив у своїй праці „Наша літературна мова, — як писати й говорити по-літературно-му”. (Вінніпег 1950).

Тому що цей словник виходить друком з уваги на його лексикографічний (а не орфографічний) аспект, і тому що його видання має документаційний характер, як видання частини рукописної спадщини митр. Іларіона, автентичність правописної системи в ньому (напр. буква **ф** в вимові грецької *т е т и*, **г** в вимові гр. *г а м и* й латинського **g**, **л** (тверде) в вимові лат. **l** і т.д.) при підготові його до друку залишилася тут збереженою.

Юрій Мулик-Луцик

Вінніпег,
1 листопада 1979 р.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ*

- Алф. XVIII ст. — Алфавитъ (з XVIII ст.).
- Акад. Сл. — Русско-український словарь (академічний). Видання Академії Наук СРСР. (Почав виходити 1924 р., але на 6-му томі його друкування було припинене наказом влади).
- Азб. поч. XVIII ст. — Азбуковникъ (з початків XVIII ст.).
- А. Свид. — Анатоль Свидницький, „Люборацькі”. (Повість).
- АЗР — Акты, относящієся къ исторіи Западной Россіи.
- А. Чайк., Мал. — Андрій Чайковський, „Малолітній”. (Повість).
- Акты Зап. Рос. — Див. АЗР.
- Алек. — Д. И. Алексеев, П. Г. Гозман, У. В. Сахаров, Словарь сокращений русского языка. Москва, 1962.
- Архивъ Ю.З.Р. — Архивъ Юго-Западной Россіи.
- Афан. Никит. — Афанасій Никитинъ, „Написаніе Офонаса”. (Текст цього твору подав Софійській Современникъ під 1475 р. (Полное Собраніе Русскіхъ Лѣтописей. Т. IV).
- Б. Гр., Сл. I — Борис Грінченко, Словарь української мови — Українско-русскій словарь. Ч. I. Київ, 1909.
- Бир. Володимир Бирчак, Василь Ростиславич. (Повість).
- Брюк., Сл. — Alexander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Вільде, Х. — Ірина Вільде, „Химерне серце”. (Збірка новель).
- Вовчок, П. — Марко Вовчок, Повістки (народні оповідання). Т. I.
- Воропай — Олекса Воропай, Звичаї нашого народу. Мюнхен, 1958-1966.
- Г. Барв. — Ганна Барвінок, „Оповідання з народніх уст”.
- Даль — В. Даль, Толковый словарь живаго русскаго языка. Москва, 1867.
- Дм., Сл. — Н. К. Дмитриев, Русско-башкирский словарь. Москва, 1940.
- Енеїда — Іван Котляревський, „Енеїда”.
- Енци. укр. I — Енциклопедія українознавства. Ч. I. (Видання НТШ).
- Етн. зб. — Етнографічний збірник (Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові).
- Жал. Гр. Казимира 1340 — Жаловальна грамота короля К а з и м и р а з 1340 р.

* Тут подані тільки ті джерела, що в словнику позначені скороченнями. Відтворення повних назв джерел на основі скорочень зроблені редактором цього словника, тому що в рукописі не було ключа до абрєвіатури назв джерел.

Лемківський словар. Львів, 1862-1866.

Зб. 1073 — Збірник князя Святослава з 1073 р.

Зах. Б. — Іван Франко, „Захар Беркут”. (Повість).

ЗОЮР — Записки о Южной Руси (2 томи). Видав П. Куліш у Петербурзі в 1856-1857 рр.

Ипат. Літ. — Іпатський Літопис.

Ів. Виш. — Іван Франко, „Іван Вишнєвський”. (Поєма).

І. Нечуй-Л., К. — Іван Нечуй-Левицький, „Кайдашева сім'я”. (Повість).

І. Фр., Пр. — Іван Франко, Галицько-руські народні приповідки. Львів, 1901.

Калин. — Російсько-український словник. Під редакцією М. Я. Калиновича. В-во АН УРСР. Київ, 1956.

Катих. 1645 р. — Катихізіс з 1645 р.

Київ. Арх. Григ. — Київський архимандрит Григорій, „Похвала преподобному отцю нашему Феодосію”. (XI ст.).

Ключ роз. — Йоанікій Галатовський, „Ключъ разумѣнія”. (Проповіді й додаток п. з. „Наука або способъ зложеня казаня”). Київ, 1659.

Коц., Т. — Михайло Коцюбинський, „Тіні забутих предків”.

Крех. Ап. 1560-их рр. — Крехівський Апостол з 1560-их рр.

К. Дось. — Пантелеймон Куліш, „Досвітки. (Думки й поеми)”.

Лавр. — Лаврентій Літопис.

Лекс. 1627 — Памва Беринда, „Лексиконъ славеноросскій и именъ глѣкованіе”. Київ, 1627.

Леп., 3 гл. — Богдан Лепкий, „3 глибини душі”. (Збірка поезій).

Linde — S. B. Linde, Słownik języka polskiego. Warszawa, 1807-1814.

Мак. — Осип Маковей, „Ярошенко”. (Повість).

Мак., Пр. — Осип Маковей, „Прижмуреним оком”. (Збірка оповідань).

Мал. Енци. — Малая советская энциклопедия. Москва, 1928-1931.

Мат. Срезн. — Еманіль Срезневський, I. Матеріали для справочного и объяснительного словаря и грамматики. Петербург, 1854-1856.
II. Матеріали для древнерусского языка. Петербург, 1854-1856.

Мл. Св. — В. П. Милорадовичъ, Свадебнія пѣсни въ Лубенскомъ уѣздѣ, Полтавской губерніи. („Кіевская Старина”. Київ, 1902).

Метл. П. — Амвросій Метлинський, Народнія южнорусскія пѣсни. Київ, 1854.

Нов. Зав. в пер. Кул. — Святе Письмо Нового Завіту. Переклали вкупі П. А. Куліш и д-р Н. П. Пулюй. Львів, 1880.

Номис, Пр. — М. Номис, Українські приказки, прислів'я і таке інше. Петербург, 1864.

Новг. Літ. — Новгородський Літопис.

О. В. — Остап Вишня, „Літературні усмішки”, „Лицем до села”, „Українізуємось”.

Остр. Єв. 1056 — Остромирова Євангелія (з 1056-1057 рр.).

Орф. сл. І. Кириченка — Іван Кириченко, Орфографічний словник. Вид. Академії Наук УРСР. Київ, 1955.

Пан Тадеуш — Адам Міцкевич, „Пан Тадеуш”. (Переклав Максим Рильський).

Під тих. в. — Борис Грінченко, „Під тихими вербами”. (Повість).

Плав. — Володимир Плавюк, Приповідки або українсько-народна філософія. Едмонтон, 1946.

Пов. вр. л. — Повѣсть временныхъ лѣтъ.

Преобр. — О. Г. Преображенскій, Етимологическій словарь русскаго языка. Москва, 1910-1914. (Доведений до слова „судья”). Закінчення цього словника вперше видали в Москві 1949 р.

Пересоп. Єв. — Пересопницька Євангелія (1556-1561).

Патер. Син. XI — Патерик Синайський з XI ст.

Пісні Макс. — Мих. Максимовичъ, Українскія народнія пѣсни. Москва, 1827, 1834, 1849.

Палом. Данила — „Житие и хождение Данила русскія земли игумена” з XI ст. (Твір популярно відомий як „Паломник” Данила).

Павл. — Александръ Павловскій, Грамматика малоросійскаго нарѣчія”. (У прилозі „Краткій малоросійскій словарь”). Петербург, 1818.

Руд. — Микола Руденко, „Остання шабля”. (Повість).

Рудов. — Й. Рудович, Біблійна історія. Львів, 1917.

Рудч. К. — Іванъ Рудченко, Народные южнорусские сказки. Київ, 1869-1870.

Р. М. — „Рідна Мова” — журн., що його видавав проф. Ів. Огієнко в Варшаві в 1933-1939 рр.

Синонима пол. XVII в. — Синонима славеноросская (з половини XVII ст.). П. Житецький надрукував цей лексикон у журн. „Кіевская Старина” 1888 р.

СС. — Р. Смаль-Стоцький, „Українська мова в Советській Україні”. Нью-Йорк, 1969.

Сл. п. XVIII в. — Див. Азбуковникъ з поч. XVIII ст.

Соляр. — П. Ф. Солярскій, Опытъ библейскаго словаря собственныхъ именъ. Петербург, 1879-1887.

Лекс. 1596 р. — Лаврентій Зизаній, Наука ку читаню и разумѣню писма словенского. (У прилозі — Лекснѣ). Вильно, 1596.

Сл. о п. І. — Слово о полку Игоревѣ (з XII ст.).

Сл. разнояз. п. XVIII ст. — Словарь разноязычной (з почат. XVIII ст.).

Ст. або Стельмах — Михайло Стельмах, 1. „Хліб і сіль”, 2. „Людська кров”, 3. „Велика рідня”. (Трилогія).

Ст. М. Пр. — Олекса Стороженко, „Марко Проклятий”. (Поєма).

Ст. С. — Василь Стефаник, „Сини”. (Оповідання).

Тимашевъ — Кузьма І. Тимашевъ, Сборникъ (з кінця XVIII ст.) — Релігійні гимни, молитви, імена святих, пояснення значень чужих імен, чужі слова і т.д.

Тим. — Євген Тимченко, Історичний словник українського язика. 2-ге вид. Київ, 1930-32.

Тим. Сл. — Евг. Тимченко, Русско-малоросійській словарь. Київ, 1899.

Трубачев — О. Н. Трубачев, История славянских терминов родства. Москва, 1968.

Укр. рус. — Українско-русский словарь. АН УССР. Київ, 1953-1963.

Уч. Єв. XVI — Учительна Євангелія з XVI ст.

Фас. — М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Т. I. Москва, 1964.

Ф. Колесса, Д. — Філарет Колесса, Українські народні думи. Львів, 1920.

Филлин — Ф. П. Филлин, Лексика русского литературного языка древнекневской эпохи. Ленинград, 1949.

Фр., Зах. Б. — Іван Франко, „Захар Беркут”. (Повість).

Фр., 3 в. — Іван Франко, „3 вершин і низин”. (Поезії).

Харчук — Борис Харчук, „Волнь”. (Повість).

Хотк. — Гнат Хоткевич, „Камінна душа”. (Повість).

Чайк. М. — А. Чайковський, „Малолітній”. (Повість).

Чужб., Сл. — А. Афанасьєв-Чужбинський, Словарь малорусскаго нарѣчія. (Собрание сочиненій. Т. IX, Петербургъ. 1892).

Шахматов — А. Шахматовъ, Словарь русскаго языка. (1891-1910). — Він був редактором тільки деяких частин цього словника.

Шан. — Н. М. Шанский, Этимологический словарь русского языка. Т. I. Москва, 1963.

Шейк. Сл. — К. Шейковський, Опытъ южно-русскаго словаря. Москва, 1884-1888.

Шиян — Анатолій Шиян, „Гроза”. (Повість).

Шур., Рол. — Василь Щурат, „Пісня про Ролянда”. (Укр. переклад).

Ян. В. — Юрій Яновський, „Вершники”. (Повість).

ПОЯСНЕННЯ СКОРОЧЕНЬ*

А.	— Австралія	казах.	— казахський
а.	— архаїзм	караїб.	— караїбський
англ.	— англійський	копт.	— коптський
араб.	— арабський	кор.	— корінь
арам.	— арамейський	крим. татар.	— кримськотатар.
асир.	— асирійський	Л.	— Ленінград
б.	— болгарський	л.	— лінія
башк.	— башкирський	лат.	— латинський
білор.	— білоруський	Лекс.	— Лексикон
блг.	— болгарський	лит.	— литовський
в.	— вік (століття)	літ.	— літературний
вв.	— віки	літ. м.	— літературна мова
В.У.	— Велика Україна	мад.	— мадярський
в к.	— в кінці	місц.	— місцевий
Г.	— Галичина	міфол.	— міфологічний
г.	— говірковий	мн.	— множина
гебр.	— гебрійський	монг.	— монгольський
гол.	— голландський	моск.	— московський
гр.	— грецький	музич.	— музичний
Гр. Н.	— Григорій Назіянський	на Заході	— на західноукраїнських землях
д.	— давній	на п.	— на початку
давньонім.	— давньонімецький	народ.	— народній
д. єв.	— давньоєврейський	на Сході	— на східноукраїнських землях
дієпр.	— дієприкметник	нім.	— німецький
др. інд.	— древньоіндійський	от.	— отець
ел.	— еллінський	п.	— польське
євр.	— єврейський	Пер.	— Передмова
єгипет.	— єгипетський	перен.	— переносно
ж. ім'я	— жіноче ім'я	перс.	— перський
жін.	— жіночий	погов.	— поговірка
ж. р.	— жіночий рід	полт.	— полтавський
З. У.	— Західня Україна	поль.	— польський
зах. укр.	— західноукраїнський	по-рим.	— по-римському
звукнасл.	— звуконаслідування	порт.	— португальський
зм.	— зменшений	пох.	— походить
ін.	— інше	поч.	— початок
ім. римський	— імператор рим.	півд. слов.	— південнослов'янський
індоєвр.	— індоєвропейський	півн. зах.	— північнозахідній
ісл.	— ісландський	прикм.	— прикметник
ісп.	— іспанський		
італ.	— італійський		
йон.	— йонський		

* Повні форми тих скорочень, що митр. Іларіон подав у рукописі свого словника, відтворені тут редактором.

р. — рядок
рос. — російське
рум. — румунський
рос. — російський
Р. Хр. — Різдво Христове
сер. г. — середньовічне германське
сер. гр. — середньовічне грець.
сер. лат. — середньовічне латинське
серед. — середній
середньов. — середньовічний
сканд. — скандинавський
слов. — слов'янський
см. — сантиметр
спільноіндоевр. — спільноіндоевропейський
спол. — сполучник
срб. — сербський

стар. — старий
ст. герм. — старогерманський
ст. сл. — старослов'янський
старогр. — старогрецький
суч. — сучасний
сх. сл. — східнослов'янський
тат. — татарський
тур. — турецький
тюрк. — тюркський
угор. — угорський
флам. — фламандський
фр. — французький
халд. — халдейський
ц. сл. — церковно-слов'янський
ч. р. — чоловічий рід
черк. — черкаський
чс. — чеський
япон. — японський

А

А — перша буква всіх алфавитів світу, слов'янських та індоєвропейських. Встаровину ця буква звалася „азъ”, цебто „я”, яка через „яз” рано перейшла в „я”.

З стародавнього аза позосталася часта й жива примітка: Він ані а з а́ не знає, — цебто нічого не знає. Почнемо з а з і́ в — від самого початку.

А — приставка при багатьох звуконаслідувальних вигуках домашніх звірят і визначати проганання їх, напр.: а б і́ р — на овечок, а к і́ ш — на кур, а б а́ зь — на ягнят, а л я́ — на свиней, а т а́ сь — на качок, а ц ю́ — на пацят, а г у́ на гусей і т. ін. Так само загальне а г о́ в! По різних говірках ці вигуки до звірів різні.

Час постання цих звуконаслідувальних вигуків — це прामова.

Від багатьох з цих вигуків постають дієслова: абрjúкати, аврjúкати, агúkати, ацjúкати і т. н. Багато іменників: аврjúкання, аля́кання і т. ін.

А! — вигук різного психологічного значення, і при кожному значенні своя різна інтонація: здивування, болю, насмішки, жалю й ін.

Лекс. 1627 р. 1: „А — голос жалованья”.

А! — вигук незадоволення. О.В. І. 187: А! Що з вами балакати!

А! — вигук здивування: „А, нарешті й ти!” Гр. II. 7. „А, дівчата!” (163). „А, дак так! Дак так! скрикнула” 367.

А-а! — вигук великого здивування чи переляку. „А-а! — якось несамовито, гостро крикнула дівчина” (Гр. II. 139-).

А-а-а! — вигук здогаду. „А-а-а, це ти верхолазе!”. Стельм. 436. „А-а-а, — спроквола сказала і здогадливо стукнула по лобі”. 541.

А-а-а! — вигук здивування. „А-а-а, Чернобай, давненько не бачились. Харч. I. 161.

А-а-а-а! — вигук великого здивування. О.В. І. 128: А-а-а-а! Та-а-ак! в мене човна взяли! А-а-а-а?!

А хіба що? — вираз запитання. О. Вишня І. 93: Ви союзники? А хіба що?

А — спол. В літ. м. найчастіше протиставний: Нехай думка, як той ворон, літає та кричить, **а** серденько соловейком щебече та плаче, Шевч. Вже вдавнину вживали **а** зам. **і, та**, але це було дуже рідко. Під п. впливом в З.У. дуже часто вживають **а** зам. **і, та**, (**et**): Можна було визирати, на поле між дном воза **а** землею, Мак. „Ярош”. 154. Ніколи не вживають **а** зам. **і, та**: Два **та** два — чотири, в З.У.: два **а** два — чотири.

Український сполучник **а** широкого змісту, як гебрійське **ve**. Див. Іларіон: „Зложене речення в біблійній мові („Віра й Культура” 1962 р. чч. 5 і 6, 1963 р. ч. 3).

А вдавнину вживалося і як еднальний сполучник **і**, а тепер це живе в Зах. Укр. говорах.

Слово о п. І. 1187 р.: Княземъ слава а дружинѣ.

Аарон — брат Мойсеїв, д. ев. **Aharon**, слово незнаного походження, може й не гебрійське. Ім'я пишуть: гр. **Aarōn**, лат. **Aaron**, ст. слов. **Ааронъ**, рос. **Арон**. Зв'язування **Aharon** з **Aron** (Ковчег Заповіту) безпідставне. Лекс. П. Беринди 1627 р. 330 дає: **Аарон** — Гора Крѣпкая, або гористый, або научальний.

Солярський І. 1 дає: гірний або освітлений, просвітитель. „**Аарон** (ж) — дух или дума” (Алф. XVII. 73).

Абажур, -ра — ковпак на лямпу, запозичене в XVIII ст. з фр. зложення: **abat-jour** (**abat** — відбиває, **jour** — день, світло).

А базь! — вигук на вівці, щоб відійшли. Харч. І. 58: Грицю, вівці в шопу вскочили. — Зараз вижену. — **А базь!**

Абáхта чи **обáхта**, п. **obacht, odwach**, з нім. **Hauptwache**, рос. **гаунтвахта** — військова сторожівня.

Абба́ — з араб. **авва**, а це з д. евр. **av** — батько. Слово часто вживалося на Сході, як титул для поважніших осіб, напр.: **Абба Аріка** і т. ін. Грецьке **abba**, ст. сл. **авва**. В Новому Заповіті з перекладом: **Авва Отче**. Мр. 14. 36. Рим. 8. 15, Гал. 4. 6. Див. **авва**.

Абба́т — Ігумен, Настоятель монастиря в Католицькій Церкві, від араб. **авва**; лат. **abbas**, фр. **abbe**, англ. **abbot**, іт. **abbate**, нім. **Abat**. В коптійській та сирійській Церкві **аббат** — Священик або Єпископ. Патріярх Ефіоп-

ської Церкви, в Абісинії зветься **abuna** — батько наш. Ст. сл. **авъва**. **Аббаті́са** — Настоятелька.

„Сл. разномовної” поч. XVIII ст.: „**Аббат** — **авва**, Отець, Настоятель обители”.

Абди́кація, з лат. **abdicatio** — зречення, відмовлення від престолу чи влади.

Абзац, з нім. **Absatz** — відступ вправо на початку тексту, новий рядок. Від **absetzen** — відставляти. Архичервоної рядок (бо вдавнину писався справді з червоної букви).

Абі́ — вдавнину часто вжив. зам. щ о б, **ut**: Пошлися кь брату своєму, **аби** ти помогль, Пов. вр. літ (Див. Акад. сл.) 6601 (1093) р. Це старе **аби** вже зовсім зникло в літ. м. в значенні **щоб**, уживається тільки в значенні **коли б тільки**: **Аби** люди, а Піп буде. Погов. В думках укр. **аби** в розумінні щ о б, немає зовсім. В з. укр. говорах, під впливом п., ще часто вжив. **аби** зам. **щоб**: **Велів** спочити, **аби** набралися сил, Фр. „Зах. Б.” 14.

Абі́ — слово загальнослов'янське, постало як зрощення сполучника **а** і частки **би**.

Абі́ — **щоб**, ст. сл. „а быхъ”.

Слово о п. І. 1187 р.: Възлелѣй, господине, мою ладу кь мнѣ, а быхъ не слала кь нему слезъ на море рано. 39.

О бояне, — **аби** ты сіа плъкы ущекотал. 6.

Аби тоє вичитати. Катих. 1645 р. 2.

Просячи Господа Бога, **аби** имъ допомагал. Катих. 1645 р. 39б.

Уч. Єв. XVI. 170б: Заплати **аби** ни хто не взял.

Просимо, **аби** далъ намъ животъ побожный. Катих. 1645 р. 67б.

Абі́що — що-будь. Це тобі не **абі́що!**

Абі́синія — держава в Африці, назва від імени народу **абісинці** — мішані, по-араб. **ашеб** „ітпохівіан”, по-укр. **ефіопи**. Офіційна назва держави **Ефіопія**.

Абіту́рієнт — випускник, хто кінчає середню школу, з сер. лат. **abituriens** — хто збирається виходити, від лат. **abire** — виходити.

Або́ — стародавній сполучник, значенням рівняється **чи**.

Лекс. 1627. 254: Уряд **або** справа.

Лекс. 1627. 257: Шáрпаю **або** рву.

А б о в Лексиконі 1627 р. дуже часте, так само часте і албо, з польського.

Або — или. Син. 6.

„Або — зане или ибо” (Алф. XVII в. 68).

Аб ово (ab ovo), лат. „від яйця”. Коли говорять про початок чогось, то часто кажуть: почнемо аб ово. У давніх римлян обід починався яйцем, а кінчався яблуком, і тому казали: ab ovo usque ad mala — від яйця до яблука. Завів цей вираз латинський поет Горацій Фляк (65-8 р. до Хр.) у своїй праці „Наука про поезію”.

Але вираз „ab ovo” можна також простіше пояснити; він визначає: від яйця, цебто від самого початку. Часом кажуть: від Адама.

Абонемѐнт, -та — попередня оплата, підписка на що, з фр. abonnement, від abonner — передплатувати, замовляти. Нова позичка, з поч. XIX віку. Звідси й абонѐнт-передплатник, а б о н у в а т и — передплатувати.

Аборигѐн — корінний мешканець якоїсь країни, мешканець від давнини. До нас прийшло в XVIII в. через лат. ab origine — від початку. Див. автохтони, оригінальний, туземець.

Аборт, -ту — викидиш. З лат. abortus від abortior — передчасно родитися, зложення: ab i orior — родитися. До нас прийшло в пол. XIX в.

Абощо — чи що інше, і тому подібне.

Лекс. 1627. 433: Манна — дар, упоминок, або що.

Або що? — вигук запитання, особливо недовірливого. Харч. I. 26: Порадь ліпше, що робити? — Або що? Вільде I. 574: Маю ключі! Або що?

Або що? — невдоволене запитання. „Не смій зривати! — Або що?” Харч. I. 161.

Абракадабра — незрозуміле чудодійне слово в заговорах, слово магічної сили; переносно: нісенітниця, набір слів. Часом вияснюють з евр. обра-кад-абра: минула лихорадка (кадахат, кад — пронасиця). Є кілька вияснень і всі непевні. Прийшло до нас з нім. в пол. XVIII віку.

Абревіату́ра — скорочення двох чи кількох слів, складене з початкових букв, початкових складів і ін., напр. ІС ХС — Ісус Христос, УНР: Українська Народня Республіка, ЧК — Чрезвычайна Комісія і т. ін.

Від лат. brevis — короткий. Сер. лат. abbreviatura —

скорочення, abbrevitas — скорочення, італ. abbreviatura.

Звідси й абревіація.

Абревіатура — „Див. „Словарь сокращений русского языка”, склали Д. И. Алексеев, П. Г. Гозман, I. В. Сахаров. Дано 12500 скорочень, М. 1963 р., 486 ст.

Абрѐк, -ка — гóрець, гірняк, верховінець, з черк. abreg. До нас прийшло з поч. XIX віку.

Абрико́с ч. р., абрикóса ж. р. — південне дерево й його плід. Лат. praecox — скороспілий, перейшло через ряд мов, з гол. abrikos, і прийшло до нас з п. XVII в.

Сл. почат. XVIII в.: „А пр і к о с — белая слива”.

Абрис, -су, — з нім. Abriss — лінійний обрис предмета, контур, від abreissen — чертити. До нас прийшло з п. XVII віку.

„Сл. разномовної” поч. XVIII в.: „Абрис — рисунок, узор”.

Абсентеїзм, -му — відсутність. До нас прийшло в пол. XIX віку через фр. absentéisme; англ. absenteeism.

Абсолют, -ту — вічне, духовна первооснова, самодержець. До нас прийшло на к. XVII ст. з лат. absolutus через нім. Absolut, п. absolut.

„Сл. разномовної” поч. XVIII ст.: „Абсолют — самовластний”.

Абсолютізм, -му — самодержавна влада. З лат. absolutus — самодержавний, до нас прийшло на п. XIX віку через фр. absolutisme — необмежена монархія.

Абсолютний — необмежений, безумовний. До нас прийшло на поч. XIX віку з лат. absolutus — досконалий, незалежний, через нім. absolut — безумовний.

Абсорбува́ти — вбирати, всосувати. З лат. absorbere, від sorbere — глитати, всосувати. До нас прийшло в середині XIX віку через нім. absorbieren — всосувати, всмоктувати.

Абстрагува́ти — мисленно віддалятися від конкретного до теоретичного узагальнення. Слово походить від лат. abstrahere — віддаляти, відвертати. До нас прийшло в к. XIX віку через нім. abstrahieren. Рос. абстрагіровать.

Абстра́кний — ненаглядний, віддалений, див. абстрагувати. З лат. abstractus — віддалений. До нас прийшло в пол. XIX віку з нім. abstrakt. Рос. отвле́ченный.

Абстра́кція — мисленне представлення чого. З лат. *abstractio* -- духове віддалення, від *abstractus* -- віддалений, *abstraho* — відхиляю, віддаляю. До нас прийшло на поч. XIX віку.

Звідси абстракціонізм, -му, — абстрактний напрям у мистецтві.

Абсúрд, -ду — нісенітниця, безглуздя, дурниця, теребені. З лат. *absurdum* від *surdum* — незрозуміле, неясне; зложення: *ab i surdum*. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. *absurde* — нісенітниця.

А́бшид, -ду — відставка, прощання. До нас прийшло на п. XVIII в. з нім. *Abschied* — відставка.

Аваддо́н, д. євр. *avaddon* — погибіль, від *avod* — гинути. Це синонім шеолу (аду), пор. Йов 26. 6, 28. 22, Пр. 15. 11, Пс. 89. 12. Об. 9. 11. Див. Шеол.

Алф. XVII в. 615-62: „Авадо́н (євр.) — отець бездны или злобѣ”.

Лекс. 1927 р. 331: „Авадо́н — єв., Аполліон ел., а словенски губьяй или пагуба, викореняючий, або затраченье, або вынужаючий, выглотуючий”.

Аванга́рд, -ду — частина війська висунута вперед, передовики взагалі. До нас прийшло на поч. XVIII віку з фр. *avan-garde* — висунуте вперед, передовий загін. Зложення: *avant* — спереду (з лат. *abante*) та *garde* — сторожа.

„Словарь разноязычной” поч. XVIII ст. „Авангардія — передовое войско, крыло”.

Аванза́л. -лу чи аванза́ла — передня заля, передпокій, з фр. зложення: *avant* — спереду, *salle* — зал чи заля — передня заля. До нас прийшло в XVIII ст.

Сл. поч. XVIII ст.: „Антикамора — прихожая (комната), передняя, крестовая”.

Аванпо́ст, -ту — передня сторожа, з фр. *avant* — спереду, *post* — сторожа. До нас прийшло на п. XIX віку.

Ава́нс з фр. *avance* — гроші, що наперед виплачені на рахунок чого.

Вільде: Сприймав як виданий собі аванс II. 212.

Авансува́ти — іти вперед по службі. З лат. *abante* — „вперед” виникло фр. *avancer*. До нас прийшло на к. XVII віку через нім. *avansieren*. Рос. авансіровать.

„Словарь разноязычной” поч. XVIII ст.: „Авансіровать — происходит в чин, успевать”.

Авансува́ти — давати завдаток. До нас прийшло в к. XIX віку через фр. *avancer* — давати гроші наперед, давати завдаток. Рос. авансіровать.

Авантю́ра — ризиковна пригода, скандал. З сер. лат. *adventura* від *advenire* — траплятися. До нас прийшло в к. XVII віку через фр. *aventure* ж.р.

В З.У. відома форма авантура з п. *awantura*.

„Словарь разноязычной” поч. XVIII ст.: „Авантюра — приключение, похождение”.

Авантюри́ст, -та — шукач пригод, пройдисвіт, паливода. До нас прийшло в XIX в. з фр. *aventurier*. Нім. *Abenteuerer* те саме.

Авантю́рний, авантю́рницький — пригодницький, відважний, наглий. До нас прийшло в XX віці через фр. *aventureux* чи нім. *abenteuerlich*.

Ава́рія — пошкодження чого, а також і розбиття чого. Слово походить від араб. *awar* — шкода, збиток. До нас прийшло в XVIII ст. через італ. *avaritia* — зіпсуття, ушкодження. Нові значення (розбиття, загибіль, крах) слово аварія набуває вже в XX ст.

А́вва, ст. сл. *авва*, гр. *abba*, з гебрейського *avva*, арамейське й сирійське *avva* — батько, отець. Відоме з ст. сл. пам'яток X-XI вв.

Слово „авва” також вживаємо при іменах старих монахів: Авва Петро — Отець Петро.

Лекс. 1596. 1: „Авва — тато, отець”.

„Авва то ест отець”. Крех. Ап. 1660-х рр. ст. 264. Лексикон 1627 р. ст. 332: „Авва — отче, тату, сиряки ест”. Див. абба.

Алф. поч. XVII в. 53: „Авва — по еврейски авва, а по руски отец, а по гречески патёр. Нѣции же авва толкуют быти тую рѣчь великій отец. Но нѣсть тако, и се лжуть, авва бо толкуется точію отец, а великій не прикладывати”.

Авваку́м, пророк, д. євр. *Chavakkuk*, гр. *Ambakoum*, лат. *Nabasus*. Ст. сл. Аввакумъ, Амбакоумъ. Походження слова темне, само воно повавилонське, може асирійське, й визначає назву якоїсь рослини. Максим Грек перекладав „батько повстання”.

„Авва кум, или Амвакук, или Абаккук — борець силний, або в спорах їх, запасник, облапляючий, або ширм'яр, (?) бдуючий м'сто, або суета. А Максим (Грек): Отець востанія. Авва бо — отець, кум же востани”. (Лекс. 1627 р., 332).

Алф. поч. XVII в. 725: „Ава кум (євр.) — отець поставляй. Авва бо поєврейски толкується отець, а куми толкується поставляй”. Це точний переклад. Часом перекладають: любов Божа. Соляр. 6: обіймаючий або борець.

„Авгієві стайні” — забруджене помешкання; великі в чомусь не порядку, які трудно направити. — Вираз цей походить з грецької міфології. В Авгія, царя Еліди, були величезні стайні, які ніколи не чистились, а тому сильно забруднилися. Очистив їх тільки герой Геракл (по-рим. Геркулес) тим, що провів у ці стайні річки Алфей і Пеней, і вони за один день очистили Авгієві стайні.

Авгур, -ра — віщун, провісник, жрець у давньому Римі. До нас прийшло в XVII ст. з лат. *augur* — провісник, ворожбит по птахам; зложення: *au* з *avis* — птах та *gur*, від *gurgulio* — горло.

„Словарь разнорозичной” поч. XVIII ст.: „Авгур — угадчик, предсказатель”.

Август, ст. сл. аугоусть, як назва восьмого місяця, назву свою має від римського імператора Августа Цезаря, що реформував календаря. Від лат. *augustus* — величний, священний, — так назвали й цього місяця, бо він був особливо щасливий в житті імператора Августа, і римський сенат його ім'ям назвав восьмий місяць. Україн. серпень. Див. календар.

Слово є вже в Остр. Єв. 1056 р.: аугоусть.

Лекс. 1627 р. 356: „Август, лат. — ест от ворожби с чого названий або от множення. Прилагательн'ї: славний, зацний, знаменитый, панскій. Имя римского ц'саря. Ест и м'сяцу тоє ж имя”.

Августіший, з лат. *augustus* — священний. Алф. XVII в. 51: „Древле убо во еллин'хъ честно (шановано) б'ї имя Августъ, т'мже в почесть коємуждо сановнику царьскому даяшеса нареченіє се”.

„Словарь разнорозичной” поч. XVIII ст.: „Август'їшій — преизбранный, священниший”.

О. Вишня I. 329: Неяка-небудь проста собі цариця, а „августейшая” цариця.

Августа, -сти — ж. ім'я. Лат. *Augusta* — священна, велична.

Авдитор, -ра — суддя слідчий, що вислуховує, в давнину старший учень, що вислуховує знання учнів. З лат. *auditor* — вислухувач, суддя слідчий, від *audio* — вислуховую. В укр. мові авдитор був важною особою по всіх братських школах XVI-XVII віку, а також в Острівській Академії 1577-1624, в Могилянській Колегії з 1633 р. і ін. Учителі з України сотнями вчителювали в Росії за XVII-XVIII віки, і перенесли з собою і шкільну термінологію.

Ось чому неправильно у І. Смирнова 50 і Шанського 175. Такого повно в Смирнова, — він твердить, ніби такі слова прийшли до нас через польську мову, а факти кажуть: через українську.

Авдиторія — помешкання, в якому слухаються виклади. З лат. *auditorium* від *audire* — слухати. До нас прийшло рано, в XVI-XVII віці, у час праці братських шкіл.

„Словарь разнорозичной” поч. XVII ст.: „Авдиторія — слухалище”.

Авдієнція — офіційний прийом у високопоставленої особи. З лат. *audientia* — вислухання, слухання, від *audio* — слухати. Слово прийшло до нас на п. XVIII ст., може через п. *audiencia* — послухання.

Авель. Кн. Буття 4. 2. А далі вона породила брата його Гавеля” (*Havel*). Гр. *Abel*, лат. *Abel*, ст. сл. *Авель*, д. євр. *Havel* — марнота. Правильно вяснює Словник П. Беринди 1627 р. 332. „Авель чрез се на початку: суета; чрез алеф — плач, скорб”. Пор. Книга буття 50. 11: „І побачили мешканці того краю, кенаанейни, жалобу (*évl*) в Горен Ашаду та й сказали: „То тяжка жалоба (*ével*) для Єгипту!” Тому то кликнули ім'я його: Авел — Міцраїм” (жалобний Єгипет). *Havel* — марности, *Avel* — жалоба.

Авенір, -ра, ст. сл. Авенир'ъ, євр. батько світла — *Av'ner* (2 Сам. 3. 25). Солярський I. 17 дає: с'яти, світити, батько світла.

Аверкій, -кія, ст. сл. Аверк'їй, також Оверк'їй, з гр. *Averkios* — „той, хто держить чи відкидає”.

Лекс. 1627 р. 333: „Аверк'їй — дерзновен”.

Авесалом, д. є. Av'salom (2 Сам. 13.1) — батько спокою, гр. Abessalom, ст. сл. Авесаломъ.

Алф. XVII в. 725: „Авесалом (євр.) — отець мира” (спокою).

Авжéж! — вигук згоди, так. „А тобі страшно? — Авжеж!”. Ст. II. 424. „Авжеж, авжеж, така спека надворі!”. Ст. II. 437. Авжеж розпитаю. Харч. I. 6.

А в ж é ж ! — вигук ствердження, так. „Це ж і солону по душах розладуть? — Авжеж”. Харч. I. 340.

Авів, д. євр. aviv — наука першого весняного місяця. Див. Вих. 9. 31, 13. 4, 16. 1 і т. ін., пізніше зветься звавилонська нісан. Aviv — дозрілий колос ячменю; або (за асир. еви): блиск, світло.

Авимелéх, ст. сл. Авимелехъ, з гр. Avimelech, гр. з гебр. Avimelech — батько мій цар.

„Авимелéх (євр.) — отчее царствіе” (Алф. XVII. 736).

Авітаміно́з, -зу — назва недуги: недостача вітаміну в організмі. В основі „вітамін”, приставка а- гр. без, не, ні. Це термін ученого К. Функа (народ. 1884 р.). До нас зайшло з поч. XX віку.

Авіа́тор — літун. З лат. avis — птах, фр. aviateur — літун. Звідси й авіа́ція. — До нас прийшли з п. XX віку.

Авксéнтій і Овксéнтій, гр. вихований.

Лекс. 1627 р. 357: „Авксéнтій — растителен”.

„Авксéнтій (гр.) — раститель”. (Алф. XVII. 736).

Авкціо́н, -ну - публічний розпродаж за найбільшу ціну, з лат. auction, від лат. auctio — зростання. Див. ліцитація.

А-во! — вигук: а ось! а от!

Вільде I. 335: А-во і Бронко йде!

Авра́ам. — Це ім'я означає (за Біблією) батьківське благословення на ціле життя. В разі потреби, коли стається щось велике, ім'я може бути й змінене. Так, Сам Бог перемінив ім'я Авра́ам на Авра́ам. Про це читаємо Буття 17. 5: „І не буде вже кликатися ім'я твоє: Авра́ам (Av'ram), але буде ім'я твоє: Авра́ам (Av'raham), бо вчинив я тебе батьком багатьох (hamon) народів”. Слово неясне, може вавилонське: Аврам — високий батько, Авраам, Av'raham — батько множини. В Av'ra-

ham супроти Av'ram добавлено тільки склад ha — може з hamen — натовп, множина.

Лексикон 1627 р. ст. 333: „Арам — отець винеслий або от. високий, або пришелець, пришелник, приходень. Авра́амъ — Отець многих” (народів).

Азбуковник поч. XVII ст. подає: „Аврам (євр.) — приходник, Авраамъ (євр.) — отець языкомъ” (народам), л. 726).

Алф. XVII в. 726: Авра́ам (євр.) — приходник. Авра́ам (євр.) — отець языком (народам).

Абра́ум — така вимова в З.У., а в Східній Аврум. У Харчука: „Волинь” III все форма Абрум.

Аврора, лат. Aurora — богиня світанку, світова зірниця.

Авспі́ції, -цій — вдавнину це ворожба з польоту птахів, з лат. avis — птах і aspicere — дивитися. Переносно: види на майбутнє, провіщення.

Австра́лія — частина світу, від латин. australis — південний. Відкрив А. голландець Віллі Янц р. 1606-го, і назвав її Новою Голландією. Згодом ця частина світу отримувала різні назви, і тільки з 1798-го року закріпилася за нею назва Австралія.

Австрія — назва країни від ст. нім. öster — східний і Reich — держава, Oesterreich — Східня Держава. Ця Східня земля була заселена слов'янами, але з IX в. цю землю захопили німці. Відень — слов'янська назва столиці (нім. Wien).

Автентичний — зовсім однаковий, той самий. З гр. authentikós — самодостатній, той самий, дійсний, справжній, вірний, самовласний, від authéntes — володар, зложення: autós — сам і ányimí — чиню. До нас прийшло в сер. XIX віку через фр. authentique — справжній.

А в тім — зрештою.

Вільде I. 341: А в тім, якщо б і дійшла чутка, то завжди можна б (вияснити інакше).

Авто́ — самоход, з гр. autós — сам. З фр. auto. Наголос сх. у. авто́, зах. укр. áвто.

Вільде: Вийшов з авто II. 349.

Автобіографія — опис життя когось, написаний ним самим, життєпис. Від гр. зложення autos — сам, bios — життя, grapho — пишу.

Прийшло через фр. *autobiographie*. Звідси й автобіографічний, рос. -фіческий.

Автобус, -са — самоход, з гр. *autós* сам і суфіксальне *bus* (як в *омнібус*, *тролейбус*). Прийшло через нім. *Autobus*.

Автогэн, -на — самородний, з гр. *autogenés*. Зложення: *autós* — сам, *génos* — рід. У нас з фр. *autogène*.

Автограф, -фа — власноручний рукописний текст твору, власноручний напис на чому. Від гр. зложення *autos* — сам, *grapho* — пишу. Прийшло до нас через фр. *autographe*. Наголос грецький *автóграф* (так і літ.), фр. *автограф*.

Автодафэ — спалення засудженого на вогнищі, особи чи речі. Слово з португ. *auto da fe* — акт Віри (католицької), бо в Іспанії та Португалії сильно шаліла інквізиція.

Автокар, -ра — самовізок, зложення з гр.: *autós* — сам і англ. *car* — візок; через фр. *autocar* (фр. з англ.).

Автокефалія, гр. *autós* — сам + *kephalé* — голова, самостійність, самостійна Церква, самоуправна, цебто Церква, що має свого Голову, свого власного керівника, незалежна.

Автократ, -та — самодержець, самовладний. Зложення з гр. *autokratés*: *autós* — сам, *krátos* — сила. Взятє з фр. *autocrate*. Звідси так само й похідні: *автократія*, *автократізм*, -му, взяті десь у XVIII віці.

Автомат, -та — самодіяльний, саморушній, машина. З гр. *automátos*: *autós* — сам, *mátos* — зусилля, — з фр. *automate*, з к. XVIII в. Також *автоматичний*, рос. -ческий.

Автомобіль, -ля (з гр. *autós* — сам і лат. *mobilis* — рухомий) — „саморухова” машина, приводиться в рух своїм внутрішнім двигуном. Взятє в к. XVIII — п. XIX в. з фр. *automobile*. Так само постали: *автомобілізм*, -зму, *автомобіліст*, -ста, *автомобілівий*.

Автоном, -нома, гр. — самозаконник. Алф. поч. XVII в. 736: самозаконен. Лекс. 1627 р. 357: „Автоном — самозаконник, или самозаконен”.

Автономія — самоврядування, незалежність. З гр. *autonomía*: *autós* — сам, *nómos* — закон. В ст. сл. відомі кальки цього слова: *самозаконіє*, *своєво́ліє*, див. *Матеріали* Ср. III. 250.

Автор, -ра — особа, що створила якийсь твір, з лат. *autor* або *auctor* — творець.

Лексикон 1627 р. ст. 333: „Автор: начальник, першій винайдитель якоись речі, повод, причина”. „Авторовъ”. Кр. Ап. 1560 pp. 593.

Алф. XVII в. 535: „А в т ó р (рим.) работник”.

Слово в укр. літературі ще з к. XVI — п. XVII в., з укр. перейшло до мови рос.

Звідси: *авторський*, *авторство*.

Лекс. 1596. 295: Тво́рец — створітель, автор.

Авторитарний — самовласний, самовладний, від лат. *auctoritas* — влада, через фр. *autoritaire* — самовладний.

Авторитет, -ту, з лат. *auctoritas* — гідність, сила, влада. Звідси нім. *Autorität*, — загально визнана сила чи гідність, чи особа з ними. Звідси *авторитетний*.

Сл. поч. XVIII в.: „А в т о р и т е т — власть, влада”.

Алф. поч. XVII в. 686: „Аукторита́ (лат.) — достоинство или древняя”.

Автострада — дорога для авт. Зложення з італ. *autostrada*: *auto* — авто (гр. *autós* — сам) і *strada* — дорога. Зовсім нове слово. Від нього *автостра́дний*.

Автохтón, -на — корінний мешканець, тубілець (не тубілець), *автохтónи* — первісне населення якоїсь землі. З гр. зложення: *autos* — сам, *chthon* — край, земля. Ст. сл. *тоземець* — переклад з гр. Див. *абориген*, *тубілець*.

Ага! — індоевр. і спільносл. вигук різного значення; нім., англ., італ. *aha!*

А га! — це подвоєний вигук *a!* з інтервокальним *г* в ньому (пор. *Шан*, 37).

А га! — поширений в укр. мові вигук різного психологічного значення, з різною інтонацією: критикування, насмішки, погрози й т. ін. Звідси: *ага́кати*, *аге́кало* — хто часто вживає *ага*, *ага́кання*.

А га́! — вигук задоволення. О. В. I. 133: *Ага́!* *Лови, жінко, лови-лови-лови!*

А га́! — вигук ствердження. „Батько дома? — *Ага́*, дядьку...” Харч. III. 171. *Ви з отого села? — Ага!*

А га́! — вигук задоволення й ляку. О. Вишня I. 333: *Ага́*, *попалась, голубочко!*

Ага! — вигук пригадки собі. О. Вишня І. 316: Про что это я?! Ага!...

„Ага, — здогадався Грицько — Бог один! Харч. І. 110.

Ага! — вигук осоромлення. О. Вишня І. 314: А скільки у вас автомобілів? — Усього тільки десять! — Усього тільки? Ага!

Ага, ага! — виклик підкреслення, що так: Вільде: Знову твоя облудна езуїтська, ага, ага, езуїтська покора II. 98.

Ага-га! — вигук здивування, недовір'я.

Ага, з тур. „ага” — старший брат, старший, начальник. Відоме з 1517 р. (Шан. 38).

Агапіт, -та — ім'я, ст. сл. Агапите, гр. улюблений.

„Агапіт (гр.) — любовен” (Алф. XVII в. 736).

Агапій, -ія, ст. сл. Агапії, гр. улюблений, любов.

„Агапій — любим” (Лекс. 1627 р. 334).

Агапія, -пії, ст. сл., гр. улюблена. Нар. Гапа, Гапка.

„Агапія — любимая” (Лекс. 1627 р. 334).

Агар, -рі - ст. євр. ім'я ж. р., ст. сл. Агарь. Гебр. Агар — утеча, тимчасова мешканка.

„Агарь — обитавшая” (Алф. XVII в. 736).

Агасфёр, -ра — ім'я „вічного жида”, засудженого на вічне мандрування по світу. Перший такий мандрівник — Каїн (див. Буття 4. 12). Ім'я Агасфер — це перерібка Ахашвероша „Книги Естер”.

Агат, -ту — назва дорогоцінного каменя. З гр. achátes. — від назви річки Achátes в Сицилії, на берегах якої цей мінерал уперше знайдений. Лат. achates з гр., фр. acate, англ. agate.

У нас ще з ст. сл. ахатесь, ахатись (різне читання гр. ети чи іти).

„Алфавит” п. XVII віку розповідає про агата на л. 201: „Ахатись — камень есть, иже сардоникс наричется акисин... Иметь же силу врачевную, острым бо по ослѣ, испущает сок и цѣлит угрызения зміиная и скорпиёвая, соком его помазуемо отгоняются”.

Агафáнгел, чол. ім'я, зложення agathos — добрий, áγγελος — вісник.

„Агаѳангел — благий вѣстник” (Алф. XVII. 73). Лекс. 1627 р. 334: „Агаѳангел — благий вѣстник”.

Агафія, -фії і Гафія, -ії, ст. сл. Агаѳія, гр. добра.

„Агаѳія — благая” (Алф. п. XVII. 736). Лекс. 1627 р. 334: „Агафія — благая”.

Агафóн, -на, чол. ім'я, ст. сл. Агаѳонъ, гр. добрий. Народне Гапóн.

„Агаѳóн (гр.) — благ” (Алф. XVII в. 73).

„Агаѳóс — благий” (Алф. XVII в. 64).

Агафóник, -ка — чол. ім'я, гр. зложення: agathós — добрий, níke — перемога.

„Агаѳóник — благопобѣдный (Лекс. 1627 р. 334).

Аггéй або Огій, ст. сл. Аггей, євр. святковий, урочистий, радісний. Лексикон 1627 р. 334: „вдьячный, веселый”.

Агéй! — вигук остороги. Харч. І. 24: Агей, з дороги!

Агéнт, -та — представник якоїсь установи. З лат. age-re — діяти, agens — адвокат. До нас прийшло на п. XVII в. з фр. agent чи з нім. Agent.

В З. У. часта форма аєнція, аєнт, а́гент з п. agencja, agent.

Так само: агéнтство, агéнтура, агéнтурний.

Сл. поч. XVIII в.: „Агент — адвокат, стряпчий”.

Агилля! або гилля! — вигук на гусей.

Агі! Агі на тебе! — вигук незадоволення, догани в Зах. Укр., в Східній рідке.

Ір. Вільде І. 19: Що бідному боятися когось? Агі!

Агиографія — Життя Святих, з гр. зложення agios — Святий, grapho — пишу.

Алф. XVII в. 476: „Агиографя — Святая Писанія”.

Алф. XVII в. 476: Агиобсть — Святий, гр.

Агиоло́гія — наука про Святих. Див. Гагіологія.

Агитáтор, -ра — підбурювач, той, хто провадить агітацію. З лат. agitare — рухати, підбурювати, agitator — підбурювач, погонич. З лат. фр. і нім. Agitator. Взятє десь у пол. XIX в. (Шан. ЧО). Звідси й агітація, агітаційний, рос. агітаціонный, агітувати, агітка (запроста агітація).

А́гнець, Ангнця́ — головна часточка в Ім'я Ісуса Христа, що виймається з проскурки на Проскомідії. Ст. сл. агньць, агня, гр. amnos, лат. agnus.

Лекс. 1596 р. 1: „а́гнець — баранок. а́гніца — молодая овечка”. Алф. XVII в. 55: „А́гнець — баран млад-

ний. Наричет же Писаніє и Христа Бога Агньцем и Юнцѣм приточнѣ (алегорично). Понеже бо яко тая животная древле еврее на жертву Богови привидеше закалаху во очищеніє своїх согрѣшеній, тако и Христось, Богъ нашъ, принесє Себе волное заколеніє, яко единоплѣтєнь Агнець непорочєнь, о нашихъ грѣсѣх. Наричютьжєся приточнѣ (алегорично) Агнцами и Святїи Мученицы. Понеже бо и тїи заклани быша яко агньцы и принесошася Богови яко жертвы одушевленныя у Всесожденія словєсная”.

Агница — юнѣйшая овечка. Наричетжєся Писаніємъ и Прєсвятую Богородицу Агницею, по приточнѣ (алегорично)”.

Агнія, -нії, жін. ім'я, ст. сл. Агнія, гр. *Agnia* — непорочна, свята, чиста, священна.

Агностицизм, -му — недослідимість, непізнаваемість, неможливість пізнати. Від гр. *agnostos* — непізнавальний, зложення: гр. а без, не, і *gnōsis* — пізнання, довідування. Філософ Гекслі (1825—1895) склав цього терміна року 1869-го. Взятє з англ. *agnosticism*. Звідси й агностик — прихильник агностицизму.

Агѡв! — вигук покликання до рівних чи молодших. „Агов, хлопці й дівчата!” Гр. II. 470. Харч. I. 20: Гей, Самійло, Михайло! — Агов! озвались з гурту.

„Агов, Пилипе? Не чує. Оглух?” Харч. I. 204.

Агѡв! агій! агі! — вигуки в розумінні: стій!

Агѡнія, гр. *agonia* — боротьба чи змагання, стан людини перед настанням смерті, боротьба життя зо смертю. Взятє з фр. *agonie* в XVIII віці. Звідси агонізувати, рос. агонизировать.

Аграрний — земельний, землеробський, з лат. *agricolus*; прийшло через фр. *agriculteur* чи нім. *agrар* десь в 60-х роках XIX в. (Шан. 42). Так само аграрій, аграрник — хто займається землею.

Аграфа — незаписаний в Євангелії вислів Ісуса Христа. З гр. а — без, не, і *grapho* — пишу. Апостол Павло в Діяння 20. 35 подає незаписанє Слово Ісуса Христа: „Блаженніше давати, ніж брати”. Або: „Де двоє або троє зібралися в Ім'я Моє, там Я серед них” (Матвія 18. 20). До цього знайдєна аграфа: „А де один, там Я в ньому”.

І промовив Ісус Своїм Учням: „Де в Ім'я моє двоє чи троє зберуться, там і Я серед них пробуваю, а де тільки — один — то Я в ньому!” (Аграфа, Матвія 18. 20).

Агрикультура — землеробство. Зложення з лат. *ager* — поле, нива, *cultura* — обрїбка, розроблення.

Агрипіна, -ни — жін. ім'я, ст. сл. Агриппина, гр. проста. Лексикон 1627 р. 334: „Агрипіна — проста”. Народ. Горпина. Подібно як Агафрена (гр. неутральна) — нар. Гапка.

Агронѡм, -ма — знавець поля. З гр. *agros* — поле, нива і *nomos* — закон. Взятє з фр. *agronome* на п. XIX віку (Шан. 44).

Звідси: агрономія — наука про оброблення поля, те саме агрономіка.

Літ. наголос агронѡм, зах. укр. з п. агрѡном.

Агрєсія, лат. *aggressio* — напад, збройний напад. Агрєсор, лат. *aggressor* — нападаючий. Агрєсївний — нападаючий, лат. *aggressivus*. Слова взятї з фр. мови за нового часу.

Агруст, агрєст. -та (але не порічки), з лат. *agrestum*, італ. *agresto*, — ягоди порічки, а також вино з нього. Див. порічки. В укр. мову дісталосє з польської.

Алф. XVII в. 546: „Агрость толкуєтьє натрое: первое — села с жителми, второе — винограды и пашни без людей, яже предградія наричютьєя, третіє — луги”.

Агү! — вигук виклику! Агү! А де ти! До дітей: Агү! Агүсі! Вигук східньослов'янський.

Походить з вигуків а! у! а між ними інтервокальне г. Пор. ага, еге, ого, угу, — тут вставне емфатичне г.

Агү! — вигук на овець. „А-г-у-у... тю-у-у! — гукнув дід на овець...” Трєш — терєш — трєш! ХРВ. 39.

Ад, аду — ст. сл. адъ, той світ, місце загробного життя, воно найглибше у всій вселенній. З гр. *ades, aides*. „Ад кром'шній” — ад преісподній, найглибший, біблійний вираз, див. Іс. 14. 9, Второз. 32, 22. Див. кромішний. Звідси й ст. сл. адьскъ — адський.

Ад виводять з гр. зложення: а — не, без, і *eido* — бачу: місце, де нічого не видно, темнота. Або з гр. *aianes* — мучительний, жорстокий, скорбний, печальний.

Лексис 1596 р. 1: „Ад — темность, недовѣдомое мѣсце. преисподняя, погребку адис илїдис”.

Алфав. поч. XVII ст. подає: „А д ъ толкується истлѣніє, а поеллински ад толкується тма, а полатински ад наричется пекло” (л. 576).

Лексикон 1627 р. 334: „А д ъ — мѣстце, которого нѣ знаємо, нѣ видимо: темница. Адѣ преисподній: найнижшее, на самомъ сподѣ, мѣстце пропастное або пекло”.

Ad hominem — див. *argumentum ad hominem*.

Адажіо, з іт. *adagio* — помалу. Зложення з *ad* — з і *agio* — спокій, тому перше адажіо визначало спокійно. Взятє з іт. в XVIII віці.

Ада́м, д. евр. *adam* — людина взагалі. Перший чоловік своєї осібної назви не мав, — звався загально „Людина” (*adam*). *Adam* — „людина” споріднена з *adamah* — земля; пор. лат *homo* — *humus* У жидів немає власної назви Адам, а це доказ, що й *adam*, як перша людина, це не власна назва. Буття 5. 1, 2, де читаємо: „Того дня, як створив Бог Людину (*adam*), Він її учинив на Подобу Свою. Самцем і самицею Він їх створив, і поблагословив їх. І в той день, як були вони створені, кликнув Він їхне ім'я (*et -šemam*): Людина (*adam*)”. Як бачимо, *adam* — спільна назва для першого чоловіка й першої жінки. В самій Біблії немає імени Адам. Див. про це мою статтю: Адам, мовно-теологічний нарис, „Рідна Мова” 1938 р. ч. 7-8, ст. 325-330.

„А да́м толкується земля воплощенна или родитель. Еврее бо землю наричют Ада́мом, того ради и рожденного от нея наричют Ада́м” (Алф. XVII в. 726).

Лекс. 1627 р. 335: „Ада́м і челевѣк або земскій, рудый”.

Хресного імени А да́м у православних немає, в католиків воно часте.

„А да́м о с — земля. Еврее бо Адамос землю наричют. Того ради й рожденного от нея Адамом наричют” (Алф. XVII в. 576—58).

А да́м ъ Новий — це Ісус Христос, пор. 1 Кор. 15. 45. — Азбуковник поч. XVII ст., л. 244б подає: „Христосъ Богъ нашъ, воплоцася нас ради, бысть Новий Ада́м”.

Адамáнт, -ту — дорогоцінний камінь, алмаз, діамант, від гр. *adámas* того ж значення. Зложення: гр. *a* — не, і

damádzo — розбиваю. Камінь дуже твердий, нерозбивальний. В давніх пам'ятках маємо форму адамант і адамас, ст. сл. адамантъ.

Лекс. 1627 р. 335: „А да ма́нт — діямент або твердий, неужитый, алмаз моск., дорогой камень, а кров козля его мягчит”.

Алфавит поч. XVII в. 102б: „Георгие (елл.): воздѣлан или твѣрдый адама́нт”.

Адамáшек, -шка, — шовкове полотно, шовк. Назва з араб. назви міста виробу Дамаск, по-польськ. *Damaszek*. Латин. *adamascus* (тут *a* — араб. член). З лат. по всій Європі. Здибується в україн. писаннях XVI-XVII вв., з польського.

Ада́мове яблуко. — Круглості людського тіла середньовічна й давня медицина часто називали яблук о м, а тому й округлість спереду шиї (кадик, борлак) віддавна звано яблуком. Борлак помітніший на шиї чоловіків, і по-латинському зветься *rotum viri*, чоловіче яблуко. Але правильніша давньоєврейська назва: *puh haadam*, *puh adam* — яблуко людське. По-давньоєврейськ. *adam* (з родівником *ha adam*) — це „людина” (див. мою статтю „Адам” в „Слові Істини” ч. 8). Але слово *adam* давно вже сприйняте як власна назва Ада́м, тому й борлак став зватися не „людським”, а Ада́мовим яблуком. І такий вираз, уже як Ада́мове яблуко, помандрував по всій Європі.

Крім цього, кожний народ склав різні оповідання про це „Ада́мове яблуко” вже на основі т. зв. народної етимології, стосуючись до слова Ада́м. Часте таке оповідання. Коли Ада́м їв заборонене яблуко з Дерева Пізнання Добра й Зла, а Бог його покликав, то Ада́м так налякався, що яблуко стало йому в горлі, й аж до сьогодні свідчить людям про Адамів гріх.

„А да́м о в е яблуко” до нас прийшло може з нім. *Adamsapfel*.

Адвенті́ст, -та — член секти адвентистів. Секту заснував року 1833-го в Нью-Йорку В. Міллер, — він проповідував скоре пришестя Ісуса Христа і кінець світу. З лат. *advenire* — приходити, *adventus* — пришестя. Від лат. постало англ. *adventist*. До нас прийшло в XIX віці.

Адвока́т, -та — судовий оборонець. Походить від лат. *advocare* — прикликати на допомогу, звідси лат. *advocatus* — оборонець. Адвокат — *ad-vocatus* (*vox* — голос). Від нього нім. *Advokat* (*Rechtsanwalt*) у нас відоме на п. XVIII віку.

Звідси: адвокату́ра, адвокатський. Літ. наголос адвокат, зах. укр. з п. адво́кат. Див. меценас.

Народне — брехач, брехунець. Вільде: Пригрозила їм, що наколи проти її волі наймуть брехача, то вона таке виробить їм у залі суду, що пожалкують II. 155.

Адеква́тний — однаковий, тожоний. Походить від лат. *adaequatus*, пор. лат. *aequare* — рівняти, *aequus* — рівний). Другісні значення цього слова: пропорційний, вистачальний.

Аде́пт, лат. *adeptus* (від *adipisar*) той, що досягнув чи збагнув щось, послідовник, прихильник, наслідувач.

Літ. наголос аде́пт, за фр. *adepte*. Зах. укр. з п. адепт.

Адміністрати́вний — приналежний до правління, керування. Походить від лат. *administrare* — служити, помагати, *minister* — слуга. З лат. фр. *administratif* те саме. Взятє в XVIII ст.

Звідси: адміністратор, адмініструва́ти, адмініструва́ння, адміністра́ція.

Адміра́л постало з арабського слова *amir-al*, що означало перше командуючого взагалі, а пізніше — головного командуючого флоту, владика моря. В середні віки міжнароднього права не існувало, на морі панували пірати, а тому мореплавання було дуже небезпечне. Купецькі кораблі пускалися в дорогу тільки по декілька разом, а для безпечности вибирали собі головного отамана, що й звався адміралом.

Звання військового адмірала перші запровадили маври в Іспанії, а вже від них це слово поширилось і по цілій Європі. — Яким чином попало до арабського *admiral* вставне *d*, не в'яснено; в мові французькій й тепер: *amiral*, без *d*. Але можливо, що *amiral* зближено з лат. словом *admirari* (дивуватися), звідки може й постало середньолатинське *admiralius*.

До нас прийшло в XVI ст. від швед. *amiral* (воно з ст. фр. *admiral*), або голл. *admiral*. Шан. (48-49) вставного *d* не в'яснив.

Звідси: адміра́лтєйський, адміра́лтєйство, адміра́льський.

Адо́на́й. — Божа назва Адонай, гебр. *Adonaj*: 1 М. 15. 2, 5 М. 3. 24, Суд 6. 15, 1 Цар. 2. 26, 2 Цар. 7. 6, Пс. 8. 2 і т. ін. Слово Адонай визначає Пан. Сама форма *Adonaj* — це множина, т. зв. *pluralis majesticus*, маестатична множина. Слово це вживається в Біблії і в своєму первісному значенні: пан, *adon*, напр. Числа 32. 25, Єр. 3. 11, Пс. 105. 21. Те саме *adoni* — пан мій, Буття 47. 18; *adone* хоч множина, але визначає тільки пан (Буття 42. 30, 33); *adonav* також тільки пан 1 М. 39, 2, 3, 7; *adonaj* 1 М. 32. 5 це пан, і т. ін.

Слово Адонай перекладають по-грецьк. *Despota*, наше Владика, а по-латинск. *Dominus*, Господь. Значення Адонай таке близьке до значення Єгова, що замість написаного в Біблії Єгова євреї завжди читали й тепер читають тільки Адонай, бо вимовляли слово Єгова сперво-віку їм заборонено. — Лексис 1596. 1: „Адо́на́й — Господь Бог”.

Лекс. 1627 р. 335: „Адо́на́й євр., — Господь, Пан, Ім'я Боже єдно з десяти”.

Алф. XVII в. 476 „Адо́на́й — Господь”.

Адре́са, ж. р. чи а́дрес, -су ч. р. З фр. *adresse*, від *adresser* — зазначати кому лист. Зах. укр. адре́са, рос. а́дрес.

А́дрес, -су — писане привітання кому. „Михайло підніс імениннику вітальну адресу від імені „Рідної Хати”. Харч. I. 300.

Звідси: адре́са́нт, з фр. *adressant*, нім. *Adressant* — той хто адресує листи. Адре́са́т, з фр. *adressat*, нім. *Adressat* — той, кому посланий лист чи що інше. Адре́сува́ти — писати адресу.

Сл. поч. XVIII в.: „Адрес — надпись, подпись. Адресовать — указа доставить, довесть. Адресоваться — пристать, сказать, отослаться”.

Адміністратор, -ра — правитель, управитель, завідувачий. Те саме і в церковному управлінні: Адміністратор заступає в управлінні Єпископа. З лат. *administrator* — управитель. Відоме вже в XVI ст. До нас прийшло з польського *administrator*.

Адміністрація — управління. З лат. *administratio* — управління, від *administrare* — управляти, керувати. До нас прийшло з н. *administracja* в XVII ст.

Сл. поч. XVIII ст.: „Адміністрація — управління, опекунство”.

Ад'ютант — офіцер-помічник при військовому начальнику. З лат. *adjutans* від *adjuvare* — помагати. До нас прийшло з нм. *Adjutant*, може через н. *adjutant*.

Літ. наголос ад'ютант, зах. укр. з н. ад'ютант.

Звідси ад'ютантський.

Сл. поч. XVIII в.: „Ад'ютант — помічник”.

Аер, гр. *aér* — повітря.

Лекс. 1596 р. 1: „Аер — въздух. Алф. XVII в. 62: „Аер — въздух”. Лекс. 1627 р. 335: „Айр — вѣтр, въздух, повѣтрье”.

Сл. поч. XVIII в.: „Аер — въздух, горезреніе”.

Аеродром, -му — місце стоянки літаків. З гр. зложення: *aér* — повітря і *dromos* — біг, місце для бігу. До нас прийшло на поч. XX віку через фр. *aérodrome*.

Аеронавт, -та — літун у міжпланетному просторі. З гр. *aér* — повітря і *náutes* — пливак, від *náus* — корабель. До нас прийшло в к. XVIII ст. через фр. *aéronaute*.

Звідси аеронавтика, з фр. *aéronautique* — наука про літання в міжпланетному просторі.

Аероплан, -ну — літальна машина. З греко-лат. зложення: гр. *aér* — повітря, лат. *planum* — площина. До нас прийшло на поч. XX віку через фр. *aéroplane*, зложення: гр. *aér* — повітря і лат. фр. *planer* — ширяти.

Аеропорт, -ту — великий аеродром. З гр. фр. зложення: гр. *aér* — повітря, фр. *aéro* — аероплан (скорочено) та фр. *port* — місце для стояння кораблів. До нас прийшло на поч. XX ст.

Аеростат, -ту — літальний балон, щерть наповнений легким газом. З гр. зложення: *aér* — повітря та *statos* — стоячий. До нас прийшло в к. XVIII ст. з фр. *aérostat*. Року 1783-го у Франції відбувся перший політ братів Монгольф'є на аеростаті (по-англ. *ballon*, по-рос. *воздушный шар*).

Звідси аеростатичний з фр. *aérostatique*. Рос. аэростатический.

Аж — сполучник, ст. сл. даже.

Кр. Ап. 1560 pp.: Мовил аж до свитання 109. Дошли аж до Неба 646.

Лекс. 1627 р. 49: „Даже — аж”.

Аж поки, поки аж. Лекс. 1627 р. 54: „Дондеже — аж поки албо поки аж або аж”.

Лекс. 1596. 24: Пржеде, даже — перше аж.

Аж — дондеже, донелѣже (Синоніма пол. XVII в. 1).

Аж (з давн. аже) в часових побічних реченнях вживається в сполученні з словами поки, тільки, доки, з не або без не: Поралася, аж поки наварила обідати, Грінч. „Під тих. в.” 221. Не вийдеш звітлія, аж доки не віддаси, Нов. Зав. в пер. Кул. Мт. 5. 26. В З.У. в цих випадках вживають просто аж, — це п.: Нічого не розуміли, аж доїхав Ковч під саме село, Бирч. „Вас. Рост.” II. 153.

Слово всеслов'янське, але тепер в рос. літ. мові не вживане.

Аж до — до самого (кінця).

Уч. Єв. XVI. 89: Мѣчь проходит аж до роздѣлѣня живота. 895: Аж до скончаніє свѣта.

Постъ трвѣеть ажъ до самого Успенія. Катих. 1645 р. 40.

Ажурний. фр. *à jour* — наскрізьний, прозорий, тонко зроблений.

Аз, ст. сл. азъ - яз, я. Лекс. 1596 р. 1: „Аз — я”.

Аз, яз, я стоять поруч в Грамоті в кн. Мстислава 1130 р.: Се азъ Мьстиславъ, Язъ далъ. А се я далъ есмь. Див. азбука.

Азazel, д. євр. *Azazel*. За Книгою Еноха, Азazel — один із тих анголів, що повстали були проти Бога. А.

навчив чоловіків воювати, а жінок — прикрашуватися. За Божим наказом Рафаїл зв'язав Азазела по руках і ногах, і прив'язав до дикої скелі, де він пробує до Суду Божого. Взагалі це темний дух. Етимологія слова не остаточно znana, але початок його — д. евр. ez — козел; ст. сл. дає отпущеніє. Див. козел відпущення, пор. Левит 16. 8.

Азала́лія — назва квітки. З гр. azaléos — сухий. Це термін К. Ліннея; рослина (кущ) названа тому так, що любить суху землю.

Аза́рія, д. евр. Azar'jahir, Azar'jah — поміч Господа. Лекс. 1627 р. 335: „Аза́рія — помоч Господня”.

Аза́рт — сильне хвилювання, запальчивість. Слово пережило довгу семантичну історію. Спочатку ісп. і порт. azar визначало гру в кості, пізніше хід у грі, випадок, ризико гри, від цього й сильне хвилювання. Є й інші висвітлення (див. Преображенський ст. 3).

До нас прийшло з нім. Hasard (а воно саме з фр. hasard).

Азбука — алфавит, буквар. Назва походить від церковнослов'янської назви двох перших букв азбуки: **а** (аз) і **б** (буки). Слово „алфа́віт” походить від грецьких назв **α** (альфа) і **β** (віта). Лексикон 1627 р. ст. 15: азбука, алфа́бет албо абеца́дло”. Латинське abecedarium.

А з б у к а звалася в XVIII ст. ще й абевега. Року 1786-го. М. Чулков видав працю під назвою: „Абевега рускихъ суевѣрій”.

Лекс. 1627. 154: Писмо — азбука.

Пізніше, в XIV віці, складено назви буквам так, щоб вони творили речення, напр.: аз, буки відя, глаголю добро... „Наш Он покой”. „Рци слово твердо”...

Алфа́віт поч. XVII в. на л. 975 подає: „Алфа́вітъ тол(кується) азбуковникъ или азъ вѣди”.

Синоніма пол. XVII в. I: Азбука - - алфавитъ, буква.

А л ф а в и т ь — азбука, буква (Синон. пол. XVII в. I.)

Азербайджан, -ну, область ССРСР. Назва від місцевого: азер — вогонь, байджан — країна, цебто „Країна вогню”, бо тут багато нафти.

Азі́ль — право на перебування в якійсь державі політичного збігця чи й випадкового переступника, організовано розпочалося ще в давніх євреїв, див. Книга Чисел

35, де розповідається про „міста ховання”, are hammiklat, грецьке poleis phugauterion. А сама назва йде від латинського urbes auxilii (Числа 35. 6).

Слово „азі́ль” походить з гр. ásylon (лат. asylum) — недоторканість, недоторканий захисток: переступник прибігав у Церкву й брався за ріг Св. Престолу, — тоді Церква заступалася за нього і не віддавала світському судові (див. Ріг Спасіння).

Азі́я, ст. сл. Asia, гр. Asia, лат. Asia. Спочатку найважливіша частина світу, колиска першої культури й Християнства. Назву виводять від фінікійського слова asi — схід, світло. Фінікіяни звали Азією всі землі на схід від їх батьківщини. Є й багато інших етимологій (Соляр. I. 60), напр. гр. прикметник asia — тіниста, болотяна земля. Спочатку Азія була малою, див. Європа.

Інші виводять назву від назви дочки Оксана й Геміди, Асія, матері Прометея.

Виводять також від асирійського asi — схід, світло, в протиставленні до ereb — захід, морок, темрява, або Європа. Перше знали тільки західню Азію, цебто Малу Азію, і її приймали за всю Азію.

Лекс. 1627 р. 354: „Асія — мулистая, болотом вязнучая, плюгавая”.

Лекс. 1627. 446: Краина Азії. З Понту, країни асійскої.

Азо́в — місто Ростовської області. Вдавнину в греків звалося Танаїс і належало до Київської держави. Але р. 1067-го це місто захопив половецький князь Азак, і місто було назване пізніше його іменем Азо́в. Звідси й назва моря Азовського.

Аї́р — болотна рослина, татарське зілля, татарщина, з тюрк. aer.

Ай! — вигук, ще індоевр. походження, і всеслов'янський; звідси айкати, айкання — слова звуконаслідувальні.

А й ! — вигук переляку, болю, здивування. Подвоєна форма ай-ай, аяй. Звідси аякати. „Ай! — скрикнула несамовито Гаїнка”, Гр. II. 458.

А й ! — вигук нетерплячки. „Ай, які ж бо ви! Харч. I. 94.

Айва́ — плодове дерево і сам плід в Криму, на Кавказі і ін., з тат. тур. айва́. Тюрк. словник Махмуда Кашгарського XI в. уже подає слово айва́.

Айда́! — ходім, швидко ходім, див. гайда. Часом уживається гайда́. Харч. I. 51: Айда, Петре, на гойдалку! 46: Айда подивимось на нього! 67: Айда! — ватага парубків залопотіла по сходах. 134: Айда до хати!

Айзик — поширене єврейське ім'я в Україні. Це англійська вимова імени Isak. Див. Исак.

Ай Пётри — гора в Криму, від татар. Ай — Святий, Пётри — Петро: Гора Святого Петра.

Айстра, -ри, — декоративна рослина, гр. astron — зоря. Букет осінніх айстр.

Академік — це член Академії Наук або студент якоїсь академії (академіст). В З.У. з п. академіками звуть і студентів університету. Див. студент.

Академіст, -ста - - студент Духовної Академії.

I. Печуй-Л.: Було видно здорову постать академіста Балабухи III. 14.

Академія назву свою одержала від мітичного афінського героя Академоса чи Академа. Академія — це був сад коло Атен (Афин), який належав Академу і був присвячений богині наук Атені Палладі. Тут любили збиратися грецькі вчені. Там же Платон навчав своїх учнів. Пізніше словом „академія” стали звати найвище наукове товариство вибраних учених або окремі вищі школи, напр.: Академія мистецтв. Стара назва була й акадімія, за гр. вимовою.

Акадeмія в мистецтві за фр. académie — голе тіло, малюнок голого.

Звідси: академічний (рос. академический), академік, академіст.

Акадeмія — так в З.У. з п. називають святкування якогось письменника чи взагалі свято з лекцією на культурно-освітню тему. Це літературний вечір чи літературний ранок, присвячений комусь.

Лекс. 1627 р. 336: „Акадімія — училище, школа в Аѳинех, от Акадіма мужа аѳинского, ведлуг Плотарха в Оссен названая”.

Акакі́й, ст. сл. Акакій, з гр. ákakos — незлобний, простий, щедрий.

Лекс. 1627 р. 336: „Акакі́й — незлобивый, простый, отвористый, щедрый”.

Ака́фіст — похвальна Служба на честь Ісуса Христа, Божої Матері або якого Святого. З грецького akáphistos — несідальний гімн; під час усіх цих Служб не можна сидати. Зложення гр.: а — не і kaphidzo — сидіти.

Лекс. 1596. 2: „Акаѳист — несѣдално”. Алф. XVII в. 486: „К к а ѳ и с о — несѣдално”.

Лекс. 1627 р. 336: „Акаѳист — несѣдалное. Так названыи Молитвы, при котрых не сѣдят”.

Сл. поч. XVIII в.: „А к а ф і с т — несѣдален”.

Ака́ція — назва малого дерева, з колючками, цвіте білими чи жовтими квітками. Походить від гр. akakía, звідси лат. acacia. Основа — гр. aké — колючка й акація — колоче дерево; або від гр. ákakos — невинний, сумирний (Шап. 58).

„Aqua vitae”, лат. „вода життя”, горілка, старе укр. „оковита”.

Акварeля — водяна фарба, малюнок цією фарбою. З іт. acquerello (лат. aqua — вода), через фр. aquarelle Звідси: акварeліст, акварeльний.

Акваріюм, -му, — з лат. aquarium — водойма для тримання водяних тварин і рослин.

Акелдама́ — з арамейського hekal — поле, і dama — кров, цебто Поле крові. Пор. Дії 1. 19. Це поле купив собі Юда за ті срібняки, за які продав Ісуса Христа. Пор. твір Лесі Українки: „Поле крові”. Акелдама́ знаходилась на південному кінці Єрусалиму поблизу Гіннома. Це давнє кладовище, пізніше для самих чужинців.

Азбуковник поч. XVII в. на л. 62 подає: „Акелда́ма — село крове, еже есть село скуделниче. А отстоит от Єрусалима поприще едино к западу, на горѣ над юдолю плачевною”.

Лекс. 1627 р. 337: „Акелдемá — село крове”.

Акі́ла. „Акі́ла — болячий, або пороження прагнучий, благи проч. Лат. акві́ля — орел” (Лекс. 1627 р. 337).

„Акилла - - орел (Алф. XVII. 73).

Акилі́на. „Акилі́на — орлиця, за благорѣчіе Ангеліна глаголется” (Лекс. 1627 р. 337).

„Акилі́на (гр.) — орлиця” (Алф. XVII. 73).

„Акиндит (гр.) — несый в бідах” (Алф. XVII в. 736).
Лекс. 1627 р. 337: Акіндин — безбѣдник, не сый в бѣдах,
то ест не будучій в жадном небезпеченствѣ”.

Акіш! — вигук на курку, коли її відганяють. „Акиш,
щоб ти здохла!” Харч. I. 303.

Акінезія — захворіння на безволодь тіла; з гр. *a* —
ні, без + *kinesis* — рух.

Акліматизація — принороблення до нового середовища.
Лат. *acclimatisatio*, нім. *Akklimatisation* — пристосування.
В основі гр. *klíma*, лат. *climatus*, приставка *ac-*
з *ad-*. Звідси акліматизувати, приноровлювати кого або
що до даного середовища.

Акнути — виявити здивування, звуконасл. Харч. III.
381: Шофер акнув.

Акомпанувати — супроводити гру чи спів іншим спі-
вом чи грою. З фр. приставка *à* і *compagnon* — товариш і
accompagner, через нім. *akkompanieren*.

Звідси: акомпанемѣнт, акомпаніатор.

Акорд, -ду — співзвучність. З сер. лат. *accordium* —
згода. Слово прийшло в XVII в. з фр. *accord* — співзвуч-
ність, а воно з іт. *accordo* — те саме.

Сл. поч. XVIII ст.: А кор д — уговор, ряда, стачка.

Акр, акра — міра землі в Англії, Півн. Америці й Ка-
наді, = 4047 кв. м. З англ. *acre*, що визначає поле, яке
можна виорати за день; пох. від лат. *ager* — поле. Англ.
acre з фр. *acre*.

Акредитів, -ву — лист уповноваження для посла чи
іншої посланої особи. З лат. *accreditivus* — вірчий лист
(лат. *credere* — вірити). Взято з фр. *accréditive* — те саме.

Звідси: акредитувати, акредитівний, акредитований.

Акріди — гр. *akris*, ст. сл. акріда. Нові дослідники
твердять, що це не саранча, але куц у Палестині, який
родить їстівні плоди — акріди. Іван Предтеча Хреститель
їв ці плоди, а не саранчу (Мт. 3. 5). Але висушену й по-
солену саранчу й досі їдять на Сході.

Лекс. 1596 р. 2: „Акріды — верхки деревяныи,
пучя, и тыж коники”.

„Акріды — верхки деревяные, сиче (так) нари-
чень их в Грамматицѣ. Иии же глаголют — то верхіе
дуба, еже есть и овоць давій” (Алф. XVII в. 686).
Сл. поч. XVIII в.: „Акріди — гусенніцы, саранча”.

Лекс. 1627 р. 337: „Акріды — трава або зѣле, кот-
рого корень вколо себе иных зелій смак притягаєт, вляч-
ный до вкушеня и трвалый в сытости ест. Тож зри и пру-
жив. А пружи того ж имене, коники за подобообразіе цвѣта
и корене оного зѣля... Єдиноименного зелію гад птич-
ных различна рода”.

Акріди. „Годуватися акридами”, вираз євангель-
ський, Марка 1. 6.

Акробат — актор у цирку, головно той, що лазить
по ливах. З гр. *akrobates* — канатний танцюрист, ливо-
скок, дослівно „високоходець”, гр. *ákros* — високий, верх-
ній, *baino* — ходжу. До нас прийшло з фр. *acrobate*.

Звідси: акробатика, акробатичний, рос. -тический.

Акростіх, -ха, гр. *ákros* — крайній, *stíchos* — рядок,
стіх — вірш, в якому початкові букви рядків творять яке
слово або ім'я чи прізвисько автора. Давнє: краєгранесіє —
калька з гр.

Лексик. 1627 р. 47: Краєгранесія — початок стіха ал-
бо строки”.

Лексик. 1627 р. 338: „Акростіх і с — краєгран(е-
сіє). Рожай вѣрша так зложеній, же навъишші литѣри
и головныи ім'я яке або мову замыкают, през главы
вѣршов переходячи”.

Алф. XVII в. 48: „Акростихида (гр.) — крає-
строчіє, акро бо по гречески крає, а стихида —
строки. По гречески бо акростихида, а по руски краєгра-
несіє”.

„Аксак — хромец”. Алф. XVII в. 63.

Аксельбанд, -ту — лента у військових через плече.
З нім. *Achselband*: *Achsel* — плече і *Band* — лента.

Аksesуар, -ру — побічні речі, дрібні речі, другорядні
частини зображення. З лат. *accessorius*, фр. *accessoire* —
додаток. До нас прийшло з фр. на п. XVIII віку.

Аксиома, гр. *axioma* — істина, ясна і без доказів. Гр.
axiōo — признавати що за достовірне. Лат. *axioma* — те
саме. До нас зайшло на к. XVII віку.

Сл. поч. XVIII в.: „Аксиома — правило, чинка”(?)

Аксиос, гр. *áxios*, — достойний, гідний, — так у Цер-
кві виголошують і співають тричі тому, хто висвячується
або одержує церковну нагороду. Це згода Церкви.

„Аксиос (гр.) достоинъ” (Алф. XVII в. 626).

Лекс. 1627 р. 346: „Аксіос — достоин, годный, поважный”.

Сл. поч. XVIII в.: „Аксіос — достойной, годной”.

Акт, **áкту** — дія, з лат. *actum* — дія, мн. *acta* — дії, від *agere* — діяти. Укр. акт, мн. акти.

Акт, **áкта** — документ, протокол, окремий запис. Лат. *actum* — запис, документ, народне „бомага”, від лат. *agere* — робити, діяти. До нас прийшло в XVII в. з п. **акт**, мн. **акта**. Укр. акт, мн. **áкти**, в Зах. Укр. з п. **áкта**.

Сл. поч. XVIII в.: „Акт — дѣйствие, статья”.

Актив, **-ву** — дієвий чинник; грошовий стан. До нас прийшло в пол. XIX віку з фр. *actif* — діяльний.

Актив, **-ву** — найдіяльніші сили якої організації чи установи. Постало під час фр. революції, як зміна попереднього значення „активу” (діяльний) — фр. *actif*.

Звідси **активізувати**, з фр. *activer*, оживляти справу чи працю. **Активіст** — діяльний член організації.

Активний, лат. *activus* — діяльний, енергійний. До нас прийшло від фр. *actif* — діяльний в пол. XIX віку.

Актор, **-ра** — виконавч якої ролі в п'єсі, з лат. *actor* — виконавч, від *agere* — діяти. До нас прийшло на поч. XVIII в. з фр. *acteur* — те саме. Звідси **актриса** — жінка-актор, фр. *actrice*, з XVIII в. Гр. **áктор**, англ. *actor*, рос. **актёр**, **актриса**, п. **aktor**, **aktorka**.

Актуальність — діяльність. З лат. *actualitas* (від *actualis* — діяльний). До нас прийшло в пол. XIX віку з фр. *actualité*. Слово „актуальний” відноситься до тієї справи, що саме тепер викликає до себе наш інтерес. Тому й говоримо про актуальність тієї справи.

Актуальний, лат. *actualis* — діяльний, важливий на даний момент, назрілий; від *actus* — справа, діло. У нас з поль. XIX віку.

Акула — велика хижа риба, з норв. чи ісл. *haccall*. Переносно — хижа людина. Прийшло в XVIII віці.

Акуратний — точний, ретельний, старанний. Походить з лат. *accuratus*, через нм. *akkurat*. Укр. акурат, акуратний, акуратність, нар. акурат, якурат. Взятє з п. **akurat** (Шан. 62).

Акурат — якраз так. З лат. *accuratus*, взятє з п. **akurat** (Шан. 63).

Акустика — звучність приміщення, наука про звук. З гр. *akoustiké* — слухове мистецтво. Слово в нас з п. XVIII віку.

Звідси й **акустичний**, рос. -ческий, з фр. *akoustique*, гр. *akoustikós* — гучний, добре чутний.

Аку́т, **-та** — рід наголосу, що стоїть не на кінці слова, зазначається в ц. сл. письмі рисою, похиленою своїм верхом направо, напр. **хóдить**. З лат. *acutus accentus* — гострий наголос, від *acuere* — гострити.

Акушёр, з фр. *accoucheur*, від *accoucher* — родити, лягти в постіль, пор. коліно. Так зветься лікар у справах пологів та вагітності. Слово прийшло в XVIII ст.

Акхі! див. ахи!

Акцѐнт, **-ту** — на́голос, звукове підвищення одного голосного в слові. Від лат. *accentus* — наголос, зложення: *ac* (з *ad*) при *i cantus* — спів, мелодія; *canere* — співати. До нас прийшло в XVII в. з фр. *accent*.

Сл. поч. XVIII в.: „Акцент — ударение”.

Акцентуа́ція — система наголосів мови. З лат. *accentus* — наголос, *accentuare* — робити наголоси. До нас прийшло в XVIII віці через фр. *accentuation*.

Сл. поч. XVIII в.: „Акцентация — переписка о приѐмѣ другому дѣнер”.

Акци́з, **-зу** — непрямий податок на продукти чи виробу. Походить з лат. *accisum* — надтяте, насічка, на якій контролювали вплату податку. *Accisum* — це дієпр. від лат. *accidere* — надтинати, засікати, а *caedere* — бити, тяти, сікти. До нас прийшло на поч. XVIII в. з фр. *accise* — непрямий податок. Звідси: **акци́зний**. Народне **акци́зник** — контролер акцизу.

Акціо́нер — власник акції, пайщик. Від фр. *actionnaire*; *action* — пай. Прийшло до нас у XVIII віці.

А́кція — дія, з лат. *actio* — дія, від *agere* — діяти, робити. До нас прийшло на поч. XVIII в. з п. **аксја**.

А́кція — пай, з лат. *actio* — документ, акт, фр. *action* — пай, через гол. *aktie*, нім. *Aktie*. До нас зайшло на поч. XVIII в.

Ал — чи аль — родівник в араб. мові, напр.: алкоголь, Алкоран, алгебра, алхімія, і т. ін.

Алава́стр див. алебастр. Лекс. 1627. 441: Оних, óникс — алава́стр.

Албанія -- назва країни, що походить від кавказького алб чи алп — „гориста місцевість”.

Албо, арх. — злучник чи; завжди в Лекс. 1596 р., але в Лекс. 1627 р. частше вже форма або.

Алгебра — математична наука, з араб. al-gabr — відбудова, відновлення, сер. лат. algebra, нім. Algebra. До нас прийшло на поч. XVIII в. через п. algébra. Літ. наголос алгебра, нар. і зах. укр. з п. алгéбра.

Звідси алгебраїчний, рос. -ический.

Словник поч. XVIII в.: „Алгебра — щетознання, числовник азбучной”.

Алѐ — однак, одначе; ст. сл. но чи нь.

Слово о п. І. 1187 р.: Нѐ уже, княже Игорю. 32.

Не вѐ покорѐ, алѐ вѐ Славѐ. Катих. 1645 р. 296.

Алѐ — спільнослов'янський сполучник, у стар. формі „али”, зложений з сполучників **а** та **ли**. Жалув. Грамота Казимира 1340 р.: Было на двое, але я дал на одио. Ст. сл. али, лат. sed. Наголос був не алѐ, а алѐ; тоді кінцеве **ѐ** переходило в **й**: алы, ст. сл. по.

Кр. Ап. 1560 рр. 333: Все ми волю, але не все пожиточно. Не учинками, але справедливостю 651.

Лекс. 1627. 147: „Но, то ест союз: але, а”.

Алеба́стр, -стру — гіпс білого кольору. Ст. сл. алавастръ -- „глиняна посудина” (вживається в пам'ятках X-XI в.). З гр. alábastron, а гр. взяте з назви міста й гори, звідки вивозився алавастр (гр. вимова) чи алабастр (латинська вимова). Лат. alabaster. Азбуковник поч. XVII в. на л. 625 подає: „Алава́стра” (евр.) — сосуд склянъ без рукоятѣ еже ви́кѣ нарѣчѣся”.

Лексикон 1627 р. ст. 338: „Алава́стръ пан сткляница — банка або слоикъ алябастровый або начине безухое, не маючее за што взято быти. Естъ камень тым именем, и сосудец з него зроблений так зовется”.

Лекс. 1596 р. 2: „Каменист, так названий, ис того камене уроблений слойк албо скриночка”.

Алегорія — іносказання, представлення чогось під іншим виглядом. З гр. allegoría. Зложення гр.: állos — інший та agoréuo — говорю.

Лексикон 1627 р. ст. 339: „Алигорія — иновѣщаніе, многосказаніе. Фігура, гды иное розумом, иное словы

оказується”. Так само і алегоричний (рос. аллегорический) з гр. allegorikós.

Сл. поч. XVIII ст.: „Алегорія — притча, іноречіе”.

Алѐгри — швидка лотерія, коли розиграш робиться при купівлі квитка. Прийшло в XIX в. з іт. allegri — швидко.

Алѐгро — музичний термін — швидко. З іт. allegro — весело, а іт. з лат. alacer: бурливо, піднесено, весело, швидко. До нас прийшло десь у XVIII в.

Алеф, **áлефа** — назва першої букви в єврейській азбуці.

Лекс. 1627 р. 339: „Алеф — наука або учися. Первое слово в алеф-виоу еврей(ском)”.

Алф. XVII в. 476: „А ле ѿ ѿ (евр.) наричають єврее первое писмо азбучное, еже ест азъ. А толкуется по еврейски áлеѿ — наука, рекше ученіе”.

Алея — дорога чи доріжка, обсаджена з двох сторін деревами чи кущами. Походить з фр. allée через п. aleja. До нас прийшло десь на п. XVIII віку.

Алилу́я постало за д. евр. hal'lu Jah — „хвалить Господа”. Греки переробили це єврейське синагогальне виголошення з арамейської форми його на allelouia, а за ним ст. сл. аллилуія. Грецька форма сильно відбігла від д. єврейської, бо греки не могли передати ані **h**, ані **j**, а до того непотрібно їй подвоїли **л**; ближче до оригіналу лат. hallelujah. Алилуя, „хвалить Господа” — це єврейське богослужбове виголошення, як звернення до народу. В нашій Церкві співають потрійно: „Алилуя, алилуя, алилуя, слава Тобі Боже”, при чому „слава Тобі, Боже”, — це як переклад „алилуя”.

„Алелуия, то ест хвалѣте Пана”. Кр. Ап. 1560 рр. 650, 651.

„А л л и л у́ і я — хвала Богу. Герман Патриарх в толкованіи Літургії Святои мовит: аллилу́ія — приходит Бог, хвалите и въспѣвайте Живого Бога. Еврейским бо языком ест, аль — идет, явися, а иль — Бог, а уія — хвалите, въспѣвайте” (Лекс. 1596 р. 1-15).

Алф. XVII в. 48: „А л л и л у́ і а — хвалá Живому Богу, или со Архангелы прославим истиннаго Бога, излиывшаго на ны своя щедроты. А в Грамматіцѣ аллилу́ія толкуется сиче еврейскимъ языкомъ: алль — идетъ, явися, Иль — Богъ, уия — хвалите, воспѣвайте”.

Так і в Лекс. 1627. 339, але є ще: „Аль — Отець, Иль — Син, Уіа — Дух Святий”.

Сл. поч. XVIII ст.: „Аллилуія — хвалите Бога”.

Ст. сл. аллилоуіа. Російська вимова аллилуя, а українська тільки алилуя.

Аліпій, ст. сл. Алипій чи Алимпій, гр. безжурний. Лексикон 1627 р. 339: „Алипій — беспечальный, фрасунку (суму) не маючий”.

„Алімпіє (гр.) — неопечален” (Алф. XVII. 73).

Алібі, — перебування обвинуваченого в моменті злочину в іншому місці, тому це головний доказ невинности. Походить з лат. alibi: „в іншому місці”, зложення: alius — інший, ibi — там. У нас з поч. XIX в.

Аліменти, від лат. alimentum: харчування, утримання, їжа. Від лат. alere — годувати. Згідно європейському законодавству неповнолітніх дітей утримує їх батько, хоча б він був нешлюбний. До нас прийшло з фр. aliment — „їжа”, „продукти”, на поч. XIX віку.

Алітерація — повторення однакових приголосних звуків у віршованому рядку для підсилення азбукової виразності мови; від лат. ad — до, littera — буква: уподібнення звуків. До нас прийшло з п. XIX в. через фр. allitération — те саме.

Алка́ти — голодувати, хотіти їсти, алчний, ст. сл. алькати, альчнь, а також і лакати. Звідси лакомий, лакомство, лакоміна, лакітка — лакомство й ін. Прикм. ст. сл. алчнь — алчний.

Алкало́ід, -ду — азотовмісна органічна отруйна речовина. Слово з араб. al-qali — луг та гр. eidos — вид. Прийшло на поч. XIX в. з фр. alcaloïde, (а воно з сер. лат. alcali — луг).

Алкого́ль, -лю — певна органічна сполука, а також винний спирт. З араб. al-kuhl (або kohl) „тонкий порошок”. Початково al — родівник в араб. мові. З ісп. alcohol перейшло до нім. Alkohol, звідти в XVIII ст. до нас.

Слова алкоголізм, алкоглік, алкоголічний (рос. -лический) прийшли до нас трохи пізніше, десь у XIX віці, але з мови французької.

Алконо́ст, -ста — назва морського птаха, із гр. alkuon або alkuonis — рибалочка, рос. зимородок, із ст. сл. алкуонъ. Перерібка алкуон на алконост сталася на сер. гр.

грунті. Фасмер I. 13 цю перерібку виводить з речення „алкуонъ есть пѣтица” — зовсім сумнівно.

Алф. XVII в. на 566 розповідає: „Алконо́ст есть птица имѣет гнѣздо на брезѣ пѣска, вскрай моря, и ту кладет яйца своя. Время ж изытія чадом ея в зимный год бывает, но егда почютит изытіе чадом ея, взимает в яйцах чада своя, и носит на среду моря и пускает во глубину, и тогда убо море многими бурями к берегу приражаеть. Но егда сносит алконо́ст яйца на едино мѣсто, и насыдет на них верху моря, а яйцам во глубинѣ моря сущим, тогда море непоколебимо бывает за 7 дній, дондеже алконо́стова яйца излупятся во глубинѣ. Вышедше же чада познают своя родители. Сія семь дній пловцы корабленіи алконо́стскими нарицают”.

Алкорáн, -ну — священна книга у магометан, з араб. al-koran (al — артикль, koran — читання, наше Писання), через фр. чи нім. Alkoran.

Алла́х або Алла́ — назва Бога у магометан, з араб. Al-lah, Бог. Корінь семітської ЕІ. Див. назви Бога.

Алло́ — початок розмови телефоном: „слухаю”. Взятє в к. XIX віку з фр. allô.

Це слово змішується з англ. hallo — добридень (привітання) з фр. allons! — ну! (Шан. 79).

Є ще морське алло́ — слухай! Так моряки кличуть на розмову кого з іншого корабля.

Звичайно ці значення поєднують: кого викликають — він каже: алло — слухаю, а хто викликає його, каже: алло — слухай.

Алма́ матер, з лат. alma — годуюча, mater — мати, годувальниця. Так ще середньовічні студенти звали ту школу, яку вони скінчили, цебто — яка їх духовно годувала.

Алма́з, -за — твердий дорогоцінний камінь, ст. укр. алмазь. Ст. сл. адамасъ з гр. незламний. З гр. adamas виникло араб. алмаз, — його сприйняли майже всі мови, а також мови тюркські, знає його й мова половецька. У нас воно з татарського. Лат. adamas, -ntis з гр., звідси давнє адамант. Дмитрієв 555. Прикм. алма́зний.

Лекс. 1627 р. 335 зве слово алма́з московським: „Алмаз — моск”.

„Алма́з же родится в горѣ каменной” (Афан. Никит. 1466).

Ало́е, ало́й — рослина й сік з неї, гр. *aloe*, ст. сл. алои, альгоуи. Грецьке з ст. гебр. *'ahalim* — дерево алое, а воно може з др. інд. *agaru*. Прикм. алоинъ є вже в Остр. Єв. 1056 р.

Алта́й, -таю — назва гір в Монголії; походить від монг. алтаи — золото, улагара: Золота Гора, бо ці гори дуже багаті. По-китайському Кін-Шан, також Золота Го-ра.

Алта́р, -ря див. Вівтар. Остр. Єв. 1056 р.: Алтара ка-дильнааго, Лк. 1. 11.

Alter ego, лат. „другий я”, — так звемо найближчих друзів або заступників, одноступців. В середні віки той, кому король передавав тимчасово свою владу, звався *alter ego regis*.

Алу́ч! — відігнання корови. Поговірка: до Дмитра дівка кричить на корову: „Алу́ч, бо тріскону! А по Дмитрі вже свиню просить: Ачу, бо впаду!”

Алу́шта — назва міста в Криму. Назва від старогр. назви цього міста Алу-Сток, з V віку.

Алфа́вит — азбука, від гр. *alpha* і *beta* — назви двох перших біуків грецької азбуки. Див. *азбука*.

„Буква — азбука, алфа́віт албо абецадло”. Лекс. 1627 р. 15.

Алфе́й, Яків Алфе́й, Лк. 6. 15, д. є. *Ben-Halfaj* — син Галфая, Алфей — *Halfaj*, Халфай. Лексикон 1627 р. 339: „Алфе́й — тисячний, або научений, або вож, княжа”.

Алхі́мія — „чорна магія”, що в середні віки шукала легкого способу робити золото. Слово стародавнє, з копт. *kem* — чорний, гр. *chemia* — чорна магія (так єгиптяни звали самі свій Єгипет). З гр. арабське *al-kimiya*, сер. лат. *alchimia* (і *alchemia*), а з нього нім. *Alchimie*. До нас прийшло з нім. в XVII віці.

Алчний див. алкати.

Алю́! — крик на свиней „геть!” В Зах. Укр. див. аля!

Аля́! — вигук для відігнання свині, геть. О. В. т. 157: Аля! Бодай була вона тобі здохла! (на свиню).

Аляба́рта, п. *halabarda*, *halabarta*, з нім. *Hellebarte*: сокира (*barte*) для рубання шоломів (гелмів), з *Helm-barte* (Бр. 167).

Алф. XVII в. 686: „Алябарта (ла.) — дреколіе”.

Лекс. 1596, 116: Дрекол — аляба́рта.

Лекс. 1627 р. 58: „Дреко́ль — аляба́рта, галяба́рта, албо кій, сокіра, рогатина”.

До нас прийшло в XVI в. через фр. *hollebard*.

Аля́рм, -му — тривога. Італ. *all'arme* — „до зброї!” Зложення: а — до, *la* — член, артикль, *arme* — зброя. До нас прийшло на п. XVIII в. з фр. *alarme* — тривога.

Звідси: алярмува́ти, алярмі́стр.

Слово рідке на Сході, і часте в Зах. Укр.

Альба́трос, -са — великий морський птах. Від араб. *alkadus* — „журавель при колодязі”, ісп. *alcatraz*, англ. *albatross*. До нас прийшло на п. XIX в. через фр. *albatros*.

Альбо слово польське, дуже часте в укр. XVI-XVII віків по всіх наших пам'ятках. З нього пішло наше абó. Лексикон 1627 р. ст. 87: „Или — або, албо, люб, хочай”.

А л ь б о, з „а любо”, звідси або.

Слово о п. I. 1187 р.: „Хо́щу главу свою приложити, а любо испити шело́момъ Дону”.

Альбо́м, -му — книга чи зшиток з чистими білими листками. Від лат. *album* — біла записна дощечка, з *al-bus* — білий. До нас прийшло на п. XIX в. з фр. *album*. Тепер означає книгу з вставленими в неї фотографіями.

Алькі́р чи ванькі́р. — кімна́тка, з нім. *Erker*, чеська *arkerz*, польське *alkerz*. У ванькир в приставне.

Алько́ва — маленька спальня, араб. *al-kubbe* — скле-писта кімната. Д. євр. *kubbah* — внутрішня частина меш-кання, внутрішня кімната; пор. Числа 25. 8. Тут *al* — член при *kubbah*. Пор. ісп. *alcoba* — спальня, фр. *alcov*, з євр.-арабського. До нас прийшло з фр. в XVIII в.

Альманáх, -ха — збірник, звичайно літературний. З араб. *al-manach* — календар, твори при ньому, гр. *almenichia*, гр. з копт. До нас прийшло через нім. *Almanach* чи фр. *almanach* в XVI віці.

Альт, -а́ — назва голосу. З лат. *altus cantus* — ви-сокий голос, італ. *alto* — високий голос. До нас могло прийти різними дорогами з іт.

Альтерна́тіва — дві протилежні можливості для рі-шення важного питання, або-або. З лат. *alternus* — один за одним, від *alternare* — чергуватися. До нас прийшло з фр. *alternative* в к. XVIII в., може з п. *alternatywa*.

Альтерна́ція — чергування звуків у словах, від лат. *alternatio*, від *alternare* — чергувати.

Альтруїзм — дбання про добро інших, готовість жертвувати для інших. Від лат. *alter* — інший, фр. *altruisme* — те саме. Слово запровадив Огюст Конт (1795-1857). Звідси альтруїст — хто допомагає другому, прикм. альтруїстичний, рос. -истический.

Альфа й омега — назви першої й останньої букви в грецькій азбуці. Це — початок і кінець чого, основа чого. Ст. сл. альфа, також альпа.

А л ь ф а, назва першої букви грецького алфавиту, початок. Азъ есьм алфа и омега (Апок. 1. 8): Я початок і кінець.

Алф. XVII в. 476: „А л ф а (гр.) толкується: грець пер-вое писмо азбучное наричют ѱλφα, еже есть аз. Толкується гречески алфа ищи”. „Алфавіт — тол(кується) азбуковник или азвѣди”.

Альфѳнс — чоловік легкого поведення, на утриманні жінок. Це ім'я головної дієвої особи комедії Ол. Дюма 1870 р.: „Мосье Альфонс”.

Альянс, -су, — союз держав, об'єднання їх. З лат. *alligare* — прив'язувати, *ligare* — в'язати, звідси фр. *allier* — з'єднувати, *alliance* — союз. До нас прийшло на к. XVII віку з фр.

Сл. поч. XVIII в.: „А л і а н с — завет, союз”.

Аля — на зразок, на подобу. З фр. *à la façon*, *à la manière* — на зразок.

Амазонки — міфічне плем'я войовничих жінок, що жили в Скифії і щоб зручніше було стріляти з лука, випікали собі праву персу. Назва з гр. *amazones* — амазонки. Зложення: а — без, *madzós* — перса. Нім. *Amazonen*, н. *amazonka*. До нас прийшло з п. XVII в.

Алф. XVII в. 546: „Амазонки толкується: Амазонка наричется нѣкая страна, прилежащая предѣлом (странам) индійскимъ, а царствуют в ней единоп дѣвы чисты, нарицаеми амазиски”.

Ам, гам — глово звуконасл., в дитячій мові „істи”. Див. гам. „Прокидайся зараз же, треба ам!” (К. Бас.: „Дітям до 16” 1964 р. ст. 8). „Ам, Жерочко, ам! Одкривай ротик!” (там само 11).

Амартол, -ла — з гр. *amartolós* — грішник. „А м а р т о л ѳ с (гр.) — грѣшник”. (Алф. XVII в. 636).

Амба! — вигук; кінець, вульгарне. Шан. 80: лотерейний термін, з італ. *ambo* (з лат. *ambo* — обидва).

А н б а — народне: смерть, кінець. О. Вишня І. 162: Зачув і я оце якось... думає, що анба мені!

Амбіція — гордість, пиша, честолюбство. З лат. *ambire* — домагатися, допоминатися чого: чину, чести, лат. *ambitio* — честолюбство. До нас прийшло на п. XVII в. через п. *ambicja*.

Амбона, арх. — див. а м в о н.

Науку Христову подавати вѣ Церкви з Амбѳны. Катих. 1645 р. 53.

Амбра́ і амбрé — пахощі. З араб. *anbar*, сер. лат. *amburum* чи *ambra* — пахощі. До нас прийшло на поч. XVIII ст. через фр. *ambre* — пахощі амбри.

Сл. поч. XVIII ст.: „А м б р а — янтарь”.

Амбразу́ра — отвір у стіні фортеці, бійниця. З фр. *embrasure* — бійниця, отвір топки, з *embraser* — запалювати. До нас прийшло на п. XVIII в. чи не з п. *ambrazura* — те саме.

Амбрѳзія — в гр. міфології їжа й пиття богів, що давали їм вічну юність та здоров'я. З гр. *ambrosia* — пахуча їжа богів, що давала їм безсмертя; гр. зложення: а — без, *brotos* — смертний. До нас прийшло в XVII віці.

Амбулатѳрія — лічниця для приходячих. З лат. *ambulare* — приходити, ходити. Через нім. *Ambulatorium* до нас прийшло в пол. XIX віку.

Амвѳн — передня півкругла частина Солеї перед Царськими Вратами, де читці читали (тепер тут проповідують) під час Богослужби. З гр. *ámbon* (від *ambáino* — підіймаюсь, сходжу вверх) підвищення. Ст. сл. амвѳнъ, пізніше амѳвѳнъ.

Лексикон 1627 р. ст. 341: „Амвѳн: мѣстце вынѳслоє, о кѳлку сходах, столица або круг учинен на мѳвѳніє”. Зайшло в ст. сл. мову з грецької.

Сл. поч. XVIII ст.: „А м б ѳ н — казнѳлице, восход”. Слово „казнѳлице” може визначати її казальницю, де виголошуються „казані” — проповіді. А старе „казнѳлице” — місце смертної страти.

Амврѳсі́й, ст. сл. Амвросі́й, гр. безсмертний, божественний.

Лекс. 1627 р. 340: „Амврѳсі́й — несмертѳльнѳй”.

„А м б р ѳ с і є (ел.) безсмертен” (Алф. XVII ст. 736).

Аме́рика — частина світу. Америку відкрив італієць Христофор Колумб 12-го жовтня 1492-го року. Але назву своєю Америка одержала від знаменитого іспанського мореплавця Америго Веспуччі (†1512), що дав багато відомостей про „Новий Світ”. Америка — край Америго.

Аме́рика — в українських говорах Гаме́рика.

„Америку відкривати” іронічно говорять тоді, коли хто видає давно знане за незнане.

Аметі́ст, -ста — дорогоцінний камінь, який нібито вбирає в себе винні пари, а тому той, хто носить цього каменя, не п'яніє. З гр. *amétustos*, зложення: а — не, без, *metustos* — оп'яняючий. Звідси ст. сл. аметистъ, відоме з XI віку.

Амінь, з д. євр. *amen* — так, поправді, нехай станеться. *Amen* — це дієприкметник від *'mn* — бути правдивим, певним, цебто — правдиве; пор. *emunah* — вірність, або *emet* — правда. Книга Чисел 5. 22 д. євр. *amen* передає будь, ст. сл. буди. „Амінь” в єврейськ. Богослуженні було відповіддю народу на виголошення Священика, чому з часом стало взагалі вигуком. У нас кожна Молитва закінчується словом „амінь”, цебто: так, правда, нехай буде так. Гр. *amen*, лат. *amen*, ст. сл. аминъ. пізніше з XIV в. аминь. Пор. ще д. євр. *amenu* — вірте, *teamenu* — будьте запевнені, *haamenu* — учиніть що певним. Новий Заповіт переповнений цим словом, найчастіше в формі „Аминь (давнє амінь) глаголю вам”, а в Єв. Івана з подвоєнням: „Аминь, аминь глаголю вам”, а також на кінці молитов або коротких молитовних виразів. Цікаво, що слово „амінь” зацепилося в старослов'янській мові в формі своєї амині, а не чужій амінь; воно ані разу не перекладене, цебто, уживається як своє, загально знане слово. В народній мові дуже поширене, часто з польським наголосом на початковому складі: а́минь.

Це слово, як закінчення, набуло собі й нового значення: кінець, напр.: Як дам, буде тобі й а́минь (кінець).

Вільде: Та це вже мені „амінь” прийде II. 431.

Амінь кладеться на концу для упевнення, иж так, а не иначей ест. Катих. 1645 р. 74б.

Лекс. 1596 р. 1б: „Амин — заправды албо нехай так будет”. Алф. XVII в. 48б: „Ами́н — право, или ей, или буди тако, или буди глаголанное”

Лекс. 1627 р. 361. 365: „Буди то, или буди, сир. а ми́нь. Нехай будет, нехай ся станет, або нехай стало будет, или станет — правда. Так ся нехай станет, или заправды, вѣрно, истинно, так ест, або стан'ся, або: тако Боже дай, або: нехай так будет, або: заправды так ест, або право ест). Воистину или да будет”.

Амні́стія — прощення судової кари. З гр. *amnestia* — забуття, прощення, зложення: а — не, *mnéstis* — думка, разом: забуття. До нас прийшло з п. XVIII в. через п. *amnestja*.

Амні́стувати — прощати судову кару. До нас прийшло в XIX в. від нім. *amnestieren*, від *Amnestie*.

Аммон чи Амон, з гебр. „син роду мого” (Соляр I. 91).

„Амоніте. Лот роди от меншія дщери Амона, от него же наричуются аммоните”. (Алф. XVII в. 62).

Амне́зія — утрата від недуги пам'яті. Від гр.: а — заперечна частка, і *mneia* чи *mneia* — пам'ять.

Аморéя, гр. *Ammoráios*, ст. сл. Амморéя. Походить від гебр. — високий, горець, підвищення (Соляр. I. 95).

Алф. XVII в. 54: „Амморéя есть страна (градъ), прилежащая земли Ханаани. Толкуетжеся Амморéя прогнѣвающія или розсылаяй”.

Амортиза́ція — ступнева виплата боргу, довготерміновий борг. В основі лат. *mors* — смерть, нім. *Amortisation* — ступнева виплата боргу. Прийшло до нас у XVIII віці.

Звідси амортизувати, з нім. *amortisieren*.

Амо́с, ст. сл. Амосъ, д. євр. ноша, тягота, міць.

Лексикон 1627 р. 341: „Через алеф на початку: долготерпелив, вѣрневидец людей, жесток, твердый, крѣпок або мужный, дѣльный, мощный, дужий, недобытый. Амос чрез алеп на початку: отяжалый, обтяжоный”. Д. євр. Амос — міцний, пор. *amus* — зміцнений (2 Цар. 20. 1).

„Амо́с (єв.) — терпѣлив” (Алф. XVII в. 73б).

Ампу́ла — фах актора, що він головно грає: простак, любовник і ін., а також рід зайняття, фах. З фр. *emploi*, від *employer* — уживати, використовувати. дати завдання (а це від лат. *implicare* — сплітати, зв'язувати обіцяною).

Ампу́ла, з лат. *ampulla* — „мала посудина”. Гр. *amphora* — посудина, з нього лат. зменшення *ampulla* — посудинка. До нас зайшло з XVIII ст. „В чемодані доктора

було повно а́мпул морфію та кофеїну”, Ю. Смол. „Наші тайни”. 1964. 452.

Ампута́ція — відрізання. З лат. *amputatio* — відрізан-ня, з *amputare* — відтинати. Прийшло в XVIII в. з нім. *Amputation*. Звідси ампутува́ти, рос. ампуті́ровать — відтинати.

Амуле́т, -та, миф. — річ, що оберігає людину від нещастя й яку носять при собі. З лат. *amuletum* — привіска, зложення: *amoliri* — віддаляти нещастя, всяку біду, та *letum* — смерть, цебто: *amoliletum*, а звідси — *amuletum*.

Амуні́ція — військові запаси матеріялу для зброї, рос. боеприпасы, нар. з. у. муні́ція. З сер. лат. *amunitio* — ви-рядження, *munire* — виряджати. До нас прийшло на п. XVIII в. з фр. *amunition* — вирядження, може через п. *amunicja*.

Аму́р, -ра — любов, пристрасть. З лат. *amor* — любов, *amare* — любити, бути залюбленим. До нас прийшло на п. XVIII в. через фр. *amour* — любов. Звідси а му́рний — любовний, а му́ри — любовні справи, любовні при-годи.

Аму́р, -ру — назва ріки; походить від еспанського Та-Мур, що значить „Велика ріка”. Але місцеві поамурці роз-повідають кілька інших пояснень. Коли росіяни вперше побували на цій річці, то місцеві евенці вітали їх словом аму́р! — добридень!

Амфібра́хій, -хія — віршовий розмір, коли наголоше-ний склад (вдавшину — довгий склад) стоїть посередині, а по краях склади ненаголошені, напр.: коро́ва, ході́ти. Форма *u* — *u*; гр. зложення: *amphi* — з обох боків, *brachus* — короткий, *amphibrachus* — короткий склад (нена-голошений) з обох боків.

Амфילו́хій, з гр. — ст. сл. труднородний.

Лексикон 1627 р. 349: „От двою рожден, около пота-еный. Амфи бо около или окрест, а лохиос потаено мѣсто”.

Амфора — посудина з двома ручками. З гр. *amphoreus*, лат. *amphora*, часте у греків і римлян. Гр. зложення: *amphi* — з двох боків, *phoreus* — ношений.

Лексикон 1627 р. ст. 341: „А м ф о р а — фляша, кон-ва”. У нас відоме з XV віку.

Анагно́ст, -ста — читець. З гр. *anagnōstes* — читець, лат. *lector* — читець.

Алф. XVII в. 52: „Анагно́ст — читець”. Відоме з XIV в. (Срезн. I. 21).

Анагра́ма — переставлення слова так, що стає інше слово; читання слова з кінця до початку, напр.: куб-бук, марш - шрам. В XVII в. українські письменники писали ба-гато анаграм; напр. їх писав Архим. Іоаникій Галятівський (†1688). Напр. у „*Skarb rochwaly*” 1676 р. на ст. 7-8 по-дає різні анаграми і вживає цього слова.

З гр. *anagramma* — переставка; зложення: *ana* — пе-ре, *gramma* — буква, цебто переставка букв у слові.

Анаколóф (чи анаколóт) — сантаксична або логічна непослідовність у мові; навмисне відхилення від граматич-ної побудови, навмисна зміна розпочатої побудови рече-ння. Напр. Пс. 45. 5: Річка, — рамена її веселять місто Бо-же. Від гр. *anakoluthos* — непослідовний.

Аналáв, -ва, з гр. *análabos*, або парамóнд, — чотири-кутний плат, якого монахи носять на раменах під оде-жою. У Ср. I. 22 з XIV в.

Ана́ліз, -зу, і аналі́за — глибокий дослід. З гр. *aná-lysis* — розклад, розбір; *analyo* — розкладаю, досліджую. З гр. лат. *analysis*. Слово прийшло через фр. *analyse*.

Анало́гія — подібність, з гр. *analogía* — схожість, гр. зложення: *ana* — по, за, відповідно, *logos* — розум, змисл, слово: відповідність. До нас прийшло в XVII віці.

Звідси: аналогі́йний, аналогі́чний, з гр. *analogikós* — відповідний, рос. аналогический.

Анало́й, -лоя — рівнобічний столик з трохи похиле-ним верхнім боком, на якому читають, напр. Євангелію або кладуть Ікони чи Хреста для поклоніння. Стоїть ана-лою перед Солсею напроти Царських Врат. З гр. *analo-geion* — підставка для книжок чи нот, від *analego* — чи-таю. Відоме з п. XVII віку, але слово старше.

Алфавит п. XVII в. 63: Аналог (елл.) — налой.

Ананáс, -са — запашний соковитий овоч. З ісп. чи порт. *ananas*, а воно з мов півд. Америки: *anana*, перуан-ське *panas*, караїб. *anana* і т. ін. До нас прийшло в XVIII віці з фр. *ananas* чи нім. *Ananas* — тропічна рослина, що дає соковитий запашний плід.

Ана́ній чи Анапія, чол. ім'я, д. євр. *Chanan'jah*, *Cha-nani* — „Бог був для мене ласкавий”; це скорочена фор-

ма з Ананія, ст. сл. Ананія. Визначає те саме, що й *Jochanan*, — Іоани, Іван.

Лексикон 1627 р. 342: „Ана́нія — Облак Господень, то єсть оболук Панскій або пророковане Панское”.

„Ана́нія (ев.) — Благодать или славен” (Алф. XVII в. 736).

„Ана́ніє (гр.) — безсмертен” (Алф. XVII в. 73).

Ана́пест, -ту — трискладова стопа в вірші з наголосом на кінці, напр.: голова́, поричи́ть; схема: *u u —*. Від гр. *anápaistos* (ai вимовляється як e), *anapaio* — ударяти на кінець. У нас відоме з XVII ст.

Ана́рхія — безначальність, безвладдя. З гр. *anarchía*; гр. *ánarchōs* — хто не має влади, хто ніким не керований; зложення: а-без, *archōs* — старший, влада, начальник. У нас відоме з XVII ст.

Звідси: анархізм, анархіст, анархічний (рос. анархический). У нас з XIX віку.

Анаста́сій — чол. ім'я, ст. сл., з гр. воскресений.

Лексикон 1627 р. 343: „Анаста́сій — воскресєньє”.

„Анаста́сій (гр.) — воскресєніє” (Алф. XVII. 73).

Анастасія, жін. ім'я, ст. сл. Анастасія, з гр.

Алф. 1627 р. 343: „Анастасія — воскресєніє”.

Анафе́ма, ана́тема — прокляття, гр. *anáthema*, ст. сл. анафе́ма і ана́тема. Див. харем.

У Свв. Отців часто „анате́ма будь” в значенні осоромлення.

Лексикон 1627 р. ст. 342: „Анафе́ма — клятва, проклятво. або офѣра, офѣрованє, або даръ, або Богу посвячена реч, або в честь Божую зопсована реч”.

Алф. XVII в. 63: „Анафе́ма — проклят или отлучен. Максим Грек 209 пишет в Недѣлю первую Святого Поста Великаго во Евангеліи Учителном сице (так): Яко же Святїи Отцы прокляша, проклинаем и мы. А их же анафе́матисаша, анафе́матисаем. Тѣмже без всякого прекословія еже анафе́ма толкується отлучен. Ино бо єсть анафе́ма и ино проклят. Анафе́ма той єсть от Церкви Христовы отлучен, и от Царства Небесного, в день Второго Пришествія Христова. Анафе́ма — отлучен толкується и от православных сочетанія (совокупленія), а проклят разумѣється злословлен. Пишетбося, яко еретика всякого проклинаем, и отлучаем, и отрѣваем от сочетанія православных”.

Народне анахтема. „Ти анахтемський вилупку!” Ст. II. 29.

Ана́тематствувати — накладати чи кидати на кого ана́тему.

Анато́лій, з гр. — східній.

Лекс. 1627 р. 343: „Анато́лій — всходній”.

„Анато́ле — восток” (Алф. XVII в. 626).

Ана́томія — наука про будову тіла. З гр. *anatomie*, від *anatémno* — розтинаю. Лат. *anatomia*, з нього нім. *Anatomie*. У нас з поч. XVIII віку.

Звідси: ана́том, анатомува́ти, анатомі́ст, анатомі́чний, (рос. анатомический).

Ана́фора — возношення, з гр. *anaphoreo* — возношу, *anaphorá* — возношення Св. Дарів. У Ср. I. 22 з XIV в.

Алф. XVII в. 486: „Анафо́ра — дора́”.

Сл. поч. XVIII ст.: „Анафо́ра — Возноше́ніє, Свя́тия Дары́”.

Анахо́рєт, -та — пустельник, са́мітний. З гр. *anachoretés* — відійшовший, са́мітник, від *anachoréo* — усамінююсь, відходжу від людей. З гр. лат. *anachoreta*. До нас прийшло з фр. *anachorète* в XVIII віці.

Анахро́нізм, -му — помилка супроти вичислення часу. Х гр. *ana* — супроти, назад, *chronos* — час, *anachronidzo* — відношу не до часу. До нас прийшло XVIII в. через фр. *anachronisme* в значенні: те, що не є актуальним, бо воно відійшло в минуле.

Ангаже́мент -нту — контракт з артистом, з фр. *engagement* — наймлення, *engager* — наймати. Прийшло до нас у XVIII віці.

Звідси ангажува́ти, з поч. XIX в., рос. ангажі́ровать.

Анга́р, -ру — приміщення для стоянки літаків. Прийшло в XX в. з фр. *hangar* чи *hangart* — накриття.

Ангелі́на, -ни, ст. сл., гр. а́нгольська.

А́нглія — держава Великобританія, край англів, давніх германців, що в V віці переселились в Британію, завоювали її, поєдналися з місцевими саксами й надали їм свою назву англів.

Рукописний „Алфавит” початку XVII ст. на л. 80 подає про Британію таке: „Врига́нія єсть остров в длину 1000 верст, а в ширину 300 верст. А живут в нем два рода велики: первой род калидони, второй род меане. Пребывают си на горах дивїих (диких) и в полях (селах)

пустых, градов и жилищ не имѣют, но преходят от мѣста на мѣсто, назн (голі) и необувени (необуті), землі не пашут, но питаются паствиною волов и овощем. А царя над собою не имѣют". Подається джерело цих відомостей: „Царство Греч. глава 21”.

Ангіна — гостре запалення горла. З лат. *angina* — душення, жаба, з *angere* — душити. До нас прийшло на поч. XVII віку.

Англоманія — прихильність до англійського. З фр. *anglomanie*, зложення: *anglais* — англійський, *manie* — пристрасть. У нас десь з поч. XIX віку.

Звідси *англоман*.

До нас прийшло в першій половині XIX в. (Шан. 96).

Англик — в З. У. добрі коні англійської породи. Вільде I. 48: В поміщика (в Галичині) для виїзду була пара „англиків” чистої раси.

Ангол — від гр. *angelos*, ст. сл. Ангелъ, Ангель, а це переклад — калька д. євр. *malach*: посланець, посол, вісник, посол Божий — Ангол. Діонисій Ареопатит I віку („Небесна Ієрархія”) ділить усіх Анголів на 9 чинів, по 3 в ієрархії: Вища ієрархія: Серафими, Херувими, Престоли; середня: Панування, Сили, Влади; нижча: Початки, Арханголи й Анголи. В д. євр. мові, в Біблії для посла звичайного й посла Божого завжди одне слово — *malach*, а це вказує, що розуміння Ангола виробилося пізніше.

Прикм. — ангольський, ст. сл. ангельскїи.

Азбукovníк поч. XVII в. подає: „Ангель — вѣстникъ. Ангели бо Господни нарицаются вѣстници, понеже возвѣщаютъ Божя хотѣнія чловѣкомъ” (л. 49).

Лекс. 1596 р. 1: „Ангел — вѣстник албо повѣдачъ”. Алф. XVII в. 49: „Ангель — вѣстник, Ангели бо Господни нарицаются вѣстници, понеже (бо) возвѣщаютъ Божія хотѣнія чловѣкомъ”.

Лекс. 1627 р. 334: „Ангел — вѣстник, посол, оповѣдач”.

Андрій — з гр. *andreios* (мужній), ст. сл. Андрѣй.

Лексикон 1627 р. 343: „Мужествен, смѣлый, намоцнѣйшій, намоцнѣйшій або ростропнѣйшій, дѣлнѣйшій. Або з євр. сила”.

„Андрѣй (гр.) — мужествен” (Алф. XVII в. 73).

Андріян, -на, з гр. *adrianos* — „уродженець Адрії”, ст. сл. Адріанъ. Але ми прийняли це ім’я від народнього гр. *Andrianos*, Андріян. Ім. римський Андріян, місто Адріанополь. Рос. форма Адриан. Пор. народне гр. *manasterion* — укр. манастир.

Гр. *Adrianos* — відважний, мужній, або — із Адрії (Адріян).

Лексикон 1627 р. 343: „Мужественный, валецный (хоробрий) або багатоумень”.

Андроник ст. сл., гр. муж переможець. Лексикон 1627 р. 343: „Муж побѣдителный, муж звѣтяжный або звѣтяжистый”.

„Андроник (гр.) — мужествен побѣдитель” (Алф. XVII в. 73).

„Андроны есть люди, а живут во Африкїи, а держат женскую и мужскую плоть пополам, правыя груди мужескія, а лѣвыя женскїя” (Алф. XVII в. 57).

Анекдот, -та ч. р. — коротке жартівливе оповідання про смішну подію. Гр. *anékdotos* — невиданий, невідомий. До нас прийшло через фр. *anecdote* в XVIII віці.

Звідси *анекдотичний*, рос. *анекдотический* з фр. *anecdotique*.

В З. У. часто *анекдота* ж. р.

Анексія — насильне приєднання чужої держави чи землі. Від лат. *annexio* — приєднання, з лат. *annexo* — приєдную. До нас прийшло в XIX в. через фр. *annexion*.

Звідси *анексувати*, рос. *аннексировать*.

Анемія — малокров’я. З гр. *anaimia*, зложення: *a* — без та *áima* — кров. До нас прийшло через фр. *anémie* в XVIII ст.

Звідси *анемічний*, рос. *анемический*.

Анеанон, ж. р. — назва квітки, вітениця. З гр. *anemone*, від *ánemos* — вітер. До нас прийшло в XVIII віці через фр. *anémone*.

Анестезія — знечулення; з гр. *anaesthesia* — унечулення, нечутливість, зложення з *an* — без та *aisthetós* — чутливий. До нас прийшло в XIX в. через фр. *anesthésie* — унечулення.

Аникїта — чоловіче ім’я, з гр. „Анікїтос — непобѣдимый” (Алф. XVII в. 62).

„Анікїта — незвѣтяжоный” (Лекс. 1627 р. 344).

Анікій див. Онікій.

Анісім чи Онисим — чоловіче ім'я, з гр. „А н і с и м — ползователь” (Алф. 736).

Анісіфор чи Онисіфор — чоловіче ім'я, з гр. „А н и с і ф о р (гр.) — полезная носяй” (Алф. XVII 736).

Анісія ст. сл. чи Онисія — жін. ім'я, звичайно Ониська, Онися.

„А н и с і я — совершение, или совершительница, доконанье, по́ступок, пилность” (Лекс. 1627 р. 344).

Аніоїт, арх. — „естъ лѣс пуст во странах индійских, в нем же растут яблока всякими видами. А живут в нем дикія люди, имущи в высоту локтій 24 и шиши до(л)ги”. (Алф. XVII в. 576).

Ані — сполучник, також ні. Зложення з а-ні.

Кр. Ап. 1560 рр.: Знаю иж еси ани студений ани гарачий 604.

Лекс. 1627. 156: Не гучи анѣ гомони.

Уч. Єв. XVI. 155б: То бы ани Хс от мертвых вѣстал.

Анілін, -ну ч. р. або аніліна ж. р. — отруйна рідина для приготування анілінових фарб. З д. інд. *nīla* — темносиній, звідси араб. *an-nīl* (з *al-nīl*), звідси ісп. чи порт. *anil* — назва індиго. До нас прийшло з фр. *aniline* десь р. 1840—1842.

Звідси аніліновий.

Анімізм, -му — одухотворення, давня віра, що кожна річ має свою душу, свій дух. Від лат. *anima* — душа. Анімістичний погляд позостався назавжди сильним у нашій мові: сонце ходить, природа спить, річка біжить (замість тече), вдарив грім і сотні т. ін. Анімістичний погляд у поезії позостається панівним і до сьогодні.

Аніс, -су — рослина, що з неї добувають анісову олію. З гр. — *ánison*, від *ánethon* — окріп. У нас відоме в XVI віці.

Звідси анісовий.

Анітелень! — з ані телень; наслідув. звуку дзвону, удару — телень.

ХРВ. 229: Мовчить громада, анітелень!

Анічирк! — щоб було тихо-тихо. Словонасл. ані чирк; чиркати — птахи чиркають. Те саме анітелень.

ХРВ. 111: Заляжте там, мов неживі, анічирк!

Анкета — опитувальний листок, запитник. Походить з лат. *inquirere* — досліджувати, шукати. До нас прийшло в XIX в. від фр. *enquête* — питальний листок.

Звідси прикм. анкєтний.

Анна — жіноче ім'я, слово гебрейське *Anna* — милостива, схильна до доброго, милість, Благодать, гр. і лат. *Anna*, ст. сл. Анна. Народне і літературне Ганна.

„А н н а (єв.) — радость” (Алф. XVII в. 736).

„А н н а — благодать, потѣха, або ласкавая, милосердная, милая, вдячная, литостивая, отпочиваюча, даруюча” (Лекс. 1627. 344).

А н а — зах. укр. форма, часто в Галичині; вимовляється виразно: Ана, також Ануся, Гануся.

Підпис київської княжни Анни Ярославни 1063-го року, королеви Франції (дружина Генрика I): Ана рѣина (цебто *Anna re(g)ina*).

А н н а — це 65-ий первосвященик юдейський, також Кайяфа. Вираз „Водити від Анни до Пилата” — це вираз євангельський, бо так водили Ісуса, див. Єв. Луки 18. 24, 18. 13. Шанский: Фразеол. 66 подає цей вираз „від Понтія до Пилата”, хоч це назва одної особи: Понтій Пилат (у Символі Віри невідповідно: „При Понтійським Пилаті” зам. „при Понтії Пилаті”).

Анналі, -лів, — літопис, з лат. *annales* — річні записи, що стосуються років чи літ, від лат. *annus* — рік. Відоме в нас з XVII ст.

Аномалія — недостача, відхилення від прийнятої норми. Гр. *anomalía* — нерівність, *anómalos* — нерівний, зложення: *an* — без, не та *omalós* — рівний.

Звідси аномальний. Відомі з XVII віку.

Анонім, -ма — автор, що не подав свого прізвища; твір без поданого прізвища автора. Гр. *anónymos* — безіменний, зложення: *an* — без, не та *ónoma* — ім'я. До нас прийшло на поч. XVIII віку через нім. *Anonymus* або через фр. *anonyme*.

Встаровину твори звичайно були анонімі, — автор себе не видавав.

Анонс, -су — об'ява. З лат. *annuntiare* — сповіщати, фр. *annoncer*, від *annoncer* — оголошувати, сповіщати. До нас прийшло в пол. XIX в.

Звідси анонсувати, рос. анонсировать.

Аномальний — невідповідний, ненормальний. З фр. *anormal* — невідповідний, що постало з лат. *anormalis*: *a* — не, *norma* — правило. До нас прийшло десь у XIX віці.

Анотація — примітка, замітка. З лат. *annotatio* — примітка, замітка. До нас прийшло на поч. XVIII в. може через н. *annotacja* — те саме.

Звідси *анотувати*, рос. *аннотировать*.

Ансамбль, -блю — склад виконавців спектаклю. З сер. л. *insimul* — разом, *simul* — разом; звідси фр. *ensemble* — гармонійне поєднання, збір, разом. До нас прийшло на поч. XIX віку.

Антагонізм, -му — суперництво. Походить з гр. *antagonisma* — боротьба, спротив. До нас прийшло на поч. XIX віку через фр. *antagonisme*.

Антагоніст, -ста — суперник, противник, з гр. *antagonistés* — противник, суперник, зложення: *anti* — проти та *agonizomai* — боротися. До нас прийшло в XVIII віці через фр. *antagoniste*.

Антанта, з фр. *entente* — згода. Так зветься політична згода кількох держав для чого або проти якої держави чи держав.

Анти — приставка гр. *anti* — в складених гр. словах, укр. проти-.

Антидот, -ту — протиотрута, противник. З гр. *antidoton*; злож.: *anti* — проти, *doton* — від; *antididon* — з свого боку давати, віддавати. До нас прийшло з к. XVII в.

Сл. поч. XVIII ст.: „Антидот — ігемон, народо-вождь, предводитель”.

Лекс. 1627 р. 361: „Антидотон — лѣкарство”.

Антик, -ка — залишений предмет давнини. З лат. *antiquus* — стародавній. До нас прийшло в XVIII віці через фр. *antique*.

Антиквар, -ра — з лат. *antiquarius* — торговець старовинними предметами або хто кохається в них, хто збирає їх, від лат. *antiquum* — стародавнє. До нас прийшло на поч. XVIII в. з нім. *Antiquar*. Старша форма антикварій. Антикварія — крамниця старих книжок.

Антимінс, -нса — освячений плат зо вшитою в нього часточкою Мошців якого Святого. Ст. сл. Антимінсь, гр. *Antiminsion* (*anti* — замість, *mensa* — стіл, Престол), замість-престоліє. Антимінс загортується в Ілітон, ви-

значає те саме, що й Св. Престол. Де покладений Антимінс, там і тимчасова Церква.

Лексикон 1627 р. ст. 345: „Антимінсь — мѣсто трапезы”.

Сл. поч. XVIII ст.: „Антимінс — вмѣсто Трапези”.

Антимінс найстарший відомий з 1149 р. (новгородський), див. Ср. I. 24.

Служити Святу Літургію можна тільки на Мошах якого Святого, і часточку Мошців вкладали в Св. Престол, тепер же часточку вкладають в Антимінс (замість Престолу).

„Антимонію розводити” — вираз, частий в мові російській і літ. українській. Розповідають, ніби в XV віці Ігумен одного монастиря, довідавшись, що від „сурми” домашній товар товстіє, спробував ужити розведеної сурми (антимону) й на прохарчування ченців. Всі ченці, хто напився тієї сурми, помирали, чому сурму ніби й названо по-франц. *antimoine*, цебто — проти ченців. З того часу було багато дискусій про вплив сурми, — „розводили антимонію” (М. Михельсонъ: Крилатія слова, 1896 р. ст. 7). Але можливо, що сама назва *antimoine* породила вищеподане оповідання, як народню етимологію.

Пояснюють ще як семінарське перекинуття гр. *antinomia* (ном-мон). Шан. I. 115.

Антип і Антипа — чол. ім'я, ст. сл., гр. міцний.

Лексикон 1627 р. ст. 345: „Для всѣх або противко всѣм”.

Антипатія — почуття ненависти чи огиди. З гр. *anti-patheia* — ненависть, зложення: *anti* — проти та *pathos* — пристрасть. До нас прийшло в к. XVII в. з фр. *antipathie*. В ст. сл. є калька з гр.: *противопрастіє*, Шан. I. 115.

Звідси *антипатійний* — неприємний.

Сл. поч. XVIII в.: „Антипатія — природнозлюбіє”.

Антисеміт, -та — хто вороже ставиться до євреїв, юдофоб. Прийшло в пол. XIX в. з фр. *antisemite*, зложення: гр. *anti* — проти, *semita* — людина семітської раси. (Слово „семіт” утотожнювати тільки із словом „єврей” — неправильно, бо до народів семітської раси також належать арабські народи).

Антисемітизм, -му — ворожість до семітів, до євреїв.

Антисептика — боротьба з зараженням ран за допомогою різних речовин (антисептиків). З гр. *anti* — проти та *septikós* (*septein* — гнити). Лат. *septicus*. До нас прийшло в к. XIX віку через англ. *antiseptic*.

Звідси антисептичний, рос. антисептический.

Антитеза — протиставлення другому, гр. *antíthesis* — протиставлення, зложення: *anti* — проти та *thésis* — положення, основа. До нас прийшло в XVII віці через фр. *antithése* — те саме.

Антифón, -ну, — протиспів; це читання чи співи псалтирних віршів двома особами чи хорами поперемінно. Ст. сл. антифонь, з гр. *antíphonon*. До нас прийшло в X віці як релігійний термін. По пам'ятках відомий з X-XI віків. Церк. Устав XI в.: Антифони вѣнѣ Олтаря поються.

Лекс. 1627 р. 361: „Антифón — спѣванье на отмѣну”.

Сл. поч. XVII ст.: Антѣфон — предспѣв, спеваніе”.

Антихрист, -та — противник Христа, з гр. *antíchristos*, ц. сл. антихристъ, антихристь. В зах. укр. говорах часом „анцихрист”.

В Новому Заповіті вжито 4 рази, в Апостола Івана. Звідси Антихристів (I Ів. 4. 3).

Лекс. 1627 р. 345: „Антихрист-противный Христу або противник Христов”.

Сл. поч. XVIII ст.: „Антихрист — противник, супостат”.

Античний — стародавній, з грецького чи римського життя. З лат. *antiquus* — давній. До нас прийшло в пол. XIX в. через фр. *antique* — стародавній.

Антигón — ч. ім'я, ж. Антигónа. Був також Антигón Первосвященник і цар юдейський (42-37 до Хр.); з гр. *antigonos*. Зо смертю його спинився жезл від Юди (пор. Буття 49. 10).

„Антигón — добротливый, без злости” (Лекс. 1627. 395).

Антиóх, -ха, чол. ім'я багатьох сирійських царів, з гр. *antíochos* — напроти лежачий, напроти ідучий.

Антиóхія — місто в Сирії, з гр. *Antiochéia*, ст. сл. *Antiochia*. Місто заснував за 300 років до Хр. цар Селевк Нікатор, і дав йому назву свого батька Антиóха.

„Антиóхія Патріярх — вмѣсто чувства втораго слышенья” (Лекс. 1627 р. 346). Було п'ять Патріярхів, бо

людина має п'ять змислів, другий змисл чи чуття — слух. Антиóхія — це другий по Єрусалимові центр Християнства, мати Християнських Церков, тут вперше Христові послідовники стали зватися християнами (Діяння 11. 19-26).

Антипáсха, з гр. *antipascho* — знову терпіти.

„Антипáсха — поновленіе воскресенья” (Лекс. 1627 р. 345).

Антологія — збірник вибраних творів, головню віршів; гр. *anthología* — зложення, збірка; *anthos* — квітка та *légo* — збираю. До нас прийшло фр. *anthologie* в XVII віці. Старша форма була анфологія — цвѣтословіе, анфологіон.

Сл. поч. XVIII ст.: „Анфологія — цветословіе”.

Див. Анфологіон.

Антón і Антін, -тónа, ст. сл. Антоній, гр. *Antonios* — набиває ціни, міняйло, з гр. *antonéomai* — купувати взамін, надбавляти ціну. Грецьке *antonymia* — займенник.

Лексикон 1627 р. ст. 346: „Антónій — свыше данный, або искуплѣный, або вмѣсто иного куплѣный”.

Антонів вогонь — недуга від зараження хлібом із ріжками (спориш). Вдавнину таке зараження було часте, і недуга ширилася епідемічно. Так, ще в 944 р. у Франції вимерло на цю недугу коло 40,000 осіб. Недуга виявлялася тим, що від сильного запалення руки, ноги і т. ін., хворий умирав у страшних муках. Недугу цю тоді назвали „святим вогнем” або „вогнем Св. Антонія”, бо вірили, що Молитва до св. Антонія Фивського (251-356) вилічує цю недугу. При недюзі почувався сильний холод; навпаки, видужуючи, люди почували „Антонів вогонь”. Сильне, безнадійне гнійне запалення в Україні ще й тепер звать Антонівим вогнем, а малу висипку „вогником”. Епідемії цієї хвороби („зла корча”, „ерготизм”) бували і в Україні.

Антонівка — назва сорту яблук, спочатку з села Антонівка. Слово постало десь у XIX віці.

Антонін — чол. ім'я, з гр. той, хто набиває ціну.

„Антонін — на заміну другого куплѣный” (Лекс. 1627. 346).

Антоніна, -ни — ст., з гр. та, що набиває ціну.

Зменшена форма Тóся.

Антра́кт, -ту — перерва між діями вистави чи концерту. З фр. *entracte*, зложення: *entre* — між і *acte* — дія. Прийшло до нас в XVIII ст.

Антрепренёр, -ра, — підприємець, власник театру, цирку й т. ін. Прийшло в XVIII ст. з фр. *entrepreneur* від *entreprendre* — починати, *prendre* — брати.

Антресолі, — надбудова в вигляді балкончика в кімнаті, щоб побільшити корисну площу. З фр. *entresol*, зложення: *entre* — між та *sol* — земля. Прийшло до нас в XVIII віці.

Антрополógия — наука про людину й людей. З гр. *ánthropos* — людина + *logos* — наука. Прийшло до нас на поч. XIX ст. через фр. *anthropologie*.

Звідси антропологíчний, рос. антропологíческий, антропóлог.

Антропоморфізм, -му — очоловічення, стародавнє уявлення кожної речі живою, як жива людина. Антроп. частий і в поезії; напр. „річка дише”, зорі говорять”, і т. ін. З гр. *anthropos* — людина, *morphé* — форма, вид: надання неживій речі людських ознак.

Ану́! — вигук побудження, понуки. „Ану, подайте мені план!” Харч. III. 192).

„Ану” складене з двох вигуків: „а” та „ну”, того ж значення, але подвоєне збільшує їхню силу. Ану, стій! (Гонч. Л. і Зб. 15). Ану, спробуй, чи не розломиться? Ст. II. 400. Ану, злязь, господине! 450.

А ну! — вигук виклику. Ану підійди!

А ну́! — вигук для зазначення початку, заохочення. „Ану, спробуйте!” Ст. II. 307.

Анулюва́ти — скасувати, визнати недійсним. З лат. *annullare* — знищити.

Анфа́с, -су, — обличчя прямо спереду, лицем до того, хто дивиться. Прийшло в XX в. з фр. *en face* — „в лице”. Лат. *facies* — лице.

Анфі́м, ст. сл. Анѳемій, з гр. *Anthémios* — каджучий. „Анѳем (гр.) — цвѣтен или цвѣтяй” (Алф. XVII. 736).

„Анѳем — цвѣтний” (Лекс. 1627 р. 344).

Анфинодо́р, -ра — чол. ім'я, з гр. той, хто дарує квіти. „Анѳинодо́ра — невѣстодар” (Алф. XVII ст. 736).

Анафі́са, -си ст. сл., гр. квітуча.

Анфіла́да — ряд кімнат чи чого іншого. Прийшло до нас у XVIII віці з фр. *enfilade*, з *enfiler* — ставити рядами, нанизувати.

Анфоло́гiон — Богослужбова Книга, Мінєя Цвітна чи Квітна, цебто Мінєя на Свята.

„Анѳоло́гiон. Гр. Ѳологiон — цвѣтословіє, имя Книги Мѣнєи избранной” (Лекс. 1627 р. 344).

Апара́т, -ту — прилад, знаряддя. З лат. *apparatus* — приготовлений, від *apparare* — приготувляти, *parare* — готувати. До нас прийшло в XIX з нім. *Apparat*.

Звідси а п а р а т у́ р а — сукупність апаратів, з нім. *Apparatur*.

Апартаме́нти, -ів, — помешкання, кімнати. З італ. *appartamento*, фр. *appartement* — помешкання, квартира. У нас з поч. XVIII ст. через н. *apartement*.

Апа́тія — байдужість, млявість, з гр. *arátheia* — нечутливість. Зложення: гр. *a* — без, не та *pathos* — пристрасть, чуття. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. *arathie*.

Звідси а п а т і́ ч н и й — байдужий, млявий.

Апеля́ція — відклик рішення якої постанови до вищої установи, яка має право переглянути справу суттєво. З лат. *appellatio* — звертання, скарга, від *appellare* — прикликати.

Слово це вже є в Лексиконі П. Беринди 1627 р. ст. 131: „Нарицаніє - - апеліяція, называне. Наричаю -- называю, апеллюю”, - - тут слово ще в першому значенні.

Звідси й а п е л ю́ в а́ т и — оскаржувати до вищої установи, рос. апеллировать. З нім. *appellieren*.

Апеляція — нареченіє (Син. XVII в. 1).

Сл. поч. XVIII ст.: „Апеліяція — позыв, челобітьє о переносе дѣла в вышній суд, правоіск”.

Крех. Апостол 1560-х років: „Он апелевал (в польському оригіналі *appelował*), абы захован был до Августового розознання 139. Апелюет до цисара 135 (Діяння 25. 21).

Апельсі́на, рідко апельсі́н — дерево і плід його. Фр. *pomme de Chine* — китайське яблуко; *pomme* — яблуко, *Chine* — Китай. Перейшло в гол. *appelsien*, зложення: *appel* — яблуко, *Sien* — Китай. Нім. *Apfelsine*, зложення: *Apfel* — яблуко, *Sine* — Китай (Хіна). Див. помаранча.

„Словарь Академіи Россійскои” 1806 р. I. 44 про слово апельсин подає: „Название голландское, означает „ки-

тайское яблоко”, такъ какъ ихъ вивозили сначала изъ Китая”.

До нас прийшло на поч. XVIII ст., може й з гол., а може з нім.

„Апельсинова шкірка” — вираз, що означає непередбачену причину чогось злого: на цій шкірці легко посковзнутися і власти.

Апéндикс, -са — червоподібний відросток сліпої кишки. З лат. appendix — додаток, привісок, від appendere — привісити, pendere — вішати. Відоме в нас з к. XIX в.

Апéндицїт, -ту — запалення апендикса. До нас прийшло на поч. XX віку з фр. appendicite або через нім. Appendizitis.

Апетїт, -ту, з лат. appetitus — сильне бажання їсти, прагнення їсти, від appetere; зложення: ad(ap) та petere — бажати, прагнути. До нас прийшло на п. XVIII ст. через нім. Appetit.

Апетїтний — викликаючий бажання.

Вільде II: Стоїть велика, пахуча, апетитна невістка.

„Апетїт приходить при їді”, вираз з фр. L'appétit vient en mangeant. При добрій праці справа зростає.

Аплодїсменті, -тів — оплески. До нас прийшло на поч. XVIII в. з фр. applaudissement, від applaudire — бити в долоні.

Аплодувати — бити в долоні на похвалу кому. Слова з лат. applaudere — бити в долоні, від plaudere — те саме, тут ad перейшло в ар. З фр. applaudire — те саме. До нас прийшло в XVIII ст.

Аплóмб, -бу, з фр. plomb — самовпевненість; перше значення: „за оливом”, прямовісно, а переносно — холднокровно, самовпевнено. Зложення: à та plomb — оливо. До нас зайшло на поч. XIX віку. Див. плomba.

Апогéй, -гея — найвищий ступінь, з гр. ἀρόγειον — далеко від землі, зложення: аро — від, ge — земля. З гр. лат. arogaem. До нас прийшло в XVIII ст.

Апогéй — скорочено означає фр. l'apogée de la gloire — вершок слави.

Апокаліпсис — Книга, що міститься на кінці Нового Заповіту, яку написав Апостол Іван. Гр. ἀποκάλυψις — від-

криття, від гр. ἀποκαλύπτω — відкриваю, ст. сл. откровеніє.

Алф. поч. XVII в. л. 476: „Апоколипси — явленіє”.

Лекс. 1627 р. 346: „Апокаліпсис — откровеніє або объявленіє”.

Алф. XVII в. 476-48: „Апоколипсис — явленіє”.

Апокрїсис, -са, з гр. ἀποκρίσις — відповідь. Року 1598-го в м. Острозі вийшла книжка Христофора Філлалета: „Апокрисисъ або отповѣдь на книжки о Соборѣ Берестейскомъ”.

„Апокрїсис — отповѣдь” (Лекс. 1627 р. 346).

Апокрїф, -фа — книга, яка не ввійшла в Канон Святого Письма, книга позаканонічна. З гр. ἀποκρυφός — таємний, захований, від ἀποκρύπτω — ховаю; колись часте було ἀποκρυφὰ βιβλία — таємні книги. Давне запозичення з гр. ἀποκρυφίστικος — несправжній, недостовірний, фальшивий.

Спочатку наголос був апокрїф, бо з фр. apocryphe.

Алф. XVII в. 686: „Апокрїфат — сумніє, их же истинна не вѣдает”.

Аполинáрій, ст. сл. Аполлинарій, з гр. приналежний Аполону.

Аполітїчний — неполітичний, байдужий. Походить з гр. ἀπολιτικός — неохочий до політики, зложення: а — не, без та πολιτικός — державний, громадський. У нас з поч. XX віку від фр. apolitique.

Апологét, -та — захисник чи оборонець якої ідеї. З гр. ἀπολογέτης, від ἀπολογέομαι — виступати в обороні, обороняти. До нас прийшло на поч. XIX в. з нім. Apologet.

Аполóгія — оборона, вихваляння, виправдання. З гр. ἀπολογία — оборонна чи виправдальна промова; аро — від, logos — промова, слово. Відоме в XVII ст.

Апологétика — наука про правдивість Релігії, оборона Релігії. З гр. ἀπολογητικός — виправдальний, оборонний. Відоме в XVIII віці.

Апологетїчний — оборонний, виправдальний. З гр. ἀπολογητικός — виправдальний, зложення, аро — від, logos — слово, мова. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. apologétique. Рос. апологетический.

Аполон, ст. сл. Аполоній, з гр. згубник, губитель.

Лекс. 1627 р. 346: „Аполлион — викореняючий, або за-трачаючий, або псууючий. И Аполлон є имя идола, ему же первообразно солнце”.

Лекс. 1627 р. 347: „Аполлбній — губитель, -ный”.

„А пол л б н і й (ел.) — губитель” (Алф. XVII в. 73).

Апоплексійний удар. З гр. *apoplektikós* — розбитий паралічем. До нас прийшло в XVII в. через фр. *apoplectique*. Рос. апоплектіческий.

Апоплéксія — раптовий параліч тіла або його части-ни. З гр. *apoplexía*, від *plesso* — б'ю, поражаю, *apoplesso* — поражаю ударом. Лат. *apoplexia* з гр. те саме. До нас прийшло з гр. чи з лат.

Сл. поч. XVIII ст.: „А по п л е к с і я — параліч, по-стрел, родімець”.

Апостеріорі — твердити що з досвіду. З сер. лат. *a posteriori* — „із дальшого”, *posterior* — слідуєчий, піз-ніший. До нас прийшло в XIX в. з нм. *a posteriori* — те саме (починаючи з філософа Лейбніца).

Звідси а по с т е р і о р н и й, з нім. *aposteriorisch*.

Апостазія — віровідступство, покинення своєї Віри і перехід у другу. Слово постало ще за час перших гонінь на Християнство в I-II-III віках. Слово з гр. зложення: *apo* — від, *stasis* — місце стояння, *apostasía* — відпад від кого чи чого. Від *apostateo* — відпадати від кого — чого.

Апостат, -та — відступник, зрадник. З гр. зложення: *apo* — від, *státes*; *apostatéo* — відступаю; *apostátes* — зрадник, відступник. Старша форма XVII віку *апостáта*.

Лекс. 1627 р. 362: „Дьявол напервѣй зверг ярмо и стался апостатою”. „Біліаль — апостата” 362.

Апóстол — учень Ісуса Христа, посланий проповіду-вати Слово Його по всьому світу. Від гр. *apóstolos* — по-сланець, від *apostéllō* — посилаю.

Звідси а п ó с т о л ь с ь к и й, зах. укр. апостольський.

Ц.-сл. Апостоль, апостольскыи.

Лекс. 1596 р. 16: „Апостол — посланець”. Алф. XVII в. 49: „А п ó с т о л ь (гр.) — посланникъ”.

Лекс. 1627 р. 347: „Апостол — посѣл, посланец, по-сланник, легат”.

Апóстрóф, -фа — значок ' (як перетинка) в рукопи-сах і стародруках, який заступає опущену букву. Апос-троф у теперішньому укр. письмі показує ствердження звука, по якому стоїть, напр. ім'я це: ім-я. Гр. *apóstrophos* — знак опущеної букви (в елізії); з гр. *apostrepho* — відводити, вертати; зложення: *apo* — від, з та *strophe* — поворот. До нас прийшло в XVIII в. через фр. *apostrophe*.

Апофтéгма — короткий повчальний вислів, афоризм. З гр. *aporphthegma* — дотепний вислів. До нас прийшло рано, десь у XVI ст.

Лекс. 1627 р. 361: „Апофѳегма -- короткая а мудрая отповѣдь”.

Сл. поч. XVIII в.: „А п о ф е г м а — мудрая отповѣдь”.

Апофе́з, -зу — прославляння кого чи чого, урочисте завершення події, з гр. *apothéosis* — обоження, від *apothéoo* — обожую, *theos* — Бог. До нас прийшло в к. XVIII в. через фр. *apothéose*.

Зах. укр. апоте́за.

„Аппіів торг”, ст. сл. Аппієва торга (див. Діяння 28. 15). Аппей Клавдій був децемвіром Риму (451-449), на честь його була поставлена статуя, чому й площа звала-ся Аппієвою торговицею.

„Аппієв торг — имя рынку Римского, от Аппія, нѣкоторого бурмістра, названный, от котрого и Дорога Аппія названа ест.”. (Лекс. 1627 р. 346).

Апракос, -са — Євангелія, написана за порядком не-дільних читань, від Великодньої починаючи аж до друго-го Великодня. З нар. гр. *ápragos* недільний, святковий. Іпат. Літ. 6796: Апостол апракос. Псалт. 1296 р.: Євангеліє áпракос.

Апрі́ль, апрі́ля, назва 4-го місяця, по-укр. квітень. Ст. сл. априль, з сер. гр. *aprílís*, лат. *aprilis*.

Ст. сл. форма априлісь є в Остр. Єв. 1056-1057 р., в Ізборнику Святослава 1073 р. і ін. Форма апрель появля-ється в пам'ятках з 1405 р. (Шан. I. 132).

Походження слова неясне. Може від лат. *apricus* — нагрітий сонцем, теплий, сонячний. Інші виводять з лат. *aperire* — відкривати, розкривати. Шан. I. 132.

До зміни правопису в рос. мові писали апрѣль, — тут буква ѣ неоправдана.

Апріорі — незалежно від досвіду, з лат. *a priori* — відвічно, первісно; зложення *a* — від, *prior* — попередній. До нас прийшло в пол. XIX в. через нім. *a priori*.

Звідси *апріорний* — незалежний від досвіду, з нім. *apriorisch*.

Апроба́та зам. апробація часте в укр. мові. Див. *апробація*.

Апроба́ція — затвердження, одобрення, благословення. З лат. *approbatio* — одобрення, від *approbare* — одобрювати. До нас прийшло в поч. XVIII ст. через н. *aprobacja*.

Апробува́ти — одобряти. З лат. *approbare* — затверджувати, схвалювати, від *probare* — одобрювати і зложення: *ad* > *ar* та *probare*. До нас прийшло в XX в. через нім. *approbieren*.

Маєть Писмо Святое апробова́ти. Катих. 1645 р. 386.

Апте́ка походить від гр. *apothéke* — пивниця, склад, комора на всякий запас. Лат. *apotheca*. Давн. сл. *апотѣка*, *апотека*. Дуже довго слово „апте́ка” визначало по-старому тільки комірчину, пізніше всяку крамницю взагалі, і тільки з XVI ст. почало визначати склад речей на лікування. Ще о. В. Григорович-Барський у своїх „Странствованіях” 1723-1747 р. писав, що бачив „много апотекъ съ есть коморъ купеческихъ” (з видання 1885 р. I, 162)

Азбуковник початку XVII ст. на л. 686 подає: „Абдыка-домъ врачевный. Абдескаръ — врачъ, иже зелія врачевная составляетъ”. При обох словах зазначено, що вони латинські. Джерело: Граматика 1596 р. А. 53.

Зах. укр. *аптика*. До нас прийшло через п. *apteka* в XVI віці.

Лекс. 1596. 76: *Врачебница* — дом, где лѣчат, и тыж аптѣика.

Алф. XVII в. 686: „Абдыка (лат. — дом врачевный”. „Апотѣки (лат.) — погребы и житницы” 69.

Лекс. 1627 р. 26: „Врачебница — дом, где лѣчат и тыж аптыка”.

Ст. 281: *Хранителница* — аптѣика.

Апте́ка. „Вірно, як в аптѣці” — докладно, точно, ретельно. В аптеках рецепти — під великою карою — мусять виконувати справді точно. Вага в аптѣці вважається за найвірнішу, і в приказку ввійшла. Харч. „Во-

лишь” III. 274: „Поставили мішка на вагу. — Ніби в аптѣці!” — цебто вага вірна.

Апте́кар, -ря — господар аптеки. З лат. нім. *Apotheker*. До нас зайшло в XVI ст. може через п. *aptekarz*. Зах. укр. *аптыкар* свідчить про грецьку вимову.

Алф. XVII в. 53: „Апте́карь — лекаръ, рекше врачъ, иже врачевская зелія составляетъ”.

Лекс. 1627. 437: *Аптыкар*, що олѣйки робит.

Алф. XVII в. 53: „Апте́карь — лекаръ, рекше врачъ, иже врачевская зелія составляетъ”.

„Апте́карь (лат.) — врачъ, иже зелія врачевная составляетъ”. (Алф. XVII в. 686).

Апчх́й! — звуконасл. чхання. Харч. III. 391: *А-пч-хи!* — Простудились, чи що?

Ара́б, арх. арап — житель Аравії, р. аравитянин. Обидва ці слова від гр. *araps*, лат. *arabs*. Арабське *arab* означає того, хто зрозуміло говорить, цебто свій. Пор. варвар, німець.

Арабе́ска, мн. арабески, — прикраса з геометричних фігур, листків, квіток і т. ін. З іт. (чи ісп.) *arabesco* — прикраса в арабському стилі, арабський. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. *arabesque*.

Ара́вія, зах. укр. *Ара́бія* — з д. є. *A'raḅ* — степ.

Лекс. 1627. 347: „Ара́вія — вечерна, або вечерова, або рукоименство, або вдячність, або крук, або крукова, або пуца, або верба́, або змѣшання”. Ст. 450: *Ара́віа*.

Алф. XVII в. 54: „Ара́вія толкується пространная”.

Ара́к — міцна горілка з рижу в Азії, араб. *araka* — горілка.

Аракче́ївщина — жорстоке й тупоумне чавління уряду на що. Генерал Олексій Аракчєєв (1769-1834), військовий міністр за царя Олександра II, року 1817-го запровадив таке, що селяни в Росії й Україні відбували військову службу по своїх селах, — жили як селяни і військові, і жорстоко били селян. Затія відмінена 1826-го року.

Ара́м, -ма, д. є. *Aram*, — високий, висота; син Сима (Бут. 10. 22), пізніше ця назва стала етнографічною назвою Сирії (назва географічна). Див. Сирія.

Аранжирóвка — пристосування одного музичного твору до іншого або на інший лад. З фр. *arranger* — при-

водити в порядок, à rang — в ряд. До нас прийшло в XIX в.

Звідси а р а н ж у в а т и, рос. аранжировать.

Арап, -па, арх.; постало слово з „араб” (п замість б). Відоме вже в „Хожденіє Трифона Коробейникова” 1593 р. В укр. мові форма „арап” дуже рідка, звичайно вживається „араб”.

Сл. поч. XVIII ст.: „Арап — іфіол, мурин”.

Арапник див. гарапник.

Арарат — гора між Іраном і Турцією. Назва походить від давньої назви краю племені урартійців: Урарту. Різні народи звать цю гору по-своєму, напр. іранці звать Кук-Ноя: Гора Ноя.

Алф. XVII в. 546: „Араратськихъ -- арамейськихъ. Гори бо Араратскія во странах Арамейскихъ”.

Лекс. 1627 р. 348: „Арарат — проклятво дрижанья, клятва трепета”.

Арба — двокола бідка на Кавказі, з тюрк. араба, полонецьке арба, рум. araba — візок.

Арбітр, -ра, з лат. arbiter — третейський суддя, якого обирають суперники, посередник. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. arbitre того ж значення.

Звідси а р б і т р а ж, -жа — третейський суд, фр. arbitrage.

Аргамак, -ка, з тюрк. аргамак чи аргімак, — порода прудких і виносливих східних коней, чистокровний кінь. Тат. „арга” — скакати, а також сила, сприт (Шан. I. 136). Давне укр. слово.

Із слов. народів відоме тільки укр., рос. і білорусам.

Аргонавти, з гр. зложення Argo — назва корабля, і náutes — мореплавець. Переносно: сміливі подорожні, що прагнуть відкрити невідоме.

Відважні грецькі моряки на кораблі „Арго” під проводом героя Язона пустилися в далеку подорож до берегів Колхіди, до західної Грузії. Вони прагнули здобути золоте руно (шерсть овечки), яке висіло в священному ліску, але його стеріг несплячий дракон. Дочка колхидського царя Медея допомогла Язону, вона приєднала дракона, і Язон таки забрав золоте руно.

Слово в нас відоме з поч. XIX віку.

Аргумент, -та, з лат. argumentum — доказ, основа доказу, логічний доказ, від arguere — доводити. До нас прийшло в XVI ст. через п. argument.

Зах. укр. з п. наголос аргумент.

Кр. Ал. 1560 pp.: аркгумент 544, аркгуменьтов 593.

Аргументація — доказування, з латинського argumentatio, від argumentari — доказувати щонебудь. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. argumentation.

Аргументувати — давати свої докази. З лат. argumentari — доказувати. До нас прийшло в XIX віці через нім. argumentieren. Рос. аргументировать.

Арго, з фр. argot, — умовний жаргон якоїсь групи людей, звичайно має таємний характер. Арго має свою лексику й фразеологію, але не граматику. Це не повна мова, а тільки частина чи відгалуження її. Це умовний таємний жаргон професії, щоб інші не зрозуміли. Напр. є арго злодіїв, жебраків, арго в'язничне. У художній літературі арго не вживається. З англ. сленг (див.). До нас прийшло в XIX ст. через фр. argot.

Слово фр. argot неясне, — це слово звуконаслідувальне, пор. фр. hargoter — лаяти.

Звідси арготізм, -му, фр. argotisme.

„Argumentum ad hominem” лат.: „доказ відповідно до людини”, доказ, що оснований не на фактах, а на міркуваннях людей.

Аргус, -са — гр. міфологічний стоголовий сторож, якого богиня Гера приставила стерегти Іо, обернену в телицю. З гр. Argos, лат. Argus. У нас відоме з поч. XVIII віку.

Аред нерідке в українській мові слово: — сердитий дід, скупендряга. Назва походить від біблійного Яреда, д. е. Iered, що жив 962 року, Кн. Буття 5. 20. Див. Яред.

„Аред (ж.) — слаз, гже есть сшествіе” (Алф. XVII в. 73).

Арена — посипаний піском майданчик, сцена в цирку, місце діяльності взагалі. Всі ці значення розвинулися ще за римської давнини, бо сцена в цирку була посипана піском. До нас прийшло в XVIII ст. з лат. arena (harena) — пісок.

Аренда, орєнда — віддання маєтку в піднаєм. Сер. лат. arrenda — маєток, що відданий в піднаєм. Від

arrendare — віддавати в найми, reddere — віддавати, вертати, dare — давати. До нас прийшло в XVII віці через п. *arrenda*.

Нар. орєнда. „Декрет про орєнду”. Ст. II. 283.

Ареопáг, -га, — це найвищий суд в Афінах, що мав свої збори на пагірку біля храму на честь бога Арея. З гр. *Areios* — Ареїв та *pagos* — пагорб. Лат. *Areopagus* — пох. з грецького. До нас прийшло дуже рано, є вже в Чудівському Нов. Заповіті Митр. Олексія 1355-го року.

Пор. Діяння 12. 19: Повели Павла в Ареопаг. По давніх рукописах знаходимо тут неправильний переклад: „Повели Павла на Арієв лед”, бо гр. *pagos* — лід. Вже Лексикон 1627 р. ст. 348 поправляє: „Арієвъ ледъ — ареопагъ”.

Алф. XVII в. 52б вияснює так: „Арієвъ ледъ толкується: Во Аєинѣхъ пред идолскою церквою лежалъ камень великъ, на нем же посредѣ стояй Арії й учаше люди, и учешемъ его мнози омрачаша, и того ради камень наричется Арієвъ ледъ”.

„Арієв лед или арионаг. Пагорок Марсов, елл.” (Лекс. 1627 р. 348). „Ареонаг — так называно ратуш атенский, которий был на пагурку збудован” 94. Был Деонисей Ареонагита 96.

Алф. XVII в. 52: „Ареопагитъ — толкується: во Аєинѣхъ бѣ судище нѣкое внѣ града, нарицаемо ареопагъ”.

Арефа або Арета, жін. ім'я, ст. сл. *Aretha*, араб. орел.

Лексикон 1627 р. ст. 348: „Добродѣтельный, цнота, цнотливый, або милый, тихий, скромный, покорный, ласкавый”.

Арєшт, -шту — позбавлення волі. З сер. лат. *arresta*, від *arrestare* — спиняти, затримувати, зложення *ad ta restare* — затримувати, *stare* — стояти. З лат. іт. *arresto*. Лат. *arrestare* — зв'язувати за присудом суду. Нім. *Arrest*, з нім. п. *areszt*. До нас прийшло в XVI ст. через п.

У нас уже в пам'ятках XVI ст.: арештовать 1597 р., арешту 1624 р.

Арєштáнт, -та — ув'язнений, позбавлений свободи. З лат. *arrestare* — затримувати. До нас прийшло на поч. XVIII ст. з ст. фр. *arrestant* (давніше *arrestat*) — задержаний. Шан. I. 140 каже, що слово „арештант” не поста-

ло з нім., бо нім. *Arrestant* визначало до 1722-го року того, хто арештував.

Арєштува́ти — позбавити волі. З лат. *arrestare*. До нас прийшло на поч. XVIII ст. через п. *aresztować*.

Ар'єргáрд, -ду — задня частина війська, для охорони тилу. З нар. лат. *adretro*, зложення: *ad ta retro* — назад. До нас прийшло на поч. XVIII ст. з фр. *arrièregarde*, зложення: *arrière* — позаду, *garde* — сторожа, загін.

Сл. поч. XVIII в.: „Арієргардія — заднее войско, крыло”.

„Аримáспи єсть люди об одном глазу, а живут в татарських землях” (Алф. XVII в. 57).

Аримафє́я — юдейське місто, ст. сл. *Arimatea*, з гр. *Arimatheia*. Це батьківщина благообразного Йосифа, що зняв з Хреста тіло Ісуса й поховав Його в своєму садку. Матвія 27. 57.

„Аримоеей (елл.) град — вземляй. Єсть же Аримоеей град близ Иерусалима, а толкується Аримоеей — возми оно” (Алф. XVII в. 68).

Аристарх — чол. ім'я, з гр. *Arístarchos* — ліпший начальник, радник. Ст. сл. *Арістархъ*.

„Арістарх — изрядный начальник або найдѣлшій князь” (Лекс. 1627 р. 349).

Аристі́п, -па — чол. ім'я, з гр. *Arístippos* (зложення): *áristos* — найкращий, *hippos* — кінь, найкращий вершник.

„Аристипп (гр.) — нарочит (славний) конник”. (Алф. XVII. 736).

Аристокра́т, -та — людина вищого походження, панивної знаті особа. З гр. *aristokrátēs*, зложення: *áristos* — знатний, *krátos* — влада, сила. До нас прийшло на поч. XVIII в. через нім. *Aristokrat*.

Аристократі́зм, -му, з фр. *aristocratie*. У нас відоме з половини XVII віку. Див. аристократ.

Аристократі́чний — хто походить з аристократії. У нас з поч. XVIII віку з фр. *aristocratique*. Рос. аристократический.

Аристокра́тія — класа вищої верстви. З гр. *aristokratía* — родова знать. Зложення: *áristos* — ліпший, знатний та *krátos* — сила, влада. До нас прийшло з к. XVII в.

з нім. Aristokratie. В XVII в. вживалася форма аристокрація.

Словн. пол. XVIII в.: „Арістокрація — чиновництво”.

Арифметика — наука про числа, від гр. arithmetiké, від гр. arithmós — число. Арифметичний, гр. arithmetikós. В З. У. арифметика, арифметичний. До нас прийшло рано, перше в формі арифметикія. Лат. arithmetica.

Лекс. 1627 р. 349: „Арифметика — числителная. Художество яке сочисляти число. Наука лічбы. Хитрость мѣры. Фортел раховання. Пятая наука визволеная”.

Слова на -їка вдавнину вимовлялися з наголосом на -ика: арифметика, музика, Африка, Америка і т. ін. Див. Іларіон: Укр. літературний наголос, 1952 р. ст. 249-250.

„Арифмос (гр.) — число” (Алф. XVII в. 64).

Арій, — чол. ім'я, з гр. Arios — мешканець перської області Арія.

„Арій — брань, пагос, холм, мѣстце высокое” (Лекс. 1627 р. 348).

Див. арсопаг.

Аріл — назва старозавітного Ангола.

Алф. XVII в. 486: „Аріль (жид.) — гора Божія”.

Арія, з іт. aria — пісня; прийшло до нас на поч. XVIII в. З лат. aer — повітря постало іт. aria — спершу нижній, ніби повітряний спів.

Аріадна, -ни, ст. сл. Аріадна, жін. ім'я, гр. суворо чеснотна в подружньому житті.

Лекс. 1627 р. 349: „Аріадна — барзо чистая, Міноєва цорка, Бахусова жона”.

„Аріаднина нитка” — крилатий вираз, пох. з гр. міфології. Грецький герой Дедал побудував величезного лабіринта для царя острова Криту Міноса. Цей лабіринт був з покрученими ходами, з якого дуже важко було вийти. Афінський герой Тезей попав у цей лабіринт і був би з нього не вийшов, але Міносова дочка Аріадна дала Тезеєві клубка ниток, і він їх розплутував, коли йшов, і тим спасся з лабіринту. Звідси постав крилатий вираз: Спаситися „Аріадниною ниткою”.

Арка — з лат. arcus — дуга, лук, до нас прийшло на поч. XVIII ст. з іт. arco.

Аркада — ряд арок. З лат. arcus — дуга, звід; звідси італ. arcada. До нас прийшло в пол. XVIII в. з іт. arcada.

Аркадій — чол. ім'я; ст. сл. Аркадія, гр. arkás, -ados — житель Аркадії, пастух.

Аркадія — внутрішня область у давній Греції, яка вславилася чеснотністю та гостинністю своїх жителів, головно пастухів та селян. Переносно: простий щасливий край.

Арка́н, -на — шнур з петлею на кінці, вірвовка, тюрк. аркан — вірвовка, Дм. 492. Пор. лат. arcanus — таємний. До нас прийшло десь у XVIII віці.

А́рктика — північна полярна територія. Назва поход. від гр. árktos — ведмідь, Зоря Ведмедиця Велика й Мала, а також північний полюс.

Звідси й арктичний з гр. arktikós, що на поч. XVIII ст. прийшло до нас через фр. arctique.

Лекс. 1627 р. 350: „Арктос — звѣзда, що Медвѣдем зовут, або Воз Небесный. Краина полночная”.

А́ркуш, -ша — лист паперу, аркушевий, аркушик. З лат. arcus — лук, також загнутий удвоє лист; нм. Arche.

Лист Архиеп. Л. Барановича 1689 р.: Килкадесять аркушовъ. П. arkusz, arkuszowy, чс. arch, рс. печатный лист.

В XVII ст. це слово в нас уже було добре знане.

Арлекін, -на — назва слуги в комедії. З іт. arlecchino — ім'я комічної особи в іт. народній комедії. До нас прийшло на поч. XVIII віку через фр. arlequin.

Армагеддон. „И собра ихъ на мѣсто, нарицаемое еврейски Армагеддонъ” Ап. 16. 16. По-грецькому Armageddon, ст. сл. Армагеддонъ, д. евр. Har Megiddon — Гора Мегідону, Мегіддон — давньоханаанське місто — царство див. Єг. 17. 1, 1 Хр. 7. 29, Єг. 17, 12, 13, Суд. 1. 27).

По-стародавньому це місце, де має відбутися Останній Суд Божий.

Армада — велике з'єднання морських кораблів. З ісп. armada — військовий флот, від лат. arma — зброя, armare — зброїти. Розголосу йому дала „Велика Армада”, яку ісп. король Пилип II року 1588 двигнув проти Англії.

Арма́тура — сукупність потрібного для електричної лампи. З лат. *armatura*, від *armata*, *arma* — зброя, прилад. Звідси іт. *armatura*. До нас прийшло на поч. XVIII ст. через п. *armatura*.

Арме́нія див. Вірменія.

Армія — військо, з сер. лат. *armia*, фр. *armée* — армія, від *armer* — зброїти, *arme* — зброя. До нас прийшло на поч. XVIII ст. через нім. *Armee* — військо. В листах Петра I це слово відоме з 1706 р. (Шан. I. 145).

Арнау́тка — сорт пшениці, з тур. арнаут.

Аромáт — прийнятний запах, пахощі. Ст. сл. ароматъ, відоме з пам'яток XI ст. Воно з гр. *aróma* — пахуча речовина.

Азбуковник пол. XVII в. л. 68: „Ароматы — толкується в Граматицѣ (1596 р.) быти запахи и другія масти”.

Лекс. 1596 р. 16: „Ароматы — запахи, и дорогіи масти, и тыж корѣнье албо зѣлье пахнучее”.

Лексикон 1627 р. ст. 353: „Ароматы — вонѣ, пахнучіи речі: перфумы, кадила, мирры, корѣнье, зѣлля, пахнучіи олѣйки, запахи и дорогіи масти”.

Звідси ароматичний, рос. -тический.

Арсен — чол. ім'я, ст. сл. Арсеній, з гр. *arsen* — мужчина, мужній.

Лексикон 1627 р. ст. 350: „тврѣдоумен, или мужествен”.

„Арсеній (рим.) — мужествен”. (Алф. XVII в. 73).

Народне також Арсень, -ня.

Арсенáл, -лу — установка виготовлення, напрями і збереження зброї. З араб. *dār as sinaa* пішло сер. лат. *arsenales*, а від нього європейські назви, нім. *Arsenal* і ін. До нас прийшло через іт. *arsenale* (Шан. I. 146).

Артамо́н, -на — чол. ім'я; гр. гожий.

Лекс. 1627 р. 351: „Артемóн — цѣл, або заслона лодяная, жагел корабельный, плахта шкурная, опона навная”.

Артезіянська криниця — це калька фр. *puits artésien*. Назва йде від назви фр. провінції Артуа (*Artois*), де арт. криниці відомі з XII віку. До нас прийшло в XIX в.

Арте́м — чол. ім'я, ст. сл. Артеміи, гр. здоровий, свіжий.

Лексикон 1627 р. ст. 351: „Цѣлый, здоровий, або ненарушенный, або гладкій”.

„Артеміе (гр.) — совершен” (Алф. XVII в. 736).

Арте́міда — гр. *Artemis*, лат. *Diana*. Гр. Артеміда була богинею дівочої чистоти, непорочности. Гр. *artemia* — не порушеність.

„Артеміда была богиня во Єөөсѣ. Толкується Артеміда прах” (Алф. XVII в. 576).

Лекс. 1627 р. 351: Артеміда — приятна жертва, или цѣла, лат. *Diana*. От дня названа ест, для того, же має ясность, подобную дневи. И мѣсяць тым именем зовут. Имя богинѣ або идола в Ефесѣ, то й Артемідѣ первообразно луна” (див. Дії 19).

Арте́рія — кровносна судина, що несе чисту кров від серця до периферії. З гр. *arteria* — жила, зложення: *aer* — повітря, *tereo* — бережу. Це тому, що медицина вдавнину дивилася на ці судини як на рурки, що бережуть повітря, бо в трупах жили ніби порожні. Так медицина думала аж до часів лікаря Галена (131-200 рр. по Хр.). З гр. постало *arteria*.

До нас слово прийшло на поч. XVII віку з п. *arterja*.

Але в формі артирія (з гр.) це слово відоме ще в XV в. („Похвальне слово” Київ. Арх. Григорія, Шан. I. 148).

В Лекс. 1627 р. 351: „Артирій — гортань, им же входит внутр вода и воздух. Отдуховая жила, або пулсовая жила, або жилиця”.

На ст. 66 тут же читаємо: „Жилицѣ — маленькіи жилки або артирії”.

Сл. пол. XVII ст.: „Артеріа — біющаяся жила”.

Арти́кль, -кля — граматичний член, ознака роду в деяких мовах, з лат. *articulus* — член, членик, суглоб, суглобчик, зменшена форма від *artus* — член, суглоб. До нас прийшло в XIX ст. з фр. *article*.

Арти́кул, -ла — окремий параграф у законі чи в статуті, закон з лат. *articulus* — стаття, параграф, суглоб. До нас прийшло в XIV віці через п. *artykuł*.

Грамота 1388 року: Все артыкулы дали есмо имѣ.

„Найголовнѣйшого артыкулу Вѣры нашеи”. Кр. Ап. 1560 рр. 4.

Дванадцять ест артикулов Вѣры. Катих. 1645 р. 3. Чого научает тот артикул. (Там таки).

О артикулах Вѣры, Катих. 1645 р. (Заголовок).

Уч. Єв. XVI. 105: Приступимы до другого артикулу або части тоей Євангеліи Святои нынѣшней.

Уч. Єв. XVI. 826: А ни ж з артикулов, котрій иный тяжьшій был ко увѣрению.

Артикул, -кула — військовий засіб. З лат. *articulus* — суглоб, член. До нас прийшло в XVII ст. через п. *artykuł*.

Артикуляція — наставлення чи праця мовних органів для вимови звуків якої мови. Від лат. *articulare* — ясно вимовляти. До нас прийшло в XIX в. через фр. *articulation*.

Артилерія — гарматне військо. З сер. лат. *artillum* — знаряддя, машина, корінь його — *ars, artis* — уміння, мистецтво. Звідси фр. *artillerie* від ст. фр. *artillier* — доставляти гармати. До нас прийшло на поч. XVIII в. через п. *artyleryja*.

Артист, -ста — особа, що виконує в театрі окрему роллю якого твору, або особа, що досягла в чому найвищої майстерности, або згірливо про особу, що робить зле. З лат. *ars, artis* — уміння, хитрість, мистецтво, звідси фр. *artiste* — освічений, від лат. *ars* — уміння, мистецтво.

Артіль, артилі — спілка для праці чи продажу; артиль — „народ позаду, резерва”. Дм. 563.

Артос, -са — хліб, чи велика Просфора, що освячується в перший день Великодня і роздається вірним в Фомину Неділю. З гр. *ártos* — хліб.

Азбуковник пол. XVII в. л. 536: „Римски артусь — состав, а гречески артус толкується Просфора, иже воздвизають на Святѣи Недѣли послѣ стола”.

Арфа — струнний щипковий інструмент, відомий з сивої давнини, на подобу трикутника з багатьма струнами. З гр. *árpa* — гак, лат. *corbis* — котелик, звідси д. нім. *Harpe*, сучасне нім. *Harfe*. До нас прийшло в XVII ст. через п. *arfa, harfa*.

Основа значення слова гр. *agre* — гачок, бо пальці при грі зігнуті гачками.

Кр. Лп. 1560 pp.: арѡа 45, арфы 608.

Лекс. 1596. 96: Гусли — арфа, лютия, скриница.

Лекс. 1627. 422: Цитара, гѡрфа, на гѡрфах. 473: Псалтѣр — пѣсница, арфа.

Алф. XVII в. 686: „Арѡалютіе — гусли”.

Синоніма поч. XVII ст. 1: Арфа — гусли.

Арфіст, -ста — грець на арфі. Див. арфа. В Україні і арфа, і арфіст відомі рано.

Лекс. 1627 р. 48: „Гудец — арфіста, цитариста”. „Гусли — гарфа, цитра” 48.

Синоніма пол. XVII ст. 1: арфіста — гудець.

Слово прийшло до нас в XVII ст. з п. *arfista* чи *harfista*.

Архаїзм, -му — замерле або застаріле слово в мові, від гр. *archaismós*, а воно від *archaios* — старий, давній, від гр. *arché* — початок. Архаїзми знаходяться в словах, у відмінах слів і в їхній складні. Звичайно архаїзмів уживаємо для „вищого” стилю мови, напр. слова: ректи (говорити, сказати), уста, Облачєння (церковні шати) і багато т. ін. В укр. мові по всіх її говорах відомі форми двійного числа: дві слові, дві вікні, дві корові і сила т. ін., — тепер це архаїзми.

До нас прийшло з фр. *archaïsme* на поч. XIX в.

Звідси *архаїчний* — стародавній, застарілий, рос. *архаический*, з фр. *archaïque*, а воно з гр. *archaikós* — стародавній.

Архангол, -ла, ст. сл. Архангель — старший Ангол, з гр. *Archaggelos* (гр. *-gg* вимовляється як *нг*). Це слово відоме з перших ст. сл. пам’яток X-XI віків.

Лекс. 1596 р. 16: „Архангел — староста ангелскій”.

Алф. XVII в. 49: „Архангелъ — начало Ангеломъ, рекше вѣстникомъ”.

Лекс. 1627 р. 351: „Старшій Ангел или Ангелом началствуяй, или староста аггелскій”.

Археолог — учений знавець археології, з гр.; див. археологія. До нас прийшло це слово на поч. XIX віку з фр. *archéologue*. Перше вимовлялося *археолог*, тепер — *археолог*.

Археологічний — стосовний до археології, з гр.; див. археологія. До нас прийшло на поч. XIX віку через фр. *archéologique*. Рос. *археологический*.

Археологія — наука про давнє минуле людського життя її життя природи. З гр. зложєння: *archaios* — давній і *logia* — наука (від *logos* — слово, оповідання), *archeologia* — наука про старовину. До нас прийшло в XVII віці з нім. *Archäologie*.

Архи-, архі — приставка гр. (*archi*), часта в гр. словах, визначає вищий ступінь того, до чого додана: Архидерей, Архидєпископ і т. ін. Часта в укр. мові ще від ст. сл.

архи-. В словах церковного змісту звичайно вимовляються архи-, а в словах світських архі-.

Алф. XVII в. 49: „Архі (гр.) — начало, рекше болше́й”.

Архидіакон, -на — старший Диякон при Єпископі. Ст. сл. Архидияконъ, відоме по пам'ятках XI віку. З гр. Archidiákonos, зложення: archi — старший та Diákonos — слуга.

Лекс. 1627 р. 352: „Архидіакон — старшій слуга, або начало Діаконом”.

Алф. XVII в. 49б: „Архидіаконъ - - начало Діакономъ, сирѣчь (цебто) начальствуяй над слугами. По гречески бо Діакопъ, а по руски слуга”.

Архиепископ — старший Єпископ, ст. сл. Архиепископъ. З гр. archi — приставка старшости й Episkopos — наглядач, керманіч, від episkopéo — наглядати, додивлятися.

Алф. XVII в. 49б: „Архиепископъ — сирѣчь (цебто) начало Єпископомъ, рекше начальствуяй (начальник) над посѣтител'ми стада Христова. Єпископы (Єпископів) бо уставивша Святии Апостола, да посѣщають Христова стадо, да назирають вѣрних, дабы вѣрнии непорочну еже во Христа Бога Вѣру хранили. Архиепископы же учинени, яко да назирають над Єпископы, даби не по мшелоимству (не за прибутки) посѣщали (пасли) стадо Христова. По гречески бо начальствуяй глаголется (нарицається) архі. а посѣтитель по гречески глаголется Єпископъ”.

Лекс. 1627 р. 352: „Архиепископ — начальник посѣтителем: архі — начало, Єпископ — посѣтитель”.

Архиерей, ст. сл. Архиерей — Первосвященник. З гр. Archieréus — Первосвященник, зложення: гр. archi та Ieréius — Іерей. У християн це спільна назва для Єпископа, Архиепископа і Митрополита.

Ст. сл. Архиерей відоме в пам'ятках X-XI віку.

„Архиерей - - то ест жрец старший”. Кр. Ап. 1560 рр. 60.

Лекс. 1627 р. 351: „Архиерей — Святитель, найвышшій або старшій Пол, Папѣж, або предній Священных”.

Алф. XVII віку 50: „Архиерей — начало освященным, сирѣчь Архиепископ. Архиепископи бо началь-

ствують над освященными, рекше над Єпископи, и над Попами, и над прочими Священнослужители. Наричеть Писаніе и Христа, Бога нашего, Архіереомъ, понеже бо якоже Архіерее приносять жертвы къ Богу о людскихъ невѣжествіихъ, тако и Христось, Богъ нашъ, Самъ Себе принесе жертву Богу и Отцу Своему за очищение нашихъ прегрѣшеній”.

Архимандрит — найстарший монаший сан, кандидат в Єпископи, з гр. Archimandrites, ст. сл. Архимандритъ, відоме в пам'ятках XII ст. Гр. злож.: archos — старший, і mándra — кошара, переносно — монастир: старший в монастирі.

Азбуковник пол. XVII ст. л. 50: „Архимандритъ — начало паствѣ, сирѣчь начальствуяй во оградѣ, первый оградник во обители”.

Лексикон 1627 р. ст. 352: „Архимандрит: начальник паствѣ (стада Христова) або старшій над многими монастырями”.

Архип, -па — чол. ім'я, з гр. ст. сл. Архиппъ. Гр. arche — начальник, ippos — кінь; archippos — коновод. „Архипп (гр.) — начальний конем” (Алф. XVII в. 73б).

Архисинагóg, -га, з гр. archisynagogos — голова юдейської синагоги, голова збору (Лук. 13. 14, 8. 41).

Алф. XVII в. 50: „Архисинагógъ — начало соньму (собору), сирѣчь начальствуяй в Соборѣ. Первый Собора”.

Лекс. 1627 р. 353: „Архисинагог — князь собора”.

Архистратіг, -а, з гр. полководець, зложення з гр.: archi (вищий ступінь чого чи кого) + strategos — провідник, військовий командант.

Лекс. 1596 р. 1б: „Архистратіг -- цѣсар, и тыж старшій князь”.

Алф. XVII в. 49: „Архистратігъ --- начало воинномъ, рекше начальствуяй над воины или над воинствомъ. По гречески бо архі — начало, а воинъ глаголется стратігъ”.

Лекс. 1627 р. 352: „Архистратіг — найвышшій гетман або водз войсковый, або жолнѣрства, маістер жолнѣром, або старшій князь”.

Архів, -ву — місце збереження стародавніх речей або й самі стародавні речі. З грець. archéion — міська управа, державний будинок, від arché чи archá — початок, управління, влада. Лат. archivum. До нас прийшло на поч. XVII віку через нім. Archiv.

Архіваріус, -са — управитель архіву. (Див. архів). Лат. archivarius — охоронець архіву, від лат. archivum. Зложення: гр. archi та лат. varius — різний. До нас прийшло на поч. XVIII віку через нім. Archivarius.

Архіпелáг, -га — сукупність островів або груп їх, близьких один до одного. З гр. зложення: arche — початок, pélagos — море, archipélagos. Спочатку це було тільки Егейське море з його островами (Шан. I. 155), пізніше значення поширилось на весь світ. До нас прийшло в XVIII в. через нім. Archipelagus.

Архітектóніка — розклад художнього твору, побудова. З гр. architektoniké — побудова, з architoniké téchnē — будівничче мистецтво, architektonikós — будівельний. До нас прийшло на поч. XVIII в. з фр. architectonique.

Архітэктор, -ра — спеціаліст у будовах. Від гр. architékton — будівничий. Зложення: archi — старий та tékton — будівничий.

Лексикон 1627 р. ст. 353: „Архітэктон — старшій тесля або майстерь теселській, архітэктор”.

Сер. лат. architector. До нас прийшло на поч. XVIII віку.

Алф. XVII в. 50б: „Архитектóнь — начало древодѣлемь (теслям), рекше большой плóтникъ”.

Архітектóра — будівництво, будівляне мистецтво. З гр. architékton, лат. architectura.

Лексикон 1627 р. 353: „Архітектóра — майстерство або наука около будованя”.

До нас прийшло в XVII віці через п. architektura (з лат. architectura).

Архітіп, -пу — початковий тип, початок, оригінал. З гр. architypos.

Лекс. 1627 р. 353: „Архітіп — начальный образ, на архітип отходит, на того отсилается, чій ест образ”.

Архітипóграф, -фа — старший типограф, завідуючий друкарнею. Слово давнє.

„Памвó Берында, архитипографъ Церкви Рóсскія” (руської, української). Лекс. 1927 р. Передмова.

Архітриклін, -на, з гр. architriklinos — начальник за- бави, весілля, начальник трьох лож (гр. kline — ложе).

Лекс. 1627 р. 353: „Архітриклін — маршалок або староста на весілю”.

Аршін, -на — міра довжини, з перс. арш — лікоть, як міра довжини, тюрк. аршин — міра довжини (Дм. 492). Тепер це 71,2 см. Метрична система встановлена в царській Росії в XVI столітті. В СРСР скасована 14.IX.1918 р.

Аршин, як міра довжини в Росії з XVI віку, перше рівнявся 27 англ. дюймів, а з Петра I — 28 дюймів, 16 вершків.

Аря! — вигук відігнати вівці або свині. ХРВ. 8: Молодця одгомила свині криком: аря, гладкі, аря!

Ас див. туз.

Аса! — крик на свиню на Поділлі, щоб відійшла. А. Свидн. 38: „Аса! — крикнула вона на чечугу” (свиню).

Асамблея — так звалися за часу Петра I († 1725) гостинні збори, забави, з фр. assemblée збори, з'їзд, з нар. лат. assimilare — єднатися, simul — разом.

Сл. поч. XVIII р.: „Ассамблея — чинособрание, съезд, собрание”.

Асарій, -рія, з гр. assarion, лат. assarius — дрібна римська монета. Ст. сл. ассаріи.

Лекс. 1596 р. 2: Ассарій — пѣнязь, гарѣль.

Лекс. 1627 р. 354: „Ассарій — лептон, оwoлос, гр. уггіа, пѣнязь”.

„Ассарія — сребреница меньшая, яко же противу копейки, ея же в граматичѣ наричет пѣнязь” (Алф. XVII в. 67б).

Асаф, -фа, чол. ім'я, ст. сл. Иоасафъ, з євр. Asaph — збирач.

„Асаф (єв) — соборище” (Алф. XVII. 73).

Асенізація — поліпшення гігієнічних умов місцевости. До нас прийшло в к. XIX в. з фр. assainisation, від assainiser — оздоровлювати.

Асептика — запобігання зараженню рани. З фр. asepticque, зложення гр. a — не, без та фр. septique — виклик гниття. До нас прийшло в к. XIX віку.

Звідси асептичний — протигнильний, рос. асептический.

Асéсор, -ра — засідатель, член. З лат. *assessor* — засідатель, від *assedere* — засідати, *sedere* — сидіти. До нас прийшло на поч. XVIII в. через нім. *Assessor* — засідатель, член якої установи, що повинен сидіти на зборах.

Асигна́ція — папіровий грошовий знак. Асигнації вперше випущенні у Франції в рр. 1789-1796; в Росії папірові гроші появились з 1769 р. З лат. *assignatio* — наказ, зазначення, від *assignare* — вказувати, *signum* — знак. До нас прийшло через п. *asygnacja* в к. XVII ст.

Асигнува́ти — призначити, відпускати, виділяти яку суму грошей для означеної мети. Лат. *assignare* — призначити, *signum* — знак. До нас прийшло на поч. XVII віку через п. *asygnować*.

Звідси асигновка — призначена на що певна сума грошей.

Асимéтрія — нерозмірний, невідповідний. З гр. *asymmetria*, зложення: а --- не, без та *symmetria* — відповідність; *asymmetros* — нерозмірний. В Укр. зайшло в XVII віці через фр. *asymétrie*.

Асиметри́чний — нерозмірний. З гр. *asymmetros*. До нас прийшло в XVIII в. через фр. *asymétrique* — нерозмірний. Рос. асимметри́ческий.

Асимілюва́ти — поєднувати з чим, зливати один народ з іншим. З лат. *assimilare* — єднати, уподібнювати, від *similis* — подібний. До нас прийшло в пол. XIX в. через нім. *assimilieren* — уподібнювати.

Асиміля́ція — поєднання з чим, злиття одного народу з іншим. З лат. *assimilatio* — уподібнення. Асиміляція в граматичі — уподібнення сусідніх звуків у мові. До нас прийшло в пол. XIX в. через нім. *Assimilation*.

Звідси асиміляці́йний.

Асі́р, д. євр. *Ašer*, чол. ім'я Ашер. Кн. Буття 30. 12-13: „І вродила Зіпа, невілница Леїна, другого сина Якову. І промовила Лея: То на блаженство (*ašer*) моє, бо будуть уважати мене за блаженну (*iššeruni*) жінки. І кликнула ймення йому Ашер”. Ашер, д. євр. *Ašer* — щастя, блаженство; те, що й Гад. Гр. *Asér*, бо в гр. мові нема звука ш.

Асі́рія, д. е. *Aššur*, самі асирійці звали свою землю *Aššur*, а це визначає рівнину. Грецька мова не має звука ш, і євр. š передає через с.

Лекс. 1627 р. 354: „Асирія — исправление”.

Алф. XVII віку 54: „Асі́рія — междорѣчіе, еже индѣ наричется Месопотамія. Се Междорѣчіе во странахъ халдѣйскихъ, идѣже первіе явися Арааму Господь, Авраамъ бо родомъ халдеанинъ бѣ”.

Асіста — звичайне в З.У., з лат. *assistere* бути присутнім, помагати.

Асистéнт, -та — помічник спеціаліста, науковця. З лат. *assistens* — помічник, від *assistere* — помагати, стояти при, бути присутнім. Це зложення: *as* (*ad*) + *sistere* — стати, стояти.

Сл. поч. XVIII ст.: „Асис́тент — помощник”.

Асистува́ти — бути присутнім для допомоги фахівцеві. З лат. *assistere* — помагати, стояти біля кого. До нас прийшло в к. XIX в. з нім. *assistieren*. Рос. ассисті́ровать.

Аскéза — суворе життя, подвиг. Гр. *áskesis* — вправа, від гр. *askéo* — вправлятись, привчатись. До нас прийшло в XIX в.

Аскéт, -та — подвижник, пустельник, людина суворого життя. З гр. *askétes*, від *askéo* — привчаюсь. Нім. *Asket*. У нас відоме в XVII віці перше в формі аскит.

Лекс. 1627. 220: „Скитник — аскити́ зоветься”.

Див. скитник.

Аскеті́зм, -му, — вчення про релігійне життя через самозречення, наука про суворе подвижницьке життя. З гр. *asketés*, через нім. *Asketismus*. До нас прийшло в XIX віці.

Аскеті́чний — подвижничий; з гр. *asketikós* — те саме. У нас відоме з XVIII ст. Рос. аскеті́ческий.

Асмодéй, з гебр. Ашмодей (в Книзі Товія) — злий демон.

Алф. XVII в. 68: „Азмоде́ос — бѣс или бѣсовское имя”.

Асонáнс, -су — співзвучність. З лат., *assonantia* — відзвук, від *assonare* — звучати, *sonus* — звук. До нас прийшло на поч. XIX в. через фр. *assonance*.

Асонанс у віршах — це рима, яка основана на однаковості наголошеного голосного в словах, що римуються, при неоднаковості приголосних. В асонансах кохався Т. Шевченко. Напр. він римує: мійлий — полюбіла, молоду — сироту, широкій — високі, на ту пороу — в синім морі і сотні т. ін.

Асоціювати — поєднувати. З лат. *associare* — єднати, поєднувати. До нас прийшло в п. ХХ в. через нім. *associiren* — поєднувати.

Асоціація — об'єднання, союз, спілка, з лат. *associatio*, те саме, від *associare* — єднати, *socius* — союзник, друг. До нас прийшло в ХVІІІ ст. через фр. *association*.

Аспект, -ту — точка зору до чого. З лат. *aspectus* — погляд. До нас прийшло в ХVІІІ в. через фр. *aspect*.

Аспид, -да — отруйна змія, переносно — зла людина. Ст. сл. аспидъ, слово відоме з ст. сл. пам'яток ХІ віку. З гр. *aspís* — труйлива змія, вкрита щитовидною лускою, звідки й назва змії, бо гр. *aspís* — щит.

Аспид див. гаспид. Харчук І. 77: З усього світу позганяли сюди, аспиди!

„Аспид проклятий”, Харч. І. 132.

Лекс. 1627 р. 354: „Аспіда — уж малый ѓдовитый, або змія”.

„Аспіда есть змія крылата, нос имѣет пичей, и два хобота. А в коей земли вселится, ту землю пусту учинит. Живет в горах каменных. Не любит трубнога гласа”. (Алф. ХVІІ в. 606).

Аспідний, аспідна дошка, - з гр. *aspís*, *-idos*, ст. сл. аспиднь — аспідний, аспидъ — твердий сланець, на виготовленій з нього дошці пишуть грифелем. З рос. перейшло через школу до укр. мови.

Аспірант, ита — хто готується до якої посади чи якого наукового звання. З лат. *aspirans* — хто домагається чого, від *aspirare* — добиватися, прямувати, *spirare* — думати, задумувати. До нас прийшло в ХХ ст. через фр. *aspirant*.

Аспірантура — сукупність аспірантів, а також посада аспіранта.

Аспірін, -ну — (ацетил-соліцилова кислота) жарознижуючий і безпечний засіб. Слово грецьке, від *α* — ні і назви рослини *spírea*, „не з Спіреї”; лат. *spirare* — дихати, жити. Поширене з нім. *Aspirin*. Лік цей відомий ще до Р. Хр., але повну дію його відкрив р. 1863-го альзаський хімік Карл Гергард.

Астма — задишка, ядуха. З гр. *ásthma* — ядуха, задишка, подув, вітер, пор. *aeti* — віяти, дути. У нас відоме з ХVІІІ ст.

Астматик, -ка — хворий на астму. З гр. *astmatikós* — хворий на задуху, лат. *asthmaticus* те саме. До нас прийшло в ХІХ ст. через нім. *Asthmatiker*.

Астматичний — задушливий. З гр. *asthmaticós*, лат. *asthmaticus* — хворий на ядуху. До нас прийшло в ХVІІІ в. через фр. *asthmatique*. Рос. астматический.

Астра — квітка. З гр. *astér* — зоря, а квітка „астра” подібна на зорю. Лат. *astra* — зоря і квітка. До нас прийшло в ХVІІІ ст. з нім. *Aster* або фр. *aster*.

Астрахань, -ні, ж. р., місто на лівому березі р. Волги. Це була столиця Астраханського ханства, що звалася Амстархань або Хаджитархань, що визначає „звільнений від податків” (пор. наше „слобода”). Року 1568-го Астраханню заволідали москвини.

Астролог, -га — той, хто досліджує зорі. Ст. сл. астрологъ, з гр. *astrológos*; *aster* чи *ástron* — зоря і *lógos* — слово, вчення, рахунок. У Мат. Срезн. І. 32: астрологъ — звѣздочетець.

Лекс. 1627 р. 356: „Астролог — звѣздочетець”. „Звѣздослов или астролог — практикар, так же: звѣздозорца, звѣздар”.

„Астролози — звѣздословци. Астра бо по гречески звѣзда, а логос — слово” (Алф. ХVІІ в. 58).

Астрологія — наука про зорі. З гр. *astrología*, зложення: *ástron* — зоря і *logos* — слово, вчення. Ст. сл. астрологія відоме по пам'ятках з ХІ віку, напр.: „Дроузи в астрологіи” (Збірник кн. Святослава 1073 р.).

Звідси астрологічний, рос. астрологический.

Лекс. 1627 р. 356: „Астрологія — звѣздословіє”.

„Астрологія — звѣздословіє” (Алф. ХVІІ в. 58).

Сл. поч. ХVІІІ в.: „Астрологія — звездословіє”.

Див. астрономія.

Астролябія — кутомірний прилад, яким до ХVІІІ ст. визначали положення небесних світил; з гр. зложення: *ástron* — зоря і *labéin* — брати, вияснити. До нас прийшло на поч. ХVІІІ ст. в формі лат. *astrolabium*, відоме р. 1688-го як астролябіум.

„Астро́мове єсть люди, а живут въ индійських странах (земли), а рота у них, ни усть (губ) нѣт, ни піют, ни дят, но точію носом отдыхают, тѣм и живут” (Алф. XVII в. 576).

Астрона́вт, -та — літун в міжпланетному просторі. З гр. зложення: *ástron* — зоря і *nautiké* — мореплавання. До нас прийшло в XX в. через фр. *astronaute*. Пор. аргона́вт, аерона́вт.

Астрона́втика — наука про літунство в міжпланетному просторі; або: наука водіння ракетного корабля в міжпланетному просторі. З гр. зложення: *astron* — зоря і *nautiké* — мореплавання. До нас прийшло на поч. 1930-х років з фр. *astronautique*.

Астронóм, -но́ма — хто вивчає науку про закони зір. З гр. *astronómos*, зложення: *ástron* — зоря, зірка і *nómos* — закон. У нас відоме вже з XIII віку: астрономъ.

Лексикон 1627 р. ст. 67: „Звѣдозаконник — астроном, або звѣздар”.

Там само ст. 67: „Звѣдозаконіе — наука звѣздарская, звѣдозорство, звѣдозаконник или астроном”.

Астрономі́чний — належний до астрономії. З гр. *astronomikós* — астрономічний. До нас зайшло в XVIII віці через фр. *astronomique*. Рос. астрономі́ческий.

Астроно́мія — наука про будову небесних тіл чи всесвіту. З гр. *astronomía*, зложення: *ástron* — зоря, *nómos* — закон. У нас відоме з XIII віку як астрономія.

Лекс. 1627 р. 356: „Астрономія — звѣдозаконіе, албо звѣздохетная семая наука вызволѣная”. Ст. 168: Милля астрономская.

„Астроно́мія — звѣдозаконіе. Астрія бо звѣзды по сльншски, а нѣмос — закон”. (Алф. XVII в. 58).

Сл. поч. XVIII ст.: „Астроно́мія — звездочество, звездозаконіе”.

Синоніма пол. XVII в.: Астрономія, астрология — звѣдозаконіе, звѣдозорство.

Асфаль́т, -ту — будівельний матеріал, природний чи тепер штучний. З гр. *asphaltos* — земний клей, гірна смола. Слово відоме в Старому Заповіті, пор. Книга Буття 6, 14, 11.3, 14.10, від гр. *asphalidzo* — зміцняю, сковую. Ст. сл. асфальт, відоме в пам’ятках XII віку.

Асфальтува́ти — покривати асфальтом. З гр. *asphaltos* — заклеюю, посмолюю, пор. Книга Буття 6, 14. Фр. *asphalter* — покривати асфальтом. Слово відоме в нас з поч. XX віку. Рос. асфальти́ровать.

Ат! — вигук досади, незадоволення. „Ат, облиш — сердито відказав Гордій” (Гр. II. 51). „Ат, треба... А нащо треба?” (103).

„Ат, нащо про це говорити!” Ст. II. 377. Ат, не мороч мені голови 566.

Атаві́зм, -му — прояви в організмі властивостей далеких предків. З лат. *atavus* — прабацько.

Ата́ка — навальний напад на ворога, наступ. Пох. з лат. італ. *attaccare* — починати бій, звідси фр. *attaque* від *attaquer*. До нас прийшло з нім. *Attacke* на поч. XVIII віку.

Вільде II: Готувалася відбивати атаку, а тим часом ніхто й нападати на неї не збирався!

Атакува́ти — нападати на ворога. З фр. *attaquer* — починати бій. До нас прийшло на поч. XVIII віку через п. *atakować*.

Атась! чи: тась! — вигук на качок, відігнання їх.

Аташе́ — молодий дипломатичний ранг (ранга) на службі в міністерстві закордонних справ; з фр. *attaché* — приєднаний, доданий, прикомандирований, від *attacher* — додавати, зложення: *à i tache* — гак, застібка. До нас прийшло в половині XIX в. Слово в нашій мові невідмінне.

Атеї́зм, -му — безбожжя, безвірництво. З гр. *átheos* — безбожний, зложення: *a* — не, без і *theós* — Бог. До нас прийшло в другій половині XVIII віку через фр. *atheïsme* — безбожжя, бо у Франції він і розвивався до революції і під час неї.

Атеї́ст, -та — безбожник, безвірник. З гр., але прийшло до нас у XVIII ст. з фр. *athéiste*.

Ателье́, з фр. *atelier* — майстерня мистця: живописця (маляра), скульптора, фотографа, мистецького одягу й ін. Давне фр. було *astelle* — стружки, і спочатку ателье була кімната, в якій було багато стружок чи покидків. Слово до нас прийшло з к. XIX віку. Слово серед. роду, в нас невідмінне.

Атентат, -ту, з фр. attentat — напад чи замах на життя чне з політичних переконань. У нас відоме головно з XIX ст.

Вільде: Атентатчики йдуть на певний провал II. 699.

Атестат, -ту — посвідка про що. З лат. attestatum — свідоцтво, від attestare — свідчити, основне testis — свідок. До нас прийшло на поч. XVIII віку через нім. Attestat.

„Атестат зрілости” — свідоцтво про закінчення середньої школи, яке дає право вступу до вищої школи. Вираз панує на Сході, а на Заході „мату́ра” (від лат. maturus — дозрілий). Пор. п. matura, зах. укр. мату́ра.

Атестация — свідоцтво про що. З лат. attestatio — свідоцтво, від attestare — свідчити. До нас прийшло з поч. XVIII віку.

Атестувати — свідчити про що. З лат. attestare — свідчити. До нас прийшло на поч. XVIII віку через п. atestować.

Атлантийський океан чи Атлантика, назва походить від гр. титана Атланта. Див. Атлас.

1. **Атлас, -су** — гладенька й дуже блискуча шовкова тканина. Слово походить з араб. atlas — гладенький, від talas — гладити. Тут дані основи цієї тканини: блискуча і гладенька. До нас прийшло в пол. XV віку з тюрк., пор. тур. atlas, atlas, так само казах., башк., уйгурське — атлас, і ін. (Шан. I. 171).

Алфав. XVII в. внясное це: „Аksamитъ — атласъ шестероличный”.

2. **Атлас, -са** — збірник мап (карт) чи яких зображень. Назва від імени старогр. титана Атланта, Atlás, що на голові й на руках держить небозвід, держить як кару від Зевса за участь у повстанні титанів проти Зевса.

До нас прийшло на п. XVIII ст. через нім. Atlas.

Слово атлас зв'язане з Атлантом через те, що р. 1595-го фламандський картограф Меркатор випустив друком атлас світу, а на обкладинці подав Атланта з небозводом на плечах. - По цьому збірника мап стали звати атласом.

Атлет, -та — людина великої фізичної сили, велет, спортсмен. Гр. athletés — борець, athléo — борюся, змагаюся, гр. áthlos — змагання, боротьба. З гр. постало лат. athletus; звідси фр. athlete — змагун. До нас прийшло в пол. XVIII ст. через нім. Athlet.

Атлетика — наука про спортове змагунство. З гр. athletikè, від athletés — змагун. До нас прийшло в XVIII віці з фр. athlétique.

Атлетичний — що належить до атлетики. З гр. athletikós, від atheletés — змагун. Лат. athleticus. До нас прийшло в XIX віці через фр. athlétique. Рос. атлетический.

Атмосфера — газоподібна оболонка Землі та деяких інших планет, а також переносно: окруження. Гр. зложення: atmós — повітря, пара і sphaira — куля. До нас прийшло в XVIII ст. через фр. atmosphère.

Звідси атмосферичний, рос. атмосферический.

Атом, -ма, з гр. átomos — неподільний; це найдрібніша частина хімічного елементу. Слово прийшло до нас з поч. XVIII ст. Спершу, до XX ст., вважали найдрібнішу частинку неподільною, тому й звали атом, тепер же встановлено, що атом подільний на ядро й електрони.

Звідси атомний — властивий атому. Атомник — учений, що досліджує будову атома.

Атрибут, -та — істотна ознака, невід'ємна ознака предмета; з лат. attributum — додане, долучене; attribuerе — наділяти, основне tribus — триба, істотна частина. До нас прийшло в XVIII ст.

Аттицизм, -му, з гр. attikismos — витончена образність мови (вдавнину мешканців Аттики в старій Греції). Звідси аттичний, рос. аттический.

Атут — в З.У. з фр. atout почерез поль. atut. В літ. м. невживане слово, тут — кózир.

А-тя! — крик на зайця. Л. Шнян: Гроза 109: „А-тя. а-тя! Ф'юї! почувися крики... Біг, що було сил, сполоханий заєць”.

Ау! — вигук кликання, відомий всім слов'янським мовам, тому праслов'янський. Постав із поєднання двох вигуків: **а ху**. Між ними в укр. мові, як і в білор., звичайно вставляється вставне **г**, див. агу.

Аукціон, -ну — публічний розпродаж речей, продаж з торгів. З лат. *auctio* — побільшення (ціни на продавачу річ), від *augere* — побільшувати. До нас прийшло в пол. XVIII ст. через нім. *Auktion*. Див. ліcitaція.

Аул, -лу — татар. кочове село, з тат. „аул” того ж значення. Слово й половецьке (Дм. 524).

Аутодафэ — спалення на вогні „ложних” творів, що робила католицька інквізиція. З лат. *actus Fidei* — акт Віри, звідси португ. *auto da Fe* — „акт Віри”. До нас прийшло через фр. *autodafé*. Слово невідмінне, сер. роду.

Афазія — утрата спосібності говорити, з гр. *aphasia* — оніміння.

Афанасій, чол. ім'я, зах. укр. Атанасій. Ст. сл. *Aθανασій*, з гр. *athánatos* — безсмертний; *thanatos* — смертний; *athanasia* — безсмертя.

Лекс. 1627 р. 446: „Афанасій — безсмертен, то есть безсмертний”.

„Афанасія (гр.) — безсмертіє” (Алф. XVIII в. 73).

„Афанатос — безсмертний” (Алф. XVII в. 626).

Афанасія, сії, жін. ім'я, нар. Танаська, ст. сл. Аѳанасія, гр. безсмертна.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѳанасія - - безсмертіє”.

Афганістан, -ну країна в Азії. Назва її походить від племінної назви афганців, а перс. „стан” — край, цебто: Край афганців.

Афэкт, -ту — душевне хвилювання. З лат. *affectus* — душевне хвилювання, пристрасть, нервово збудження, від *afficio* — б'ю, хвилюю, зложення: *af* (*ad*) і *facio* — чини роблю, побуджую. До нас прийшло в XVII ст.

Лекс. 1596. 4: Безсмертіє, нетерпленье, незневоленье от афэктв.

Лекс. 1627 р. 236 ст. дає: „Афэкт — страсть, пристрастіє — порушенье сердечное, афэкт”. Стор. 316: „Движеніє сердечное — порушенье сердечное, аффэкт”. Стор. 4: „Безстрастіє — не зневоленіє от афэктв”.

Синоніма пол. XVII ст. 2: *Афэктъ* — страсть, движеніє сердечное.

Афэктація — незвичайне штучне збудження. З лат. *affectatio* — штучне збудження, прикидання, від *affectare*

— прикидатися, наслідувати. До нас прийшло на поч. XIX віку через фр. *affectation*.

Афэктувати — сильно збуджуватися. З лат. *affectare* — прикидатися, наслідувати. До нас прийшло в к. XIX віку через нім. *affektieren*. Рос. аффэктіровать.

Афэра — темна, підозріла справа, шахрайство, з фр. *affaire* — справа, від *faire* — чинити, робити.

Звідси аферіст — шахрай, з фр. *affairiste*.

До нас ці слова прийшли на поч. XIX віку.

Афікс, -кcy — частини слова без кореня. З лат. *affixus* — прикріплений (до слова), від *affigere* — прикріпляти, *figere* — прибавати.

До нас прийшло в XX віці, як граматичний термін.

Афіліювати, з фр. affilier — приєднувати, злучати, прилучати. Звідси афіліяція — приєднання, поєднання, прилучення.

Афіна — в старогр. міфології богиня мудрости та військової справи. Вона народилася з голови Зевса, вийшовши з неї вже в шоломі та в панцирі. Гр. *Athena*.

Афіни, -ін, ст. сл. Аѳини, столиця Греції, гр. Athénaï, може „пагіркувате місто”.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѳини — без холма, без пагорка, без згромадження. Або от Аѳини, то єст Мѳнервы богинѳ, изящна в премудрости, или почтенна в разумѳ. Мѳсто Ахаїи”.

Кр. Ап. 1560 рр.: Афин 502, афинейській 94, атенській 84, атинове 94 (було аѳинове), з Аѳин 93, ув Атенех 487.

Переносно — науковий центр, напр. „Київ — українські Афіни”. Афінський.

Зах. укр. Атэни, атенський.

Афіногэн, чол. ім'я, ст. сл. Аѳиногэнъ, з гр.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѳинногэн — в Аѳинах рожден”.

Афіша — оголошення. З фр. *affiche* — оповістка про що, від *afficher* — прибавати (оповістку).

До нас прийшло в XVIII віці. Див. афішувати.

Афішувати — відкрито оголошувати. З фр. *afficher* — прибавати (оголошення), зложення: *à* (приймений) і *fiche* — кілочок (для прибавання оголошення).

До нас прийшло в XVIII віці. Див. афіша.

Афѳон, Афѳону, афѳонський, ц.-сл. Аѳѳонъ, аѳѳонскій, гр. Athos. Франко тут постійно писав **Ф**, а не **т**: На Афѳоні дзвони дзвонять, „Ів. Виш.” 37. Спить афѳонська гора, ів. 35. На афѳонській горі, „Зах. Б.” 52. Див. **Ф**.

Зах. укр. Атон, Атос.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѳѳон — Гора, яже ныні глаголется Святая Гора. Або Ст. Гори самый верх”.

Алф. пол. XVII в. 676: „Афѳонская гора толкуется Святая Гора. По еллински наричется Афонская, а по руски Безсмертная. По гречески бо афонасіос, а по руски безсмертіє”.

Афѳоній, чол. ім'я, з гр. той, хто не заздрить.

„А ф ѳ о н і й (гр.) -- независтлив” (Алф. XVII. 73).

Афорізм, -му — усталений вислів чи думка. З гр. aphorismós — вислів, але тонкий та вдалий, від aphorízdo — окреслюю, зложення: arho — від і orízdo — обмежую, установлюю.

До нас прийшло на поч. XVIII ст. через фр. aphorisme.

Афористичний — що має форму афоризму, напр. вислів. До нас прийшло на поч. XIX віку через фр. aphoristique.

Рос. афористический.

Африка -- частина світу; на півн., в Лівії, жило плем'я афри, і через них римляни весь край звали Африкою, і так і закріпилося. Стародавній наголос був Африка, див. - й ка.

Ст. сл. Африкія з гр. Aphrike.

Лекс. 1627 р. 469: „А ф р і к а, сир(ське) — толстая або стыая”. На ст. 357: Афріка. 469: Фуд или Афріка.

Алф. XVII віку 546: Аѳѳрикія — Ливія, Аѳѳрикя́нъ — Ливіанъ. Град бо Аѳѳрикія индѳ наричется Карѳагѳенъ. а индѳ наричется Неапѳль, а стоить в Ливіи”.

Африкѳанський.

Африкѳан, чол. ім'я, ст. сл. Африканъ, з гр. африканський, з Африки.

Африкѳа — грам. термін: приголосний звук, злиття проривного з африкативним, напр. **ч** — це тш, **ц** — це тс. З лат. affricate, дієприкм. від affricare — терти, зложення: af(ad) і fricare — терти.

До нас прийшло в XX ст. з граматичною термінологією Європи.

Афродіта, гр. Aphrodite, — богиня краси й кохання в гр. міфології, в рим. міфології це Венѳра.

Лекс., 1627 р. 357: „А ф р о д і т а, лат. Вѳнус — богиня милостей... утѳх и роскошей всѳх. Тая ж Денница, гды пред солнцем идет, а за ним Вечѳрніцу зовем”.

Афрѳнт, -ту — несподівана особиста образа, неприємність, гостра відсіч, невдача. З італ. affronto, франц. affront. До нас прийшло на поч. XVIII віку через фр. affront.

Ах! — звуконаслідувальний вигук здивувань, болю, страху, жалю. Звідси ахати, ахання, ахкати, ахнути. Слово спільнослов'янське і спільноіндоевроп. Одне з найстарших слів у мові, зо значенням головно викрику.

Але в укр. мові частіше о х. Напр. у творах Т. Шевченка о х ужите 26 разів, а а х — тільки 1 раз.

Лекс. 1627 р. 6: „А г — голос жалованья”. 146: „Никакоже — а а а, или аг, аг”. 275: Уф-ах, ахте або бѳда. 294: Але — ах!

Синоніма пол. XVII ст. 2: Ахъ — ухъ, увы, оле.

Ахнути — крикнути ах! Несподівано чорнолісся сухо ахнуло одним і другим пострілом. Стельмах II. 576.

А х т и ! — вигук при лайці. Харч. I. 31: Ах ти, гадюко!

Ахѳв, чол. ім'я, з д. є. Ach'av, „брат батька”, 1 Цар. 16. 28, батьків брат, дядько.

Ахї! — зальотний вигук до дівчини. О. Вишня I. 151: А-х-х-х-и! Чорнява!

А х і б а ! — вигук запитання. „А х і б а ! Ти думаеш? (Грінченко II. 177).

Ахїя, чол. ім'я, д. є. Achij ah — „брат Господ а”, 1 Цар. 11. 29.

„Ахїлова п'ята” крилате слово з гр. міфології, і визначає: головне місце, слабке місце чи вразливе. Герой поеми „Іліяда” Ахїлл був непереможний, але в нього було одне вразливе місце — п'ята. Мати Ахїлла, Фестіда, занурила сина в річку Стикс, і Ахїлл став безсмертним. Але вона держала сина за п'яту, коли опускала його в Стикс, тому п'ята осталася вразливим місцем. Герой Парис пустив стрілу в п'яту Ахїлла, і вбив його.

„Ахінею плести” — частий в Україні вираз, визначає — плести нісенітницю, говорити незрозуміле, прикидаючись розумним. Велику мудрість вдавнину звали „аїнейською”, пор. Атеней (Афіней) в Атенах.

Пор. ще в Акафісті Божій Матері (626 р.): „Радуйся, аїнейскія мудрости растерзающая”. Слово постало в духовних семінаріях, звідки взагалі вийшло не мало перекручених з латинської чи грецької слів (семінарське аргю).

В. В. Виноградов у статті: „О слове ахинея в русском литературном языке” („Русская речь”, 1928 р.) виставив теорію, що ахінец — це слово власне російське. Слово ніби походить від „охинить, хинить” — лаяти, від хинь — нісенітниця. Шан. так само 179. Але в цьому поясненні не береться на увагу головна ознака слова — „мудрість поверховна”.

Матценауер виводить це з гр. *achenía* — недостача бідність, від *achen* — убогий, — але таке пояснення далеко від змісту.

А щю! А ця! Аціба! Асá! — вигук, щоб відігнати свині. Див. Б. Гр. Сл. I. 11.

О. Вишня I. 174: Дід без шапки стоїть за ворітьми і кличе: А-ця-ця-ця-ця-цю!

Ач — стародавній сполучник, ц. сл. аще, що — то (рос. чим — тим). За змістом постало може й з бач, див. бач: „Ач який!”

„Ач болшей вас милую, меншей маю милости от вас”. 399 Крех. Ап. 1560 рр.

Лекс. 1627 р. I: „Ач — аще”.

„Ач, як угріло!” ХРВ. 38, — цебто: Бач, як угріло! Вільде: Ач, ще її носа задирає! II. 640.

Ачэй — стародавній прислівник „може”, та ж.

Лекс. 1627. 136: „Нéгли — подобно, заледвѣ, ачэй”.

„Агей, нема вже небіжчика” (М. Сиротюк 64).

Ач ей же повинна ти мені розповісти, Вільде I. 11.

А чоґо ж! — виклик згоди. „А чоґо ж, я привезу спони” (Стельмах II. 428).

Ачу! — вигук на свині, як відігнання їх, напр. на Київщині.

А чхи! — звуконаслідувальний вигук чхання, поширений по всій Україні.

Ашхаба́д, -ду — столиця Туркменії. Назва від туркм. зложення: усх чи ашх — хороший, абад — місто, цебто „Хороше місто”. І тепер це місто-сад увесь зелений. Перше писали Асхабад.

Аю-Даг. -гу — місто на південному березі Криму. Назва з крим. татар. зложення: аю — ведмідь, даг — гора: „Ведмежа гора”. Радлов I. 223.

Ая! — вигук ствердження, так. „Ая, най в братів возьме”. Харчук I. 341. Там само: „Ая, женити” 26. „Умри, ая, умри!” 289.

Аяй! Аяй-яй! — вигук жалю, розчарування. Звідси: аяйкати, аяйкання, аяйкало (хто часто вживає аяй!).

Аякже! — вигук згоди, ствердження: так. З а-як-же. „Аякже! — світліє хлопець (Стельмах II. 393).

Аякси, гр. — В „Іліяді” Гомера два нерозлучні брати, герої Троянської війни (початок XII віку до Хр.).

Переносно — нерозлучні друзі.

Лекс. 1627. 472: Суптельное а тонкое одѣнье.

Б

Б — друга буква слов'янської азбуки, зветься „бўки” — цебто буква, ст. сл. букы. Цифрового значення не має, бо цієї букви немає в грецькій азбуці.

Форма цієї букви взята з гр. уставного письма.

Грецьке **в** (віта) в нашій мові, особливо в церковній термінології, вимовляється як **в** (на Заході вимовляється по-латинському як **в**), напр. алфавіт, амвон, Василій, Амвросій, а по-латинському альфавет, амбон, Базиль, Амброзій і т.п.

Ба! — прасл. вигук ствердження або допусту. Та ба — бачиш, допуст. Форми здовження: бабáкати, бабоніти, балабóнити, може й бала́кати. Прасл. „ба” визначає говорити, пор. баяти, баян.

Ба! — вигук в значенні але.

Вільде: Та ба, — той не хоче спілки з ним! II. 248.

Баал — ім'я ханаанського бога, часте в Біблії. Д. євр. baal — пан, господар, власник, чоловік; пор. Числа 25.5, Втор. 15. 2, Суд. 2. 11 і ін.

Це baal часте в складених словах в Єр. 2. 23 гра слів: „За баалами (= баалами або чоловіками) я не ходила”. Замість baal часом вимовляють bošet — зн. ганьба; тому напр. назву Iš-Vaal перероблено на Iš-Bošet, у сл. Ієвосої 2 Сам. 2. 8. Див. Молох.

Ба́ба — мати батька чи матері, часом замужня жінка. Ст. сл. баба. Слово всеслов'янське й індоєвроп.

Баба — праслово, постале з дитячого лепету ба, здвоєне, як мама, тато, тета, тьотя, неня, дядя, папа, дідо. Спочатку слово не мало докладно окресленого значення, тому з ходом часу „баба” набуло собі багато найрізніших значень; Словник Б. Грінченка, напр., подає аж 27 значень нашого „баба”.

Баба — мати брата чи сестри, дуже розросле в укр. мові: бабця, бабин, бабувати і ін. Баба — взагалі замуж-

ня жінка. Баба — сповитуха. Постало з дитячого лепету ба-ба-ба! (Але Трубачов 193-197 не визнає цього, див. дитяча мова). Пор. англ. baby — дитя, іт. babbo — батько.

Ба́ба — жінка, чоловік часто зве свою жінку „баба”, а ще частіше „стара”, хоч би була вона й молода. В такому значенні „баба” відома в пам'ятках XV в.

Баба, ст. сл. баба, „Пов. вр. літ”: „Аще бы лихъ Законъ греческій, то не бы баба твоя приняла Ольга”. Десь з XVII в. з'являються пестливі форми: бабка й ін. В укр. часто бабця, бабуня, бабуся.

З XV в. слово „баба” набуває значення взагалі замужня жінка: „Призваше бабу свою Ньюилу”. (Пролог XV в.).

Ще пізніше „баба” набуває презирливого відтінку: От баба, та й усе!

Баба́ — у тюркських народів — це почесна назва кожного старшого віком.

„Ба́ба” й „ба́ба́ка” — великодні особливі печива, відомі по всій Україні як у мові народній, так і літературній.

В „Укр.-рос. словарі” Грінченка знаходимо, що на Полтавщині бабка зветься па́пушник. Слово це місцевого вжитку, поширене мало. Під словом баба (I ст. 55) дається у Б. Грінченка приклад із Номиса: Хазяїнова-та хазяїнка напече пасок і всякої всячини: пани і панійки, папушники там, баби, пундики. Виходить, що папушник і баба — трохи різні печива.

Бабáк чи байба́к — хом'як, з тюрк. бабáк чи баїбах. Переносно — неповороткий.

Ба́бине літо — назва хороших теплих осінніх днів, коли літає рід павутиння, що теж зветься бабине літо. Вираз „бабине літо” загальнознаний не тільки серед слов'ян, але й скрізь в Європі.

Кожний народ має свої найрізніші легендарні оповідання про бабине літо. Ось таке українське оповідання. „Прядиво Божої Матері, тобто летюче павутиння, скрізь можна побачити, що наче звисає восени з неба. Розказували собі в старому краю селянки, що то не тільки вони туть щоосени на терлиці льон та коноплі, але що таке робить і Божа Мати в Небі. І Свята Матінка Божа тре льон на прядиво, щоб було з чого пошити біленьку ляну сорочку для Її Святого Сина, і в такий спосіб показує,

що й всі жінки так повинні робити. Ну, трохи того прядива Божої Матері вихоплюється з терлиці та й спадає аж на землю” (О. Івах, Голос землі. Коротка повість із життя в Канаді. Вінніпег, 1937, ст. 27).

„Бабине літо” відоме з найдавнішого часу, бо згадується вже в Книзі Йова 8. 142к jakot — павутиння:

„Його сподівання — як те павутиння”. (За читанням Гезеніуса).

Бабінець, -нця — кімната перед входом до Церкви. Тут звичайно сплячуться баби (жінки), напр. на „виводинах” з дитиною, тому й назва „бабінець”. В самій Церкві жінки стають ліворуч.

І. Нечуй-Л.: Жінка стала поперед усіх людей перед Іконостасом, а не в бабинці, де ставали старі. III. 63.

Бабратися — копирсатися в болоті, з п. babrać, paprać, чеське babrati.

Вільде: Бабрання у власній душі. II. 374.

Бабця, бабуся — баба в дитячій мові.

Бавитися — перше значення було баритися, гаятися (як і мешкати). Лексикон 1627 р. 116 ц. сл. медлиль перекладає: „мешкаль, бавился”.

Бавити, бавитися — затримуватися, тримати, бути, забавлятися.

Бавитися — 1. значення: бути на одному місці.

Лекс. 1627. 193: Продолжаю — бавлю.

2. Бавитися — гратися чим. Перше значення — бути, перебувати. 36. 1073 р. бавити — це бути.

Лекс. 1627. 253: Сьлѣбник — тот, который до сирванья игр належит и тым ся бавит.

Лекс. 1627. 455: Ременями бавячїся мешчане.

Лекс. 1596. 77: Теселством ся бавлю.

Лекс. 1627. 268: Укоснѣваю — забавляюся, бавлюся, омѣшкую.

Лекс. 1627, 272: Упражняюся — бавлюся чим. Зпражняю — забавляю.

Бавитися — це забавлятися, розважатися, баритися: Ой їдь, милий, та не бався, бо ти мені сподобався, Чуб. V. 12. В З.У. з п. bawić слово бавитися визначає часом і пробувати, бути.

Бавлюся — косню, медлю (Син. XVII в. 2).

Бавяються речми телесними. Крех. Ап. 1560 р. 263.

Бавовна — вата, бавовняний, бавовник. З нім. Baumwolle того ж значення. Слово зах. сл. і укр.

Баволна — бумага (Син. XVII в. 2).

Багáтий, ст. сл. богатъ. Слово дуже рясне в укр. мові. Див. Бог.

Слово о п. І. 1187 р.: Богатого брата моего, 26.

Багáтство — велике майно, великий достаток.

Лекс. 1627. 286: Обиліє — достаток, обфитость, багáтство.

Багатства перешкаджають любви до Господа Бога. Катих. 1645 р. 756.

„Багáта вечера”, „Багатий вечір”, „Святий вечір” — вечір під Різдво (25.XII с.с., 6. І. н.с.) складається з 12 різдвяних страв, тому й вечера „багата”.

Багнѣт — штик обосічний на кінці люфи кріса; від франц. baïonette. Назва походить від французького міста Bayonne, де вперше почали виробляти такі речі, і звідти назва розійшлася по багатьох країнах.

Багно́ — грузьке місце, болото. В укр. мові дуже рясне: багнистий, багнити, -ся, багніти, багнище, багнука й ін. Східньо- і західньослов'янське. Пор. лат. bognas — болото.

Багровий — темночервоний, багрець, багрити, багріти, багрянїця — пурпура, царська мантія. Ст. сл. багръ, багрити, багряница, багрянъ.

Лекс. 1627. 468: Багровая фарба.

Багрянїця — червона одежа, порфира. Ст. сл. багряница. Ст. сл. багрѣнь — червоний, багрянъ — багрянний.

„Багрянїца — шкарлат, або едwab багровои фарбы”. Лекс. 1627 р.

Багрянїй — темночервоний, багровий.

Слово о п. І. 1187 р.: Оба багряна стлѣба погасота, 25.

Бадáти. — Старе бодати визначало тільки „коло-ти”, але рідко визначало й „роздумувати, досліджувати” (див. Срезневскій: Матеріали I. 39, без прикладів). Слово відоме всім слов'янським мовам, але в значенні „колоти”. В українських пам'ятках XVI-XVIII в.в. слова: бадатися, бадане, бадач дуже часті, але „бадати” (без -ся) невідоме (див. „Історичний словник” Є. Тимченка I. 49).

В теперішній літературній мові слово „бадати” зовсім не вживається, як полонізм, замість нього: досліджувати,

дослідити, розвідати, дізнати; замість „бадання” вживаємо: дослід, досліджування; замість „бадач” — дослідник, досліджувач.

Бадати — в З.У. з п. *badac*, в Східній досліджувати, випитувати. Вільде: Ви що, хочете бадати мене. II. 104.

Бадач. Где мудрый, где навчител, где бадач (в п. *badacz*). Крех. Ап. 1560 р. 301.

Бадачъ — испитатель, истязатель (Син. XVII в. 2).

Бадіка, бадічка — так у гуцулів зветься старший брат для молодшого чи молодшої сестри. Взагалі старший, чужий, бідний чоловік. З румунського *bade*, здрібніле *badica* — так молодший зве старшого.

Бадіка, бадічка, бадю! — дуже часте в говірках З.У., особливо на Буковині та Покутті, слово перейняте з рум. *bade*, здрібніле *badica*. Так у гуцулів молодший брат чи сестра зве старшого брата; так каже молодший селянин старшому, селянка своєму чоловікові або коханому, міщанин так зве селянина. Слово часте в творах Ю. Федьковича та письменників з Покуття.

Бадьорий — енергійний, жвавий; ст. сл. бѣдръ, бѣдри. Ст. сл. бѣдрити — бадьорити.

База, з гр. *basis* — основа, опора, підстава чого. Те саме *базис*, -су. *Базуватися* — ґрунтуватися, з гр.

Базар — торг, з тюрк. *базар*, перс. *базар* — критий ринок, базарний, базарувати — торгувати.

Базедова недуга — велике збільшення зобу (щитовидної залози). Першим описав цю недугу р. 1840-го нім. лікар Базедов, і вона зветься його йменням.

Базіліка — прямокутної форми витягнена будова, часта в Римі для державних установ. Пізніше — це назва для християнських Храмів. Назва з гр. *basilike* — царський будинок, лат. *basilica*.

Базі, базів — легка розмова: Йому все базі! Сюди: базіка — говорить, базікання, базікати — плести пісенітниці.

Базі плести — *базікати*: говорити щобудь, верзти, плести, бѣзкати. Звідси: базіка, базікало, базікання. Може від „базь” — кликання овечок.

Базь! Базь-базь-базь! — звуконасл. кликання овечок, праслово. **Ба́зя** — ягнятко, ягня в дитячій мові. Див. *ба́зі*.

Бай — тюрк. пан, багач, господар.

Байда — гуляка, нероба, байдур; пор. байдати, байдикувати — нічого не робити, байдики чи байдити бити — те саме.

Байдак, -ка — великий човен, велика лодка, з тюрк. *байдак* — лодка. Дм. 493. Байдачний — робітник на байдаку.

„Байдити бити” — лінуватися, нічого не робити, ледарювати, вилежуватися на байдаку.

Байдужі — однаково, скорочено — байді! Також: байдужечки, байдужий, байдужість, байдужки, байдужливий, байдужний і ін.

Байка — басня, баяти — оповідати, байкар, байкий — говіркий.

Байка. Лекс. 1596. 36: Баснь — казка, слово, байка.

„Байка — казка, вымысл, баснь”. Лекс. 1627 р. 2.

Байка — баснь, блядь, баяне (Син. XVII в. 2).

Байка, ба́я — рід сукна, *рај, рајка*, п. *баја*, з нім. *Ваје*.

Байкал, -кала з тюрк. *бай* — багатий + *кал* — озеро, велике озеро. Геогр. назва: з тюрк. Байкал — Велике Озеро.

Байкар, -ря — автор байок.

Лекс. 1627 р. 2: „Баснослов — байкоповѣдач”.

Байрак — яр, з тюрк.

Байрам, -му — велике мусульманське свято, з тюр. *baugam* — свято.

Байстріок — нешлюбна дитина, байстріючка, байстрія, байстер. Багато написано про постання цього слова, але остаточно його не в'яснено. Звичайно виводять від нім. *Bastard*, франц. *bâtard*, а це з лат. *bastardus*, від *bastum* — сідло. Отож, початкове значення було б: народжений на сідлі, будь-як, син погонича мулів.

Байстеръ — прелюбодѣйчищъ. Син. 3.

Байстрія — Лекс. 1627. 181: Прелюбодѣйчище — байстрія.

Бак, ба́ка — велика посудина, носова частина горішньої палуби. З гол. *bak* — корито.

Бакалър — колись означав перший академічний ступінь, тепер зостався тільки в Англії, з новолат. *baccalarius*, але походження не в'яснене. Може від лат. *baculus* — кий, символ пошани й науки.

Бакалéя — дрібні харчі, крамничка з такими харчами, з араб. *bakkal* — продавець харчів.

Бакенбáрди, -рдів — борода тільки на щоках, а підборіддя виголене. З нім. *Backenbart*: *Baske* щока — *Bart* борода. Часом кажуть ще бáки, бакéни.

Бáки, бак — скорочено з нім. *Backenbart* того ж значення.

Бáки, -ків — розум, увага. „Забивати бáки” — заговорювати, щоб з розуму звести, викривляти. Пор. заговорювати зуби. Пор. п. *bakierować* — викривляти.

Бáки — загальнознане в нас слово, звичайно в виразі: Не забивай мені баків, — не тумань, не мороч мене. Що ти мені баки забиваєш? — що ти мене туманиш, морочиш. Походження слова докладно не в'яснене, може від нім. *Baske* — вилиця, щока, лице (пор. Іван Франко: Народні приповідки, I. 20), а тоді б „не забивати баків” — не бити в лице, бо такий удар, напр. в тім'я, паморочить людину; пор. приповідку: Не в тім'я битий. Словник Б. Грінченка подає речення: Вибанчити баки, цебто витріщити очі, а це б казало, що баки — то може очі, пор. баньки. Див. бачити.

Бакир — у виразі „шапка на бакир” постало ніби від слів команди: з нім. *back kehren* — назад, наліво (шапка не просто надіта, але з одного боку піднята, з другого опущена). Прийшло до нас із польського, де було *rubakier* (*rób bakier*) — наліво. Але чи не правильніше буде виводити це слово з тюркського *bekri* — п'яниця, тоді носити шапку на бакир — носити як п'яниця (пор. рос. „на бекрeнь”).

Баклáг, -га або баклáга, баклó — посудина на воду чи на що інше. З араб. бакла, перейшло в тюрк. „баклак”, „дерев'яна міра чого”, посудина з коротким горлом. Дмитриев 563.

Лекс. 1627. 427: Бóклажок, фляшка.

Баклажáн, -на — помідор, з тур. патлиджан, а це з пер. бадинджан.

Бактeрiї — невидимі голим оком нижчі організми, часто хвороботворчі. З гр. *bakteria* — паличка (бо такою видається під мікроскопом). Бактeрiоло́гія — наука про бактерії, з гр. *bakteria*, *logos* — вчення.

Бакшá, з казах. бакша — горód.

Бакшіш, -шу — хабар, дарунок, чайові, з перс. *bahšiš* — дарунок.

Балабáн, -на — часте в укр. слово з різним значенням: товста людина, здоровень. У крим. тат. „балабан” — величезний, здоровило. Дм. 564.

В Лекс. 1627 р. прізви.: Балабáн, Балабáна, Балабáну, о Балабáнф.

Балабáн, -на — птах і рослина, хвалько, п. *balaban* — хвалько, тюрк. балабан.

Пор. тюркські того ж значення „хвалько”: балабóд, балагúр, баламúт.

Балабóс — господар, д. евр. *baal* (власник) *habbait* (дім), власник дому — господар. Сучасне *balebos* (литовська вимова) або *balebues* (польська вимова). *Balabóste* — господиня. В Ездри 4. 8 *beel* (*baal*) — *teem* — власник влади, начальник.

Балагáн — шатрó, з тюрк. балахана від перс. *balacaneh*.

Балагáн, -ну — легка ярмаркова будівля; метафорично — непорядок.

Балагúла — з жид. великий віз, яким їдуть жиди. Д. е. *baal* (власник), *agalah* (віз) — власник воза; перейшло й на назву воза. Сучасне *balagule* (польсько-українська вимова) або *balagole* (литовська вимова).

Балада — вдавнину пісня для танців, невеликий ліричний вірш, ліроепічний вірш, оповідання. З прованс. *ballada* — пісня.

Балакати — говорити, особливо неповажно. Балакúн, -на, — хто багато говорить, балакúчий.

Балакати — говорити неповажно, аби говорити. Від корня * бал-, напр. балагур. В Укр. слово дуже рясне: балака́йло — говорун, балачка, балакій і т. ін., або в висловах: „От балачка для балачки”, чи „Балу-балу, старий діду!”

Баламúт — пльоткар, варивода, хвалько. Монгол. „баламут” — пустотливий.

Лексикон 1627 р. ст. 13: лгар --- баламут. З тюрк. баламут.

Баламутъ — ложъ, бладiвий. Син. 3. Баламутня — ложъ, блядъ. Син. 3.

„Гаяльня — баламутня”. Лекс. 1267 р. 109.

„Блядiвий — лгар, баламут”. Лекс. 1627 р. 13.

За (антихристом) стоять вси баламутнѣ, Крех. Ап. 1560 р. 631. Баламутними вымыслями. (Там таки).

Балáнс, -су — зведена сума чого, з фр. *balance* — вага, терези, англ. *balance*, нм. *die Bilanz*, п. *bilans*.

Балансувати — зберігати рівновагу, з фр. *balancer* те саме.

Балáст, -ту — вантаж на кораблі для поліпшення пливання чи для регулювання; некорисне для чогось. З англ. *ballast* те саме.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Баласть — хряць, крупної песокъ, грузъ.

Балахóн, -на — верхня проста одіж, з пер. *baladjame*.

Балбés, -са — незнаючий, з тюрк. *білбес*, а друга форма з тим же значенням „бельмés”. „Ні бельмеса не знає” в рос. — нічого не знає. (Дм. 525).

Балбés, -са — лінох, неотеса, з тюрк. *билбес* або *билмес* — хто нічого не знає.

Балвáн — ідол, подoba божка з будь-якого матеріалу. Не учини собѣ балванá або рытого образу. Катих. 1645 р. 94б. Образы не суть балванѣ боговѣ. 95.

Балдá — перше значення тяжкий молот для дроблення каміння, потім — неповоротна людина. Від тюрк. *baldak* — держак шаблі. (Шан. Лекс. 124), пор. рос. *набалдашник*.

Балдá — друге значення: дурень, з тюрк. „балта” — сокира, метафорично дурень. Дм. 564.

Балдахін — пишній навіс, шатро на стовпах, европ., напр. іт. *baldacchino* (від *Baldacco* — Багдад), спершу означало „багдадська парча”. Пр. I. 14.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Балдахін — верхъ, навесь.

Балét, -ту — музично-драматичний твір, виконуваний танцями і мімікою. З фр. *ballet* те саме. Балетмейстер — керманіч балету. Балетоман — любитель балету.

Балік, -ка — рід кіщеної риби, з тюрк. *балек*, тат. *балик*.

Бáлія — цебер на прання білизни, п. *balja*, з нім. *Valje*, а це з лат. *basula*, *basca*, фр. *baillie*.

Бáлка — брус, перекладаина, місц. п. *balka*, з нім. *Balke*.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Балкі — брусъя, переклады.

Бáлка — яр, яруга, байрак (коли порослий лісом), провалля. Див. Преобр. 14.

Балкóн, -ну, з фр. *balcon* — веранда на поверсі дому.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Балконъ — надкрилешникъ.

Балóн, -ну — скляна куляста посудина, металічний резервуар для зберігання газів (з франц. *ballon*); всередині порожня.

Балóт, -ту, з фр. *ballot* — куляка для голосування. Звідси *балотувати* — голосувати балотами, фр. *ballotter*. — Тепер кажуть: „кидати балоти” (паперові); в З.У. „голосувати на листу” яку.

Балотування — голосування в виборах.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Балотірованіє — ізбраніє по жереб'ю.

Бáлтика ж.р., *la Baltique*, англ. *Baltic*, п. *Bałyka* і *Bałyk*. Балтійське море. В З.У. часто Бáлтїк.

Бáлухи, -хів, — великі витріщені очі, бáньки, *балухати* — окатий, вибалúшувати — витріщити, вибалушений — витріщений.

Балюстрада — стовпчикова горожа сходів, балконів і ін., з фр. *balustrade*.

Баляндра́си, -сів — теревені, базі, баляндрасити — теревенити, базікати, те саме балясити, балясник, баляси.

Котл. Ен.: Точили всякії баляси. ХРВ.: Постерігши такі баляси, 65. Точать один одному баляси.

Бальза́м, -му — пахучий олій. ст. сл. *бальсамъ*, з гр. *bálsamon*. *Бальзамувати* — зберігати тіло померлого від розкладу, вводячи в нього протигнильні речовини („бальзами”).

Бальнеоло́гія — наука про мінеральні джерела і купання в них, з лат. *balneum* — купальня + гр. *logos* — вчення.

Бáлька, **белька** — брус, з нім. *Balke*.

Бам! — прасл., звуконасл. дзвону, звідси бамкати. Форма здвоєна: бамбам! Форма здовження: балам! Звідси: баламкати.

Звуконасл. дзвону також: бім! бом! бум! Звідси: бімкати, бómкати, бúmкати, подвоєння: бумбумкати.

Банáльний — нецікавий, нудний, збуднілий; фр. *banal* — звичайний, заяложений. *Банальність* — факт говорення про очевидні, всім відомі справи; фр. *banalité*.

Бáнда, лит. *bandza* — стадо худоби.

Бáнда — юрба, ватага, капеля, з нім. *Band*, італ. *banda*.

Бандáж, -жу — еластична пов'язка, з фр. *bandage*.

Бандéра, з грм. *band* через п. *bandera* — стяг.

Бандерівці — Організація Українських Націоналістів революціонерів (ОУНР.). Першим провідником її був Степан Бандера (1909-1959). В З.У. бандерівці.

Бандерія — зах. укр. з п. *banderja* (з іт. *bandiera*): Владика приймали серед дуже численної бандерії з двох сіл, „Мисіонар” 1923 р. кн. XI ст. 169. В літ. не вживається, тут — процесія, почесна сторожа.

Бандеро́ля — паперова обгортка, фр. *banderole*.

Бандерша — управителька бардака.

Вільде: Нема українського бардачка. Чому українські холостяки мають набивати кишні польських і єврейських бандерш? II. 632.

Банді́т — душогуб, з італ. *bandito*, а це з народ. лат. *bannire*, *bandire* — проголошувати.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бандіт — таїноубійця.

Бандю́га — сповідна форма від бандит.

Вільде I. 340: Кого ж може виховати така мати, як не бандюгу?

Банду́ра — народній музичний інструмент. Назва походить від гр. *panoura*, лат. *panura*, іт. *panora*. Десь у XVI в., чи не за часів королеви Бони, з Італії зайшов у Польщу новий, 14-струнний, інструмент, ніби люття — пандора. Пандора чи бандура швидко поширилася і в Україні, де випирала стару малострунну кобзу. Але ще на початку XVIII ст. відрізнялися кобза й бандура. Див. кобза.

„Банду́ра” — народне місцеве, в переносному значенні: вайдувата й недотепна людина, „недотепа”. Особливо часто в деяких околицях Волині.

Банк — слово італійського походження. В середні віки, торгуючи, збирали найрізніші гроші, часто підозрілі, а тому потрібним було змінювати їх на цю чи ту валюту й знати ціну їм. Цим займалися т. зв. міняйли, що були заприсяженими фахівцями в грошових справах. На ринках по містах, на ярмарках і торгах міняйли ставили свої столи, покриті зеленим сукном, і тут провадили грошовий обмін. Столи міняйлів звалися *banco* (стіл, лавка, прилавок) і від цього слова постало й загальноєвропейське „банк”. Міняйли звалися „банкирами” й займалися не тільки зміною

грошей, але й приймали їх на збереження або на виплату боргу третій особі.

Банкір, -ра — банковець, хто займається справами банку.

Банка для оливи — збанець (Син. XVII р. 3).

Банкét, -ту — див. бенкет.

Банкет — пирь, пированіє, вечера, гощеніє, гоститва. Син. 3. Банкетовци — пиряне. Син. 3. Банкеруюся — сонаслаждаюся. Син. 3.

Лекс. 1627. 154: Піршество — пир, банкет, учта.

Лекс. 1627 р. 47: „Гоститва — банкет, бѣсѣда”.

Банкетувáти — літературне бенкетувáти.

Лекс. 1627. 246: Снаслаждаюся — бенкету́ю.

Банкру́т чи **банкрóт** — неспроможний боржник. Слово це італійського походження. Коли який міняйло (банкир), що взяв гроші на схованку, не виплачував їх, то йому перевертали або й ламали його стіл, на якому він провадив свій розмін. Італійське *bancarotta* визначає: *banco* — стіл, лавка, ослін, а *rotta* — зламаний, надламаний, перевернений. Нім. *Bankerot*. У нас слово „банкрот” підпало т. зв. „озмисленню” і перероблене на банкрут, банкрутство, збанкрутувати, цебто зв'язане зо словом „крутити, скрутити”. Звідси банкрутство — комерційна чи промислова неспроможність платити, провал, крах.

Банкнóт, -ту — державні паперові зобов'язання, кредитові гроші, з англ. *bank-note* — банкова нота.

Бані́ція, з лат. — вигнання з батьківщини, тимчасове чи вічне. Старопольське *banicja* — вигнання, *banita* — вигнанець.

Банно — слово З. У. В літ. м. скучно, тужливо, сумно, тоскно за ким-чим.

Банувáти — слово З. У. Літ. тужити, сумувати, скучати за ким-чим. З угор. *ban* — жаліти.

Бáня, -áні, ст. сл. баня — купальня з парнею, з гр. *balaneion* — купальня; рос. баня, поль. *łaznia* і *łazienka* — ванна.

Бáня, бáні — купол на верху церкви, купол банястий; пор. баняк, банька, відси й баня (купол).

Баня́к, -ká — чавунний, металевий горщик, горщик з банястими боками, звичайно для варення.

Ба́нька — посудина опуклої (банястої) форми — на воду.

Вылил баньку (ц. сл. фіалъ) свою на землю, Крех. Ап. 1560 р. 639.

Лекс. 1627. 303: Чва́нец — ба́нка, оливная суді́на, фаска, фля́ша.

Лекс. 1627. 314: Ба́нка лазе́бная.

Лекс. 1627. 319: Ба́нками кровь пу́щаю.

Баптісте́рій — хрестильниця, гр. baptisterion.

Бар, ба́ру — маленький ресторан, закусо́чна, англ. bar.

Бараба́нщик — солдат, що йшов попереду колони війська й бив у барабан до такту маршу. — Насмішливе „барабанщик” — це, як іронічно казали, „одставної кози барабанщик” — незначна, проста людина. Вдавнину водили прибрану козу, а з нею був і барабанщик, або во́жак ведме́дя.

Ба́ран, -на́, з тюрк. bārān — ягня (Дм. 526).

Барбо́с, -са — назва породи псів; зневажливе прозвище негідного хлопця чи мужчини.

Вільде: Кореспонденція під руками тих барбосів змішується в одну купку паперів. II. 431.

Ба́рва — колір; з давн. нім. varwe. Лексикон 1627 р. на ст. 11: „Блеск — барва”.

Лекс. 1627. 452: Ба́рва моя.

Лекс. 1627. 209: Ша́та, ба́рва.

„Блеск — ба́рва” Лекс. 1627 р. 11.

Ба́рва (чеськ. barva) і колір (з лат. color через п. color) — рівновживані, визначають цвіт; давнє наше слово — цвіт, цві́тъ; сам предмет — кра́ска, давнє кра́ска або фа́рба з нм. Farbe. Купив кра́ски зелено́го цвіту (ко́льору).

Барвіно́к, барві́нку — з сер. лат. pervinca, нм. Bärwinkel, чс. barvinek, з чс. — п. barwinek. В З.У. часто бервіно́к. Народня етимологія зв'язує це слово з „барвою”; пор. народн. етимологію слова „любисток”.

Бард, ба́рда — поет, співак, кельт. bard.

Ба́рда́, ба́рдка, ба́рдочка, ст. сл. брады, брадовъ — сокирка. Уживається головно в З.У.

Барда́к, -ка́ — дім розпусти, „публічний дім”; з сер. лат. bordellum; звідси фр. bordel, нім. Bordell, поль. burdel. Слово „бардак” до нас проникло з рос. мови. Дмитрієв твердить, що це слово походить з тюркського bardak — чарка, тобто це названня цілості назвою частини.

Ба́рдит, арх. — „сѣчиво” (сокира). Син. 3.

Барелье́ф, -фу — скульптурне зображення, що мало виступає на поверхні, з фр. bas-relief, тут bas — низький.

Ба́ржа — судно для перевезення вантажів на ріках, фр. barge.

Ба́рзо, арх. — загальнослов'ян. слово; у нас відоме з давнього часу, але в формі бо́рзо, напр. в Іпат. Літ.: По иди бо́рже 506. В Пересопн. Єв. 1556 р. часто. Пізніше його вжив. в формі ба́рзо; в думках 11 разів: ба́рзо рано 83. 84 і т.п., і 4 рази ба́рзе: ба́рзе скоро 104 і т.п. В літ. м. ці слова тепер вимирають, заступаються словами: „дуже” (зам. ба́рзо) і „хутко”, „скоро”, „швидко” (зам. бо́рзо). Але в З.У. „бо́рзо” ще часте.

Ба́рзо — з'їло. Син. 3.

Ба́рикада — штучна загорода вулиці при боях, при повстанні, з фр. barricuer — загороджувати, barricue — бочка (спочатку барикади будували головно з бочок).

Ба́ріло — з гр. barélis через лат. barillus, barile; ба́рілко, в З.У. ба́ривко.

Ба́ритон, -на — чоловічий голос між те́нором і ба́сом, з гр. barytonos — грубоголосий.

Ба́риш, -ша́, з тюрк. бариш: прибуток, вигода. Є річка Ба́ришівка, є села Ба́риш, Ба́ришівка й ін. на Полтавщині (Стрижак 72-73).

Ба́рка, -ки — велика лодка, з гр. bāris — човен.

Ба́ркаро́ла — пісня венеціанських човнярів (гондольєрів), з іт. barcarola — човен.

Ба́ркас, -са — велика лодка на кораблі, або велика самохідна лодка для перевезення пасажирів і вантажів. З гол. barkas.

Ба́рліг, -гу — леговище, берло́га, ст. сл. брълогъ. Слово загальнослов'янське.

Ба́рма — оздоблена офіційна одежа. Сл. Гр.: барми — мундир, ліврея (з фр. livrée).

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бармы — царські ризи.

Баро́кко — декоративно пишний стиль, вигадливий і мальовничий, розвивався в XVIII ст. Від іт. *barocco* — вигадливий.

Баро́метр, -тра — прилад для міряння тиску повітря, від гр. *baros* — вага + *metreo* — міряю.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Барометръ — вѣсомеръ.

Баро́н, -на — дворянський титул у Зах. Європі, васал короля. В Росії цього титула запровадив цар Петро I († 1725). З ст. нім. *baro* — вільний, фр. *baron*. В Англії були ще *баронéти*, *baronet*.

Бароско́п, -па — прилад для міряння тиску повітря; з гр. *baros* — вага і *skopeo* — дивлюся.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: весозоръ.

Барс, -са — звір породи тигрів. Слово іранське, але рано перейняте тюрками; пор. перс. *барс*. Дм. 555.

Ба́ртка — в укр. верховинців у Карпатах — топирець з довгим, оздобленим держакком.

Лекс. 1596. 266: Сѣчѣво — ба́рта, топо́р.

Ба́рух, д. євр. *baruch* — благословенний; в Україні це ім'я вимовляють Бу́рах, часом Бо́рух. Барух Спіноза по-латин. звався Бенедиктом (*benedictus* = *baruch*, благословенний). Церковне ще Варух. Пор. Єр. 32. 12.

Бас, -са́ — найнижчий чоловічий голос, іт. *basso*.

„Брати кого на баса” — в З. У. виявляти, осміювати.

Вільде: У розмові з нею так „брав на бас” їхню буржуазну мораль. II. 117.

Басара́бія, давнє рос. Бессара́бія. Сочавська грамота 1395 р.: Воеводи басарабського. В Басарабії, Коц. 27. Басарабські лани, іб. Рум. *Basarabia*.

Басамáн, -на́ — слід від удару на тілі, синяк, басаманити — бити, роблячи синяки. Слово З. У., на Сході синяк, слово з тюрк. Див. басма.

Басе́йн, -ну — штучна водойма, площа ріки. З фр. *bassin*.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Басеїн — бадья, лахань.

Баска́к, -ка́ — збирач податків у Золотій Орді, з тат. баскак — урядник, начальник.

Басма́ — печатка в татар до актів, з тат. басма — вичавлення, печатка. Пор. басамáн.

Ба́сня, арх. — розповідь фантаст. характеру, байка; слово загальнослов'янське; ст. сл. баснь, рос. баснь, поль. *baśń*; пор. ст. слов. баяти — балакати.

Лекс. 1596. 36: Баснь — казка, слово, байка. Басно-словіе — нѣкчемная мова.

Ба́ста, місц. — досить, годі; бастувати — спинити працю, з італ. *basta*, *bastare* того ж значення. Див. страйк. Вільде: Я проти, і баста! II. 632.

Басті́лія — укріплений замок і державна в'язниця в Парижі, яку 14 липня 1789 р. захопив і зруйнував повсталый народ.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бастілія — тюрма, вязня.

Бастіо́н, -ну — п'ятикутне укріплення, як виступ мур у фортеці. Фр. *bastion*.

Бастува́ти — самовільно припиняти роботу, від. іт. *basta* — досить, годі, кінець (рішено).

Бата́лія, середн. лат. *battallia* — бій, окремих сильний військовий бій, битва. **Баталіст** — художник, який малює військові види. **Батальний** — воєнний, військовий.

Батальйо́н, -ну — військова частина з трьох рот. Фр. *bataillon*.

Батерéя — вогнева частина артилерії, що складається з кількох гармат. Фр. *batterie*.

Бати́г, батогá — бич, ст. сл. батогъ, загальнослов'янське слово.

Батува́ти, місц. — різати великими кусками, рубати. Пор. рум. *bate* — бити.

Б. Грінченко: Чоловік, стоячи, рубав щось проміж ніг і одбатував собі добрий шмат од литки. II. 63.

Ба́тюшка, арх. — назва Священника, від батько.

І. Нечуй-Л.: Я знаю вашого батюшку й вашу матушку. III. 43.

Ба́тяр, -ра — в З. У. з п. *basiar(z)* — вуличний хлопчисько, хуліган, босяк, шибеник, гульвіса, шолопай.

Вільде II. 89: Хай батяр робить тепер, що сам хоче, коли не хотів слухатися батька.

Ба́тьківщина — спадок (насліддя) по батькові, а пізніше розвинулось у всю свою землю-країну. Діалектичне батьківщина.

Б. Грінченко: Брати поміж себе гризлися, а найбільше за тую батьківщину, як собаки за маслак. II. 325. В

ни жили при батькові, доглянули його смерті, вони й повинні були поділити проміж себе всю, яка зосталася, батьківщину. II. 404.

Батько — слово всеслов'янське; укр. арх. отець, вживається завжди: батько, батенько, батусь, батьківський, батьків, батьківщина, батькувати, батя. Звичайно виводять „батько” з *bratъ (а воно з pater), що визначало спочатку старший брат чи брат взагалі, бо заміняв батька. У слові „брат” випало р. Пор. чеське „бать” — старший брат.

Б а т ь к о. — Загальнотур. „баба” — батько. Дм. 492.

Б а т ь к о в укр. карп. говорах „ньо”, „няньо”.

Б а т ь к о в гуцулів — дедя.

Батьки — давніше укр. родичі (ст. сл. родители).

Абы заправовали родичѣ дѣтей своих, Катих. 1645 р. (Передмова).

Бах! — звуконасл. вистрілу чи сильного удару; звідси бахати, бахкати, бахнути. Здвоєна форма: бабах! Звідси: бабахати, бабахнути, бабахкати. Здовжена форма: барах! Звідси: барахкати, бахбарахкати, карахнути й ін. У.Р.С. I. 37.

Звуконасл. вистрілу різного тону також бех! бух! Подвоєна форма: бебѣх! бубѣх! бебѣвх! Звідси багато дієслівних форм: бехнути, бебѣхкати, бебѣхнути, бебѣвхати, бѣхнути, бубѣхнути і т. ін.

Сюди й звуконаслідування кашлю: бухі-бухи-бухі! Бухикати, бухикнути.

Мало не бахнув я по тобі. Гонч. Л. і Зб. 20.

Бахур — хлопчак, розпусник, з жид. bachur — юнак.

Бахур, д. є. bachur — вибраний (для війська), молодий юнак, потім хлопець взагалі. Пор. I Сам. 9. 2, 2 Хр. 13, 17, Пс. 148. 12. В українській мові визначає жидівську дитину, взагалі дитину, а вже далі — полюбовника й переносно — байстрюка. В „Месії Праведнім” Іоаннікія Галатовського, Київ, 1669 р. вже маємо це слово: „Ваши жидове книги молодым бахоромъ читати забороняють” 372.

Бахус, -са — гр. і лат. бог вина та веселоців. Гр. Bakhos, Вахх або Діонис, лат. Bachus; звідси бакус — бенкет.

Бахча́, полов. бакца, перс. баг — сад, багча — садик, тур. багце, крим. тат. бахча — город з кавунами й динями, укр. баштан, рос. бахча́. Дм. 527.

Бац! — звуконасл. удару (праслово); також: бах! пах! хлоп! Подвоєна форма: бабац! звідси бабацнути.

Баціла — хворобоносна бактерія, з лат. bacillum — паличка. Див. бактерія.

Бач — це скорочена форма від бачиш, яку маємо вже в Крехівському Апостолі 1560-их років: бачъ, што маешъ чинити 124. Може скорочуватись і в саме „ба”: ба який! Чи ти ба (бачиш)! Ото ба! Замість „бач” може бути й повна форма, напр. у Шевченка: Карамзина, бачиш, прочитали 164. Нічого, бачиш, взяти 171. Пор. хоч, не хоч. Початкове б може відпадати тільки в „ач який!” Лекс. 1627 р. 18: б а ч.

Бачити — синонім староукраїнського слова „видіти”, ст. сл. видѣти, рос. видеть, поль. widzieć; поль. baczyć означає уважати на що; відси baczność — позір.

Лекс. 1627 р. 22: „Видѣти остро — бачити быстро”.

Б а ч и т и — давнє видіти, обачний — бережний, необачний — необережний, вибачливий, вибачний — хто прощає, недобачати — трохи не бачити, побачити — давнє увидіти, пробачити — простити.

Б а ч и т и — дуже поширене в українській мові слово: бач, ба, ач, бачний, бачність, ви-, на-, по-, про-, до-, за-бачити і т. ін., відоме в нас здавна. Напр. Крехівський Апостол 1560-их років знає його вже часто як звичайне собі слово, а це показує, що воно поширилося в нас задовго перед XVI-м віком. В нашій актовій мові початку XVI ст. це слово так само добре знане зо всіма своїми розгалуженнями: бачення, мати на баченні, бачити, бачучи на, бачитися, бачний, бачность і т.п. Певне від нас до поляків перейшло, бо в польській мові воно менше поширене. Походження докладно не в’яснене, але скоріше воно одного кореня з око, очі; коли б „баки” означало очі, тоді походження „бачити” було б зовсім ясне. E. Bernecker, „Slawisches etymologisches Wörterbuch” 1913 р. на ст. 23-24 намагається вивести „бачити” від неіснуючого „ачити”, від „око”, але коли від „око”, то чому скрізь у словах групи „бачити” (за Бернекером

б-ачити з об-ачити) маємо **а** наголошене, а не **о**? Початкове **б** тут безумовно не з об-. Пояснення Бернекера сумнівне. — Пробачити чи перебачити — перше значило „перочити”, недоглядіти, а вже даліше значення — простити, забути.

Б а ч и т и, ст. сл. видѣти, біл. бачыць, п. baczyć. Брюкнер виводить від *baki — ока, очі. Пор. забивати баки — туманити, затемняти справу. Корінь бач- дуже рясний в укр. мові: побачити, до побачення, пробачити (не побачити) — простити, вибачливий — хто вибачає, недобачити. Лексикон 1627 р. ст. 22, видѣти — бачити. В Крехів. Ап. 1560-х років слово „бачити” вжите д. багато разів; також обачити, бачність; тут бачити — ст. сл. видѣти; давнє блюдите перекладене „бачте”. 324. 551.

Бачма́ги — рід взуття, з татар. „пасмаге” — сандали; польське *baczmaga*.

Башибузу́к, з тюрк. baş — голова, buzuk — зіпсутий; місц. башибожу́к. Слово прийшло з Турції, де нерегулярні війська наводили жах на мешканців. Дм. 528.

Башибузу́к — назва колишнього нерегулярного турецького пішого війська. Вояків набирали з хоробрих племен в Албанії, Малій Азії й інш. місцях. Башибузукам не платили, а тому вони самі шукали собі заплати серед мирного населення, жорстоко його грабуючи й напастуючи. Під час російсько-турецької війни 1877-1878 р. й українці познайомилися з башибузуками, і занесли цю назву в Україну, де башибузуком ще й тепер називають жорстокого насильника, шибеника, паливоду, пройдисвіта. В Галичині писали „башибожук”, у В. Україні „башибузук”.

Башка́ — в укр. з рос. башка — голова, особливо нерозумна. Тюрк. баш — голова, від цього давальний башка. Дм. 493.

„Б а ш к а т и”! — вираз зневажливого окреслення людини, яку вважають за „тупоголову”.

Башлі́к, -ка́ — довге покривало голови чи заду шії, з тур. башлик — покривало голови — (баш — голова). Скорочується в палик. Прийшло головою з Кавказу. Дм. 528.

Ба́шта, з іт. *bastia* через нм. *Bastei* — вежа. Давнє вежа і вѣжа.

Башта — вежа, столпъ. Син. 4.

Башта́н — поле, на якому посаджені кавуни, дині, огірки. З татар. бастан — кусок поля, город. Слово розвинене: башта́нник, баштанниця, башта́нний і ін. Див. бахча.

Ба́юра — калюжа, ст. сл. лужа, рос. лужа, поль. *kałuża*.

Лекс. 1627. 229: Став, ба́юрк, озеро.

Баюра або зтѣкъ водъ — сонмъ водъ. Син. 4.

Баяде́рка — танцівниці і співачки при храмах в Індії, з португ. *bailadeira* — танцівниця.

Ба́яти, арх. — давній синонім слова говорити; ст. сл. баяти; пор. чеське *bájeti* — гурорити, балакати; суч. укр. баїти — розповсюджувати те, що є видумкою.

Оба́яніє — від баяти, говорити, наговір від волхва. „Бѣсовская обаянія” (Алф. 72). Алфавит л. 249: „Обаяніє — чародѣяніє, еже бѣсовскимъ злохитрствомъ яству или питие наговаривая, челоуѣкомъ смерть творить”. Алф. 256б: „Обаятель — заклинатель”. У Срезн. II. 499: „Обаяніє — волхвованіє, чародѣйство”.

Бга́ти — м'яти; „бгати коровай” — місити тісто на коровай.

I. Нечуй-Л.: Молодиці розпочали бгати коровай. III.

Бджо́ла, ст. сл. пчела, бѣчела, або пчела, бчела. Робоча як бджола, Ном. № 4562.

Бе, бека — все бридке в дит. мові.

Бе! — вигук обридження (праслово) — фе! Звідси в дитячій мові бѣка, бѣця — все погане, бѣцяти.

Бе! — звуконасл. голосу барана, праслово. Подвоєна форма: бебе! Звідси: бѣкати, бебѣкати, бейкати.

Бе́бехи — внутренності, подушки. Напр.: А сто дідьків у твої бебехи. Часте слово, походить із сучасного єврейського *bébeches* — внутренності; д. є. мова цього слова не знає.

Бев! бов! — звуконасл. дзвону (прасл.). Подвійна форма бебев! Звідси бевкати, бовкати, бебевкати.

Бегемо́т, -та — найбільший звір, гіпопотам. З гебр. *vehemah*, в Кн. Йова 40. 15: „Hinne na' Vehemot — Ось но бегемот”.

Гебр. *vehemot* — це множина (ознакою -ot) від однини *vehemah*. Гебрейське від єгипетського *pehemout* — водяний бик. Греки переклали це в Біблії як *hippopotamos* — річний (нільський) кінь.

Бегемот, д. є. behemot — худоба, скотина, множина behemot — „худоби”. Множ. behemot неправильно взята за велику худобу; так звуть і гіппопотама. Пор. Пр. 12. 10: „Знає праведник душу (бажання) худоби своєї (behemeto).

Бедёкер, -ра — путівник для подорожніх. За назвою путівників, що їх видавав німець Baedeker.

Бедлам, -му — дім для божевільних, з англ. bedlam.

Бедрó — із ст. слов. бедро, рос. бедро, чеське bedro, поль. biodro.

„Бедрó — бок”. Лекс. 1627 р. 2.

Бедра — лядвія, чресла. Син. 4.

Лекс. 1627. 306: Чресла — бóки, бédра.

Лекс. 1596. 36: Бедрóбок.

Лекс. 1596. 336: Чреслó — бок, бедрó, чреслó.

Бедуїни — араби кочівники, з араб.

Без — із ст. сл. без і бес; слово всеслов. Старше значення „назовні”, пор. санскр. bahis — назовні. Див. бесіда.

Без - надає слову, до якого приєднується, протилежного значення, як і **не**. Таке значення має гр. а-, тому його при перекладі Біблії на ст. сл. мову перекладали через без чи бес-: безбрачóнь, бесплодóнь.

Без — заперечливий прийменник при прикметниках завжди формально підкреслює заперечливе значення змісту слова, пор. толковий — безтолковий, корисний — безкорисний і багато інших. Це значення без- рівняється не-. Коли наголос на кінці слова, то з без- він переходить на корінь: цінний — безцінний. Див. не-.

Цей прийменник в ролі приставки змінює значення кореня на протилежний: безсмертний — вічний, безкарно — не покаравши. Те саме, що й приставка не-.

Це приставка повного заперечення чи відсутності чого: безлад, безкостий, безконечно і десятки таких інших, — усі ці слова, хоч вони часто спільнослов'янські, ясно виказують свій зміст, своє значення. Мова грецька для повного заперечення вживає а- (перед приголосними) або ап- (перед голосними). Слів на а- чи ап- в гр. мові багато, і ці слова, головно при перекладі Біблії та Богослужень, скалькували через приставкове без-. Ст. сл.

без-, безъ-, бес-, — слова з таким без- дуже часто кальки з грецького.

Без в ст. сл. звичайно без, а не безъ.

Без з родовим:

Слово о п. І. 1187 р.: Бес щитовъ. 27.

Без- приставка іменникова та прикметникова (прислівникова), звичайно ясно окреслює значення слова, заперечуючи значення кореня, як і приставки не-, напр. безжурність, беззвучний, беззвучно.

Безъ — кромѣ. Син. 4.

Безбожный — беззаконникъ. Син. 4.

Безбожность — беззаконіє. Син. 4.

Безводный — сухий, без води, безводний.

Слово о п. І. 1187 р.: Въ полѣ безводнѣ. 39.

Безвстыдный — мѣдноличенъ, безстуденъ. Син. 4.

Без, бѣзу — квітки на безу́, на бѣзі, мн. бѣзи, бѣзів. В З.У. без, бзу, на бзу, мн. бзи. Кидає мовчаливі тіни на бзи, Б. Леп. 3 гл.95. Мсц. буз, звідки бузина. Слов. і чеське bez. Слово праслов'янське.

Бѣдна — така велика порожнява в землі, що є „бездна”; провалля, прірва, пропасть.

Лекс. 1596. 4: Бѣдна — пропасть.

Бездóмок, -мка — хто хати не має.

„Безкровный — бездомок”. Лекс. 1627 р. 3.

Бездомокъ — безкровный. Син. 4.

Безженецъ — холостый. Син. 3.

Беззакóння — безправ'я, ст. сл. беззаконіє. Ст. сл. беззаконникъ — злочинець, ст. сл. беззаконьъ — безправний.

Безлáдність — ст. сл. бесчинство (ст. сл. чинъ — порядок, лад).

Бѣзмін — вага, з тюрк. базман (через народню етимологію поєднано з міною).

Безмóв'я, ст. сл. безмолвіє — мовчанка, спокій.

Безнаста́нно, мсц. — калька з нм. ohne Unterlass; літ. без перѣста́нку, постійно, невпійно.

Безóдня, ст. сл. бездѣна — що дна не має, щось дуже глибоке.

Безодня метафізично — гріховна безодня.

„Бѣздна, образнѣ — настоящее житіє”. Лекс. 1627 р. 362.

Безодня — бездна. Син. 5.

„Бѣздна — безодня, пропасть, глубокость, мнозство многое вод, окнина”. Лекс. 1627 р. 3.

Безперестáнку — постійно, без перерви; ст. сл. не-престанно.

Молитва безперестáнку дѣялася. Катих. 1645 р. 426.

Безперестани тебе споминаю в молитвах моих, Кр. Ап. 1560 р. 521. Безперестанку (ц. сл. непрестанно) мольтеса, Крех. Ап. 1560 р. 494.

Безпéчність — такий стан (кого або чого), в якому немає загрози.

Лекс. 1627. 275: Утверждение — безпечность.

Безпечность — извѣство, дерзновение. Син. 5. Безпеч-но-извѣстно, дерзостнѣ, дерзновенно, дерзко, Син. 5.

Безпечность въ здоровю, Кр. Ап. 1560 р. 145. Мир и безпечность, там само 492. Безпечне мешкал у вас, там с. 358.

Безпочатковий — ст. сл. безначальнь, вічний.

Безправ'я див. беззаконня.

Безпризорники чи безпризорні діти — діти-сироти в ССРСР, що не мали ні батька, ні матері, і спочатку були без догляду. Такими дітьми свого часу був переповнений весь ССРСР. Арх. безпризорний — безпритульний.

Безрога див. свиня.

Безум'я, ст. сл. безуміє, без ума — нерозум, безглуз-дя, глупство, глупота. Безумний, ст. сл. безумнь.

Безчестіє, арх. Лексикон 1627 р. перекладає: зельживость, сромота. І дає приклада на безчестя: „Безчестіє єсть словесну молчати, о их же потреба єсть глаголати”. В сучасній укр. мові „безчестити” кого означає очор-шовати, знеславлювати.

Безчисленний, ст. сл. безчисльнь (без числа) — дуже численний.

Безцінний — дуже цінний.

Напис на Хресті 1161 р.: Чьстное Дрѣво, бесцѣбно єсть.

Бей, бѣя — тур. князь, дворянин, пан. Дм. 528.

Бей — з тур. З XIX в. це титул старших офіцерів і урядників.

Бек — тюрк. князь, пан. те саме, що бей. Дм. 529. (Є й турецьке прізвище „Бек”).

Бекѣша — верхня одежа, з угор. bekeş.

Бекон, -ну — тонко порізана свинина, англ. bacon.

Бѣлебень, -бня — повищена відкрита місцевість. Чи не звуконасл. слово, — тут же вітри шугають. Наголос некінцевий вказує, що слово не тюркське.

ХРВ. 13: Якраз на край села, на белебні, стояла собі осторонь чиясь сирітська пустка.

Бѣліал див. велійяал.

Белетрістика — художні твори, писані прозою, напр. оповідання, повісті, романи. З фр. belles lettres: художня література. Белетрист — письменник, що пише художні твори.

Бѣлькати, белькотіти, бѣлькання, бѣлькотання, бѣлькіт — неясне говоріння, лепет. Праслово, його основа бѣльк-.

Бѣлькотати — нечітко артикулювати звуки.

Белкотливый або гастнуючийся — медленозычний, косноглаголивый й проч. Син. 7.

Бѣлькотіти — невиразно говорити, слово звуконасл.

Бѣльмѣс див. балбес.

Бемоль, -ля — музич. значок пониження на півтону; іт. bemolle, фр. bémol.

Бенедикті́нци — монахи катол. ордену (чину) Бенедикта Нурсійського, заснованого в VI ст. в Монтекассіно в Італії.

Бенефі́с, -су — театральна вистава, з якої прибуток призначений для актора-ювілята; з фр. bénéfice — користь, прибуток.

Бені, Бень див. Веніамин.

Бѣнкарт, арх. — прелюбодѣйчиць, рабищиць, блядь. Син. 6.

Бѣнкет, бенкѣту, — урочисте прийняття, фр. banquet, р. банкѣт. Бенкети великі, Думи 130. Англ. banquet (бѣнкет), н. bankiet.

Бѣнкет див. Лукуллів.

Лекс. 1627. 05: Учреждение — банкет.

Бануáр, -ру — довшній ряд театральних лож, з фр. baignoire.

Бѣнькарт, в З.У. з п. — байстриук.

Вільде II. 87: Вона залишиться з купою бѣнькартів.

Бер! бер-бер! — нагінка на овець.

Бербенія — бочечка, барильце, з угорського berbence чи з рум. berbinta.

Бербенічка — барилка, слово часте на Гуцульщині: кáдочка на сир, масло. Див. бербениця.

Вільде I. 572: За якийсь час Онуфрій уніс бербеничку липового меду.

Бервінок див. барвінок.

Бергамот — сорт доброї груші. З тур. „бег армуд -у” квяжа груша.

Берви́о, ст. сл. брѣвино — колода, брус. Слово часте в З.У.

Бервено — бервно, Син. 5.

Бéрег — із ст. сл. брѣгъ, арх. брегъ.

Слово о п. I. 1187 р.: На березѣ быстрой Каялы.

Берегъ — брегъ. Син. 5.

Слово о п. I. 1187 р.: Немизѣ кровави брезѣ. 36.

Слово о п. I. 1187 р.: Вѣспѣша на брезѣ. 25.

Берегти́ — пильнувати чого; також сторожити чого.

Берегти́, -ся, оберéжний, обережно.

Лекс. 1596. 4: Брегѹ — стерегѹ. Брежéніе — стережéнье.

Бережі́на — трава (на сіно) на бéрезі ріки.

Бéрезень, бéрезня; місьцеве З.У. март або березі́ль, березоля. Вдавніну казали брѣзьнь і березолъ, і обидві ці назви означали лат. Martius.

„На Поділля іноді бува дуже рання весна, хоч марець свого ніколи не дарує. Проте іноді ще перед палюти́м і сніг розтає, і все. А в марці завсігди вже береза зовсім зелена, — тим то його і прозвали березоль”, Свидн. 90.

Як январ звуть січень, то февраль лютий. А як той лютий, то февраль — палютий, Свидн. 96.

„**Берéзова каша**” — биття різками. По давніх українських братських школах XVI-XVII-XVIII вв. звичайно учнів карали тим, що били березовими чи іншими різками. Учні звали це „березова каша”.

I. Нечуй-Л.: Учитель задавав нам часто березової каші. III. 41.

Берéмнна, арх. — вагітна; місьцеве в Галичині: жінка „в тяжі” — з польського w ciąży.

Нагле прийде, яко боль невѣсты беременное (ц. сл. во чревѣ нмущей), Крех. Ап. 1560 р. 492.

Бéрест, -та або берéста — назва дерева, берестóвий, берестяній. Ст. сл. брѣсть, слово всеслов'янське. — На Русі на „бересті” (берестовій корі) писали в XI в.

Берéм'я, арх. — зах. укр. давне брѣмя, беремя; літ. тяготá, тягáр.

Бері́л — дорогоцінний камінь (з Індії) кольору морської води; з гр. beryllos, звідси лат. beryllus.

Кр. Ап. 1550 р. 659: Берилус, ц. сл. вирилль.

Бéрко, евр. ім'я, з нім. Bär — ведмідь.

Беркѹт — птах з роду орлів; слово походить із тюркського „бургут — биркут”, рід орла. Слова з тюркської мають наконечний наголос: беркѹт. Дм. 529.

Бéрло, з поль. berło, а це з лат. ferula — укр. літ. скіпетр, з гр. skeptron — жезл.

Лекс. 1627. 455: Скипетр — лѣска царская або бéрло.

Берло — скіпетр, Син. 5.

Бесáги — подвійні сакви через плечі, добре відомі південним слов'янам, з грецького bisakki (подвійні сакви), лат. bisaccium.

Лекс. 1627. 305: Шабелтас, бисага.

Бéсiда, арх. — розмова, гулянка, бесіда — альтанка, бесідник — розмовник, бесідниця, бесідувати — розмовляти.

Слово всеслов'янське, ст. сл. бесѣда — слово, поука. Бернекер 52 (Пр. I. 25, Шан. Фр. 123) вияснюють із „без сѣда”, при тому „без” у первісному значенні „зовні”, а сѣда від сѣдѣти, отже: безсіда — бесіда — сидіти назовні хати і розмовляти.

Вільде: Аби я цієї бесіди більше не чула 11. 24. Лише сміється з такої дурної бесіди 65.

Б е с і д а, давне бесѣда, по пам'ятках відоме з XI-го віку як — мова, промова. В З.У. це слово часте. Літ. бéсiда визначає ще її гулянку (бéсiда): Я у бéсeді булá, медгорілку пилá. (Пісня).

Лекс. 1627 р. 47: „Гощéніе — учта зацная, знаменитая бéсѣда, бáнкет

Лекс. 1627. 154: Пир-учта, бéсѣда, колацѣя.

Бесѣда — бесѣда, б. знаменитая — гощеніе. Син 5.

Бесѣды гоїныи справовали жидове, забитыи оѣфры Богу чинили, Крех. Ап. 1560 р. 173, беседут, ст. 200.

Бѣсідник, давнє бесѣдникъ, по пам'ятках відоме з XII-го в. в знач. промовець. Слово частіше в З.У., літ. частіше промовець.

Бѣстія — звірина, з лат. bestia. Бестарій — твір з описом звірів, лат. bestarius — звіриний.

Бестія — переносно: зла людина.

Злий бестыи (ц. сл. звѣріє), Крех. Ап. 1560 р. 533, Махомет, таа бестыя 632.

Лекс. 1627. 203: Дичаю, бѣствюся, бѣствѣю.

Лекс. 1596. 5: Безсловѣсное — бѣстія.

Лекс. 1627. 450: Саламандра — бѣстіяка.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бестія, скотина.

Бѣствуюся — разсвѣрѣлѣваю, бѣствую, Син. 5.

Бѣт — назва другої букви єврейського алфавіту. Визначає дїм.

„Бѣт или виѳ — дом або завстыжєня. Имѣ второї літєры єврейского алеф виѳу”, Лекс. 1627 р. 363.

Бѣта — назва другої букви гр. азбуки.

Бѣтѳн, -ну — суміш камінців з цементом, з фр. béton (лат. bitumen).

Бѣшмѣт — каптан, з татар. бїшмет — верхня одїж татарської бідноти. Дм. 529.

Бѣштати — зах. укр., з угорського besta — лаяти.

Бѣ — частка при дієсловах умовности й інтенціональности.

Вільде I. 272: Вона волїла бѣ зі всѣх нас черницѣ поробити.

Бѣдло, полонїзм — назва худоби. Також згїрдлива назва малоосвѣчених та бідних, з п. bydło.

Вільде I. 71: „Скоро, кажуть, будуть у Польщі до мужиків по-нашому говорити... Замість бидло будуть нас називати по українському... худобою”.

Бидло — скоть, говяда, Син. 12. Быдля — говядо, Син. 12. Быдлярій — скотскій, говяжій 12.

Бик, ст. сл. бык; слово всєслов'янське; волів (скастрованих биків) також іноді називають биками.

Лекс. 1627. 310: Юнец — бык молодїк, ярох и лют бык. Юнїца — телїчка о трєх лѣт.

Б и к. „Брати бика за роги” — починати справу з головного. „Ловити бика за роги, а не за хвїст” — бути реалїстом.

Билїнка, ст. сл. былїє — травинка, зілля.

Бїло, арх. — про нього Лекс. 1627 р. подає: „Бїло: молоток, которым струны натягают. И ты ж бїлце або пїорко, которым на струнах брянкают. И дощка оголошенья Молитв в Обителєх ѣ на иныи потребы”.

Бїнда — лента з нїм. Binde. Див. стрїчка.

Лекс. 1627 р. 39: „Корона, бїнда”.

Биндїюжник — хто возить вантажі; з нїм. binden — в'язати.

Бинь! Бинь-бинь! — звуконасл. приманка корів, телят. Праслово. Звідси бїнькати. Бїнья, мїнья — корова, теля в дитячїй мовї.

Бир! бир-бир! — приманка овець. Звідси биркати. В дитячїй мовї биря — ягня, овечка.

Бїрка — овечка або шкурка з неї. Шапка бирка — овеча шапка.

Бїрка — паличка, на якїй нарізками (карбами) зазначають неписьменнї число чого, карбка. Ст. сл. і ст. укр. бирь — податок. Угорське бер — плата, утримання із слов'янського(?).

Бирки или льоси — жребїя, Син. 6.

Бѣсага (бїсага) — саква, а також мїшок.

Б и с а г а — чпачь, ташва, капса, Син. 6.

Бїскуп, -па, ст. сл. арх. бискоупъ, під впливом західнього biskup, д. нїм. biskof, з гр. episkopos; див. Єпископ.

Бїстрий — прудкий, швидкий, меткий, спостережливий, кмітливий.

„Бїстра річка, хоч вона насправдї ледве рухалася”. Вільде I. 46.

Бистре око — що сильно бачить. Лексикон 1627 р. ст. 22: Видѣти остро — бачити быстро.

Лекс. 1627 р. 22: „Видїти остро — бачити быстро”.

Слово о п. I. 1187 р.: На брезѣ быстрой Каялы.

Бїстрий — архаїзм в нашїй мовї, звичайно скорий. Напр. „бистре око — сильне око, сильно видюще.

Це слово вживається не часто, частїш у виразах: бистра річка, бистра вода, бистрий на розум, у розуміннї скорий, жвавий, слова бистрий вживається рїдко.

Бїстро — скоро, швидко, хутко, метко.

Лекс. 1596: Видѣти остро — смотрити бїстро.

Б и с т р о с т ь — острость, скорость, Син. 12. Быстрий — острый, скорый, Син. 12. Быстрость розуму — быстро-

уміє, остроуміє, Син. 12. Быстрого ока — быстрозрѣние, Син. 12.

Бітва — бій; ст. сл. витва, бой, брань, подвигъ, рать, Спн. 6.

Біти, б'ю, ст. сл. бити, бью — бию.

Б и т и по руках при складанні якої умови знане ще з Біблії; д. є. такоа kaf (чи jad) — бити долоню чи руку, пор. Ёов 17. 3.

Б і т и й шлях — утоптана дорога або й кам'яна дорога. Вільде I. 68: Кооперація битим шляхом поведе бідняків до добробуту. В Галич. народн. „царська дорога”.

Битком — в зах. укр. говорах, напр.: „Битком набита саля”.

Літ. цілком, зовсім, до країв, до берегів, по береги, по вінця.

Битливий віл, битлива корова й ін., рос. бодливый.

Биць! биць-биць! бищо бищо! — звуконасл. приманка корів, телят, овечок. Б і ц я — в дитячій мові — баран, цап, віл.

Бицьо — бичок в дит. мові.

Бич, бича́, ст. сл. бичъ — батіг шкур'яний.

Крех. Ап. 1560 р.: Чи годится бити бичми 124. Бичованя дознали 581.

Бичъ — жезл, Син. 6.

„Бич Божий” — це гуни, які в V віці кинулися на готів і подалися далеко на Захід, і наводили страх на всю Європу. Тоді й називали гунів „Бичем Божим”.

Бичок. „Казка про білого бичка” — безконечне оповідання про що.

Бичувати — бити бичем.

Б и ч у в а т и — це старод. наше слово, що тепер уже зовсім не відоме в східньоукраїнських говорах і придніпрянській літературі. Живе ще трохи в говорах західніх. „Мета” ч. 2, 1933 р. пише: „Бичують болем заведених мрій”. Словник Б. Грінченка в такому значенні не знає зовсім цього слова, — на те вживається „батожити, пужити, сікти” і т.п. Академічний словник живої мови не знає „бичувати” під „бити”, але подає його під бичевать”, певне тільки як слово західньоукраїнське. Додам, що східньоукраїнські говори дуже рідко знають слово „бич”, тоді як західні знають його частенько. Ст. сл. бичъ. Лек-

сикон 1627 р. ст. 5 дає: „Бишася съ бичим до пролитя крове своєю (3 Цар. 18), отсюду бичоване”.

Лекс. 1627. 277: Уязвляю — сѣку, бичую.

Біб — ст. сл. бобъ, слово загальнослов'янське, означає один з родів стручкових рослин: vicia faba.

„Дати бобу” — побити, набити.

Вільде: Похвалився, що дає їм „доброго бобу” II. 273.

Бібліограф, гр. bibliographos (biblion — книжка, grapho — пишу) — той, хто описує книжки.

Бібліотэка, гр. bibliothéke (biblion — книжка, the від tithemi — кладу). Євр.-арам. bet sif'raja — книжний дім.

Бібліотека — це книгозбірня.

„В своєї вівліоѳіці имяше в множествѣ книги”, Лекс. 1627 р. 476.

Біблія — книги св. Письма, гр. biblia; гр. biblion — книжка, книга, лист, звиток, biblios — книга, список.

„Вівлія Святая”, Лекс. 1627 р. 476. „Толкованіє имен вівлійных”, Лекс. 1627 р. 476.

Б і б л і я визначає „книги”, бо вона складається з багатьох Книг. Гр. biblon — книга, Biblia — книги. Довгий час слова в однині „книга” зовсім не було, а була тільки множина книги, гр. Biblia, наше Біблія.

Бібр, бобра́, бобёр, бобрик, бобричок, бобро́, бобро́вий, ст. сл. бебръ, бьбръ, бобръ, — слово всеслов'янське й індоевр. Пор. санскр. babhrus — бурий, bhallas — медвідь, ст. герм. bero — медвідь.

Бібула — промокальний папір, від лат. bibula (charta) — всосуюча, втягаюча в себе. На папірні готували папір, але забули додати клею, — і вийшов папір пористий. Випадком запримітили, що такий папір без клею легко втягає в себе вологу. Так постала в середині XIX ст. в Англії бібула, щоб витягувати чорнило. А до того часу на це вживали сухий пісок.

Б і б у л а — в З.У. з п. bibula — нелегальні видання, летючки, прокламації. Вільде: Привіз я вам трохи бібули II. 177.

Біг — процес бігання живої істоти; ст. сл. бѣгъ.

Скончил бѣг (ц. сл. теченіє) свой 70. Бѣгли (ц. сл. те-часте) есте гаразд 419.

Переносно — з польського: „з бігом часу” (z biegiem czasu); в укр. м. — „з ходом часу”.

Бігамія — двоєженство, двошлюбність. Лат. *bi* — двічі, гр. *gamos* — шлюб.

Бігати — із ст. сл. *бѣгати*, рос. бегать, поль. *biegać*. „Вибігати собі роботу” — набігатися в пошуках праці.

Бѣглець — *бѣгунъ*, *бѣглый*, Син. 12.

Бігме — легка божба: доправди, справді, дійсно, так. Ось в інтермедії Якова Гаватовича 1619 р. знаходимо „богме, бугме”. Часте слово в західноукраїнських говорах, мало знане в східніх. Походження його темне. Ів. Франко: „Галицько-руські народні приповідки” 1901 р. ст. 36 подає, що „бігме” — мабуть скорочена формула стародавньої присяги: Біг мене покарай, або Біг мені свідок; пор. німецьке *Bei Gott*, сербське „Бога ми”. Можливо ще, що це „Біг йме” мене, коли неправду кажу (пор. ходити-ме з ходити йме). Словник Бориса Грінченка подає тільки „бігматися” — божитися.

Вільде 11. 63: Бігме, от забожилась, не може сказати.

Вільде I. 383: Смішний ти, Бронку, бігме смішний.

Бігти — із ст. сл. *бѣгти*, рос. бежать, поль. *biec*; в укр. говорах Галичини — бічи.

Бігунка — розвільнення шлунка; ст. сл. поносъ, рос. понос, поль. *biegunka*; лат. *diarrhea* з гр. *diarrheia*; *dia* — через, *rheo* — текти.

Лекс. 1627. 238: Стуженіє чрева — *бѣгунка*.

Бѣгунка — стуженіє чрева. Син. 13.

Біда, *бідка* — двоколісний візок, постало з латинського *biga* (з *bi* *juga*, двокінка). Через те, що бідкою звичайно їздять бідніші люди, народня етимологія зв'язала її в нас із словом „біда — горе”. Ось приклад із співомовок: „Як ся біда розіграла, всі колеса поламала” (з Волині).

Біда, ст. сл. *бѣда* — нужда, горе, нещастя, лихо.

Слово о п. I. 1187 р.: Часто бѣды страдаше. 37.

Лекс. 1596. 36: Бѣда — упадок, небезпечность, бѣда.

Бѣда — напасть, искушеніє, увы, горе, уфъ, Син. 12.

Бідолáха — бідний у лахах, зложення — бід-о-лáха. Лахи — порвана одіж.

Б. Грінченко: Бідолáхи дожидалися, і щодня надія їх дурила II. 462.

Бідон, -на, -- кухоль, глек, з фр. *bidon*.

Біженець, -нця — втікач; від ст. сл. *бѣжати* — втікати. „Бѣжелец — бѣглець, бѣгун, збѣр. Лекс. 1627 р. 18.

Бізнес, -су — з англ. *business* — діло, зайняття, торгівля. Бізнесмен, -на — комерсант, торговець, ділок.

Бік, *бóку* — із ст. сл. *бокъ*; синонімом його вже дуже рано стало ст. сл. слово страна (укр. сторона), і тому в болг. мові „страна” означає бік; у серб. м. „бок” і „страна” — це те саме; у поль. м. „bok” = „strona”.

Лекс. 1596. 36: Бедрó — бок.

Лекс. 1627. 240: Судар при бедру — хустка при бóку.

Лекс. 1596. 336: Чреслó — бок, бедро, череслó.

Бокъ — бедро, чресло Син. 8.

„**Біла** ворона” кажемо на щось дуже рідкісне. Біла ворона буває, але дуже рідко. Вираз цей дуже старий, бо його вживав ще римський сатирик Ювенал (I-II в. до Хр.), він писав: „Раб може стати царем, а полонений діждатися тріумфу, але такий удачник буває рідше, як біла ворона”.

Біла Церква — місто Білоцерківського району. Стародавня назва, з XI ст. було Юр'їв (Юрьевъ). Ярослав Мудрий на п. XI ст. поставив кілька міст-фортець для оборони Києва від кочівників, і тому року 1032-го й м. Юр'їв. В Літописі воно згадується під 1162 р.: „Придоша половцы к Юрьеву”. Він кілька разів був руйнуваний. Пізніше на його місці була поставлена Церква з білого березового дерева, чому й звалася „біла Церква”, а по ній і саме місто стало зватися Білою Церквою.

Білая голова — жінка, з п. *białogłowa* (*biała głowa*).

Крехів. Ап. 1560 р.: Молчане — учтивость бѣлыхъ головъ.

Білий цар — російський цар.

Білий — із ст. сл. *бѣлий*, рос. белый, поль. *biały*.

Біліло — все те, чим можна білити; ст. сл. *бѣлило*; це всеслов'янське слово, тільки в чеськ. і поль. мовах воно звучить *bielidlo*.

Лекс. 1627. 458: Стибіє — бѣліло.

Лекс. 1627. 428: Левкасіє — бѣліло.

Білиця — ще непострижена монахиня. Даль. I. 154: „Білець, білиця — мешканець монастиря, але ще не пострижений в монашество. Є й общини білиць у спільножитствах, що зовсім не приймають монашого постригу”. Від „білий” — ясний своїм життям, духом.

Білка — слово східнослов'янське, пор. сrb. вјеверица. чс. veverka, н. wiewiórka, зах. укр. вивірка.

Слово о п. I. 1187 р.: Ємляху дань по бѣлѣ отъ двора.

„**Біліяль**, Веліар — преступник або апостата, безумен, отщепенець. Всѣ грѣшници... сынове безаконника, біліаля”. Лекс. 1627 р. 362.

Білоголѡва, часте в З.У. слово — замужня жінка, з п. białogłowa. Добре відоме в укр. літ. мові XVII ст. Назва від того, що замужні жінки покривали голову білою наміткою, так ходили й укр. жінки. Білиця — ще непострижена монашка. Пор. каш. bjałka, н. białeczka — жінка й ін.

Лекс. 1627. 159: „Мальоване, яко собѣ приправуют бѣлѡи головы”.

Білуґа — велика риба з білим черевом. Рос. „білуґою ревіти”, цебто сильно ревіти, перенесене з білухи. Білуґа не реве, реве білуха.

Біля — прийм. з род. в.: при, коло, побіч.

Біль, болю, ст. сл. боль — недуга. Звідси: больница, боліти, болізнъ, болячка. Лексикон 1627 р. ст. 14: „Болезнь — бо́лість, жаль, хору́ба”.

Тот боль, Крех. Ап. 1560 pp. 628.

Біль, болю чол. р., Лекс. 1627 р. 311: Дочасний боль.

Б оль большій был. Катих. 1645 р. 236.

Більйон, -ну — число, що пишеться 1 і 9 нулів, цебто 1.000.000.000, тисяча мільйонів. Інша назва мільярд; фр. billion.

Більшовік, з рос. большевик (від більшість — більшість) — член тієї фракції під проводом В. Леніна, яка постала 1900 р. внаслідок поділу російської партії соціал-демократів. Пізніше „большевики” почали називати себе комуністами.

Бінокль, -кля — прилад із двох зорових скель, який побільшує предмети. Лат. bini — два | oculus око, фр. binocle.

Бінт, бінта́, з нм. Binde, бінтува́ти з нм. binden — обв'язувати. В З.У. бандаж, бандажувати, н. bandaž, bandažować з фр. bandage, bander. В укр. мові також бинт.

Біо- з гр. bios — життя.

Біографія — життєпис, з гр. bios — життя + grapho — пишу.

Біоло́гія — вчення чи наука про життя живого організму, з гр. bios — життя + logos — слово, вчення.

Біплáн, -на — літак, що має дві несучі поверхні — одна над одною. Лат. bi (2), planum — площа, фр. biplan.

Бір, бору — сосновий ліс; ст. сл. боръ. рос. бор, поль. bóg.

Лекс. 1627. 454: Сідуан — лѣсный, боровый.

Звідси боровик — назва гриба, що росте в борах.

Біржа — дім, де збираються купці для обміркування торговельних справ. Слово походить від новолатинського bursa — шкіряний гаманець. Скоро й доми зборів стали зватися біржами. Пор. нім. Börse, фр. bourse, італ. borsa. Є відомості, що правильні збори купців відбувалися в м. Брюгге в Бельгії в домі купця van der Beura, на його гербі був прибитий його знак — три гаманці, boursae. Звідси й постала назва для дому купців біржа. Пор. бурса.

Бірюза́ — дорогоцінний камінь голубого або зеленкуватого кольору. З перс. фіруза, піроза. Можливо, що слово до нас прийшло через мови тюркські. Дм. 556.

Бірюк, -ка — відлюдок з тюрк. вовк, половецьке вовк. Дм. 529.

Біс, біса — чорт, диявол, демон, злий дух; із ст. сл. бѣсъ, рос. бес, поль. bies (djabeł).

Лекс. 1596. 116: Дѣмон — бѣс, чорт.

Лекс. 1627. 158: Игриско и Бѣсѡище тоє ж.

Слово о п. Іг. 1187: Дѣти бѣсови.

Біс! — вдруге повторити! Вигук публіки в театрі чи на концерті. Лат. bis — двічі.

Біс — зам. сильно, дуже. Пор. до біса багатий. „До біса вродлива”. Вільде I. 39. За стародавніми віруваннями біс давав багатство, вроду й т. ін. Пор. чорт.

Бісер — скляні намистики, підроблений жемчуг. З араб. busra, тюрк. бусра. Лексикон 1627 р. на ст. 5 дає: „Бісеръ: пѣрла, жемчугъ”. Ст. слов. бісеръ, бісерный.

„Бісер — пѣрла, женчугъ якоже бісер (зложеный) от молнія й воды, тако и Христос от Божества й челоуѣчества”, Лекс. 1627 р. 5.

„**Бісів** батько” — лайливий вираз. „Ах ти бісового батька вилупку!”

„Бісова мати” — чистий вираз у солдат. мові. Кинь це к бісовій матері!

Б. Грінченко: І бісового батька одурив би! II. 404.

Бісквіт, -та — сорт печива, тістечко з яєць, борошна та цукру; з франц. biscuit; bis — двічі + cuit — спечений; нім. Zwieback: zwie = zwei — двічі + backen — пекти.

Біскуп, -па — назва катол. Єпископа.

Бискупы рымскіи, Крех. Ап. 632.

Біцепс, -са — двоголовий м'яз плеча, з лат. biceps — двоголовий.

Блават — польова голуба квітка — в З.У. з поль. bławat, а це з нім. blau — голубий. В С.У. волішка.

Благати — сильно просити. Початкове значення слова „благо” було „добро, милосердя”, як для благий — добрий, милосердний. Так і постало наше таке часте „благати” — шукати в когось „блага” (добра) для себе, цебто сильно просити, вимолювати, робити кого „благим” для себе. Для способу постання слова пор. Молитва — молити, просьба — просити.

Господа Бога благають. Катих. 1645 р. 81.

Лекс. 1627. 269: Умилосерджаю — благаю.

Благаю — умилостивляю, умилосержаю, Син. 6.

„БЛАГИЙ” — ЦЕ ТІЛЬКИ „ДОБРИЙ”

Богословсько-мовний нарис

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА „БЛАГИЙ”

Що значить слово „благий”? Питання важливе, бо „Благий” — одна з головних ознак Божої якості. В сучасних перекладах Богослужбових Книг на українську мову це слово перекладають: 1. добрий, так робить більшість; 2. позоставляють без перекладу, і 3. перекладають словом „милосердний”.

Проаналізуємо слово „благий” докладніше, вияснім його історичне й догматичне значення.

Благий — добрий. Грецьке слово *agathos* дуже давнього походження, відоме вже в творах Гомера. Визначило воно „хороший” в різних відношеннях, а тому заслуговуючий поваги й подиву. А звідси пішло: активий, хоробрий, сильний, а також — шляхетний, благородний.

Значення слова „*agatos*” розвивалося далі, і в Сократа. Платона й Аристотеля цей прикметник помалу наби-

рає нової ознаки, ознаки моралі й честности, чого воно перед тим не мало¹

Переклад Старого Заповіту на грецьку мову десь половини III віку до Різдва Христового остаточно надав слову „*agatos*” високого морального значення, як „добрий”. Старозавітне гебрійське слово *tov*, добрий, вироблялося довгими віками, набуло собі релігійного значення „добрий в основі своїй”, і його на грецьку мову переклали як *agathos*, наше „добрий”, і цим надали йому остаточно великого й глибокого морально-релігійного значення: істотно „добрий”. Це вже було нове значення, церковно-релігійне, — істота Бога.

Грецький Старий Заповіт ще за Мефодія в IX в. був перекладений на старослов'янську мову, і гебрійське *tov*, грецьке *agathos* послідовно перекладено одним словом „благъ” чи „благий” (наше добрий), ніколи іншим. І це слово „благий” набуло собі в нас релігійно-морального значення.

Але слово „благий” рано стало в українській мові словом мало знаним, а тому в старослов'янських пам'ятках XI віку нерідко перекладається словом „добръ”². А це сильний доказ, що „благий” — це добрий.

Що слово „благий” визначає тільки „добрий”, ясно видно хоча б з одних цитат з Св. Письма: „Рабе благий і вірний” (Мт. 25. 21). „Іго Мое благо” (Мт. 11. 30). „Марія же благує часть ізбра” (Лк. 10. 42). „Даянія блага даяти” (Мт. 7. 11).

Певно, довгими десятками цитат можна було б наводити такі приклади. І в усіх них „благий” — це „добрий”.

Значення слова „благий”, як добрий, дуже ясно видно в протиставленнях „благий” — „злий”. Напр.: „Сонце сіяєт на злія і блага” (Мт. 5. 45). „Тлят обичаї благаі, бесіди злі” (1 кор. 15. 33). „Что благо іли зло” (Рим. 9. 11). „Побіждай благим злоє” (Рим. 12. 21). „Не уподобляйся злому, но благому” (3 Ів. 1. 11). „Діти не ба-

¹ Всю історію слова „*agatos*” у грецькій мові подає проф. Московської Духовної Академії Ів. Корсунський у своїй докторській дисертації: „Перевод ЛХХ”, 1898 р., ст. 467-469.

² Див. Проф. Огієнко: Старослов'янський словник. Див. його „Пам'ятки старо-слов'янської мови” 1929р ст. 435.

чать блага і зла” (Числа 14. 23). „Що належить у суботу, — благо творити чи зло творити” (Лук. 6. 9).

Ось ще ясні приклади: „Всякое даяние благо” (Яків 1. 17). „Да благо ті будеть” (Єф. 6. 3). „Христос — Архирей грядущих благ” (Євр. 9. 11). „А мені бути близьким до Бога благо есть” (Пс. 72. 28). „Благо есть надіятися на Господа” (Пс. 117. 8).

У всіх цих прикладах зовсім ясно видно, що „благий” — це тільки „добрий”, ніколи — „милосердний”. І так було в нас довгі віки.

Словник Памви Беринди 1627 року правильно вяснює: „благий — добрий, благое — доброе, благо — добро, благовременно — в добрий час” і т. ін.

Ніхто ніколи не перекладав слово „благий” яким іншим словом, а тільки — „добрий”. Про це свідчить довговікова українська література.

В Євангелії Матвія читаємо 19. 16-17: „І підійшов до Ісуса багатий юнак, і до Нього сказав: „Учителю Благий (Добрий)... Він же йому відказав: „Чого звеш Мене Благим (Добрим)? Ніхто не є Благий (Добрий), крім Бога Самого”.

Це дуже важливе догматичне свідчення Самого Ісуса Христа: Сам тільки Бог „Благий”, цебто „Добрий”. А це ясно показує, що „Благість-Доброта” — це основна, постійна, вічна ознака Господа Бога. Якість передвічна до світу, до всіх людей, якість Отця-Батька до дітей Своїх. „Благість-Добрість” просякає всю Істоту Божу. Яка це велична ознака, а для нас, грішних, яка вона радісна!

Господь Бог „Благий” Добрий — це Його істота ще з Старого Заповіту. Величний початок 117 Псалма вірш 1 тому доказ: „Ноду лажнован, кі тов, — Дякуйте Господеві, бо Він Благий!” (Добрий).

Господь має багато різних ознак, але головна з них у відношенні до всього створеного: „Добрий”. Це глибока істотна ознака Творця до Свого творива. Ознака постійна, вічна, незмінна.

Чи можна слово „Благий-Добрий” перекладати словом „милосердний”?

Ніколи не можна, бо „милосердний” — це тільки частина основного „Благий-Добрий”. Всі три Особи Св. Тройці „Благі-Добрі”, і де в Св. Письмі або в Молитвах гово-

ряться про Божу Особу, — Отця, чи Сина, чи Духа Святого, — „Благий-Добрий”, там не можна перекладати це на „милосердний”. Не можна, бо це буде зменшення якості Божої Істоти, зменшення якості основної, постійної, вічної. Це буде неправдиве розуміння Божої Істоти, це буде наш, хоч і невірний, прогріх супроти Бога.

Звичайно, кожний „добрий” може бути й „милосердним”, але не навпаки: не кожний „милосердний” буває постійно „добрим”.

„Милосердний” — це часова якість, коли треба кому що простити. Це якість обмежена часом, простором, умовами.

Слово „благий” вже в українських церковно-слов'янських пам'ятках XI віку перекладається словом „добрий”. Безумовно тому, що вже тоді, в глибоку давнину його не всі належно розуміли.³ А може й тому, що в українській мові вже тоді „благий” мало й протилежне значення, як і в сучасній живій нашій мові.

Ось Лексикон славенороскій 1627 року Памви Беринди, і в нім під словом „благо” читаємо таке пояснення: „Б л а г о в роской мовѣ значит: не гараздъ, мдле, недобре, уломне, зимно, лѣниво, гнусне, не охотне, блѣдо, сине що трупѣю фарбу маєт”.

Звернімось до Словника сучасної живої української мови за редакцією Б. Грінченка. У томі I на ст. 112 читаємо: „Б л а г и й: 2. П л о х о й (цебто кепський), напр.: Коли хліб благий, то його не жнуть, а косять. 3. Ветхий (цебто давній), напр.: Благенькі сорочки, драпочки. 4. Н е м о щ н и й, слабій. Віз у його благенький”.

Отже, „благий” в українській мові часто визначає якраз протилежне слову „добрий”, а тому його ніяк не можна позоставляти неперекладеним.

Не можна так позоставляти, бо воно викличе зовсім іншу думку в читача, протилежну до правдивої.

Треба конче перекласти на „добрий”, і тільки на „добрий”.

Зазначу тут, що і в мові польській слово „благі” визначає „лихий”, як це подає Ол. Брюкнер у своєму Етимологічному словникові 1926 р. на ст. 30.

³ Див. Проф. Ів. Огієнко: Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI ст.” 1929 р. ст. 435.

„Благий” — це в слов'янських мовах відоме з давнього часу праслово. Його первісне значення встановити трудно, бо воно здавна відоме з двома протилежними значеннями: літературним і народнім. Літературне значення слова „благий” поширене в нас через Церкву й церковну літературу й визначає: добрий, милосердний, і це значення зананувало. В цьому значенні „благий” — грецьке *agathos*: добрий, найбільше добрий. Тільки Бог Добрий (*Agathos*). Матвія 19. 17.

Але тому, що „благий” було епітетом для всяких юридичних, придуркуватих і т.п., то може через це виробилося й протилежне значення його, вже народне, — повільний, в'ялий, сонливий, лінивий, неохайний, боязливий, придуркуватий; таке значення відоме мовам: українській, російській, білоруській, польській і ін., і це було значення народне цього слова. Таке саме значення має й грецьке *bláx*. Значення „благий”, яко убогий, маловартий, старенький, немічний, слабкий залишилося в українській мові ще й досі. У Беринди на ст. 5 знаходимо таке: „Благо: Коли пишеться без титли, в російській (українській) мові значить: не гаразд, недобре, мdle, уломне, зимно, ліниво, не охотне, блідо”. А *благій* (з титлом) — добрий.

В Словнику Б. Грінченка знаходимо на це такі приклади: Коли хліб *благій*, то його не жнуть, а косять. *Благенькі* сорочечки. Віз у його *благенький*. Із таким значенням ужив слова „благий” і Т. Шевченко в своїм „Невольнику” 1845 р. ст. 148:

З ким дожить,
Добути віку-вікового?
Згадав Степана молодого.
Згадав свої *благі* літа,
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота...

Видавець творів Т. Шевченка, В. Сімович, не зрозумів цього старого значення і дав до слова „благий” неправдиве пояснення: „щасливі (блаженні)”. Тут не про щасливі літа мова, а про літа старечі, немічні, слабкі. Таке саме народне значення „благий” сильно поширене і в мовах польській, а особливо в російській. Уже в подорожі Афанасія Никитина 1466-1472 р. читаємо: *Благій* слонъ, в розумінні навіжений. Словник П. Беренди 1627 р. зовсім

влучно розрізняє ці два значення слова „благий”: коли добрий, пишеться скорочено з титлою (бо так пишуть звичайно ймення Святі, *nomina sacra*), а про друге читаємо: „благо — гды пишеться без титлы, в російській (українській) мовѣ значить: не гараздъ, мdle, недобре, уломне, зимно, лѣниво, гнюсне, не охотне блѣдо, сине, що трупѣю фарбу маєт”. — Що це народне значення дуже давнє, на те вказує й литовське *blogas* — слабкий, дурний.

Благій — старий, тонкий, маловартий. Вільде: Йшлося про таку *благоньку* річ, щоб на зборах прийняти (інші резолюції) II. 175.

Лекс. 1596. 46: *Благій* — добрый. *Благость* — доброть.

„*Благій* — добрый”. Лекс. 1627 р. 5.

„*Благій*, *благі* — в російській мовѣ значить: не гаразд, мdle, недобре, зимне, лѣниво, не охотне, блѣдо, сине, що трупѣю фарбу маєт”. Лекс. 1627 р. 56.

Благо арх., ст. сл. благо — добро, благоволеніє — уподобання, ласка, благоволити — уподобати, добре зичити.

Старе східнослов'янське „*болого*” (замість „*благо*”) означає добро.

Слово о п. I. 1187 р.: А древо не бологом листвие срони. 32.

Благо — в складених словах частей звичайно всі вони кальки з гр.

Напр., *благословляти* — говорити *благі* (добре) слово. *Благословення* — прикликання на кого *благі* (добраго) слова.

Благовісник — проповідник Науки Христової, цебто Євангелії чи *Благовістя*.

Лекс. 1596. 126: *Евангелист* — *Благовістник*.

Благовістя, ст. сл. *благовістіє* або *Евангеліє*. *Благовістити*, ст. сл. *благовістити* — подавати добру звістку, проповідувати Слово Боже.

„*Благовістіє* — добрая повѣсть, или новина”, Лекс. 1627 р. 6.

Лекс. 1596. 126: *Евангеліє* — *благовістіє*.

„*Благоволеніє* — уподобанье, доложенье, добрая воля”. Лекс. 1627 р. 6

Лекс. 1627. 26: *Благоволеніє* — добрая воля.

Благовоління — добра воля.

Лекс. 1627. 264: *Угожденіє* — оказанье доброи волѣ.

Благоговіння, арх. — ст. сл. благоговѣніе — послух, страх, побожність.

„Благоговѣніе — пріязнь, чистость, боязнь, обачность, побожность”. Лекс. 1627 р. 6.

Благодать, ст. сл. Благодать (старіша форма — благодѣтъ), — Ласка Божа, Дар Духа Святого, гр. *charis*, лат. *gratia*. Благодѣтний, ст. сл. благодатѣнь — повний Ласки Божої.

„Благодать — ласка”, Лекс. 1627 р. 7.

Лекс. 1596. 26: Благодать — ласка.

Благоденствовати — добре (щасливо) жити.

Лекс. 1596. 46: Благоденствую — щаститмися.

Благолінія, арх. — пристойність, чеснотність.

„Благолініе — оздоба, лѣпота, окраса, краса, пристойность”. Лекс. 1627 р. 8.

Благообразний, арх. — чеснотний.

„Благообразный — учтивый, обычный, статечный, пожеланный”, Лекс. 1627 р. 8.

Благополуччя, арх., — стан людини, якій щастить у житті; з ц. сл. благополучіе, калька з гр.

Благополуччя Священиків і їх родин, Вільде I. 38.

Благословѣнный — щасливий завдяки словам ласки від Бога.

Лекс. 1627. 467: Филікс, Фелікс — щасливий фортуний, благословѣнный

Благословѣння, ст. сл. Благословеніе — говорити добре слово, подавати Слова Ласки від Бога (Благословеніе Господне).

Благословѣнный — славний, прославлений, ст. сл. благословенъ.

Благословѣти — похвалити, прославляти, починати.

Лекс. 1627 р. 354: „Благословѣнство — або щасливість, щастье, фортуна”.

Благословѣння. Це слово йде з Біблії; д. євр. *breh* — бажати, говорити добре; *bagach* — поблагословити, *baguch* — благословенний, *berescha* — благословення. „Благословити” — благо слівити (говорити), гр. *eulogein*, лат. *benedicere*, бажати добра. Бог благословляє людину, цебто прирікає їй добро. Людина благословляє Бога — хвалить Його. Людина людину благословляє — зичить їй добра. В Біблії людина взагалі часто благословляє (хвалить) Бо-

га, пор. Пс. 16. 7, 1 Хр. 29. 10. 15, 1 Сам. 25. 14 і т. ін. Благословення часто визначає подарунок, пор. 1 Сам. 25. 27, 30. 26, 2 Цар. 5. 15.

Благословлятися на світ — тільки но сонце починає сходити, частий народний вираз. Вираз дуже старий; це божок благословляє, щоб сходило сонце. Тут світ — світло. „Уставав — тільки що на світ благословлялося”. ХРВ 64 П. Мрн. Це вираз дохристиянського часу.

Благословляю — словами бажаю кому добра.

„Благословляю — добре мовлю, хвалю, выславляю, добре кажú, Лекс. 1627 р. 9.

Благотворення, ст. сл. благотворение — чинення добра. Благотворити, арх. — чинити добро.

Благочестивий в Україні — православний, Благочестива Віра — Православна Віра.

В Словнику Б. Грінченка: „благочестивий” — це „православний”.

„Благочестивого Пана Феодора Балабана”, Лекс. 1627 р. 476.

„Благочестивый — побожный”, Лекс. 1627 р. 11.

В А. Свидн. 39: „Як же воно так, що благочестивий панотець побіг до католика?”

„Благочестивий” має цікаву й довгу, і дуже тяжку в нашому житті історію. Воно — дослівний переклад грецького слова *eusebes*. Грецьке *Eusebeia* — наше „Благочестя”. „Благочестивий” говорилося про того, хто ревно й правдиво виконував Заповіді своєї Віри, а власне — Віри Православної. Це більше, як „побожний”, це просто — православний.

Слово „благочестивий” відоме ще з євангельської мови, в якій визначає: „істинно почитаючи Бога” (пор. Луки 2. 25). А „Благочестя” — це „істинне почитання Бога” (пор. Діяння 3. 12, 2 Петра 3. 11 і ін.). Цебто — Православіє.

37 Апостольське Правило наказує Соборові Єпископів „радити про Догмати Благочестя”. Тут ясно, що Благочестя — це Православіє.

І таке розуміння цього важливого слова подають солідні джерела. Наприклад „Словарь церковнословянскаго и русскаго языка” 1847-го року, видання російської Академії Наук, т. I, ст. 59 вивиснює: „Благочестивый”, —

истинно почитающий Бога". А „Благочестіє” — истинное почитаніє Бога”.

„Словарь къ Новому Завѣту” Петра Гильтебрандта 1882 р. т. I ст. 93 подає те саме.

І таке саме значення слова „благочестивий” знаходимо по багатьох церковно-слов'янських пам'ятках, — „правдиво почитающий Бога”. Цебто, правдиво віруючий. А звідси один крок до нового значення цього слова — „православний”, синонімом якого воно являється.

Це давнє значення „благочестивий”, як „православний”, засвідчене, як бачимо, ще Євангелією й Посланнями. А в дальші віки слово „благочестивий”, грецьке *eusebes*, все більше й більше стає синонімом слова „православний”, і в цьому значенні часто вживають його з давнього часу. Напр., воно є в творах Свв. Отців Церкви.

Через це і Лексикон славеноросский 1627 р. Памви Беринди подає: „Благочестіє — релѣя”, цебто релігія, Православіє.

Молитва на благословення Колива — це дуже давня Молитва, десь ще перших віків Християнства. І в цій Молитві читаємо: „Пам'ять во Благочестивій Вѣрѣ скончавшихся”. Тут „Благочестива Віра” — це Православіє, і перекладати тут „в побожній Вірі”, як усі роблять це тепер, — це недорічно й противно історії цього слова. Та й що це „побожна” Віра? Чи є Віра непобожна?

На українському ґрунті слово „благочестивий-православний” набуло собі великого поширення, а то тому, що поляки-католики й єзуїти, а з ними й наші уніяти, коли Україна була під Польщею, вели проти слова „православний” запеклу війну. Воно було їм не до смаку, як не до вподоби воно їм і тепер, і вони пильнують його оминати.

Як правило, польські королі в своїх грамотах так само по можливості навмисне оминали слова „Православіє”, „православний”, зате часто вживали замість цього його синоніма, — „Благочестя, благочестивий”.

Так само часто цих слів уживали й самі православні, головно в віках XVI — XVII. Особливо в своїх поданнях до уряду, щоб нікого не дразнити. В грамотах Київських Митрополитів так само часто вживається слів „Благочестя, благочестивий”, як синонімів „Православіє, православний”.

Скажемо, Київський Митрополит Іов Борецький 23-го травня 1623-го року звернувся з Посланням до українського народу, і так писав: Хоч апостати (відступники, уніяти) й переслідували нас, Єпископів, проте ми „писаннями своїми побожности вашої потішати не перестали, і в старожитнім, святім, отечеськім Благочестію вас утверджати не занехували”. Крім того, „Конституцією сеймовою вольного уживання старожитного Благочестія восточного народові рускому в панстві найяснішого Короля, пана нашого милостивого, духовним і свіцким” дозволено.¹

В такому ж Посланні до українського народу з 15 грудня 1621 р., щоб уся Україна відкинула Унію й міцно стояла при Православії, той же М. Іов Борецький пише: „Відати всім потреба, кождому всходнего Благочестія чоловіку”.²

Митрополит Петро Могила часто Віру Православну звав: „Святе Благочестіє”.

А ось іще приклад. Року 1653-го прислав Богдан Хмельницький до московського царя своє посольство, і воно скаржилося на поляків, що вони „Благочестивую християнскую Віру греческого Закону, в которой они издавна живут, у них отнимали, а к своей Римской Вірі неволили”.³

Отже, з цих прикладів ясно видно, що Благочестя — це Православіє, а благочестивий — це православний.

Ось через усе це Виголошення в Літургії:

— Господи, спаси благочестивих і вислухай нас! — це Виголошення за православних. І цей Виголос є в усіх Службениках видання Митрополита Петра Могилы. Є цей виголос і в Львівських Службениках 1637, 1646 і ін. роках. Це наш історичний виголос!

І так він позостався й до нашого часу, і ввійшов і до Церкви Московської.

¹ С. Голубевъ : Митрополитъ Петръ Могила, Київ, 1883, р., том I ст. 256, додатки.

² Там само, ст. 263, додатки.

³ Воссоединение Украины с Россней. Документы и материалы. М. 1954 р. т. III ст. 267. З оригіналу.

Цікаво, що польський уряд за нових часів не раз намагався також уживати слів „Благочестя, благочестивий” замість нелюбого йому „Православіє, православний”. Бо так нашіптували йому католики та єзуїти.

Через усе це тепер перекладати слово „благочестивий” на „побожний”, як у нас роблять, ніяк не можна, — треба це слово позоставляти без перекладу, бо воно має в житті нашої Церкви довгу й тяжку історію. Це історичне слово кров'ю покроплене. А коли перекладати, то тільки на слово православний.

По багатьох грецьких і слов'янських текстах Літургії цього виголосу немає. А Митрополит Петро Могила відновляє це Виголошення по всіх своїх виданнях може навмисне й свідомо, — як моління за гонимих католиками й уніятами православних. Виголошення це основане на 2 Петра 2. 9. Це історичне відновлення Митрополита Петра Могили.

Що таке припущення можливе, є на те докази. Ось у мене в руках дуже старий Служебник, десь чи не XII-XIII віків, — і в ньому на листі 13 цього Виголошення немає, бо ж воно постало в Літургії пізніше, може й за часів Митр. Петра Могили.

Як знаємо, Митрополит Петро Могила ввів до церковної практики т. зв. Пассії, — моління за гонимих православних супроти панаву наших уніятів. Певне з цих мотивів, що за того часу уніяти, при допомозі польського уряду, особливо сильно лютували на православних, відновив він і

— Господи, спаси благочестивих (=православних), і вислухай нас!

Коли Диякон це виголошує, то він і обертається лицем до народу, до гонимих тоді православних.

У нас часто можна почути неправдиву думку, буцімто „благочестивий” — це імператор.⁴ Все вищеподане говорить рішуче проти цього.

Дійсно, візантійські імператори мали в своєму титулі „благочестивий”, бо вони ж справді були православними, і були ревними оборонцями Православія. І цього високого й великого титула запозичили були собі й царі

та імператори російські. Запозичили в Росії по тому, як року 1453-го впала Візантія.

Слово „благочестивий” прикладалося не тільки до титулу імператорів, — прикладалося і до титулів Патріархів, і Митрополитів, і Архієпископів, і Єпископів, а то й Священиків.

Прикладалося взагалі до всіх тих людей, хто визначався своєю Православною Вірою. І визначало це слово тільки одне, — правдиво славлячий Бога, цебто православний.

Як вище подано, Виголошення:

— Господи, спаси благочестивих, і вислухай нас! є по всіх видавнях Митрополита Петра Могили, цебто тоді, коли про російських царів в Україні і згадки не було, і коли за них не молилися.

Та й коли б тут розумілося царя, то було б „благочестивого”, а не „благочестивих”.

Всі історичні словники української т. зв. актові мови, а також і літературної мови однозгідно подають: Благочестя — це Православіє, а благочестивий — це православний.

Те саме подають і словники живої української мови. Напр. Словар російсько-український М. Уманця й А. Спілки, Львів, 1893 р. на ст. 763 слово „Православіє” на українську мову перекладає: „Православіє, Благочестя”, і покликається на Словника К. Шейковського 1861-го року. Тут же „православний” перекладається і словом „благочестивий”.

Або ось скрізь уживаний Словник української мови за редакцією Б. Грінченка, т. I, Київ, 1909 р. На ст. 113 знаходимо: „Благочестивий — православний”. І подається приклад: „Графиня благочестива була, і не ходила в Успенську церкву до уніятів. Скоро потім настало Благочестіє, Успенська церква на самий перед стала благочестивою”. Другий тут же приклад: „Стали гонительства і на попів благочестивих”.

А слово „Благочестія” в цьому ж словнику перекладається „Православія”. І подається приклад: „От у Тройці Благочестіє, а в нас унія”.

⁴ Неправильно це вняснює Архим. Кипріян: Евхаристія, Париж, 1947 р. ст. 173. Прив'язання „благочестивий” до царя відоме здавна.

Отже, як бачимо, „благочестивий” — це не „побожний”, а в першу чергу — „православний”. І Виголошення на Св. Літургії: „Господи, спаси благочестивих” — це моління за православних.

Оце семінарія Подольська закону Благочестія, бо там є ще й католицька, Свидн. 173.

Благочестя, ст. сл. Благочестіє — побожність, Православіє.

Богобойность — благочестіє, богобоязненіє. Син 7.

Лекс. 1596. 46: Благочестіє — богобойность, побóжность, Набожёнство. Благочествúю — хвалю, Набожёнство отправаю.

„Блажён, хто вірує!” — євангельський вираз. Єв. Луки 1. 45, Ів. 20. 29.

Блажённий, ст. сл. блаженъ — титул Первоієрарха кожної незалежної (автокефальної) Церкви.

Блажённий, ст. сл. блаженъ — щасливий.

Блажити, ст. сл. блажити — зробити щасливим, хвалити, прославляти.

Блажённий, переклад гр. makários — блаженний, щасливий.

„Блажённий — благословенний, щасливий, ушанований, почтёный”, Лекс. 1627 р. 11.

Корінь слова „блаженний” той самий, що й у словах „благо”, „благий”, „блажити”. Вищий ступінь цього прикметника „блаженніший”. Звідси Його Блажёнство. В З.У.: Блаженніший, Блаженствó.

Блажённий, як і благій, відоме в нас у двох значеннях: літературному й народньому. Літературне значення „блаженного” було перекладом грецьк. makários, і ви-значало щасливий, богобоязний, померлий (небіжчик). А через те, що блаженними звали „Христа ради юродивих”, цебто тих, що прикидалися нерозумними або й були такими, постало й протилежне значення „блаженного” — людина неповного розуму, простачок. Це значення сильно поширене в російській мові (пор. блажной, блажить), мало знає в українській.

Лексикон 1627 р. ст. 11: „Блаженний: благословенний, щасливий, ушанований”.

Блажённий — гебр. а́ег — щасливий, гр. makários — щасливий, благословенний.

Блажённіший, зах. укр. Блаженніший.

Блажёнство — стан душевного щастя.

Лекс. 1627 р.: Блажёнство — щасливість. Блажен — щасливий. Блаженствúю — щасливий естем.

Блажити, ублажати — хвалити, почитати.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Блажу — хвалю, чту, добрю.

Блазень, блазніок, блазень, блазня — неморальний, нерозбірливий жартун.

Крехів. Ап. 1560 р.р.: Блазенская мова (ц. сл. буєсло-віє) 439. Непобожность блазнов 202.

Лекс. 1627. 448: Ра́ка — блазен, голота, гултай.

Лекс. 1596. 34: Юрод -- дурень, глупий, блазен. Юродивый — дурный, блазнуючий. Юродствúю — дур’ю, блазную. Юродство — глупство, блазенство.

Блазень — кошунникъ, шуст (ошуст), уродъ, юродъ, уродословъ, Син. 6. Блазенство — уродовство, Син. 6.

Лекс. 1627. 272: Уро́д — глупый, дурень, блазень.

Лекс. 1627. 308: Шут — блазень, що в шаховано́й сукни.

Лекс. 627. 311: Юрод — глупый, блазень. Юродивый — блазен. Юродство — глупство, блазёнство. Юродствую — дур’ю, блазную.

„Буєслов — блазен”, Лекс. 1627 р. 15. „Буєсловіє — блазнованье” 15.

Блазніти, ст. сл. блазнити — спокушати, зводити, обманювати.

Блазную — кошунствую, юродствую, Син. 6.

Блакитний, блакить (і блакит) — голубий, небесний, синюватий. З лат. blanchetus, blanketus — ясне полотно, чеське blankyt, польське błękitny.

Бланк, -ка — аркуш паперу з надрукованим заголовком; з фр. blanc — білий.

Бланкёт, -та — чистий аркуш паперу; з нім. Blankett.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бланкетъ — белої з закрепої листь.

Блэйвас — один з родів фарби: з нім. *Bleiwachs*: *Blei* — оливо, *Wachs* — віск.

Лекс. 1627 р. 473. Блейвас, фарба єст фарбовати лице.

Блекотання, звуконасл. — лепетання.

Лекс. 1597. 8: Весерѣчіє — безмѣрное блекотанье.

Блеск, ст. сл. блѣск — осяяність, величавість.

Бляскъ — блистаніє. Син. 6.

Блеф, -фу — спосіб залякування в грі в карти (покер), переносно: хвастання неіснуючою силою, вигадка, залякування. З англ. *bluff*.

Бліжній, ст. сл. близьнѣни — близький, приятель, товариш. У Християнстві „ближній” — це кожна людина.

Ближній — близькій, искрній, Син. 6.

Блізір — те, що є тільки „про людське око”.

Вільде I. 330: Та французженка в домі була тільки для „блізіру”.

Блізна — з поль. *blizna*; означає шрам (з німецького *Schramme*); рубець на тілі.

Лекс. 1627. 323; Рана — блізна, загоєної раны знак.

Близніюк, -ка, ст. сл. близьнѣць. Слово від ст. сл. близь — близько, коло.

Близнокий див. сніамські.

Близнякъ — близнець. Син. 6.

Близорукій — слово давнього походження, перідке в мові наддніпрянській. Постало це слово з „близь-зорок”, „близь-зоркий”, і тільки народня етимологія зв’язала його з „рукою”. Українське „близькозорий” (короткозорий, низькоокий) зовсім добре віддає первісне значення російського „близорукий”.

Бли�кий, ст. сл. близькъ — близький, свояк, родич.

Бли�ко — недалеко.

Лекс. 1596. 36: Близ’ко.

Бли�ко до чого, старе: близько чого.

Крех. Ап. 1560 р.: Близко Дамаску 45. Был близко смерти 455.

Блик! блим! блись! — рухонасл. мигнення світла. Звідси, бликати, блимати, блискати, блимнути, блиснути. Звідси також іменники: блиск, блискавка, блискавиця, блискотіння й ін.

Блим! — рухонаслід. зору; „блимати” (очима) на кого — значить „дивитися з-під лоба”, „дивитися вовком”.

Блиск, ст. сл. блѣскъ і блескъ, а також блѣскъ.

Лекс. 1627. 324: Сіяніє — ясность, свѣтлость, блѣск. Блискавица — молніє, блистаніє, Син. 6.

Бліскавиця — блискавка.

Крех. Ап. 1560 р.: Сталися блискавици 627. 692. 645.

Бліскавка — Слово о п. I. 1187 р.: Трещут синіи мльніи.

„Молніє — бліскавиця”, Лекс. 1627. 122.

Лекс. 1627. 428: Блисканья або лампы.

Бліскати, бліснути, блискучий, блиск, бліскання — на початку **б**, форми літературні, рідко це **б** зникає. Форми без початкового **б** часті в З.У.

Блись! — звуконасл. раптової появи світла. Звідси блискати, блиснути, блискання, блискавка.

Блищати, ст. сл. блисцати, блештати. Звідси блискучий, нове й рідке лискучий, часте в Зах. Укр.

Блідий, ст. сл. блѣдѣи; блідість, ст. сл. блѣдость.

Блік, бліка — світла пляма чи точка на темному фоні. З нім. *Blick*.

Бліндаж, -жу — сховище, в якому бійці ховаються від куль ворога. Фр. *blindage*.

Блокада — ізоляція або оточення якої держави. Англ. *blockade* Блокувати — здійснювати блокаду, загороджувати шлях.

Блокнот, -ту, — зшиток з відривних аркушів білого писального паперу. Фр. *block-notes*: зшиток для заміток.

Блондін, -на — фр. *blondin* — білокурій, *blondine* — блондинка, білокура, русява (з русою косою) жінка.

Блоха, -хі, блошня — блохи, блошанка — нічна сорочка. Ст. сл. блѣха, блѣшица. Слово всеслов’янське. Пор. лит. *blusa*, лат. *pulex*, ст. н. *vloch* і ін., — слово індоевропейське.

Сюди й блошиця, ст. сл. блошица; рос. блоха.

Лекс. 1627. 469: Блоха.

Блошиця — рід інсекта; рос. клоп, поль. *pluskwa*.

Лекс. 1627. 455: Скніпи — блошиць.

Блошичник — рід рослини, *ledum palustre*.

Лекс. 1627. 425: Блошичник, коріандер.

Блуд, -ду — помилка, з поль. *bląd*; „блуд” в укр. мові означає заблудження, — коли хто зіб’ється з дороги, заблудить; даліше значення: збитися з морального шляху. В Україні ще й досі є сліди повір’я, що в дорозі може людини „вчепитися блуд”, злий дух, що зводить людину з дороги „на манівці”.

„Біблія чиста єсть от блудов”. Лекс. 1627 р. 476.

Ото ж тая дівчинонька, що сонна блудила, Шевч. 3. Ой ти, дівчинонько, ти словами блудиш, Метя. 78. Світом блудить, Леп. 3 гл. 27.

Лекс. 1627. 322: Прелесть — блуд, фалш.

Крех. Ап. 1560 рр.: Познаем духа блуду (ц. сл. лєсть) 217. У вѣри блудите 34. Звѣзды блудящии 231. Блудница 580. Во блудности 174.

Блудіти, ст. сл. блудити — помилятися, порочно жити.

Лекс. 1627. 462: Зблудив.

„Блудний син” — хто покинув своє й блукає світами. Вираз євангельський, див. Єв. Луки 15. 11-32.

Блукати — ходити без мети чи без устійненого напрямку.

Лекс. 1627. 220: Скитаюся — блукáюся, тулаюся, волочуся. Скитаніє — блуканье, туланье.

Блукáюся — скитаюся, блукаю — скитаю, Син. 6.

Блювати, ст. сл. бльвати — вертати спожитий харч.

Блюдо, арх. — тарілка.

Гр. в. к. Мстислава 1130 р.: Далъ есмь блюдо серебряно... велѣлъ есмь бити въ не на обѣдѣ, коли Игумень обѣдаєть.

Блюдо — миска, блюдечко — мисочка; ст. сл. блюдо; готське *biuds*, ст. нім. *beot*. Лексикон 1627 р. ст. 12: Блюдо — миска албо миса.

Лекс. 1596. 36: Блюдомиска.

Блюзнір, -ра — хто не поважає Святиню, ц. сл. хульникъ, блюзнірство — ц. сл. хула, блюзнити — ц. сл. хульїти.

Крех. Ап. 1560 рр.: Первей был блюзнѣрем 505. В блюзнирстве 630. Люде блюзнили Бога 642.

Лекс. 1596. 316: Хула — ганба, блюзнѣрство. Хулю — ганю, блюзню. Хуленіє — блюзненье. Хульник — блюзнѣрца.

„Блюзнити”, „блюзнір”, з поль. *bluźnić, bluźnierca*; укр. богохулити, богохульник.

Блюсті, блюду ст. сл. — берегти. Пор. містоблюститель — лат. *locum tenens*.

Слово о п. І. 1187 р.: Отня злата стола поблюсти. 28.

Блющ чи плющ — рід куща; слово праслов’янське (А. Шахматов).

Лекс. 1627. 456: Смілах — блющ, ѓних, соплетается древу.

Блядь, ст. сл. блядь — обман, базікання, балаканина, ст. сл. блясти — базікати; порівн. також: блудъ, блудити з тим самим значенням. Пізніше розвинулось значення розпуста.

Бенкартъ — прелюбодѣйчищъ, рабичищъ, блядь, Син. 6.

Лекс. 1596. 4: Блядѣніє — плюгавое мовленье. Блядословіє — шкарадая мова. Блядь — человѣк шкарадой мовы.

Бляха — листове ясне залізо, з нім. *Bleeh* те саме (з *Bleich, Blick* — ясність); польське *blacha*, рос. жєсть, чєськ. *žest*.

Лекс. 1627. 445: Бляха была у Архіереа.

Бляхар — бляхарський ремісник.

Блѣхаръ или прачъ — бѣлильникъ. Блѣхарня або прачка бѣлильница. Син. 6.

Лекс. 1627 р. 18: Блѣхар, блѣхарня.

Крех. Ап. 1560 рр.: Сынове, послушни будте родичов своїх во всем, бо то Пану мило 473.

Бо в укр. мові часом скорочення з Бог чи Біг. Напр.: спасибі (з спаси Біг), помагайбі, присягайбі, присяйбо.

Вільде І. 29: А він, присяй бо, ніц — а ніц з тією політикою не має.

Бо — причиновий сполучник, з ст. сл. убо, ибо.

Бо — постпозиційна частка (ставиться по своєму слові).

Слово о п. І. 1187 р.: Суть бо паробци. 32.

Слово о п. І. 1187 р.: Уже бо Сула не течеть. 33.

Бо — убо, понеже, зане, Син. 8.

Бобкове дерево — лавр, лаврове дерево.

Лекс. 1627 р. 354: „Б о б к о в о г о дерева датель”

Лекс. 1627. 427: Дáфин, ел. — бобкове дерево.

Бобрівий — зроблений з хутряної шкіри бобра.
Слово о п. І. 1187 р.: Бебрянь рукавъ. 38.

Бовван — народ. назва статуї; давнє балванъ, бълванъ у нас позосталося тільки в формі „бовван”, а визначає ідола, божка. Слово прийшло зо Сходу, де визначало героя або його образ. А може й від турецького *balval* — стовп на могилі; звідси й „бовваніти” — здалека виднітися. Російське „болван” — дурак, у нас зовсім невідоме й неживане, але в поль. мові це значення має слово „*bałwan*”.

Слово о п. І. 1187 р.: Тьмутораканський бльван.

Бовть! — звуконасл. упаду в воду. Бовтати, -ся, бовтнути, бовтання. „Стригопалка в воду бовть! Не йди в поле, бо з’їсть вовк”. (З фольклору).

Бог. — Ця назва в нас дуже давня, постала задовго до запровадження в нас Християнства. Назва ця прийшла до нас з південного Сходу, пор. санскритське *baghas* — щастя, достаток, заможний, владика. Староперське *Bagh* означає Бога.

Бог, гебр. Елогім — це загальна назва Творця світу, бо Його власна назва Єгова, для передачі якої не маємо відповідного слова, бо Господь визначає не те. Біблія сильно відрізняє загальну назву Елогім від власної Єгова, а в нашій мові це близько не розрізняється, хоч розрізняти мусимо. Біблія переповнена такими виразами, як, напр.: „Господь, Бог Ізраїля” (*Jehovah Elohe Jis'rael*, 2 Цар. 18.5). Пор. Чорне море, гора Арарат і т. ін., де море, гора — загальні назви, а власні: Чорне, Арарат.

Ще трохи прикладів. „Не слухалися вони Господа, Бога свого” 2 Цар. 18.12. „Не будете боятися інших богів, а тільки Господа, Бога вашого” 2 Цар. 17.38,39. „Щасливий народ, що Господь — його Бог”. Пс. 144. 15.

Таким чином вираз: „Господь Бог” це „Господь, Бог”, як дві окремі назви: власна й загальна, коли при Бог є ще дальше окреслення.

Замість власних Божих назв нерідко вживаємо назви Його істотної якості, напр.: Вічний, Вседобрий, Всезнаючий, Всеправедний, Всемогучий, Всюдисущий, Незмінний, Всеблаженний, Безгрішний і т. ін. Або: Творець світу, Отець наш і т. ін.

Пень *бог, - *баг має в нас аж кілька стародавніх значень (санскритське *baghas* — щастя, достаток, багатий, Владика, старо-перс. *bagh* — Бог). 1. Щастя, достаток: звідси багатий, багатство (архаїчне: багатий, багатство): збіжжя (збожжя, събожіє) — багатство, що посилає Бог, достаток: убогий, убожество — бідний, бідність (приставка у тут визначає заперечення багатства); небіж, небога, небожа — бідний, нещасливий, менший, пізніше — племінник, племінниця; небіжчик — нещасливий, покійний; неборак (із небожак? пор. небір зам. небіж, серб. неборе з небоже) — бідак, прошак. 2. Світло, звідси наше багаття, вогонь. 3. Бог, Владика світу; звідси побожний, бодай, спасибі, далєбі, присібо, ї-бо, бігме, божитися, Божниця (перше значило взагалі Храм, і тільки пізніше саму синагогу) і ін.

Жити „як у Бога за дверима” — жити щасливо, тихо, спокійно.

ХРВ. 128: Чого душа забажала — все є, — як у Бога за дверима.

„Бог”, як пень слова, дуже частий в укр. мові: божитися, побожний, небога, Богдан.

Бог, божок ще до християнського часу: „На тобі, боже, що нам негоже”, кажуть і тепер, коли йде мова про нещирий дарунок.

Могло ще постати з давнього: „На тобі, убоже, що нам не гоже” (Шан. Фраз. 99).

Бог отдає за плату тым, которыи Єго шукáют, Катих. 1645 р. 2.

Бог допомагає чловѣку ласкою Своею. Катих. 1645 р. 13.

Бог. Прасл. мова сприйняла ще від індоєвр. кореня **bagh*- **bog*- з різними значеннями, які донесли слово багатий — багатий, убогий і ін. Деся на слов’яно-індоіран. території розвинулось нове значення, пор. д. інд. *bagha* — даючий, владика, пан; д. перс. *bagā* — пан, бóg (Филін 140).

Лекс. 1596. 12: Ело́й — по єврейску Бог.

Лекс. 1627 р. 363: „Бог — от богатства, иж всебогатый, всѣм обогащующій. Бог ест бо любомудрецм виѣшних — ум, по богословцех же — Дух”.

Алф. XVII р. 486: „Арапски — Ама, арменски — Арстава, руски — Богъ”.

Богадільня арх. — це старе наше слово вже не вживане, бо заступлене словом „лікарня”. Стародавній приїменник „діля” (ради) вимагав родового відмінка й ставився по слові, що від нього залежало: тебе діля (ради тебе); так само: Бога діля (ради Бога, для Бога), з чого постало „богадільня” (не богодільня) — Дім для Бога, лікарня.

Богателя, -лі — нісенітниця, з п. *bagatela*, рос. чепуха. Часте в З.У., на Сході не знане, в літ. мові не вживане.

Сл. Тимашова к. XVIII в. *Багатель* — бездѣлица, чепуха.

Богатір, арх. — герой, див. Бог, богатий.

Богатырь — храбрый. Син. 7.

Богдан, -дана, чол. ім'я, калька з гр. Феодосій.

Зах. У. *Богдан*, *Богдана*.

„Богоданный албо Богдан — от Бога даний. Тое ж значат и тыи имена: Феодор, Феодот, Феодосій, Феодорит, Досіоей, Дороеей”, Лекс. 1627 р. 363.

Богдихан, -на — титул китайського імператора.

Богема — легковажне товариство з осіб вільних професій, особливо письменників, акторів, художників, музикантів. Фр. *bohème* — циганщина, від *bohémien* — циган.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Богемія — Чешская земля.

Богі, множина від „Бог” — уживається тільки для означення божків (у політеїстичних релігіях).

Богобійний з поль. *bogobojny*; укр. літ. богобоязний.

Лекс. 1627. 316: *Набожный, побожный, Богобойный.*

Богобойность — благочестіє, богобоязненіє, Син. 7.

Богоміл чи **Богумил, -ла** — слов'янське чоловіче ім'я, яке існувало на Сході ще до Християнства, напр. за Татищевим (в Якимівському Літописі) так звався жрець в Новгороді. Але в Літописі Іпатія цього імени немає.

Ім'я відоме і іншим народам, пор. нім. Готліб.

А з нім. Готліб постало наше Гліб (Шан. Лексикологія 99).

Богомольць, -льця — моляцца людина; ст. сл. *богомольць*.

„Уставичный богомолца”, Лекс. 1627 р.

Богослов — калька з грецького *theologos* (*theos* — Бог, *logos* — слово, наука).

Богослов. Третя частина Духовної Семінарії була остання, і закінченим богословам робили учту, а матерям їх

співали „богослова родшую” (замість „Бога Слово родшую”, Свидн. 110).

Богословіє с. р., того ж роду болг. *богословје*, срб. *богословље*; споконвіку це слово було в нас с. р.: *богословіє*. Під впливом гр. *theologia* в XVII віці у нас часто стрічається форма *богословія* ж. р. Відомий твір Кирила Ставровецького мав назву: *Зерцало богословія* (Дзеркало богословія) 1618 р. Видання посмертні мають назву: *Зерцало богословія*, так у вид. 1696 і 1790 р.

Бодай постало з „Бог дай”. В XVI ст. ще писали це слово — „Богдай”. Антиризис ст. 873: *Богдай же заплату взяли*. В народніх піснях „богдай” можна стрінати ще й тепер. У Марка Вовчка „Народні оповідання” 1861 р. т. I, 73: *Богдай ніхто такого не дждав! Пор. тоді з тогді. Пор. бозна (з Бог знає).*

Бодай, зах. укр. часто хотяй, а також у значенні „принаймні”.

Бодати — колоти; ст. сл. бости.

Лекс. 1627. 14: *Бодливый* — колючій. 364: *Бодец* — остен, чим волы поганяют.

Боденец, рамн, тернье острое и простое.

Бодець — всяке гостре штурхальце; пор. бодляк — будяк.

Лекс. 1627. 236: *Стрехало* — жало, бодец, острого.

Бодець — стрекало, остень, Син. 9. *Боду* — ухапляю, угризаю, Син. 9.

Боднаръ — пударъ, Син. 8.

Бодня — скриня, з лат. *butina*, д. нім. *butin*, нім. *Bütte*, *Büten*, *Büther*. Звідси й боднар, в Україні літературне бондар.

Божевілля з Божа воля — схід з ума. Щоб не називати непотрібно тяжку недугу, замінюють її евфемічно: Божа воля, божевілля. Сюди й збожеволити, божевільний. Див. евфемізм. Пор. нім. *Gewalt Gottes* — Божа сила, епілепсія, чеське *boži moc*, гр. *theoblabes* — божевілля.

Божевільний — той, над ким відбулася „Божа воля” — Божа кара, цебто хто розум стратив. Пор. навіжений. У Шевченка: *Та одчепись, божевільний*. Пор. Пр. 3.12: *Кого любить Господь, того карає. Євр. 12. 6; Бо Господь, кого любить, того Він карає, і б'є кожного сина, якого приймає*. 1 Петр. 4. 19: „З Божої волі страждають”.

Божественний, ст. сл. божъствънь — що походить від Бога; лат. *divinus*.

Лекс. 1627. 448: Наум — Божественный.

„Книг Божественных рачителя”. Лекс. 1627 р. 476.

Божий — ст. сл. божий — приналежний до Бога.

Вільде: Цілий Божий тиждень. II. 224.

Божий. Слово „Божий” нерідко вживається в Біблії замість дуже великий, дуже високий і т. ін., цебто для збільшення розмірів предмета чи дії замінює слово *gabbim*. Таке „Божий” звичайно зазначається через *EI* — назва Бога взагалі, свого чи чужого*, а це вказує на глибоку духовність такого виразу „Божий”, певне ще добіблійну, чисто гебрейську. Слова *Elohim* для цього не вживається. Напр.: 1 М. 30. 8: „Божа боротьба” — це велика, сильна боротьба. Пс. 36. 7: „Божі гори” — високі гори. Пс. 80, 11: „Кедри Божі” — високі кедри. Пс. 82. 1: „Боже зібрання” — велике зібрання. Пс. 104. 16: *Ace Jehovah*, „Древа Господні” — дерева дуже високі. 1 М. 35. 5: „А Божий (—великий) жах огорнув міста”. 1 Сам. 11. 7: „Божий (великий) страх упав на народ”. 1 Сам. 14. 15: „Боже (велике) тремтіння”. Пор. іще Пс. 65. 10, 6h. 1h. У Єз. 13. 11, 38. 22 читаємо *EI gaviš* „Бог лід”, „Божий лід” — це великий град. У 1 Сам. 18. 17 „Господня війна” — це дуже велика війна. Гора Хорив часом зветься „гора Божа” 2 М. 4. 27, 24. 13. Є і в Україні така назва: біля Крем'янця (на Волині) в напрямі Почаєва є Божа гора.

Божитися — присягатися, взивати Бога на свідка.

Лекс. 1596. 25: Рочуся — божуся.

Божитися - - місц. „божитися”.

Лекс. 1627. 210: Рочуся — присягаю, божуся.

Божниця, зах. укр. з п. *božnlca*. В С.У. кажуть: жидівська школа або просто школа, синагога.

Лекс. 1596. 336: Чтилище или чтимое — капище, Божниця.

Божница — капище, сонмище, соборище. Син. 8.

Божниця, стародавня синагога, ц. сл. часом сонмище.

Крех. Ап. 1560 pp. 81: Оповедают в божницах.

* Див. мою статтю: „Назви Бога”, „Слово Істини” 1949 р. ч. 19, ст. 3-4.

„Божою милістю” — так починаються царські маніфести та архиерейські Послання. Звідси й вирази: поет Божою милістю і т. ін. Вираз євангельський, пор. Луки 1. 78, Дд. 1. 21, Єф. 2. 4 і ін. „Божою милістю” (з ласки Бога) — лат. *dei gratia*.

Бозя — Бог в дит. мові; „до Бозі” — до церкви.

Бойки — підкарпатці, верховинці, слово може від частого в їх мові „бо і” (Брюкнер 35) або „бойе” (Енци. Укр. I. 149). За народньою етимологією — „войки”, від „воїн”. Це нащадки давніх білих хорватів, яких кн. Володимир Великий приєднав до Київської України-Руси.

Бойкот — слово зовсім недавнього походження, прийшло до нас із мови англійської (*to boycott*). В 1880 р. в Ірландії, для боротьби за незалежність, закладено Земельну Лігу (спілку), що видала певні розпорядження для боротьби з великими земельними власниками, що позабирали ірландську землю. Управитель одного маєтку в західній Ірландії, де найсильніше провадилася агітація Земельної Спілки, капітан Джеймс Бойкот рішуче зрікся виконувати земельні розпорядження Спілки, й гнобив робітників. Тоді Спілка відрізала впертого Д. Бойкота від місцевого населення: робітників його й навіть домову прислугу розігнано, місцевим людям заборонено продавати щобудь Бойкотові, взагалі наказано не мати з ним жодних зв'язків. Так-сяк зібравши врожай із великими втратами, Д. Бойкот змушений був кинути свою аренду. Ось із того часу, з 1880 р., постало слово бойкот, бойкотувати.

Бойскаут, -та — пластун, англ. *boy-scout*: *boy* — хлопчик + *scout* — розвідник, пластун.

Болван, -на — статуя, камінна баба, з перс. пехлеван (вуличний борець або статуя його), у киргизів балбан — борець. Дм. 530.

Лекс. 1596. 15: Истукан — вылитый болван.

Балванъ — идоль, кумир, Син. 3. Балванъ вылитый — истуканъ, Син. 3. Балвохвалство — идолослуженіе, Син. 3.

Лекс. 1596. 16: Кумир — болван.

Болгари чи булгари, з походження тюрки, спочатку мешкали на Волзі, звідки прибули на Балкани в другій половині VII ст. (перше Болгарське царство 681-1018) і зовсім змішалися з слов'янами, позосталася сама стара назва болгар.

Болгари чи булгари назву свою одержали від річки Волги, де вони мешкали. В VII в. хозари підбили під себе Волзьких Болгар, а друга їх частина під проводом Аспаруха пішла на Дунай і року 679-го заклала там слов'янсько-болгарську державу, „Дунайську Болгарію”.

„Болгарський” — „церковно-слов'янський”.

В Крех. Ап. 1560 рр. на маргінесах десятки разів подано „у болгарском” в розумінні в церковно-слов'янському. На ст. 263 слово „словенских” переправлене на „болгарских”.

Болість, пор. болісний; ст. сл. болестъ — недуга.

„Болит мя” (Лекс. 1627. 137).

Лекс. 1627. 238: Стуженіе болёсное.

Лекс. 1596. 4: Болезнь — болѣсть.

Крех. Ап. 1560 рр. 268: маю непереставаючую болестъ сердцу моему.

Боліти — це неперехідне дієслово. Рука боліла його, Мак. 94. Болить мене голова, Жел. Сл. 39. Див. розболітися. В пісні, що відома в усій Україні, — „Та болять мене ручки, та болять мене ніжки”. „У мене болить голова” і т.п. — з російського „у меня болит голова”.

Болонь, болоння, оболонь — простора, мочариста, просла травою площа землі.

Слово о п. І. 1187 р.: На болони бѣша дєбрь кияня. 23.

Болото — грязь, ст. сл. блато.

Крехів. Ап. 1560 рр. 202. Правдивою приповестю пополите мовет: Свиня омытая в кал до болота.

Лекс. 1627. 256: Тимѣше грязь, болото, тима кал, смрад, грузкость.

Син. 8: Болото — брєніє, гной, тина.

Слово о п. І. 1187 р.: Исуши болота. 21.

Слово о п. І. 1187 р.: Двина болотомъ течеть. 33.

Лекс. 1596. 36: Брєніє — глина, болото. Брєнный — гліняный, болот(ный).

Болото, мн. болотá, болот. Літ. в значенні „грязь” скоріше скажуть: На дворі грязь чи грязюка, а не болото. В З. У. з п. кажуть болото, а не грязь: Христос зробив болото зі слини, Рудов. 72; це місце у Куліща і Морачевського — грязиво, а не болото.

Болт, арх. — короткий загострений кіл; також — рогатина (рід старої зброї, подібної до кинджала).

Лекс. 1627. 206: Ратища — рогатина, болт.

Болячка, ст. сл. язва — віразка.

Лекс. 1627. 205: Рана — гной, болячка.

Крех. Ап. 1560 рр. 641: И блюзнили Бога для болячок своих.

Болячка — вредъ, гной, рана, Син. 8.

Лекс. 1627 р. 26: „Вред — болячка”.

Лекс. 1627 р. 43: „Гной, брєніє — болячка, вред”.

Бомáга, народн. Див. бумага.

Бомбіціна, -ни — ранній папір, який робився з бавовни, гр. *bombus* — бавовна. Бомбіцина відома в XII-XIV віках; це гірший сорт паперу; далі стали його робити з шмат. Дехто думає, що бомбіцина одержала свою назву від сирійського міста Ватвусе, звідки в XIV в. вона вивозилася в Європу як *charta bombucina* (Черепнин: Русская палеография, 1956 р. ст. 219-220).

Бомбоньєрка, фр. *bombonnière* — гарна коробочка для цукерок.

Бомонд, -да — вищий клас громадянства, фр. *beau* — хороший + *monde* — світ.

Вон мот, фр. — гостре слівце, дотеп.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бонмо — присловка.

Вон тон, фр. — хороший тон, вихованість.

Бондар — той, хто робить бодні (кадобі) й бочки; в говорах Галичини збереглася первісна форма — боднар, з нім. *Büttner* — бочкар.

Лекс. 1627. 278: Нáчинье боднарское.

Лекс. 1627. 178: Боднар.

Бонза — європейська назва буддійських жерців і монахів, з фр. *bonze*.

Боніфатій, -тія — чол. ім'я. З латин. *Bonifatius*, зложення: *bonus* — добрий, *facere* — робити: добротворець; ст. сл. Вонифатій.

„Бонифатій — добротворец. З еллинська: Вонифатій. Латински ест”, Лекс. 1627 р. 365.

Бонус, — -са — нагорода, підвишка, премія, з лат. *bonum* — добро, вигода.

Бор, д. є. *borit*, мило, Єр. t. tt. Араб. *burāq* — буря, селітра, з нього лат. *borax*.

Лекс. 1627 р. 365: „Боріѳ — зѣлье острого смаку, до вымыванья бруду способное, як у нас мыло, и в чищеню тую моч мает, што салѣтра”.

Борг — походить від нім. *Borg*, і відоме в нашій мові вже в XVI в. Перше вживалося тільки в виразах: на борг, в борг (на віру), вже дуже в нас поширилося: борговий, боргувати, набір (=на борг), уборг. Маємо ще: позичати, позика, позичка, винне, винувате. Позичають речі (позич мені воза), а звичайно боргують крам у крамницях: Ще арендар поміркує, нам горівки поборгує, Чуб. V. 1094. „Борг” стало в нас своїм словом, а „кредит” відчувається за чуже. Старе наше „довг” часте в мові народній, але оминається в літературній: нпр. Академічний словник на рос. долг серед українських виразів слова „довг” не подає. Борг, ст. сл. длъгъ, звідси укр. довг.

Бордіор, -ра з фр. *bordure* — облямівка чого, пруг, оздоба країв.

Борей, гр. *Boreas*, йон. *Borees* — північний вітер, північ.

Борець, борця — хто оборонює що; також — силач, що змагається (дужається) на рингу з іншим борцем; ст. сл. борць.

Вільде: Пані Вільчинська, довголітній борець (чи, як говорилося в ті часи, „боркня”) за еманципацію жінок II. 750.

Боржій, арх.: Пішов боржій із хати. Кул. 268. Слово вже мало вживається, літ. звичайно: скоріш, хутчій, швидше; походить від борзо; ст. сл. бръзо.

Борзий, арх. — бистрий, баский, ст. сл. бръзь.

Слово о п. I. 1187 р.: А всядеш на свои бръзья комони.

Слово о п. I. 1187 р.: Бръзь комонь 41. Бръзая комоня 41.

Слово о п. I. 187 р.: Сѣдлай, брате, свои бръзьи комони.

Борзо, ст. сл. бръзо — скоро, швидко, скоро; ц. сл. вскорѣ.

Крех. Ап. 1560 рр. 311: Прийду борзо до вас.

Борзопісець — давне: скорописець; борзий — скорий і писець. Тепер насмішлива назва того, хто скоро пише свої твори.

Боріс, Бориса — літ., зах. укр. Бóрис, -са, — це ім'я власне особи. Брюкнер (36) подає: „Назва Борис болгарська, цебто турецько-татарська від їхнього царя Богориса, що р. 865-го прийняв Християнство. Лексикон 1627 р. ст. 365: „Боріс — Воріс, Вітр з полночі, князь Россії, ма(рта) 2, 20, іуля 24”.

Ім'я Борис — стародавнє, але в гр. мові не знане, часте в мові давньоболгарській. Часте в давніх укр. географічних назвах. Часом це ім'я виводять з гр. *Boreas* — північний вітер. Лексикон 1627 р. 365: „Борісь — от ел. (лінського) Воріс: вѣтр с полночи”. Зах. укр. вимова Бóрис, Бориса́.

Л. Брюкнер 36 подає, що в польській мові „борис” — це грубий разовий хліб, і витворилася різниця печива: борис (чорний хліб) і хліб (Гліб, пшеничний хліб). Це народня стимологія на основі Святих братів Бориса й Гліба.

Боркати — підрізувати крила птахам, а звідси постало переносно: втихомирювати, гамувати, здержувати, приборкати, стримувати, боркання і ін.

Борлак див. Адамове яблуко.

Борода́, ст. сл. брада, лат. *barba*, нім. *Bart*, англ. *beard*.

Борода в фольклорі — прикмета старости. В пісні Ой не піду за старого — борода коле. Чуб. V. 490.

Бородатий. — Максим старий бородатий вийшов з хати. Чуб. III. 342.

Борóдавка — маленький наріст на шкірі, або на рослині. Найвнє у всіх слов. мовах.

Борозна́, ст. сл. бразда — проділ уздовж поля.

Лекс. 1627. 447: Борозна́ ораная.

„Бразда — борозна́”, Лекс. 1567 р. 15.

Лекс. 1596. 3: Бразда — борозна́.

Бороніти, ст. сл. бранити — захищати.

Бороніти — кого-що — літ. форма: Боронити Божі права. Зах. укр. форма: боронити кого-чого: Боронити Божих прав.

Абы нас от сатаны бороні́л. Катих. 1645 р. 73б.

Лекс. 1627. 177: Боронію, оборонію, опѣкаюся.

Крех. Ап. 1560 рр. 388: Боронет себе и ураду своего.

Борóнят нас от не́пріяте́ля. Катих. 1645 р. 7б.

Борóнь, **Бóже!** — вираз заборони.

Вільде 11. 93: Вона ніколи, боронь Боже, не наважися б розпитувати.

Бороти, ст. сл. брати — поконувати в змаганні.

Слово о п. І. 1187 р.: Побарая за христьяны 46.

Боротися — змагатися, битися, воювати, ст. сл. брати ся. Пор. брань, борьць, боротьба з нього боротьба — праслов'янські слова. Лексикон 1627 р. ст. 15: „Брань — бórба, война, битва, бой. Бранний супостат — неприятель военний.

Лекс. 1596. 36: — Борúся — воюю, боруся.

Боротьба — від боротися; борня.

„Брань — борба, война, битва, бой”, Лекс. 1627 р. 15.

Лекс. 1596. 4: Борба́ — борéнье, вáлка.

„Боротьба́ за існування” з англ. struggle for life (вигляд Ч. Дарвіна з його книги 1859 р.).

Борошно, ст. сл. брашно — їжа, мука́.

Борт, з нім. Bord — бік, бокова частина судна, корабля.

Сл. Тимашова к. Х III в.: Борты — края.

Бортництво — бджільництво.

Борух див. Барух.

Борше, арх. — від ст. сл. бръзо — скоро; слово збережене в Галичині; літерат. укр. скоріше.

Борщ свою назву взяв від рослини з родини heracleum; рослину цю в багатьох слов'янських народів зовуть „борщем”, так само ще її тепер зветься ця рослина по українському: борщ або борщівник. Спочатку борщем звано тільки вариво з цієї рослини, а пізніше борщем названо й вариво з буряками. Це наше праслово однієї родини з „брашно”, борошно. Дехто рівняє наш борщ із нім. Barste, Porst.

Бос, бóса, з англ. boss — господар, хазяїн.

Босній — назва собаки сірого „босого” кольору”, також „бóска”.

Босий, ст. сл. бось — невзутий, босоногий.

Б о с я ц ю р а — босяк, гульвіса.

Вільде: Від такого босяцюрї можна всього чекати II. 246.

Бот, бота — невелике судно; з гол. boot.

Сл. Тимашова к. Х III в.: Боть — мореходное судно.

Бот, бота — рід черевики, з фр. botte — чобіт.

Лекс. 1596. 266: Сапóг — бот.

Ботаніка — наука про рослинний світ, з гр. botanike трава, рослина. Звідси ботанік, ботанічний.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Ботаніка — травознає.

Боти, бóтів — черевики, ц. сл. сапоги.

Крех. Ап. 1560 р. 70: Розвезал ремень ботов (ц. сл. сапогъ).

„Боты, сапоги”. Лекс. 1627. 134.

Ботокуди — індіанське плем'я в Східній Бразилії. Живуть ще примітивним життям, чому переносно так зовуть і інших за їх примітивність. І. Вільде „С.Р.Г.”: Треба бити по кишнях галицьких ботокудів І. 42. Розмах, якого так бракує нашим галицьким ботокудам 147.

Ботфóрти — високі чоботи з широким розтрубом у холявах, з фр. bottes — чоботи + fortes — великі.

Бощон див. бузько.

Лекс. 1627. 412: Птах, боцянови подобный.

Лекс. 1627. 453: Сікóнія — бусел, або боцян.

Бощман, -на — молодший старшина на кораблі, з гол. bootsman: boot — човен + man — людина.

„Бочка Данаїд” — несповнима праця, марна праця. У царя Даная було 50 дочок, і 49 з них повбивали своїх мужів. За це вони були скинені в Тартар (ад) і там мусіли наповняти водою бездонну бочку.

Лекс. 1627 р. 50: Кадь, бочка или дѣжка.

Бочка — делва, Син. 9.

Бош, бóша — у Франції зневажлива кличка німців, boche.

Бóязнь, ст. сл. боязнь — страх.

Крех. Ап. 1560 pp. 626: Боязнь великая припадет на тях.

Лекс. 1596. 216: Обиновеніе — боязнь; обинуюся — боюсь.

Боярин, -на — вдавнину особа належна до вищого стану. Ст. сл. бояринъ, слово всеслов'янське. Академик Ф. Корш досить переконливо виводить це слово з тюрк. баяр — вельможа: бай — багатий, знатний. А „боляринъ” зближує з биль чи биля — знатний, а це давнє „биля” виводить з тюрк. бойла — знатний. Пр. І. 40. Дм. 556 схиляється виводити це слово з тюркменського. Звідси й рос. бáрин, бáрыня, бáрышня — можна також зробити таке припущення, що „боярин” — ст. сл. боляринъ — похо-

дять від ст. сл. болий — більший, боле — більше. Літ. наголос боярин, зах. укр. боярін.

Слово о п. І. 1187 р.: Иркоша бояре князю. 24.

Лекс. 1627. 426: Келійца боярска покоя.

Бря — стінний свічник для кількох свічок, з фр. bras рука. Слово невідміше.

Бравада — зухвала вихватка, хизування хоробрістю, фр. bravade. Б р а в і р у в а т и, фр. braver — виявляти не- потрібну сміливість.

Бравіссімо — вигук найвищого ступеня похвали, з іт. bravissimo — якнайчудовіше. Б р а в о — вигук захо- чення, іт. bravo — чудово, див. біс.

Бравнінг, -га — автоматична зброя, напр. пістолет. Назва від імені англ. конструктора Browning.

Браву́рний — гучний, жвавий, фр. bravoure — хороб- рість.

Брак, арх. — одруження, ст. сл. бракъ; в мовах ст. сл., рос., болгар. і д. серб. Це найстаріший термін оженення. Походить від брати, беру: брати жінку. А. Соболевський виводить „брак” з „братно” — їжа, тому „брак” визначало й пир, бенкет. Див. шлюб.

Лекс. 1596. 5: Брак — женітва, весельє. Весельє спра- ву́ю.

Брак, браку — недостача в виробі, бракува́ти, брако́- ваний. Позичка з нім. Brack — недостача виробу, від brachen — ламати, розбивати. Слово вживане в чс., поль- ській, українській. На Схід прийшло в XVII ст.

Крехівський Апостол 1560 рр.: Нѣт бракованя особ у Бога 241. 444. Єсли особами бракуете, грѣх чините 164.

Брако́ньєр, -ра — порушник законів про полювання, фр. broconnier.

Бракува́ти — відкидати, нехтувати, зневажати.

Крех. Ап. 1560 рр. 407: Бог у узычанью Своєи Ласки ани особою ани часом не бракує. Нѣт бракованя особ у Бога.

Бра́ма — в о р о т а, в біблійній мові часто визначає й місто, бо тоді біля брами-воріт усе робилося. Порів. Повт. Зак. 12. 12, Єр. 14. 2, 15. 7.

Б р а́ м а — з чеського й словацького brana, ст. ц. сл. врата.

Крех. Ап. 1566 рр.: Каждая брана з одной перлы была 659. Також „брана”: Змѣрил мѣсто ж брони его 658.

Брама — врата, Син. 9.

Брандмѣйстер, -стра, нім. Brandmeister — начальник пожежної охорони; Brand — пожежа, Meister — спеція- ліст, начальник.

Брань, арх. — війна, бій; ст. сл. брань.

Слово о п. І. 1187 р.: Олговичи, храбрыи князи, до- спѣли на брань. 32.

Лекс. 1596. 36: Брань — война.

Брат — слово індоєвропейське; латин. frater, нім. Bruder, ст. сл. братъ, братръ; звідси; братство, брат- ський, братова́ — жінка брата, братчик — член братства і ін.; сх. укр. братік, зах. укр. братчик.

Пишемо „братство” і „братський” (а не „брацтво” і „брацький”), згідно з походженням цих слів від слова „брат”.

Братáнич, ст. сл. братанъ — двоюрідний брат, брата- на, братанька — дочка брата, братанич — син брата. Див. брат.

Братáнич, братáнець, братáнок, братáн, братáниця, братáнка, — це давні наші слова: братаничъ, братаньць, братань, братана, братаньна; слова ці в літ. м. вже не вжи- ваються (тут їх заступили слова: племінник чи небіж, пле- мінниця чи небóга), але в З.У. вони ще часті, бо підтри- муються ще й п. bratanek, bratanka.

„Б р а т а́ н о к — анепсій, синовець, брат стрічний або тютечний, або син братній або сестрин”. Син. 9.

А н е п с і й, з гр. anepsius — кузен, двоюрідний брат.

Братáтися, ст. сл. братати ся — товаришувати, една- тися.

Братѣрство — здруження.

Крех. Ап. 1560 р.: В злученю братерства 11.

Брати, беру́ — із ст. сл. брати, беру.

Брати дівчину — одружитися з нею. Початкове старо- давне було „брати”.

Б. Грінченко: Я скажу дядьку, що тебе братиму II. 500.

Б р а т и до уваги або на увагу, п. pod uwage, зважати на що.

Братік, -ка — так вимовляється це слово по всій Схід- ній Україні, а не братик. Пор. вітати.

Братова́, -вої — жінка брата, іноді братіха.

Братство — так удавнину звався союз чи товариство, складене для праці при Церкві й для оборони її. Братства відомі з XV віку, а спинили свою працю при к. XVIII в. При братствах були сестрицтва, були й молодіжні братства. Лекс. 1627. 245: Содружество, цех, брацтво.

Братчик — це член церковного братства. До середини XVIII-го віку вся Україна була вкрита братствами, до яких належало багато дорослого населення, і вони один одного звали б р а т ч и к ; так само звали себе й козаки на Січі. Але за XVIII-XIX віки слово б р а т ч и к зникло з загального вжитку, і тепер б р а т ч и к — це тільки член церковного братства, а не звичайний брат. Цікаво, що в думках слово б р а т ч и к не стрічається ані разу, а б р а т знаходимо 110 разів. Але в З.У. постійно вживається слова б р а т ч и к зам. брат, братік, може й під впливом п. bratczyk.

Брахма (санскр. brahma) — це, згідно з індуїстською релігією, „душа світу” — джерело, з якого постало все те, що живе, і до якої все живе назад повертається. — Б р а х м а означає верховне божество в індуїстській божественній трійці: Брахма, Вішну й Шіва.

Брахмані (санскр.) — жерці в давній індуїстській релігії, якою був б р а х м а н і з м , а його сучасною формою є індуїзм. Брахмани — це також члени найвищої суспільної касты в давній Індії.

Бре — викликник на гулянках. Частий в піснях: Ой бре, море, бре! До нас дісталось з Балкан (серби, болгари) та румунів, Гр. moros, more — блазень; з нього й бре. Турецьке бре. Болгар. „море” на чоловіка, „морі” на жінку.

Бревно́, арх.; ст. сл. брвьно — колода. Лексикон 1627 р. ст. 5: „бервно или бервенó: трам”.

Брекекэ! — звуконасл. голосу жаб; звідси брекекати, брекеккнути.

Брелок, -лка́, фр. breloque — оздоба, яку носять на годинниковому ланцюжку.

Бреніє, арх. — ст. сл. бръніє — болото, глина, мул. Лекс. 1596. 36: Бреніє — глина, болото. Бренний — гліняний, болот(ний).

Бреніти — звуконаслідування від „брень”.

Брень! або бринь! — звуконасл. звуку удару об що металеве. Звідси бреніти чи бриніти — звуконасл. голосу струни, бжолы, комара, хруща й ін.

Пор. бренькати, бринькати, бренькіт, бренькнути, бренькання, бриньчати, бряньчати. Часом, але дуже рідко, буває й „брунь!”

Бреньок, бренькати, бренькання, бренькнути — звуконаслідування звуку щипкового музичного інструменту.

Лекс. 1627 р. 42: „Глас — голос, дзвенк, брэнк”.

Лекс. 1627. 422: В кінори шумяще — на гáрфах брэнкаючы.

Бретёр, -ра, фр. bretteur — викликач на дуель з найменшої причини.

Брех! — звуконасл. собачого гавкання (праслово); звідси: брехати, брехання, брехач, брехливий.

Вільде: Мой бре, ти здурів (на раптовий удар) II. 266.

Брехати, ст. сл. брехати — гавкати, ст. сл. бреханіє — гавкіт пса, ст. сл. брехъ — брехун. Слово о полку Ігореві 1178 р.: Лисиці брешуть на червоні щити. З ходом віків первісне значення „гавкіт пса” змінилося на говорення неправди взагалі. Звідси: брехун, брехня і т. ін. Слово загальнослов'янське, а може й балтійсько-слов'янське.

Крех. Ап. 1566 р.: Брешуть, абы брухи свои тучили 456.

Лекс. 1596. 166: Лаяніє — вытьє, бреханье. лаю — выю, брешу. Лаятель — брехач.

Слово о п. І. 1187 р.: Лисици брешут.

„Лаяніє — бреханье. Лаятель — брехач”, Лекс. 1627, 106.

Б р е х а ч , брехунець — народне адвокат.

Б р е х н я , брехати — слово простої буденної мови.

Б р е ш у — лаю, б р е х а н і є — лаяніє, рыканіє, лжа, б р е х о ч ь — лаятель, ложь, Син. 9.

Бреш, -ші, з фр. brèche — дірка. „Пробити бреш” з battre en brèche, зробити початок, почати.

Слово „бреш” також означає пролом у фортечній стіні, а переносно: нестача.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бреш — пролом в стене.

Бригада — військова частина з кількох полків; об'єднання в одному місці працівників, з фр. brigade. Бригадир, -ра — командир бригади взагалі, а в війську бригадир — генерал бригади.

Бригідки, -док — по всій З. У. відома жорстока тюрма (у Львові) за часів нової Польщі (1918-1939).

Вільде I. 139: Свої курси я вже закінчував у Бригідках.

Брідити — зробити що бридким.

Лекс. 1596. 326: Обваждаю — огіджую, зважаю, обріджую.

Лекс. 1627 р. 43: Гнушаюся — бріджуся, отрѣкаюся, мерзят мя, горжу, взгоржаю". „Гнюс — брідкість”.

Брідитися чим — відчувати бридкість чого.

Крех. Ап. 1560 pp.: Милость (любов) ничим ся не брыдит 343.

Лекс. 1569. 10: Гнушаюся — бріджуся.

Лекс. 1627. 270: Чиню негѳдным, горджѳ, брѳджуся, зневажаю.

Лекс. 1627. 295: виражаюся — брѳджуся.

Брѳджуся — гнушаюся, Син. 9.

Бридкий, ст. сл. бридъкъ, бридъкый — гіркий, гидкий. Слово „бридкий” означає те саме, що й ст. сл. мрѳзъкъ; відси укр. мерзенний, рос. мерзкий, чеськ. mrzky. пол. obmierzły.

Крех. Ап. 1560 pp.: Грѳхи брыдки 238.

„Мѳрзость — мерзѳность, бридкость, обрѳдливость”
Лекс. 1627. 116-117.

Брідкість — огидність, мерзенність; ст. сл. бридъ-
кость, мрѳзость.

Лекс. 1596. 176: Мѳрзость — мерзѳность, брѳдкость.

Бридкость — мерзость, гнюс. Син. 9.

Бридлиий той, хто брідиться, а також — бридкий.

Крех. Ап. 1560 pp.: Чинит што брыдливого 660.

Крех. Ап. 1560 pp.: Чинит што брыдливого 660.

Бридливість — відчуття бридкости, а також бридкість.

Лекс. 1627. 244: Мѳрзость, бридливость.

Лекс. 1596. 29: Съгнушеніе — мерзѳность, бридли-
вость.

Бридѳта — гидѳта, мерзѳта.

Бризь! — словонасл. руху. Кров цівкою бризнула з рта. Ст. III. 67.

Бризь! — звуконасл. кроплення (праслово). — Звідси бризкати, сучасний правопис брѳзка, мн. брѳзки, брѳзкання, брѳзкати.

Брѳзкати — прискати, обмочувати бризками.

Брик! — звуконасл. удару ногою скотини. Пор. брикати, -ся, брикання, брикливий, брикун, вибрик. Праслово.

Крех. Ап. 1560 pp.: Трудно тобѳ есть противо сна брыкати (ц. сл. прати) 142.

Брикѳт, -та, фр. briquette — спресовані плитки вугілля чи ін.

Бріла — великий відламок, кусок; польське bryła, серб. бриля.

Бриль. — В XV-XVI ст. помітний був сильний італійський вплив на культурне життя Польщі, свідком чого маємо багатенько старих позичок у мові польській із мови італійської; чимало таких слів зайшли й до мови української. Так, до нас зайшло й слово бриль, перероблене з італ. ombrello (парасолька, накриття над чим). В Україні панує слово бриль, капелюх там мало знане. В мові польській bryl позостався тільки в мові народній. В нашій мові слово бриль досить старе; так в акті 1588 р. (див. Архів Ю.З.Р. I, I, 240) читаємо: Шапокъ поповскихъ двѳ, брылевъ два чорнихъ. Бриль — це капелюх частіш солом'яний, але за останніх часів і на несолом'яні капелюхи стали казати бриль, напр.: „Дама в брилику”.

Брильѳнт, -та — алмаз, діамант; фр. brillant — блискучий.

Бриміти — звуконасл. слово від звуку металю і т.п. Пор. також бриніти.

Крех. Ап. 1560 pp.: Стался есми мѳдю брымячою 342.

Бріндза. — 1. Літературна вимова тільки бріндза, так подають і академічні словники. Слово чуже, а тому кінецьє дз не зм'якшилося в нас; самі гуцули, що перші позичили це слово, вимовляють бріндза; але на Покутті, напр., часта бріндзя. 2. Слово це прийшло до нас із Румунії, де здавна пастухи робили бріндзу, румунське brânză того ж значення, — звідти й гуцули навчилися робити бріндзу. Див. „Рідна Мова” ч. 25 ст. 33. О. Трубочев указує й албанське джерело для бріндзи, що слово могло прийти „при допомозі рухомого пастушого населення Балкан і Карпат”, звідки могло попасти в укр., польс. і словацьку мови.

Рум. brânză — овечий сир.

Бріндзю бити — бідувати. Див. бріндза.

Британія див. Англія.

Брі́тва, ст. сл. бритва — інструмент з гострим лезом для бриття (голення).

Лекс. 1627. 289: Обрѡв — брі́тва.

Бритва — бричъ, стригольникъ. Син. 9.

„Брич — брі́тва, стригольник”. Лекс. 1627 р. 16.

Брі́чка — легкий візок, з нім. Birrutsche, італ. biroscio, польське bruczka, лат. birottium — двокілка.

Бредня — видумка, фантастична поголоска, сплетня, від ст. сл. бредити — фантазувати, мріяти, говорити в гарячці.

Бредня — блядъ, баснь, лихословіє. Брѣжу — блядо-словлю, буесловлю. Брѣдишь — лихословишь. Син. 10.

Брі́шкати — звуконасл. чванитися, вивищуватися, важничати.

Б. Грінченко: Скрутимо йому в'язи, щоб не бришкав. II. 321.

Брісто́ль, -лю — високого сорту картон; назва від англ. міста Брісто́ль, де його вперше виготовляли.

Брова́ — із ст. сл. бръвь (праслово).

Бро́вар — пивоварня, д. нім. broawer, суч. Brauerei від brauen — варити; польське browar.

Бро́ди, Бро́дів — місто Львівської області. Воно відоме з XII ст. За народн. переказами, воно було окружене численними болотами, і щоб дістатися до нього, доводилось переходити болота вбід, від чого й постала назва міста Броди.

Бродъ — водостеч, Син 9.

Бро́їти — виробляти, витворювати, пустувати, в укр. мові слово рідке. В „Енеїді” І. Котляревського: „Тепер же на мене звертає, сама наброївши біди” VI. 13. Іменника до цього немає, а південнослов'янське „брої” — це число. Пол. broić — пустувати, а також (хоч і рідко) — грішити.

Бронепо́тяг — бронірований потяг, рос. бронепоезд.

Бро́нза, фр. bronze — сплав міді з оливою і ін. Брѡнзѡвий — з бронзи зроблений. „Забронзувати” кого — зробити з кого „пам'ятника-статую” ще за життя його.

Бронь, брѡня, арх. — зброя. Син. 9: оружіє.

Лекс. 1596. 21: Оружіє — бронь, збрѡя.

Брош́ура, фр. brochure — тонка книжечка без палітурок. Брошурѡвати — складати надруковані аркуші в книжку.

Брр! — вигук на означення холоду, дрожу, а також обрідження.

Бруд, -ду — нечистота; ст. сл. грязь, рос. грязь, нечистота; пол. brud

Брудъ — скверна, нечистота, Син. 10.

Лекс. 1627. 145: „нечистотá — скверна, бруд”.

Брудерша́фт, -ту — з нім. Bruderschaft — братерство; „пити на брудершафт” або „пити на ти”, і один одному казати ти (а не ви), пити на велику дружбу.

Брук, з нім. Brückung — вимощена камінням поверхня землі в місті; напр., вулиця, площа.

В Укр. вживаються: брук, брукувати — мостити камінням, брукований — мощений камінням, брук — вимощена вулиця.

Бруна́тний, з фр. brunette — темноватий колір — між чорним та оранжовим.

Лекс. 1627. 468: Брунатная фарба.

Брусні́ця — брусна ягода, стародавні „брусний” — червоний, „бруск” — пурпура.

Брут. — „І ти, Бруте?” кажуть тоді, коли неждано до ворогів пристає чий приятель. — Марк Юній Брут був близьким приятелем Гая Юлія Цезаря, але взяв участь у змові проти друга, і був 15 березня 44 р. до Хр. серед убивців Цезаря. Побачивши Брута серед убивців, Цезар гірко сказав: „І ти, Бруте!” Так кажуть на приятеля-зрадника.

Бру́тто, -та — вага товару з упакованням; загальний прибуток без вирахування видатків; з іт. brutto — грубий. Див. нетто — вага без упакування, а прибуток чистий.

Брюх, брухо, брух, арх. — череву, живіт, ст. сл. чръво, животь.

Брухъ — чрево, утроба, животь, трибухъ, Син. 10.

Крех. Ап. 1560 pp.: Которых есть Бог брух (ц. сл. чрево) 458.

Бря́зкало — (арх. бряцало. Син. 13) — кусок металю, що при ударі брязкає. Мир. ХРВ; „Ударивши [сторож при церкві] в брязкало”.

Брязчу́ — звеню, бряжчачи — дзвинячи, звонячи, брязк. Лекс. 1627. 76.

Брязь! брязк! — звуконасл. звуку при ударі об що металево. Праслово. Звідси: бряжчати, брязкало, брязкання, брязкати, брязкіт, брязкотіти, брязнути й ін.

Брязь! — звуконасл. биття скла.

Брязкати, від брязь! — звуконаслідування брязкоту. Брязкальце, бряжчати.

„Бряцало — брязкальце, то што брязчит”, Лекс. 1627 р. 16.

Бу! — звуконаслідування великого дзвону; гудіння бугая. Форма подвоєння: бубу! Звідси бубукати.

Бубен — від звуконасл. „бу”; шкуратяний музичний інструмент (від барабана), тамбурин, арх. кимвал, тимпан; ст. сл. тупань.

Бубонь — тимпань, Син. 10.

Лекс. 1627. 463: Бубен.

Лекс. 1627. 464: Тимпан — бубен.

Бу-бу-бу! — звуконаслідування неясного говору. Праслово. Звідси бубоніти — неясно, приглушено говорити, бубоніння, буботання, буботати.

Бубни — карточна масть; походить від того, що на перших картах цієї масти справді малювали бубни. Звалися ще „дзвінки”, а на Волині й тепер „дзвінка”. Див. карти.

Бубусі! — в дитячій мові: упасти.

Бувай, бувайте — скорочене, приятельське: бувай здоров, бувайте здорові!

Бувайте здорові! — часта форма прощання в Україні. Але ввечері кажуть „Надобраніч!”

Б. Грінченко: Бувайте здорові! — Бувайте й ви! П.

Бугай -бик, з тюрк., татар. бугау, тур. буга — бик, болгар. буга, у половців бик. Дм. 530.

Бугай, -я, звичайно виводять з тюрк. буга. Але див. бугу.

Бугу! — звуконасл. крику бугая. „А бугай: бугу!” (Укр. пісні Макс. 13).

Бугу! — вигук бугая, звідси може й бугай.

Буда, будка — дерев'яна легка побудівка, палатка з сер. нім. Buode (з bauen).

Буддизм, -му — релігія за наукою Будди, що жив за 6 віків до Хр. в Індії. Буддист — послідовник Будди.

Будень — мн. будні, буденний і будній (зах. будний). Слово має той самий пень, що й у старослов'ян. „бѣдѣти” — не спати, вартувати, працювати; „будень” — робочий, не святковий день. В українській мові слово це давно вже підпало „озмисленню” — його мислили, ніби це „будь який день”, „будь день”, чому й писали „буддень”. А. Чайківський, „Малолітній”: У буддень 43. В західньоукраїнських говорах так це слово й справді вимовляється, напр. „Ети. Збірник” т. X ст. 128 подає „буддень”. Те саме не рідке і в говорах східньоукраїнських; Словник Б. Грінченка знає тільки „буддень” і лише в 3-м виданні додано „будень”. Решетилівська Учительна Євангелія 1670 р. подає: Росказует нам працювати в днѣ буденние 88. Єванг. Учит. 1637 р.: В день буденный 401. Правдива етимологія цього слова наказує писати: будень, буденний, будній. — Рос. будень, поль. dzień powszedni.

Буджёт див. бюджет.

Будінок — слово німецького походження; в XVI-XVII ст. часто визначало тільки різні прибудови коло хати: комору, клуню, хліви і т. ін., але не саму хату. Стародубські судові акти 1665 р.: Продав дом свой власный з пляцом и з будынком 32. Продав дом свой власный зо всим будынком и з гумном 85. Акт 1599 р. (Арх ЮЗР. I, XI 102): Даровала избу, будынкомъ добре зъпораженную. Трохи пізніше слово „будінок” стало визначати всяке забудування, будівлю взагалі. Напр. Діяріюш Ханенка XVIII ст.: Прошены были мирскіе особы въ будинки гетманскіе на кушанье 74.

Будінок, буда, будувати, будівничий з нім. Buede, bauen. Лексикон 1627 р. ст. 76: „Зданіе — будованье”, тут же: будовничій, на ст. 77: будовник, будованье. Крех. Ап.: Ви есте будованем Божіим 307. Будовник мудрий 307. Не все будую 333. Алфавит: „будую — зижду” 775.

Ст. сл. зданіе (будінок) зберігається в сербській і рос. мовах.

Будіти, ст. сл. будити. Звідси будітель — хто збуджує.

Слово о п. I. 1187 р.: Уже лжу убудиста. 21.

Будівництво — факт будування чого.

Лекс. 1627. 324: Строєніе — Божее ряжѣнье всѣм свѣтом, осмотрующее его и промышляющее о нем.

Будка — куца, колиба, сѣнь, скінія, селеніе. Син. 10.

Будованя — зданіє, заждителство, созданіє, текстура
Син. 11.

Будованье — робленье, будовнічий, работник
Лекс. 1627. 76. Будую — зижду. Лекс. 78.

Будовникъ — здатель, созидатель, сождитель, строи-
тель, тектонъ, архітектон. Син. 10.

Будовник (ц. сл. архітектонъ) мудрый 307.

Будуар, -ру, фр. boudoir — невелика дамська вітальня.

Будування — процес споруджування чого, а також
— твір.

Крех. Ап. 1560 pp.: Будуване муру 659. Вы есте буду-
ванем Божім 307.

Лекс. 1596. 136: Зданіє-будованье, подстрѣшьє. Зижду
— будую.

Лекс. 1627. 245: Созидаю, сооружаю — будую.

Будувати — ставити будинок, споруджувати що, тво-
рити.

Крех. Ап. 1560 p.: Милость будуеш (ц. сл. созидаеш)
323.

Лекс. 1627. 250: Создавый — который збудувал. 249:
Будованье.

Лекс. 1627. 251: Сооружаю — будую.

Будую — зижду, зидаю, созидаю, сооружаю, соустра-
яю, Син. 110.

Будучий. Лекс. 1596. 4: Будучій — прийдучій, што
маєт быти.

Лекс. 1596. 4: Будущій — прийдучій, што маєт быти.

Будяк. -ка, пор. бости (колоти), — це рід буряно-
вої рослини з колючками; ст. сл. вльчъць, рос. волчец,
поль. bodiak, лат. cordus.

Будяк, мн. будякі: На стерні будяк стояв. Свидн. 45.
Місцеве бодак.

Будь ласка — складається з двох слів, але через часте
вживання вимовляється немов одне слово. Значення: зволь-
те, прошу. Злилося в один вираз так сильно, що вже один-
ність числа в „будь ласка” не відчувається, а тому вжива-
ється і в значенні числа многого, замість „будьте ласкаві”.

Будь ласка походить з будь ласкав (у Куліша
„Отелло”: будласко 19. 44).

Бужани — „бо сидять по Бугу” (Іпат. Літ. ст. 6, вид.
1871 р.).

„Бужани, -зане (бо сѣдоша по Бугу”, Пов. вр. літ.

Буза́, -зі — напіток з проса, тур. боза, тат. боза. Дм.
530.

Бузо́к, буз, без, боз — пахучий куш, по різних зем-
лях різно зветься. Загальнослов'янське слово. Сюди, певне,
й бузина. Пор. приказку про те, що логічно не в'яжеться
одне з одним: „На городі бузинá, а в Києві дядько”.

Бузя — личко в дит. мові. Умиємо бузю. З поль. buzia.

Бузько́ — рос. аист, ciconia alba. Чотири вояки зва-
лися: „Лелека був полтавець, Боцян — подолянин, Черно-
гуз — степовик. Лелека, боцян і черногуз — це три наз-
ви однієї птиці. Так кажуть в Україні — на Правобережжі,
Підкарпатті та Лівобережжі — на нашого бузька”. (Ю.
Смолич: „Наші тайни” 1964 р. 450).

Буй, арх. — ст. сл. буйнь — відважний, сильний, не-
погамований, навіжений, буйний.

Слово о п. І. 1187 р.: Буй тур Всеволод.

Буйний — величавий, високоумний. Син. 11.

Слово о п. І. 1187 р.: А ты буй Романе. 31.

Слово о п. І. 1187 р.: Слава буй туру Всеволоду 46.

Крех. Ап. 1560 pp.: Почали быти буйны 514.

Буйство, арх. — велика сила, пор. буй тур.

Слово о п. І. 1187 р.: Великое буйство подаста хино-
ви. 25.

Слово о п. І. 1187 р.: Ваю храбрая сердца въ буети
закалена. 26.

Слово о п. І. 1187 р.: Ты буй Рюриче. 29.

Слово о п. І. 1187 р.: За раны Игоревы, буею Свято-
славича. 30.

Слово о п. І. 1187 р.: Высоко плаваеш на дѣло въ
буешни. Хотя птицу въ буйствѣ одолѣти. 31.

Буйти — розкішно рости; бути непогамованим.

Буяю — разсверпѣваю. Син. 12.

Бук, -ка, ст. сл. букъ, слово всеслов'янське, взяте
з герм. boke.

Бук — слово герм. походж. Дерево б у к не росте на
схід лінії Кенігсберг-Ломжа-Седлец-Люблин-Поділля —
гірло Дунаю (А. Шахматов).

Букарт — назва дитини неправого ложа в З.У., а літ.
байстрик.

„Бйкарт — нечистого ложа син”, Лекс. 1627 112.
Лекс. 1627. 200: Рабичищ — невольник, букарт.

Букáта, діял. — кусок, з рум. *bucata*, а рум. з лат. *bucata* — шматок. Стефаник, „Камінний хрест”: А всього маєтку лишив йому тато букату горба. Р. М. 1934 р. ст. 195.

Вільде I. 489: Життя свого відкраяла б букату, віддала б тобі.

Бўква, ст. сл. *буки* — назва, що колись вживалася як слово множинне. Це стародавня наша позичка з мови готської або давньонімецької, пор. лат. *boka*, д. г. нім. *buoh*, нове *Buch* — книга. Старе *буки* визначало книги, переклад гр. *Biblia* — книги. В „Оповіданні ченця Хороброго” є слово „букаръ” — на книгах вихований, що знає книги. Часто вживалося і „книги” замість букви.

Б у к в а. Винесені надрядкові букви. В давніх рукописах і стародруках кінцевий приголосний складу чи слова міг виноситися над його голосну букву і покривається круглим титлом.

„Буква — азбука, алфавіт, албо абцадло”, Лекс. 1627 р. 15.

Буква, мн. бўкви, бўков і букв. Слово *б у к в а* з споконвіку вживається в нас, давнє *б у к ы*, а слово *л і т е р а* взято з лат.

Буква́р, -ря — елементарний підручник, з якого вчать-ся читати й писати.

Б у к в а р, ст. сл. *буква* — книга, лат. *boca*, н. нім. *Buch*. „Букваръ — азбучники”, Лекс. 1627 р. 15.

Букініст, -ста — торговець книгами, фр. *bouquin* — стара книга, звідси й фр. *boquiniste*.

Букóліка — стародавня поезія, що змальовувала на-солони пастушого життя. З гр. *bukolikos* — пастуший.

Буксі́р — шнур (линва), яким віз, пароплав чи ав-томобіль тягне за собою другого.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Буксірамъ — бечевоє, лям-ковое, завозомъ.

Була́, було́, булі́ — від дієслова *бути*.

Лекс. 1627. 448: Корона уроблена б́ла (б́ла).

Булава́ — гетьманське жезло, неясного походження.

Була́ний — назва масти рудого коня, буланіти — ста-вати буланім. З татар. булан „лосъ”, також його масть. Дм. 530.

Була́т, -та — стальний держак меча. Це слово іран-ське, перське фулад (старіше пулад), перейшло в тюрк-ські, пор. тат. булат. Дм. 556.

Бўлка — пшеничний круглий хліб. Перше „булка” ви-значала окрему хлібину, а тому часті вирази „булка хлі-ба”. Пізніше „булка” стала визначати пшеничний біліб.

Бўлла — папське послання чи грамота. До цієї гра-моти привішувалася печатка, що по-лат. зветься *bullā* — печатка, тому й саме послання стало зватися буллою.

Початкове значення: металічна кулька, олив'яна пе-чатка, приложена до папського акту, писаного на папірусі, а з X в. на пергамені.

Було́ — від *бути*; ст. сл. *быти*.

Слово о п. I. 1187 р.: Пѣти было пѣснь Игореви.

Бўля — булка в дит. мові.

Буль! -буль-буль-буль! — звуконасл. переливу води. Праслово. Звідси: бўльки, бўлькотіти, бўлькання. Подво-ена форма бубуль, бубульки.

Бульки — з.у. очі. Вільде I. 292: Доцька вирячила бульки.

Бума́га — рос. назва паперу, акт, паспорт. Рос. бу-мага — може з тат. бумуг, бумбуг, тюрк. памбук, памук. Можливо й гр. *bombux*, іт. *bombagio*. — Укр. народне бо-мага, літерат. бумага.

„Бума́га — ба́вовна, папѣр, албо всякая мяккота” Лекс. 1627 р. 15.

Бумера́нг, -гу, англ. *boomerang* з австрал., — кидальне знаряддя, яке вертається туди, звідки кинуто.

Бунт, бунтувати — слова німецького походження. Як і німецьке *Bunt*, стародавнє наше „бунт” визначало тільки зв'язок, гурт, в'язка, пучок, а бунтувати — з'єднувати. Книга 27 Литовської Метрики 1538 р. ст. 51: Тыи мѣщане, собравшыся бунто м, силою, моцно, гвалтом; ст. 52: Со-бравшыся бунто м (=гуртом), на Церков Божую гвал-том находили; ст. 52: Мы бунтов (=гуртів) нѣкоторых не чынили. Польські сеймові діяріюші з 1555 р. с. 138 по-дають: *Abismi się zbuntowali z kroliem rzymskiem w ligę*; з 1563-1564 р. ст. 348: *Chcąc ten bunt w niej wcale zachować* („Prace Filologiczne” VI. 27). Решитилівська Учитель-на Євангелія XVII в.: Жидове на Христа бунтуються заби-ти 37м.

Крім того, „бунт” — це була в'язка в 15 чи інше число штук, напр. бунт лисиць, бунт гудзиків, бунт шкур і т.п. Це значення відоме в нашій мові ще й тепер: бунт шовку, тютюну, ниток.

Але через те, що гуртки (бунти) легше боронили свої права, або ліпше виконували постановлене, згодом постало нове значення цих слів: повстання, ворохобня, повставати. Таке значення бачимо вже в Словнику П. Беринди 1627 р.: „Възмушаю: бунтую, крыкъ чиню, заколочую, посполствомъ. Крамола — розрухъ, бунтъ, збунтовання ся. Ков — звада, бутоване”.

Бунт — ст. сл. крамола; рос. бунт, мятеж, арх. крамола, поль. *bunt, rokosz*.

Лекс. 1627. 203: Звада, збунтованье, бунт, звадца, бунтѣвнїк.

Крех. Ап. 1560 рр.: Бо ся нам не годит чинити бунтов 107. Из бунтованя 646.

Бунты — возмущеніе, ковъ, расколъ, крамола, мятежа, раздоръ, Син. 11.

Бунтація — бунт. (Це приклад златинщення укр. слів, що робилося по наших духовних школах).

Б. Гринченко: Настоящая бунтація, та й годі! II. 315.

Бунтівник — той, хто бунтує людей проти кого.

Лекс. 1627. 220: Рѣзрух чинячїй, бунтовник.

Бунтовникъ — возмутитель, ковник, крамолникъ, мятожнук, расколникъ, раздорникъ, сковникъ, распрѣтворецъ, распрѣватель, Син. 11.

Бунтувати — робити заколот.

Лекс. 1627 р. 30: „Возмушаю -- бунтую, крык чиню, заколочую посполством”.

Бунтуюся — возмушаюся, крамолюся, Син. 11.

Бунчук — одна з гетьманських ознак, булава з кінським хвостом. Тур. „бунчук” — намисто, прапор. Бунчуківий полковник чи б. товариш, бо „бунчук” давався і в нагороду. Дм. 531.

Бунчук — кінський хвіст на держаку. Це знак влади й сану паші. Паші бувають однобунчужні, дво- і трибунчужні.

Паша — турецький достойник, що має рангу генерала в війську.

Бурá, хім. — *borax*.

Сл. Тимашова к. XVIII в.: Бураксъ — бура, спайка.

Бурáв, -ва — сердел, з тат. борау. В укр. частіше сердел. Дм. 531.

Бурáк — слово походить із середн. латинського *borrago*, що визначало не нашого буряка, а рід огірків. Але з *borrago* і з наших буряків однаково робили салату, а тому значення одного перенесене на друге. В старій польській мові ще в XVI в. була форма *borak*, пізніше стало *burak*, чи не від поляків і до нас прийшло. Форма „бурак” вже в XVII в. znana в нас. Але ще Котляревський писав „боряк”, див. „Енеїда” IV. 515.

Бурáн, -на, буревій, з татар. буран.

Бурбóн, -на — груба людина, бруталь, неук. Назва походить від фр. династії Бурбонів.

Бург, бургу — з німецького *Burg* — фортеця, укріплене місто, а потім — місто взагалі.

Сл. Тимашова к. XVIII в. Бургъ — городъ, крепость.

Бурда — бунт, з поль. *burda*.

Крех. Ап. 1560 рр.: Вчинилес бурду (п. *burke*) 120. Зрушил тыи бурды 104.

Бурда — звада, молба. Син. 11.

Бурдїй, місц. — в З. У. назва землянки.

Бурдїок — ворочок з козиної чи овечої шкури, в якому держать вино чи що інше. З тюрк. бордук (бор — вино), борлук — міх для вина. Дм. 532.

Буревїй. -вію — слово складене: буря + віяти (Голоскевич, 1955 р. ст. 34 дає буревїй, буревою, — це помилка).

Буржуй, -уя постало з французького *bourgeois* — міщанин (городянин). А що ці міщани все були заможні, скоро постало й нове значення слова — заможний.

„Буріданів осел” — так звать безвільну, нерішучу людину. — Французький філософ XIV віку Бурідан навчав, що худоба не має своєї волі. Коли покласти сіно по боках морди осла на однаковій віддалі, то він не знатиме, звідки починати, і здохне з голоду.

Бурїй — сїрий, строкоричневий, тюрк. бур — те саме. Див. 566.

„Бурїй” є словом невідомого походження.

Бурити — руйнувати.

Крех. Ап. 1560 рр.: Церков Божую бурил 405.

Лекс. 1627. 200: Розоряю — збурую.

Лекс. 1627. 203: Разоряю — псую, буру.

Бурка — верхній одяг гетьманський; ніхто інший не мав права вдягатися в неї. Але хто стяв голову турчину-татарину, мав право на бурку. Назва може від „бурий”.

Бурку́т, -та, — мінеральна вода на Гуцульщині, Закарпатті. Назва від частого укр. слова буркотіти: буркут буркоче. Див. РМ 1936 р. ст. 229 (про слово буркут).

Бурла́ка і бурла́к, -ка — бездомний робітник (в мові рос. це робітник, що тягне вірвовкою баркас угору рікою). Татар. корінь „бур” визначає тягнути, крутити. З мови рос. слово це розійшлося до сусідніх народів. Дм. 557 вважає це слово тюркізмом.

Бурле́ск, -ку — перебільшено жартівливий твір, напр. „Енеїда” Котляревського 1796 р. Від іт. *burlesca* — жарт, фр. *burlesque*.

Бурмі́стр, -стра, з пол. *burmistrz*, а це з нім. *Bürgermeister* — посадник міста, цебто голова міської управи.

„Б у р м і с т р — а нѣипат, старшій радца албо справца в якій землі” (Лекс. 1596 р. л. 16).

„Староста, намѣсник. Б у р м і с т р о в (Лекс. 1627 р. 344).

Бурмотіти — неясно говорити собі під ніс. Звуконаслідувальне слово.

Бурну́с, -са — довга верхня одежа чоловіча чи жіноча. Часто бурму́к. Місцеве слово, часте на Полтавщині, звичайне на Київщині, вживається в „Кобзарі” Т. Шевченка, напр. у „Марія”: „Вовну білу ю пряде на той бурнус йому святешний”. Походить з араб. *burnus*.

Бурса. — Це слово має довгу історію розвитку. Нове лат. *bursa*, нім. *Börse* — гаманець, торба, з цього постала назва загальної каси якоїсь установи, напр. братства, монастиря й т. ін. Пізніше так стала зватися каса шкільних гуртожитків, а потім і самі ці гуртожитки одержали назву бурса. Бурси (*Bourse*) широко розвинулися у Франції, а мешканці їх звалися *bursarii* або *bursiati*. Пор. біржа.

Перша бурса на сході Європи постала 1615 р. при Братській школі в Києві, а потім при Колегії Митр. П. Могили. Бурсою звалася установа, де жили учні, а самі вони звалися бурсаки. Значно пізніше, вже в XVII р., вони по-малу поширилися по всій Росії і були при кожній духовній школі.

Бурну́ти — кипіти й хвилюватися бурунами. Бурну́н — пінні хвилі. „Уже все місто бурунить”, Гонч. Л. і Зб. 10.

Бурх! — звуконаслідування сильного вітру, льоту пташок. Звідси бурха́ти, бурха́ння, бурхли́вий, бурхли́вість, бурхли́во, бурхну́ти.

Бурш, -ша, нім. *Bursch*, — так звать веселих німецьких студентів.

„Буря в склянці води” кажемо на безпідставну суперечку. Вираз дуже давній, бо ще давні гр. письменники писали: „Буря в горшку”, „Буря в ложці”. В українській мові: „За онучу збили бучу”.

„Буря в склянці води” — коли малому придають велике значення. Так сказав „гострий на язик” франц. філософ Монте́ск’є (1689-1755) з приводу подій в манюсінській республіці Сан-Марино на Апенінському півострові.

Бура — буреніє, волна, волненіє, повалност вѣтровъ, примракъ, Син. 11.

Бурю́к, назва плоду, з лат. *borrago* — огірок. Але в Польщі і в Україні ці плоди поплутали і назви вживають невідповідно.

Буряковіти — ставати червоним як буряк, червоніти, шарітися.

Б. Грінченко: Скрикнув становий, збуряковівши II. 150.

Бусел, бусько́, бусо́к, може з тюрк. „бос” — сірий, бусий — темносірий. Поль. *busian*.

Лекс. 1627: 453: Сіноконія — бусел, або боцян.

Лекс. 1596. 20: Неясыт — по грецьку пелекан, птах ест в Єгиптѣ, подобный бусюлови.

Бусий — бусового кольору.

Слово о п. I. 1187 р.: Бусымъ влъкомъ 41.

Бусел, д. е. *chasidah*, святий (Єр. 8.7) — символ святости, святий птах на Сході, так само й серед українського народу. Святий, *chasidah* — хто сповняє свої обов’язки над міру; бусел їх також ретельно виконує, навіть до своїх дітей та батьків. Пор. 2 Сам. 22. 2в. Пс. 104. 17. Увесь Схід надзвичайно шанує бусла й зве святим, *chasidah*.

Бустрофедон, -на — старогр. письмо, в якому рядки йдуть у зворотному напрямку: перший зліва направо, а другий зправа наліво і т.д., а форма літер приновлюється до напрямку письма. З гр. *bustrophedon*: *bus* — бик + *stropho* — повертаю. Письмо, — „як бик поле оре”.

Бусурман, з араб. перс. мусульман < муслим -ан — „хто ісповідує іслам”, мусульманин. У деяких тюрк. мовах звук **м** переходить на **б**, а **л** на **р**, тому з мусульман через мусурман чи бусулман постало бусурман. У Аф. Никитина XV в. бесермен і бесерман. Див. Дмитрієв 527.

Бусурман — турок, мусульманин, невірний. Давні: бусурманъ, бесурманинъ; тур. бусурман, бусирман — правдивий, магометанин.

Бу́та — гордість, пи́ха, зарозумі́ість; з поль. buta. Приказка: „Бу́та хоче прута”. Ів. Франко, Прип.

Лекс. 1627. 166: Помна — гордѣнься, бу́та.

Бу́та — гордо́сть, досада, кі́чнів, горди́ня, явле́ніє Сип. II. Бу́тний е́стемъ или роспу́стный шатаю́сь, Сип. II. Бу́тно. Сип. II.

Бу́тафо́рія — предмети сценічної о́бстано́ви; несправжні предмети тільки для показу. Переносно: мішура, штучна розкіш.

Бу́тель — рід дуже великої пляшки; з лат. buticula, нім. Butte — посудина; фр. bouteille.

Бу́тербро́д, -ду — тонкий кусок хліба, чимсь покритий: шинкою, маслом, сиром. З нім. Butterbrot — хліб з маслом.

Бу́ти — із ст. сл. быти, рос. быть, поль. być.

Крех. Ап. 1560 pp.: Буду ему Бог, а он ми будет сыном 657. Будмо послушными 551. Буду вам за Отца, а вы будете ми за сыны и дочки 378.

Бути чи не бути? — вираз глибокого сумніву, душевної боротьби, нерішучість. — Вираз пішов з трагедії В. Шекспіра: „Гамлет, принц Датський” 1603-го року.

Бу́тний — в З.У. з п. butny — бундючний, пихатий, гордовитий.

Вільде: А може й не хочу, — бутно відповідає Курочка II. 224.

Буто́ньєрка — маленька всувина для квітки на верхньому одязі; букетик квітів, що припинається або всоюється в петельку. З фр. boutonnière — петелька.

Бу́ття, ст. сл. бытие — існування.

Лекс. 1596. 36: Бытіе, бытность.

Буф, буфу — комічний, блазенський, з іт. buffa, фр. bouffie. Бу́фо́н — блазень. Бу́фо́на́да — вистава з блазенськими дійшовими особами, іт. buffonata.

Бух, бух-бух! — звуконаслід. удару, падання або вистрілу. Бу́хати, бу́хнути, бу́хання. „Діти довбешкою бух!” (об лід), Воропай 60. „Схопив кішку за хвіст та об землю — бух! (Воропай 61).

Пор. слово „обух” (з охбух) — протилежний до ле́за бік сокири, яким б’ють („бухають”) об щось тверде.

Бухга́лтер з нім. Buchhalter; в З.У. часом бухгалтер з п. buchalter — рахівник, арх. книговод.

Бухі́! — звуконасл. сильного кашлю. Пор. бухікати.

Бу́хта — невелика затока, з нім. Bucht.

Буц! — звуконасл. сильного удару 2-ох баранів: баран — буц! Бу́цати, -ся, бу́цкати. Подвоєння — бубу́ц! Звідси бубу́цнути.

Буцефа́л, з гр. Bucephalos — дикий кінь, якого приборкав Олександр Македонський (356-323 до Хр.).

Бу́цім чи буцімто — розпочинає речення недовіря, наприклад: Нас повідомили, що буцімто (чи ніби) він помер (непевність).

Буца́вити — тверднути через засихання; напр., хліб забучавів, шкура забучавіла.

Лекс. 1627. 200: Разботѣніе — набуцнѣньє. Разботѣваю — набуцнѣваю.

Бу́шель, -шля, англ. bushel — міра сипкого в Англії, Канаді й ін. країнах англійського світу. Бушель = 36, 36 літрів.

Бу́яти — жити без журби й клопотів; з поль. bujać.

Крех. Ап. 1560 pp. 173: Вы есте жили в роскошах на земли й буяли (п. bujaliście) 173.

Бу́яти — укр. рости швидко й надмірно (про рослини).

Бува́р, -ру — папка з промокальним папером, в якій зберігаються поштовий папір, конверти й ін. Фр. buvard.

Бюджéт, -ту — від англійського слова budget, що зайшло до нас через мови французьку та німецьку. В середні віки англійський канцлер скарбу щороку приносив до парламенту шкуряний мішок із грішми й виголошував відповідну промову. Слово budget визначає „шкуряний мішок”, а саме budget постало від лат. bulga. В Вел. Україні панує французька форма бюджет, в Західній звичайно б́уджет почерез поль. budżet.

Булетéнь, -тэня, фр. bulletin — коротке повідомлення про важливу подію, яка цікавить багатьох. Фр. bulletin.

Бю́ргер, -ра, нім. Bürger — житель міста, міщанин, переносно обиватель взагалі.

Бюро́ — канцелярія, з франц. bureau — шерстяна матерія, сукно (лат. burra). Пізніше цим словом стали звати сукно, що ним крито столи, а ще пізніше — самі столи, покриті цим сукном, нарешті кімнату, де стояли такі столи, а за ними працювали писарі, цебто контору чи канцелярію. Слово бюро не відмінюється. — В З.У. бюро відмінюється.

Бюрократ, -та — чиновник формаліст, який форму ставить вище самої справи, фр. bureaucrate: фр. bureau бю́ро + гр. kratos — влада. Звідси бюрократія і бюрократизм, -му — система бюрократів.

Бюст, -ту, фр. buste — скульптура людини по пояс.

В

В — третя буква слов'янської азбуки, зветься „віди”, ст. сл. вѣды — знающий. Як цифра — 2.

Ваал див. Баал.

Ва банк, з фр. va banque, „іде банк” — іде гра на всі поставлені гроші. Перен.: ризик (ризико), одчайдушність.

Ва́ва! — вигук болю в дитячій мові. Ва́ва — біль у дитячій мові. Ва́вкати — скаржитися на біль.

Ва́ва — в дит. мові ранка, болить.

Ва́ва, вавця — болить, всяка хвороба в дитяч. мові.

Ваві́ла, ст. сл. — сир. і евр. замішання. Лексик. 1627 р. 367: „мятеж, замѣшане, змѣшане”.

Вавилон. — Бог (за Біблією) надав власне ім'я одному місту, — Вавилон. Див. Буття 11. 9; „І тому то ім'я його кликнув Він був: Ва́вилон (Babel), бо там помішав (balal) Господь мову всієї землі”. Тут географічна назва Babel постає так само, як десятки інших у Біблії: з певної пригоди — „помішав (balal) Господь мову всієї землі”. Лексикон 1627 р. ст. 367: Вавилонъ — смятеніе або размѣсъ; Вавиль — мятеж, замѣшане, змѣшане.

„Вавилонська вежа”, „вав. стовпотворення” — великий непорядок, безладдя, плутання. — В Біблії, Буття 11. 1-9, розповідається, що Ноеві нащадки вирішили поставити собі місто, а в ньому башту аж до Неба. Це була людська гордість, і Бог помішав їхню мову, так що „не розуміли вони мови один одного”. Тому й побудоване місто назване було Вавилон, цебто помішання.

Вага́, — тягар, ст. сл. вѣсъ; вага — мірило тягару з нім. Wage — балянс, вага.

„Мѣрило — вага́”, Лекс. 1627. 126.

Лекс. 1596. 30: Талант — вага, важачая 60 фунтов.

Лекс. 1627. 457: Статир — вага́. Зава́жит таляр.

Лекс. 1627. 248: Равносілный — такои ж ровной вага́.

Вага — мірило, превѣсъ, вѣсъ, Син. 14.

Вага́. „На вага́ золотá — дуже дорого.

Вага́ння, від вагатися — не рішатися; ст. сл. колѣба-ти ся; вагатися з нім. wagen — важити.

Лекс. 1627. 202: Размышленіє — ваганьєся.

Вага́нти — в середні віки бродячі актори, поети, піснярі, студенти, а то й монахи. Від лат. vagare — мандрувати, vagans — мандрівний.

Ваго́н, -лу, з нім. Wagon — складова частина потягу.

Вадеме́кум, -ма — малий кишеньковий довідник для подорожніх. З лат. vade — іди + tecum — зо мною.

Ва́дити, арх. — первісне значення було „говорити неправду”, брехати, зле про кого розповідати. Слово знане в пам'ятках ще з XI віку, часте в грамотах. Пандекти Антіоха XI в. знають це слово. Договір 1270 р.: „А холоп или раба почнетъ вадити на господу, тому ти вѣры не яти”. Крехівський Апостол 1560 рр. ц. сл. клеветати перекладає через „вадити”, напр.: „Абы тѣи, што вадет, завстыдилися” 1 Петр. 3 ст. 188. Словник П. Беринди 1627 р. слово „клеветникъ” перекладає: звадца. Вада — „клевета” доводила до сварки й шкодила, а тому рано поставили й інші значення цих слів у нашій мові: звадити, заваджати, шкодити, а для ва́да — обмова, недостача, дефект, зла риса. — Ст. сл. вадити — оскаржувати, ляяти.

Ва́житися — посміти, не вагатися.

Важилися Церков огижати. Катих. 1645 р. (Передм.).

Жадной злости не важился чинити. Катих. 1645 р. 68б.

Важкий і тяжкий вживаються однаково (але важкий частіш у матеріяльнім розумінні ваги, а тяжкий — трудний): Тяжко-важко убогому багату любити, Пісня. В тім наметі є скриня важка, вся укована з міді, Фр. „Мойсей”. В З.У. слово **важкий** вживається рідко, частіш **тяжкий**, **тяжко** (як в п. сіє́жко). В Паломн. Данила XII р.: Въ го-рахъ каменныхъ путь тяжькыи. В думках слово **важко** 4 рази: Важко на світі проживати 112. 114. 116. 117, і: тяжкая неволя 64. 65. 68. 91. 100. Важкий, ва́жче. Коц. 19.

Вай! вай-вай! — вигук болю, жалю. Ва́йкати — кричати вай! Ва́йкіт. У І. Франка: Вайкіт, як у жидівській школі.

Ва́йло! — вигук болю, в З.У.

Ва́йльо! вай! — вигук страху, болю, здивування: Ой! йой! лихо! Лишенько! Вигук частий на Буковині, Гуцульщині, Покутті. З рум. aoleo (авльо), молдавське vaileo. Пор. лат. vaе! Р.М. 1934 р. ст. 354.

Вакан́сія — вільне місце, незайнята посада, з лат. vacans — порожній, вільний, незайнятий.

Вакан́ція, арх. — вільне місце, з XVIII ст., вже з початку його.

Вакáр, -ра, місц. — пастух рогатої худоби, в З.У., з рум. vacar, від vaca — корова, рум. з лат. vaccarius — пастух для корів, лат. vacca — корова. Р. М. 1934 р. ст. 195.

Вакáція див. акація.

Вакáції, множ. — вільний від науки чи праці час, з лат. vacatio — звільнення.

Ва́кса, -си — масть для чищення черевиків, з нім. Wachs — віск. Звідси: ваксува́ти — чистити ваксою, ваксо́ві або ваксо́вані чоботи.

Ваку́ла, рос. Вúкол — ім'я ч. власне; ст. сл. Вуколъ, від гр. boukólos — пастух. Пор. буколічний — пастуший.

Вакх, Ва́кха, гр. Bakchos, або Ба́хус чи Діонис — гр. бог вина та веселощів. Ва́кханáлія, лат. bacchanalia — свято в честь Вакха — Діониса у греків чи римлян. Ва́кханка — жриця бога Вакха або учасниця вакханалії.

Вакці́на — щеплення приготовлених протихворобних складників, від лат. vacca — корова, vaccina — коров'яча.

Вал — насип, гребля, з нім. Wall.

Валь — стѣна, Син. 14.

Вал — масивна довга ніби-вісь (звич. в машині), з нім. Welle.

Валаа́м — бібл. ім'я. Лекс. 1627 р. 369: „давность люду, без люду або пожертъе, полкнене або зопсоване”.

„Валаа́мова ослиця” кажуть на того, хто промовить по дуже довгій мовчанці. Кн. Чисел у 22 розділі розповідає, як Валаам тричі побив свою ослицю, яка, побачивши Ангола, збочувала з дороги. Вкінці ослиця таки заговорила зо скаргою: „Що я зробила тобі, що ти оце тричі вдарив мене?”

Вала́х — житель Валахії або й молдаванин. Валахи встаровину часто займалися в нас каструванням коней і биків, як вправні до того пастухи. Звідси й постало „валáшити” — робити валахом, „валах” — оскоплений, зкастрований. Акт 1590 р.: У мене укравъ коня валаха. Словник П. Беринди: „Каженик — валашаний челевѣкъ, рѣзанецъ, валахъ”.

Валахъ — каженикъ, євнухъ, скопецъ, Син. 14.

Валéнт, -нта, ст. сл. Валентъ, лат. сильний, дужий.
Валентйн, -на, ст. сл. Валентинъ, лат. з міста Валенції або сильний.
Валентйна, -ни, ст. сл. Валентина, лат. сильна.
Валерій, -рія, ст. сл. Валерій, лат. добрий, міцний.
Валер'ян, -на, ст. сл. Валеріанъ, лат. Valerius — з міста Валерії.
Валéт — назва молодшої карточної фігури, від франц. valet з vaslet (з лат. vassallus) — слуга, хлопець. Див. хлан.
Валéчний, арх. — хоробрий, з поль. waleczny, з лат. valere — бути сильним, переможцем.
Лекс. 1627. 447: Валéчний.
Валіза — чемодан; з франц. valise, польське waliza. В С. Укр. частіше чемодан, в Зах. Укр. тільки валіза.
Валюта — грошова система в країні, іт. valuta — вартість, ціна. В а л ю т н и й — до валюти стосовний.
„Вальпургіна ніч” — буйний бенкет, безсоромна гуляня”. — В середньовічній Німеччині було таке повір'я, що 1-го травня, в день Святої Вальпурґії, на горі Брокен, збираються на бенкет усі чаклуни й чаклунки, усі відьми й відьми, і вся нечиста сила. Пор. „Фауст” Гете. За укр. повір'ям такий бенкет справляється на Лисій горі під Києвом.
Вальс, -са — рід танка, з фр. valse: Краков'яка оддирають, вальса та мазура, Шевч. „Валець” з п. wales; вжив. лише як простонародне слово. В З.У. часте валець: А з салі валець ллесь тугою. Леп. 3 гл. 107.
Вальці, вальців, з нім. Walze — вал, каток, циліндр. В а л ь ц ю в а т и, нім. walzen — прокатувати між вальцями, плющити. В а л ь ц ь о в н и й — прокатний, роздавлений вальцями.
Валюшка ж.р. або в мн. валюші — сукновальня.
Валій! — слово вульгарне: починай! роби!
Валіти — бруднити, з н. walać, часте в зах. укр., літ. бруднити. Валітися це літерат. слово.
Вампір, -ра — упир, вовкулак, казковий перевертень, що виходить з могил і ссе в людей кров, перен. — кровопивця. Ст. сл. упирь (початк. у носове), з приставним в, дало вампір. Відома Книга малих Пророків, яку 1047 р. переписав Упир Лихой. Див. упир. Зветься ще вурдалак.

Вандрування — арх. з п. wędrować, а це з н. wandern; українізоване: мандрувати.

Лекс. 1627. 416: Путь, дорога, їзда, вандрованье.

Ванна — вглибня для купелі в помешканні, з фр. ванne.

В а н н а — купіль (Лекс. 1627 р. 426).

Лекс. 1627. 426: Купель — кўпѣль, ванна.

„В а н н а — лазня, мильня, баня”, Лекс. 1627 р. 2.

Вандали, нім. Wandalen — старонім. плем'я, було дуже жорстоке й нищило рим. культуру. Звідси в а н д а л — варвар, неук. В а н д а л і з м, -му — нищення культурних цінностей.

Вандри, вандрівній, вандрівник, вандрувати з нім. wandern, так часто в З.У. В літ. звичайно: мандри, мандрівній, мандрівник, мандрувати.

Вандрованіє — странствіє, шествіє, Син. IX 15.

Вандровный, странный, путникъ, шествующій, Син. 14.

Вандрування див. мандрування.

Вандрую — шествую, странствую, Син. 14.

Ванна — баня, Син. 15.

Ванька див. візник.

Ванькір, -ра і валькір, -ра, п. alkierz, чеське argierz, з нім. Erker, а це з лат. arcus. Два р в чужих словах Сх. Укр. розподібноє на л — р чи на н — л, напр. валькир, ярмалок, рура — руля, римар — лимар. рицар — лицар.

Вапліте, літературна організація в Україні 1925-1928: „Вільна академія пролетарської літератури”.

Вапна ж. р. і вапно с. р. Вдавнину було вапно с. р., вживане й тепер в З.У. Походить від гр. bapné — фарба. Ст. сл. вапно.

„Мъл — вапно, а тыж крейда”, Лекс. 1627. 126.

Лекс. 1627. 456: Содом — вапно.

Лекс. 1596. 18: Мъл — вапно.

Вар, араб. bar те саме, що й л. є. ben — син. Це var, ст. сл. вар-, часте в зложених іменах, напр.: Блаженъ еси Симоне, варъ Іона Мт. 16. 17, цебто син Йони. В а р а в в а (Мт. 27. 17 і ін.), д. є. Var Abba — син Абби (батька). В а р і с у с (Дії 13. 6) — син Ісуса. В а р н а в а (часто в Діях), Var Naba, син Пророка. В а р с а в а (Дії 1. 23, 15. 22), Var Sabba — син Савви. Вартимей (Мр. 10. 46) — син Тимея. В а р т о л о м е й (Мт. 10. 3, Мр. 3. 18, Лк. 6. 14,

Дії 1. 13), д. е. Bar-Palmaq — син Палмая (Palmaq — Птоломей).

Вара! — вигук спинення в З.У.: стань! або: геть! З нім. *wahren* — уважати, п. *wara* — геть!

Варак, д. е. *barak* — блискавка. Див. Євр. 11. 32.

Варакіа, Мт. 23. 35: Захаріа, сына Варахіа. Д. е. *Barach'jah* — благословення Бога.

Варвар у грецькій мові визначало спочатку тільки чужинця, взагалі ж не грека, той, що говорить не грецькою мовою. Але через те, що самі греки ставили себе дуже високо, а свою культуру вважали за найвищу, що на той час справді було так, слово *варвар* набуло презирливого, згідливого значення, — чоловік неосвічений, невихований, грубий. А скоро по тому постало й дальше значення, — нелюдський, жорстокий. Всі ці значення слово „варвар” набуло собі ще за стародавніх часів у самій Греції, ці ж значення перейшли потім разом із цим словом до Риму й поширилися по Європі, дійшли й до нас. Наш Новий Заповіт знає слово „варвар” (Діян. 28², 28⁴, Римл. 1⁴, Колос. 3¹¹).

Варвара, -ри, ст. сл. гр. чужинка. Лекс. 1627 р. 372: *крѣпка або срогаа*”.

Варварство — грубість, нелюдськість, жорстокість.

Варвар, -ра, чужинець, не гр. громадянин. Лекс. 1627 р. 372: „общій, грубий, неукъ”.

Варварізм, -му, з гр. *barbarismos* — запозичене іншомовне слово, ще не зовсім освоєне в ній.

Варе, місц. — питайна частка, на укр. мову перекласти немає чим, приблизно: хіба: Варе мама вернуться сьогодні? З рум. *oare* (лат. *hora*). Р. М. 1934 ст. 354. Вживається на Буковині, Гуцульщині, Покутті. В укр. літ. мові не вживається.

Вар'ете — театр легкого жанру; з франц. *variété* — різноманітність.

Варія, з гр. *bareia* — т. зв. тупий наголос, коли він на кінцевому голосному, напр. *водà*, — значок на ньому похилений верхом своїм управо. Лат. назва *gravis*.

Варія див. оксія.

Варіант, -та — різновидність, відміна, інша передача теми; лат. *variantia* — змінність; *варіація*, лат.

variatio — зміна, відхилення від основного. *варіація*, лат. *variare* — змінювати, відмінювати.

Варлаам, ст. сл. Варлаамъ, халд. син народу. Лекс. 1627 р. 373: „сын благъ”.

Варнава. ст. сл., євр. син потіхи. Лекс. 1627 р. 373: „сын утішенія”.

Варенік, від варити, бо вариться в воді. Пиріг печеться в печі. Див. пиріг.

Варенік див. пиріг.

Варіти — загальнослов'янське слово, ст. сл. варити, варъ. Лексикон 1627 р. ст. 18: „Варзной, горячость”.

Варіят, з. у. — з п. *wariat*; в літ. мові не вживається, тут — дурень, нерозумний, шалений. безглуздий.

Варстат і *верстат* з ім. *Werkstatt*. В З.У. звичайно *варстат*.

Лекс. 1627 р.: „Дѣлателище — варстат”.

Варстать — дѣлательница, дѣлателище. Син. 15.

Варт або *вартій* того, вона *варта*, воно *варте*, вони *варті*. Форма *вартіо* (а не *вартіа*) вживається безособово (= стобитъ): *Варто* щось попоїсти, Грінч. I. 120.

Звичайно, це слово („варт” чи „варто”) німецького походження. Правильно твердить *Gabrjel Korbut* в „*Prace Filologiczne*” 1893 р. т. IV. 372 („*Wyrazy niemieckie w języku polskim*”), що це слово зайшло до польської мови безпосередньо з долішньонімецького *wart*, а не з горішньонім. *werth*. То ж неточно подає „Історичний словник українського язика” I. 189, виводячи наше „варт” від нім. *werth*; цю ж недокладність роблять і відомі праці проф. І. Шаровольського („Німецькі позичені слова в українській мові”, 1926 р.) та Д. Шелудька („Німецькі елементи в українській мові”, 1931 р.), що подають слововивід від *werth*.

До польської мови слово *wart* зайшло десь в кінці XVI — поч. XVII віку; словник *Linde* цитує це слово з пам'яток XVII віку. З мови польської це слово десь у XVII-XVIII р. зайшло й до мови української. Історичний словник знає його тільки з поч. XVIII віку. Цікаво, що українські думи зовсім не знають слова „варт”. Історію слова „варт” подає І. Огієнко в ч. 38 Р. М.

Вартій, *варто*, *вартувати*, *вартування* — з нім. Див. *варт*.

Варух див. Барух.

Варфоломій, ст. сл. Вареоломей, евр. син Фоломея (Толомея). Лекс. 1627 р. 372: „Сын завѣшующого води або сын радости”.

Варфоломей чи Вартоломей див. Вар.

„Варфоломіївська ніч” — масове обманне знищення противника. — Вночі з 23 на 24 серпня 1572-го року з наказу франц. короля Карла IX в Парижі було перебито десять тисяч т. зв. гугенотів — кальвіністів і католиків, що вимагали реформи Католицької Церкви.

Варца́би — шашки (грати в шашки); н. warsaby, з н. Würsel.

Лекс. 1596. 30: Та́вля и за́рія — таблиць и варцабы.

Лекс. 1627. 462: Тавля и Заря — таблиць и варцабы.

Лекс. 1596. 136: Заря — костки варцабныи.

Васáл, васáла, з серед. лат. vassalus, — землевласник, підлеглий феодалу (сеньйору), переносно — підлегла людина чи держава. В а с á л ь н и й — залежний, підлеглий.

Василі́са, ст. сл., Василиса, гр. basilissa — цариця.

Василі́ск, -ка, з гр. basiliskos — міфична потвора з царською короною на голові, але з тілом півня, а хвостом змії; рід ящірок.

Васи́ль, -ля, ст. сл. Василій, гр. цар, царський. Зменш. Василько; гр. basileus — цар, король, князь.

Василькі́в, -кова, Київ. області. Поставив це місто кн. Володимир Святий, якого в Хрещенні назвали Василієм. Літопис подає під 988-990 роками: Кн. Володимир „поставив під Стугною місто і назвав його на своє ім'я Василев”.

Васи́ля чи Васи́ля — рокове Свято в день 1 січня, коли Церква святкує пам'ять Св. Васи́лія Великого.

Васи́ян, -на, ст. сл. Вассіанъ, гр. міцний.

Ват, вáта — одиниця електричної сили. Назва від імені англійця фізика Джемса Уатта, Watt (1736-1819), що запровадив її.

Ватажо́к — давнє в нас слово, широко розгалужене: ватаг, ватага, ватагування, ватагувати, ватажжя, ватажити, ватажко, ватажкувати, ватажний, ватажник, ватажок і т. ін. Звідки прийшло до нас це слово, трудно сказати; певніше, з тюркського, напр. татарське vataha визначає збройну громаду, загін, відділ, гурт, також рибацьку ар-

тіль. Вже в Іпатієвім Літописі під 1190 р. читаємо: „Половци возвратишася къ в а т а г а м ъ своимъ”, чому слово це часом уважають за половецьке. Старший над ватагою перше звався в а т а г, а потім — в а т а ж о к; обидва слова „Історичний словник укр. язика” ст. 191 подає з XVII в., але вони дуже раннього походження. Слово „ватажок”, як старшого над відділом чи загеном, часто вживають краці наші письменники, між ними й Шевченко: Хто ватажком піде перед вами? У Стороженка, „М. Прокл.” 60: Позаходили в Московщину з Гунею і ще деякими ватажками. Уважати це слово за принизливе немає підстав; літературна мова знає немало здрібнілих тільки формою слів, але без здрібнілого значення, напр.: річка, ручка, книжка, чарка, свічка, невістка, пампушка, або слова на -ок: гніздох, клубок, мішок, мотузок, садок, ціпок і т. ін., сюди належить і ватажок. Часом виводять це слово ще з румун. „вѣташ” — сторож. Див. Р. М., I, 91-96.

Ватерклозѐт, -ту — убиральня з водяним пристроєм для промивання. Англ. water-closet: water — вода + closet комірка.

Вáтман, -на — вищий сорт паперу для креслення. Назва від власної назви англ. Wattman.

Вáтра, з. укр. з рум. vatre. В у. літ. не вживане, тут — вогонь, рідше укр. арх. костѐр; також вогнище, а в З.У. багáття.

Ватра́н, в З.У. — замість рос. камі́н, з нм. Kamin; п. kominek.

Вахля́р — віяльце, з п. wachlarz.

Лекс. 1627, 449: Ріпіза — вахля́р, ма́хало.

Вáхмістр, -ра — підстаршинська ранга в кавалерії. З сер. нм. Wachmistr; в З.У. вахма́йстер з сучасного нм. Wachmeister.

Вáхта, гол. wacht — чергування на кораблі.

Ваць! ваць-ваць-ваць! — поклик до свиней. Пор.: вацю! вацю-вацю-вацю! Вацю́кати — кликати свиней.

Ва́ятель, арх. — різьбар, скульптор, ст. сл. ваятель.

„Ва́ятель — тот, который рѣжет печати и болваны и що инше на мѣди”. Лекс. 1627 р. 19. „Ва́яю — рию, рѣжу, видовбую” 19.

Лекс. 1596. 86: Ва́яю — рию, рѣжу, вѣдóвбую. Ва́я-тель — тот, который рѣжет печáти и болваны.

Лекс. 1627. 319: Начертаваю — ваяю, узваяю, довбаю, тешу́, друкую.

Верга́ти, арх. — кидати, ст. сл. врѣгати.

Вергаю — вмѣтаю. Син. 15.

Ввесь див. увесь.

Ввесь, **увесь**: На весь ріст, Гр. 14. На що тоді весь цей лад, Гр. 241. Арх. р. весь. Див. весь, увесь.

„Ввесь свѣт” (Лекс. 1627 р. 335).

Лекс. 1627 р. 21 ст. сл. весь перекладає: увесь, весь.

Ввесь чи **увесь** — ця нова народня форма часта в Лексиконі 1627 р. Памви Беринди. Ст. сл. весь, арх. укр. весь, сучасне рос. весь.

Ввѣчері. - - Того дня ввѣчері, Кул. 416. Увѣчері послухаю, а вранці поплачу, Шевч.; в З.У. арх. вечером, вѣчир, літ. ввѣчир. Пор.: Невѣсту приводяху вечеръ, Пов. вр. літ. Вступ. Див. вечір.

Вгору. - - Кул. 42, Тимч. 111. Скачуть вгору, Черк. I. 50. Під гору або вгору йти — це вверх, на гору (в рос. мові „подъ гору” — це з гори).

На Небѣ възгору́ и на земли низко. Катих. 1645 р. 746.

Вгору, **угору** — літ., зах. укр. вгору́, угору́.

Вдова́, ст. сл. вдова, вдовица, вдовць, — слово всеслов'янське й індоєвроп., лат. *vidua*, санскр., *vidhava*, пор. лат. *viduus* — порожній, позбавлений жінки.

Вдова „Солом'яна вдова” - - вдова при живому чоловікові. Це калька (переклад) з нім. *Strohwitwe*.

Вдовець — ст. сл. вдовць; чоловік, в якого померла дружина.

Лекс. 1627. 278: Хластый муж — вдовец.

Вдусіти, зах. укр. з поль. *udusić*; літ. задушити.

Вдячний — хто пам'ятає про дяку за зроблене добро.

В Лекс. 1627 р. часом „вдячний” — запашний, пахучий: „Занаху вдячного” 364, з поль. *wdzięczny* - - вдячний, а також милий, приемний.

Вдячне тое пріймуют. Катих. 1645 р. 77.

Лекс. 1627. 468: Філит — милый, вдячный, прыемный.

„Благовосприемлю — вдячне пріймую”, Лекс. 1627 р. 6.

Лекс. 1596. 46: Благоприятный — вдячный.

Вдячный — благодарный, вдячне — благодарны, вдячность — благодарствіє, Син. 15.

Вегетарієць, -ця — людина, що годується головно рослинними стравами, сер. лат. *vegetarius* — рослинний. **Вегетарієнство**, **вегетарієнський**.

Вегетативний, сер. лат. *vegetativus* — рослинний. Пор. вегетувати — жити бездушно, немов рослина.

Вѣди — священні книги давньої Індії. Санскр. *veda* — знання; пор. ст. сл. вѣдѣти — знати.

Ведме́диця див. Арктика.

„Ведмежа послуга” — невдала, груба послуга, — послуга, що виходить на шкоду.

Ведмі́дь, -ме́дя — назва лісового звіря, широко відома в укр. мові: ведмі́дь, ведмедик, самка — ведме́ди́ха чи ведме́ди́ця, їхні малята: ведмеденя́, ведмеді́к, ведмедя́тко, їхнє м'ясо: ведме́дина чи ведме́жина, водій ведме́дя: ведме́дник, прикметник: ведмежий або ведмедячий, хто водить ведме́дя — ведмежа́тник.

Ведмі́дь дуже неповороткий, тому переносно визначає вайлувату людину: Ах ти ведмі́дь!

Ведмі́дь постало зо старшого ст. сл. медвѣдь, через метатезу (переставку) мед- (див. медвѣдь). В літературній мові поширилася форма „ведмі́дь”, а „медвѣдь” рідка, див. „Рідна Мова” 1933 р. ст. 313. Архаїчне „медвѣдь” помалу зникає з мови. „Кобзар” Т. Шевченка дає: ведмі́дь 175, ведмедик 175, ведмежа 175.

Форма **вед-мі́дь** виникла через переставлення (може з ручно веденого медве́дя: ведений медвѣдь) самих звуків **м — в** (пор. кізната зам. кімната), а склади і їхні голосні позосталися незмінні. Ось тому на початку **вед-**, а не **від-**.

Ведмі́дь, ст. сл. медвѣдь, срб. медвед, слов. *medved*, чс. *medvěd*, п. *niedźwiedz*. Слово зложене: медъ-ѣдь (їдячи мед), чи медъ — вѣдь (знаючий де є мед).

Слов. мови в глибоку давнину не знали окремої явної назви для цього звіря, бо забороняли це закони табу, — не вимовляли його голосно, а називали „той, що мед їсть”. Замість „ведмі́дь” кажуть часто: бурий, господар, хозяїн, звір і ін. Пор. нім. *Bär* - - бурий, коричневий.

З уваги на закон табу, що в народніх віруваннях забороняв вимовляти ім'я шкідливої сили, наші верховинці в Карпатах називали ведме́дя „вуйком”.

Була й друга стародавня назва ведме́дя: ст. сл. мечькъ — ведмі́дь, і мечька — ведмедиха. Пор. болг.

мечка — ведмідь чи ведмедиха, серб. мечка — ведмедиха, мече — ведмежа. Із сх. сл. мов одна білор. знає мека — ведмідь, було і в давньоруській мечка — ведмедича. Стародавні імена Мечихвост, може сюди й Мечислав. Звідси може й „мекати“, слово звуконасл.

Ведрик. — Одна з старих шедрівок починається словом: „Шедрик-ведрик“. Слово „ведрик“ темне щодо свого постання. Думаю, що „ведрик“ одного кореня з нашим прасловом „вѣдро“ — ясна, гарна, тиха погода; „вѣдрик“ — це той, що прийшов побажати доброї погоди на новий рік, щоб уродило краще, як торік.

Слово „вѣдро“ — добра погода — відоме всім слов'янським народам, у нас знане вже в пам'ятках XI-го віку (в ст. сл. мові знане ведро — посуха). Звичайно „вѣдро“ виводять із д. нім. wetar (Wetter), але це сумнівно, бо ж наше „ведро“ з „вітром“ якраз не зв'язане. Часом зам. „ведрик“ можна почути „бедрик“.

Вѣдро, арх. — добра погода. (Стародавнє слово).

Лекс. 1627 р. 19: „Ведро -- погода“.

В е д р о надворі — це посідно, ясно, зоряно. Надворі виведрилось, стало вѣдряно. Ст. сл. ведро. Срезн. „Матеріали“ I. 232-3: Ведро творя — Гр. Наз. XI в. Того ж лѣта бѣ ведро велми. Лавр. 6731 р. Рос. вѣдро. Лекс. 1627 р. 19: „Вѣдро — погода“ дається як слово ц. сл. (Мт. 16. 65). Слово знане в полтавських говірках. Дѣхто пов'язує з д. нм. wetar, нм. Wetter і т. ін. -- Сюди й слово вѣдрик (бедрик, бездрик).

Порівн. у шедрівці: „Щедрик-ведрик, дайте вареник“. Або: „Щедрик-бедрик...“

Вежа, ст. сл. вѣжа — башта.

Лекс. 1627. 255: Турма, вежа.

Лекс. 1627. 261: Дом, вежа.

Лекс. 1627. 280: Сторожа, вежа або башта, где страж стережет.

Лекс. 1627. 475: Вежа.

Лекс. 1596. 30: Тяжестъ — дом, двор, вежа.

Лекс. 1627. 234: Столп — вежа.

Лекс. 1627. 154: Пирг — вежа.

Слово о п. I. 1187 р.: Вежи ся половецкии подвизашася 40.

Вежа — башта, столпъ, Син. 4.

Вей! вей-вей! — вигук болю, жалю, особливо наслідуючи жидів. Також і ведмедя. Звідси вейкати — викрикувати вей, вейкання.

Вѣксель, вѣкселя, мн. -селі, -селів — офіційний акт позички, а звідси — підписаний дебітором облігаційний асигнат. Слово з нім. Wechsel — переміна, розмін. З.У. вексель, векся, мн. векслі за п. weksel, weksla, weksle.

Велеречивий, арх. — багатомовний. Зложення на зразок грецького: веле — багато, рѣчивий — мовний, ст. сл. рѣчь — мова. Калька з гр. polylogos.

Лекс. 1627 р. 19: „Велерѣчивый — многомовный, и тыж пліотка(р)“.

Велес — у нашій мітол. бог худоби.

Слово о п. I. 1187 р.: Вѣщій Бояне, Велесовъ внуче.

Вѣлет або вѣлетень — назва великанів, якогось великого ростом народу. Про велетнів в українській народній письменності багато різних оповідань. Походить чи не від „великий“. В літерат. мові зацпилася тільки форма „велетень“, „велетенський“. В З.У. „велитень“, „велитенський“.

Вже українські пам'ятки XVII віку добре знають слово „велетень“; так, у Словнику П. Беринди 1627 р. слово исполінъ перекладається: вѣлетъ, дужій а великій чоловік. Вірші Климентія XVIII в. ст. 198 розповідають „о велетнях, або теж о великих людях“. Проф. А. Brückner у „Słownik etymologiczny“ 617 твердить, що це слово пошло від тих Велтів, що про них розповідає в II віці по Н. Хр. Птоломей, цебто від назви найстаршого слов'янського племені, що до X віку жило поміж Одрою й Лабою. Від нас зайшло до поляків, де відоме як welot.

Велети згадуються вже в Біблії, і звідси перекази про них і поширилися.

Лекс. 1627. 309: Щуд — гігант, гігас, исполін, олбрым, вѣлет.

Велетъ — гігант, исполінъ, Син. 16.

В е л е т, велетень. Пор. закарпатське — абрім — велет, словацьке obrуна, може від загинулого племені обрив.

Велетень у Повт. Закону 1. 28: „І навіть вѣлетнів ми бачили там“.

Великдень. — Це дослівний переклад гр. *megále heméra* чи латинського *dies magnus*. Слово відоме вже в пам'ятках XI віку, напр. Збірник 1073 р.: Великъ днь, настанеть великодъное врѣмя 52. Слово Кирила Турівського: Второе же въскресеніе Христова Великий день наричеться. Спершу відмінювалися обидві частини цього слова: до Велика дня, к Велику дни, по Велицѣ дни. У нас давно вже обидві частини цього слова міцно зрослися: Великдень, Великодня, Великодню, великодній (в Наддністрянці архаїчне: великодний). „Великдень” наявне у східного слов'янства і в болгар; навпаки, у поляків: *Wielkanoc* через чеське: *Velikonose*. Свято Воскресення Христового — найбільше Свято християнства, найважливіший день, великий день чи Великдень; не довгий день, але величний день; так само *Wielkanoc* — велична ніч (ніч Воскресення), а не довга ніч.

Великий — ст. сл. великъ, високий, знаменитий.

Напис на чарі до 1151 р.: „Хваля и своего великого кня(зя)”.

Великодній, -ня, -не: У великодню суботу, Кв. I. 67; в Галич. великодній. Давнє: великодъное врѣмя. Збір. 1073 р.

Великодүшний — хто має „велику душу”, багатомилостивий. За гр. зразком своє зложення: велико - багато. дүшний — милостивий, душа повна милости.

Лекс. 1627 р. 20: „Великодүшен — иже всяку скарбь приражающуюся могій понести”.

Великослāvний — хто або що має велику славу.

„Широкий и великослāvный язык славенскій”, Лекс. 1627 р. Передмова.

Вѣлнч, -чі — великість, красота.

Величāvий — величний, пишний.

Сл. 1627 р. 20: „Величāvий — бұтный, пышный”.

Величати — хвалити.

Лекс. 1627 р. 20: „Величаю — велможне хвалю”.

Величний — пишний, великий.

Лекс. 1627 р. 20: „Величāvий — бутный, пышный”.

Літ. величний, зах. укр. вѣличний.

Велійял, беліал, д. евр. *belijjal* — хто не визнає установленої поваги світської чи духовної, нечестивий; див. Пс. 101. 3, Второзак. 13. 14, 2 Сам. 16. 7, 1 Цар. 21. 13 і ін. Крім цього, велійял — людина, що належить до шеолу;

в Пс. 18. 5 і 22. 5 велійял — це синонім смерти; звідси й первісне значення: *beli* — не, без, *alo* — ввійти, вийти: „місце, з якого не можна вийти”. В Нов. Зап. Веліяръ 2 Кор. 6. 15.

Веліти, арх. — наказувати, ст. сл. велѣти.

Слово о п. I. 1187 р.: Овлуръ велить князю 40.

Слово о п. I. 1187 р.: Велит послушати.

Велисипѣд, -пѣду поход. з фр. *vélocipède* — ровер, з англ. *rover*. Давніша назва в нас — б і ц и к л ь.

Вельзевул, за Євангелією князь демонів (Мт. 12. 24-27, Мр. 3. 22, Лк. 11. 15-18) Це перероблена форма імени екронського бога *Baal* — *Revuv*, пан мух, *dominus muscarum*, див. 2 Цар. 1. 3.

Вельзевул. гебр. і гр. слово — „пан мух”, „пан бджіл”, пан аду, а звідти — демон, диявол, сатана, князь злих духів.

Вѣлми, арх. — дуже, ст. сл. велми, ст. укр. вельми. „Помощников велмй мало” — Лекс. 1627 р.

Вельмѡжа — високопоставлена людина; за гр. зразком — це зложення: *vel*, *vele* — багато і *moza* від *mogti*: багатомѡжучий. Калька з гр. *polydynatos*.

Вельмѡжа — знатна людина — *homo potens*, ст. сл. вельмѡжа. Перше значило „велика можливість”, „в. сила” абстрактно, пізніше набуло реального значення в відношенні до людини (Преобр. 71).

Лекс. 1627 р. 29 дає: „Велмѡжа — силник”.

Вельмѡжний — високопоставлений, знатний.

„Дигнітар велмѡжнй”, Лекс. 1627 р. Передмова.

Вѣна, л. *vena* — кровоносна судина. Прикм. венѡзний.

Вендѣта, іт. *vendetta* — кривава пімста.

Венѣди початків нашої ери — це слов'яни. По пам'ятках назва їх різна: венеди, венети, венди, вінди і ін. Германці звали слов'ян *Winden*, *Wenden*, тепер це визначає лужичан. Самі себе слов'яни ніколи так не звали. Ця назва часта в Європі, як географічна, пор. Відень — *Windobona*, рос. Вѣна. Багато вчених визнають слово Венеди кельтським „білий” (Филин 51-53).

Венедікт, -кта, ст. сл. Венедиктъ, З.У. Бенедикт, лат. *benedictus* — благословенний.

Венѣра, лат. *Venus* — богиня краси і кохання, у гр. Афродіта.

Вѣнзель, -зеля — початкові букви імени й прізвища, узорно переплетені. З поль.: węzeł — вузол. Прикм. вѣнзльовий чи вѣнзловий. З.У. вензель, вензля.

Веніямін, -на, ст. сл. Вѣніаминъ, євр. син правиці.

Веніямін, д. євр. Binjamin. Кн. Буття 35. 18: „І сталося, коли виходила душа її, бо вмирала вона, то кликнула (Рахиль) ім'я йому: Бен-Оні (= син болю мого), а батько його кликнув йому: Бен'ямін”. Binjamin, Ben Jamīn — син правиці. Скорочується на Бені, Бень. В Нов. Зап. Веніаміновъ, Дії 13. 21:

Вентилювати, лат. ventilare, нім. ventilieren — очищати, освіжувати. Вентилятор, -ра — прилад для освіження повітря, лат. ventilator — віяч. Вентиляція, лат. ventilatio — освіження повітря, провітрювання.

Вентиль, -ля, нім. Ventil — клапан, замичка.

Вѣпер, вѣпра, вѣприк, вѣпріна, вѣпрівина, вѣпрівий — старі укр. слова, часто вживані в Зах. Укр., від давнього вєпръ. В літ. м. ці слова вже рідкі, там звичайно: свинія, свиніна, свинячий. Див. свиня.

Вєпр, -пра — кабан, його м'ясо — вєпріна.

Вєранда, англ. veranda (з інд.) — галерея з дахом при вході до помешкання.

Вєрба, -бі — рід листяного дерева, ст. сл. врьба, л. salix.

Вєрбальний, лат. verbalis — словесний, усний. Вєрбальна нота — письмове повідомлення дипломатів, але без підпису, тому прирівнюється до усної заяви.

Вєрблюд, -да, самка — вєрблюдіця, маля — вєрблюденя, м'ясо — вєрблюдина, прикм.: вєрблюдячий, вєрблюджий.

Ст. сл. вельбудъ (у носове), вельблудъ (у носове). Слово знане в східн. і зах. слов. мовах, а в болг., серб. і хорв. уживається камила з гр. kámelos — вєрблюд, ст. гебр. hamal — носити, носій. Індоевр. мови мають свої назви для вєрблюдів.

„Вельбудъ” (у носове) походить з гот. ulbandus, а початок вель- пішов за ст. сл. велій — великий; закінчення — будъ, за впливом ст. сл. блудити (з у носовим), перейшло в -блудъ, а вкінці л — р переставлені за диссиміляцією. Таким чином ст. сл. вельбудъ обернулося в вєрблуд, вєрблюд.

Лекс. 1627 р. 19: „Вєлблуд — вєрблюд”.

Вєрв, вєрвіє, арх.; ст. сл. вьрвь — линва, бич, шнур, мотузка. Звідси вьрѡвка, рос. вєрѣвка. Звідси й вєрвиця — чотки.

Остр. Єв. 1056 р. Ів. 11. 15: Створи яко бичъ отъ вьрви.

Лекс. 1627 р. 20: „Вєрв — стрічок, поворозок”. „Вєрвія — вєровкі, поворозя” 21.

Вєрбна неділя. В З.У. неділя пальмова з п. palmowa niedziela. Вєрбна неділя — неділя Входу Господнього в Єрусалим. Пор. Мт. 21. 8: Інші ж різали віття з дерев і стелили дорогою”.

Вєрбна. — Шоста субота й неділя Велик. Посту зветься Вєрбною. По-церковнослов'янському це Недѣля ваї, бо ваїями (віттями) стрічали Христа за п'ять днів до Його смерті, як входив до Єрусалиму. Ваїя, з гр. baia — галузка фінікової пальми або єрусалимської верби (іви). На Утрєні тієї неділі освячуються галузки верби (за браком пальми), тому неділя Вєрбна; лат. (dies) dominica palmarum, стародавнє Вєрбница, наше Вєрбница.

Вєрбувати — набирати до війська чи до праці робітників, набирати прихильників. З нім. werben — шукати, домагатися. Свидн.: Тут якась вже вєрбувала мене до себе 58.

Вєрвиця, ст. сл. вьрвь, врьвь — вьрѡвка, шнурок. Вєрвиця — ст. сл. вьрвьца — рос. четки (від щитати), польське rózaniec.

Вєрвічка — низка, вєрвочка. Ідуть цілою вєрвичкою Гонч. Л. і Зб. Зб. Звідси й вєрвиця, рс. чотки.

Вєргати, вєрѣчи, арх. — з давнього врьгати, врьшти; літ. звичайно — кидати. Це слово збереглося в зах. укр. говорах.

Вєргнѹти — кинути, ст. сл. врьшти.

Слово о п. І. 1187 р.: Врьже Всєслав жребий о дѣвицю. 35.

Слово о п. І. 1187 р.: Уже врьжєся Дивь на землю. 25.

Слово о п. І. 1187 р.: Половци сулиці своя поврьгоша. 32.

Вєргун — рід солодкого печива, множинні — вєргуні. Зменшена форма вєргунѣць, вєргунчик. Подавши це слово, Словник Б. Грінченка І. 176 перекладає його на російську мову: хворост, хрусты.

Російське слово „хворост” (українське вергун) Словник Ушакова вяснює: 1. сухе відпале віття, наше хмиз, 2. хворостинник, і 3. „рід печива з тоненьких, при сушенні вигнутих, в маслі пластинок тіста”. Слова „хруст” цей російський словник не подає, і воно не російське, а польське *chróst*.

Старші словники, напр. Б. Грінченка, Уманця й ін. слова „хруст” не знають. Зате „Російсько-український словник” 1948-го року за редакцією академіка М. Калиновича на ст. 756 подає: російське хворост, українське вергун або хрúщи ки, хрúщиків.

Отож українська форма буде: вергуні, або хрúщики. „Хрúщики” від хрустіти, звідси й хрусткий.

Вердікт, -ту — остаточне рішення суду, з лат. *vere* — вірно + *dictum* — сказане, англ. *verdict*.

Вéред, арх. гнійна рана, ст. сл. *vrědъ* — шкода, кривда, пошкодження.

Вродъ — вредъ, рана, гной. Син. 26.

Веремія — крик, галас, гармидер, непорядок, буря. Стрічається й форма веремій, -ія. Слово суто українське, часте в говорах полтавських та південно-київських.

Вéрем'я, арх. — час; слово наявне в зах. укр. говорах.

Прикл. з З.У.: Коли настане вéремя святе, Леп. 3 гл. 155; літ. тільки: час, година. погóда. Див. урем'я.

Вéресень див. календар.

Вéреск, -ску — пронизливий крик.

Лекс. 1596. 156: Клич — крик, гук, вéреск.

Лекс. 1627. 97: Клич — крик, вопль, гук, вéреск.

Верескъ -- грохотъ, вопль, клнчъ, Син. 17.

Верéга, місц. — вжив. на Поділлі й інших зах. укр. гов.; в Сх. Укр. ряднó; в З.У. часто плáхта.

Верещáти — звуконаслідувальне слово; звідси вéреск, вересклівий. З прамови.

Верей, арх.; ст. сл. верей — засув (напр. на дверях); слово праслов'янське, знане багатьом слов'янським мовам, правда, не з однаковим значенням. Але цікаво, що д. евр. *veriaš* має те саме значення: засув, гр. *machlos*, лат. *vectis*. Пор. Пс. 147. 13, Второзак. 3. 5, Вих. 26. 26.

Верзті — говорити нерозумне, верзти нісенітниці, „плести” (ні в п'ять, ні в десять).

Вері́ги, арх. — пута, якими путають ноги чи руки ув'язненим.

Лекс. 1627 р. 21: „Вері́га албо вері́ги — пута, ланцухы”.

Верифіка́ція — свідчення про справжність, з лат. *verus* — справжній + *facere* — чинити.

Верівка, арх., ст. сл. вервь, вживане рідко, з рос. впливу. Літературні: мотузка, мотузок, шнур, шнурок, рідше бичівка, зах. укр. лінка з поль. *lina*, а це з нім. *Leine*.

Вéрнення, арх. — возвратъ, возвращеніє. Син 17. — Літературне: повернення.

Верона́л, -лу — насонний медикамент. Назва від прізвища його винахідника.

Вероні́ка, ст. сл., з лат. переможна. Лекс. 1627 р.: „Верні́ка, Вероні́ка і тяжкое звитязство”. Вероніка — жіноче ім'я власне, часте в зах. країнах.

Версифіка́тор, -ра, лат. *versificator* — складач віршів, поет. **Версифіка́ція**, лат. *versificatio* — складання віршів. **Ві́рш**, -шу, лат. *versus* — вірш.

Вéрсія — одна з кількох думок про ту саму подію. Лат. *versare* — відмінювати.

Верста́ і верствá, мн. вёрсти, р. верст чи версто́в — як міра, або: верств — суспільних прошарків. Ми проїхали добрих п'ять верстов, Коц. 28. Давне верста, з верт-та.

„Ві́рста — пятая часть мили”, Лекс. 1627 р. 21.

Лекс. 1627. 168: Вёрста — пятая часть милѣ полскои.

Верста — четвертая часть милѣ, Син. 17.

Верста́т — ткацький станок, з нм. *Werkstatt*.

Лекс. 1627. 296: Инструмент или варста́т.

Верта́ти, верну́, вёрнеш; вёрнений і вёрнутий. **Верта́тися** — приходити самому назад. Верни мені позичені гроші і вернися додому. Ми вернем вам добро, Кул. 227. У Гр.: Позичив лантуха тай досі не вернув 184; Грицько вернувся додому сам. 177. Череваниха вже не вернулася до столу, Кул. 325. В З.У. під п. впливом часто зам. **верну́тися** кажуть **верну́ти**: Твій сон вертає до тебе (вертається), Фр. 3. Б. 220. Див. повертати.

Верта́юся — приходжу назад, ст. сл. вёртаю ся.

Лекс. 1627 р. 37: назад ся вертаю.

Вертеп походить із старослов'янського *врътъпъ* — вертепъ, що звичайно визначало „печеру”. Словник П. Беринди 1627 р. так пояснює це слово: „Печѣра, распалина, розсѣлина земная албо каменная”.

Походження слова „вертеп” темне. А. Brückner (Slownik etym. 607), спираючись на те, що в Остромировій Євангелії 1056 р. *врътъпъ* визначає „садок”, твердить, ніби „вертеп” постало з вертоград — садок, а це з готського *aurtigards* — садок (*Würzgarten*), цебто „вертоградъ” дало „вертепъ” і „вертъ” (садок) через скорочення. Але пояснення це сумнівне, бо в Остр. Єв., здається, вертепа вжито помилково зам. вертоградъ.

Слово вертепъ вживається в Євангелії кілька разів, а звідти перейшло воно й до живої мови. Старі перекази твердять, що Христос народився в пастушій вертепі — печері, про що співається і в колядах.

Польське *wertep* позичене з українського. „Історичний словник укр. язика” на ст. 218 пояснює ще „вертепъ” як: „манівець з вибоями, дорога тяжка до перебуття, спадиста, крута”, але це непорозуміння, бо всі подані приклади свідчать, що вертеп — печера; складачі Історичного словника, на жаль, не зачитували тут свідчення Словника П. Беринди.

Вертикальний — прямовисний, згори додолу; лат. *verticalis* — вершинний.

Верть! — вигук швидкого руху. Звідси *вертіти*, ст. сл. *врътъти*. Праслово.

Верть — слово наслідування бистроти повороту. „Хотів схопитися за коси, а вона — верть! — та й втекла”. (Воропаї 21).

Верф, з *вѣрфі*, гол. *werf* — підприємство для будівництва або ремонту суден.

Верх, *вѣрху*, ст. сл. *връхъ*, литовське *viršus*, лат. *vergusa* — найвища частина чогось.

Пор. *уверх*, ст. сл. *горѣ* — до Неба, Уверх. У росіян „верх” — панський дім, хоч би він знаходився і долі. Звідси „*в е р х о в н и й*” — найвищий; пор. лат. *supremus*, *maximus*.

Верхъ одержую — одолѣваю, Син. 15.

Вѣрхи *їхати*, рос. *вѣрхѡм*. В З.У. слова *вѣрхи* часом вживають зам. *п о в ѣ р х*: *Лежать вѣрхи воріт*, Бирч. II. 66.

Вѣрхній, з укр. *горішний* — приналежний до *вѣрху*. **Верховода**, *верховодити* — хто водить інших, як *вѣрхи* конем.

Вѣршник, -ка — хто їде на коні, *вѣрхівець*.

Лекс. 1627 р. 35: „*Всадник — конний, вѣрховый чловек на кони*”. — Арх. *комѡнник* — *вѣршник*.

Весѣлий — радісний, ст. сл. *весель*.

Лекс. 1627. 414: *Іларій — весѡлый*.

„**Весѣлими ногами**” — радісно. Вираз із Великодньої пісні: „*К світу ідяху, Христе, веселими ногами*”.

Весѣліє, арх. — радість.

Слово о п. I. 1187 р.: *Уныша градамъ забрелы, а веселіє понизе*. 22.

Слово о п. I. 1187 р.: *Амін уже, дружина, жадни веселія*. 26.

Весілля, ст. сл. *веселіє* — радість, пошлюбні звичаєві обряди з піснями й гостиною.

Весѣля дній заказаныхъ не отпраовати. Катих. 1645 р. 43б.

Слово о п. I. 1187 р.: *Чему мое веселіє по ковылію развѣя?* 38.

Веселя або женитва — бракъ, Син. 17. *Веселя справую, брачуся*, Син. 17.

„*Брак — веселіє, женитва, слюб*”, Лекс. 1627 р. 15.

Лекс. 1596. 5: *Брак — женитва, веселіє. Брачуся — весельє справую*.

Весло — гребло, лопатка для пливання човном, ст. сл. *весло*.

Лекс. 1627 р. 47: „*Гребло — весло, опачина*”.

Слово о п. I. 1187 р.: *Ты бо можеші Волгу веслы раскропити*. 28.

Весло — корабленное гребло, Син. 17.

Весна — одна з пір року; ст. сл. *весна*.

Весна — спільнослов'янське слово, але в болг. пролет.

Веснянки — традиційні пісні, що молодь співає на весні в Україні.

Веснянки — ластовиння; рос. *веснушки*, — бо висипають на обличчі головно весною. „*Солдат отой, з веснянкуватим обличчям*”. Шаян: *Гроза* 116. Див. *ластовиння*.

Вéста, лат. Vesta — богиня домашнього вогнища у римлян.

Вестáлка — жриця богині Вести.

Вéсти — провадити, ст. сл. вести.

Слово о п. І. 1187 р.: Игорьь к Дону вои ведеть.

Вестибюль, -бюлю — великий передпокій, сіни, фр. vestibule.

Весь, арх. — увесь; у Схід. У. ввесь по голоснім звуці, увесь по приголоснім, всього, всеї, всієї; д. всьому, всій; ор. всім, всею. всією; мс. всім, всій; мн. всі, всіх, всім, всіма (в Галич.: арх. всего, всему, всіми; зам. всеї тут часом всьобі). В З.У. часто вживається цілий зам. увесь; див. цілий, також місцевий вираз в сей зам. ввесь. Див. ввесь, увесь. Ст. сл. вьсь.

Ветерáн, -на — учасник минулої війни, з лат. veteranus — старий вояк. Переносно — старий працівник якоїсь царини.

Ветерина́р, -ра — лікар тваринних недуг, з лат. veterinus — наглядач за худобою. Ветерина́рство чи ветерина́рія — наука про лікування тварин.

Вéто, вета — заборона накладати заборону на що. З лат. veto — забороняю.

Вéтхий, арх. — старий, постарілий; місц. вітчина із ст. сл. ветшина — кіпчена шинка.

Лекс. 1627 р. 20: „Ветхий — старий, зветшалый”.

Вефі́ль, ст. сл. Веѳиль, д. є. Vet-El, Дім Божий, лат. лат. Bethel або Dominus Dei.

Вечéря — споживання страв увечері; ст. сл. вечеря. Вечера — банкет, Син. 3.

Вéчiр, вéчора, ст. сл. вечерь.

Слово о п. І. 1187 р.: Всю ноць с вечера врани възгряяху. 23.

Вечéряти — їсти вечерю (увечері).

Слово о п. І. 1187 р.: С заранія до вечера, с вечера до свѣта.

Вéчiр, вéчора, вечоріти вечеряти, Вечі́рня, вечéря, вчóра, вчорашній, увечері, і ін., — слово всеслов'янське і дуже рясне. Ст. сл. вечерь, вьчера, вечеря. Слово індоєвропейське, напр. гр. hesperos — вечір, лат. vesper.

Взглядно, місц., з поль. та нім., в З.У. часте, але невідоме в м. літ. Значення слова вглядно: або, чи, а саме, а власне, точніше кажучи. Вибори, взглядно правибори. Леп. 3 ж. 9. В З.У. це слово перейняте з п. względnie, а це точний переклад нм. bezüglich або beziehungsweise.

Взглядом, місц. — вжив. в З.У. з п. względnie; літ.: до, відносно, стосовно, щодо, супроти, для.

Взір, взору — орнамент, зразок, модель, ст. сл. узорь. Взір у значенні „модель” запозичене з поль. wzór — укр. зразок.

Слово о п. І. 1187 р.: Мосты мостити всякіми узорчы половѣцкыми.

Взнóситься гора — зах. укр. з поль. wznosi się góra; літ.: піднімається, стоїть, знаходиться гора.

Взяті, візьму́, візьмеш, візьме, візьмутъ, взяла́, взяло́, взяли́; в З.У. вóзьму, вóзьмеш, вóзьме, вóзьмутъ, взяла, взяло, взяли. — Вже встаровину були дві форми: старша вьзьму — вона дала возьму, возьмеш і т. ін., — ці форми стрічаються скрізь на Сході, але частіше в зах. укр. говорах; і возьму — ця форма дала: візьму, візьмеш і т. ін., звичайні на Сході форми. Для надання більшої сили дієслову часом додається до нього дієслово взяти: Чи не краще (землю) було б нам узяти та продати, Гр. 92. Таке вживання слова взяти знає наша мова, як і інші мови, з найдавнішого часу: Вьзяхъ книги чисти, Патер. Син. XI в. л. 70. Пор. ще в Єванг. Матв. 13³¹ і 13³³, де цей вираз відомий ще з X-го віку: Взяв та й посіяв. Взяла та й поклала. Візьму та й утоплюсь, Кул. От. 37.

Не вóзмутъ коли копца. Катих. 1645 р. 63.

Заплату вóзмут. Катих. 1645 р. 30.

Слово о п. І. 1187 р.: Повелѣ яти отця своего.

Ви — при дієсловах чи іменниках нерідко заступає ст. сл. ис-та вьс. Напр. вьсхваляю — вихваляю, исполне́ніє — виповнення, исполнити — віповнити, исхожде́ніє — виходження, исходь — виход.

Ви- приставка в укр. словах замість ст. сл. из-, напр. ст. сл. исполнити, изнести, исходити, исходь і десятки т. ін., а в укр. мові: виповнити, винести, виходити, вихід, й т. ін. Цим ви- укр. мова еднається з зах. сл. мовною групою.

Вибавляти — визволяти, з п. wybawić, ст. сл. избавити, избавляти.

Лекс. 1627. 214: Свобождаю, рату́ю, вибавляю.

Вібалушений див. ба́лухи.

Вибача́йте, вибачте, пробачте, перебачте, простіть, даруйте, а не вибачаюсь (це дослівний переклад вульгарного р. извиняюсь, хоч цю форму извиняюсь має вже П. Беринда в своїм Словнику 1627 р.). — Вибачити кому, а не кого: Подорожньому і Бог вибачає, Ном. № 11374. Вибачити на чім, рідко на що: Вибачайте на цім слові, М. Вовч. Їкте, умочайте, на друге вибачайте, Ном. № 12022.

Вибáчний, вибáчливий — хто недобачає зла в іншому.

Ві́борний — той, кого вибирають на становище, а не призначають; також добірний, кращий; вибраний з п. wuborny — добрий, знаменитий.

Лекс. 1596. 146: Изящство — выборность. Изящный — выборный.

Ві́вдячитися — в З.У.: Коб лиш прожив, то вивдячусь тобі, Щур. Рол. 104. Літ. ві́дд́ячити кому. Віддячим диявольським синам, Стор. М. Пр. 51. „Вивдячитися” з поль. wywdzięczyć się. Укр. літ. віддячитися.

Вивертáти — перевертати, ст. сл. изврѣгати.

Лекс. 1627. 175: Превращаю — вывержаю.

Вивірка, арх., давнє вѣверица, частє в З.У.: Звинна, як вивірка, Фр. З. Б. 26. На Сході не відоме, тут тільки білка, давнє бѣлка.

Вів'язатися часто вживається в З.У. зам. ви́йти: Добре ти вивязався зі свого завдання, Бирч. І. 9. Премієр вивязався з того завдання, „Діло” №10035. Під час нападу вивязалася сутичка, „Наш Прапор” № 12; це з п. В літ. такий зворот не вживається, тут: вийшов, вийшла; вів'язатися — це пов'язатися хусткою: Вив'язється шовковою хусткою, Г. Барв. 364. — „Вив'язатися” з п. wywiązać się.

Виволáнци з пол. wołać — кликати, взивати.

Лекс. 1627. 443: Паро́яне — з татарска утѣкаючіи, выволанци.

Вигóда — вигідне місце ст. сл. угодіє; а також: те, що нам на руку.

Заживати (добра) на ві́гóду церковную. Катих. 1645 р. 43. З поль. zażywać чого (щастя, добра); укр. зазнавати.

Ві́гук, -ка — частина мови, яка визначає душевні переживання або вольові прояви. Давнє „междометіє” — калька лат. interjectio (inter — між, jectio — кинення, ст. сл. метати — кидати).

Вид. — В З.У. часто вживають на вид: На вид татарина я злякався. Літ.: Побачивши татарина, злякався. Див. ввиді. „На вид” — з поль. „na widok”.

Видава́ти — ст. сл. издавати.

Лекс. 1596. 15: Выдаю гроші, накладаю.

Лекс. 1627. 175: Предаю — выдаю, зраджаю.

Вида́ток, з п. wydatek — росхід; ст. сл. расходъ.

Лекс. 1627. 196: Выда́ток, розход.

Ві́дати — ст. сл. издати.

„Се типом издаю”. Лекс. 1627 р. 476.

Видéлка ж. р., мн. видéлки; або **видéльце** с. р., мн. видéльця; часом ві́дéлко с. р., мн. видéлка; мн. видéлок або видéлець, чи видéльців; з п. widelec, мн. widelcy, давнє вилицы. Дяки постукали заграничними виделками по німецьких тарілочках, Лев. І. 398. Була закуська на видельцях, Свидн. 203.

Виді́мий, ст. сл. видимъ(и) — доступний для зору.

Творця... виді́мым же всѣм и невиді́мым. Катих. 1645 р. 36.

Ві́дите, же я маю. Катих. 1645 р. 27.

Ві́дїти, арх. — бачити, ст. сл. видѣти, частє в З.У. На Сході: б́ачити.

Слово о п. І. 1187 р.: А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ.

Слово о п. І. 1187 р.: Уже не вижду власти брата моего. 26.

Літ.: виді́мий, видю́щій, видно, завидки бережуть, завиджуть.

Лекс. 1596. 56: Ві́джу... Там же: Видѣти остро — смотрити быстро.

Ві́дно — сх. укр. і літ., видко — зах. укр. Тепер форму **видко** часом вживають і в літературі, напр. в „Волині” Б. Харчука (На Волині є обидві форми). Але **видно** частіш уживається на Сході, а в З.У. частіш **видко**. Нічого не видно, Кул. 267. З вікон видно було церкву, Коц. 47.

Вієднати — літ. віпросити, добути, дістати. „Вієднати” з поль. *wyjednać*.

Віжний, в З.У. — літ. верхній, рідше горишній, вишній; давнє вишній. Ви ж н и й з поль. *wyż, wyżej*.

Візнання — віровізнання; з пол. *wyznanie, wyznanie wiary*; укр. віра, віроісповідання. Напр., „Ісповідання віри” Митр. Петра Могили.

Лекс. 1627. 474: Вызнáня панское.

Віклад, в З.У.; на Сході лекція. Див. лекція. „Виклад” з поль. *wykład*.

Лекс. 1627. 219: Сказаніє — віклад, пам’ятка.

Віклад — навчання, перше визначало утрату. Лексикон 1627 р.: „Изнуреніє — кошт, виклад, утрата”.

Викладати — учити, пояснювати; ст. сл. учити, преподавати.

Писмо Святое викладати. Катих. 1645 р. 386.

Виконувати — літ. виконування; зах. укр. виконувати, виконювання, ст. сл. конати — доводити до кінця (ст. сл. коньц — кінець).

„Викручуватися сіном”. Про джерело цього виразу С. Максимов („Крылатія слова”, 1890 р. ст. 468-469) розповідає так. Поляк Смолик, із королівського оточення, заклався був, що сам вип’є бочку угорського вина тут же в пивниці. Смолик добре пив, але ж побачив, що бочки так не вип’є, а товариші вимагали випити. В пивниці було багато сіна. Смолик пустився на хитрощі, аби не втік з пивниці. Він запропонував, що скрутить із сіна шнура і витягне ним усіх. Викручуючись таким чином сіном, Смолик швидко утік з пивниці.

Вижидати кого-чого, а не на кого-що п. нм.: Вижидай козаченька, Метл. 13. Див. ждати — очікувати.

Віключно — це з р. ісключительно; ліпше б казати — чисто, геть чисто, самий.

Виліскувати, зах. укр.; на В.У. виблїскувати.

Вімазати — це помазати, забруднити: Чоботи вимаже гарненько дьогтем, Рудч. Ск. I. 213; в З.У. вживають це слово з поль. *wymazać* — зам. стирати, викрєслувати.

Вимінати, з. у.; літ. омінати, обмінати, мінати, обходити.

Вимова — спосіб артикулювання звуків.

„Вимова ц. слов. богослужбового тексту” в нас до XIX віку була українська, напр. **Ѣ** вимовлялося як **і**, **и** вимовлялося як **ы** і т. ін. Так само в богослужбовій вимові був свій наголос, напр.: ім’я — рос. імя, юноша — рос. юноша, сподобі — рос. сподоби, милостивий — рос. милостивий і десятки т. ін. Див. наголос. Усю цю вимову і наголос правдиво показують Лексис 1596 р. і Лексикон 1627 року, які внесені в цей наш словник.

„Благоязычіє — добрая вимова”, Лекс. 1627 р. 11.

Вина, ст. сл. вина — причина.

Лекс. 1596. 56: Вина — причина. Винóвный — тот, который ест чему причиною.

Винаймається хата, — так звичайно говориться в нашій літературній мові. Дехто пише: „До винаймлення хата”, це за польським — *do wynajęcia*.

Винен, вінний — це в боргу або винуватий в чому: Богу духа винен. Чи винен той голуб, що сокіл убив, Шев. Я в тому не винен, або: Я того не винен, або: Немов він тому винен, Леп. З ж. 7. В З.У. часто вживають **винен** зам. повинен, мусів, — це п. *winien*: Чи повинен був я те зробити. Добре в Щур. Рол. 115: Граф Ганелон — будь там Роланд і вінен — тобі сповнити службу був **винен**.

Віник, виникнути див. ник.

Віпити, ст. сл. испити — док. форма дієсл. пити.

Слово о п. I. 1187 р.: Испити шеломомь Дону.

Вінний — ст. сл. виньнъ; той, хто провинився.

Лекс. 1596. 56: Винительный — тот, который причину от кого мает, албо тыж которій кого винует.

Вінниця — виноградник; виноградъ, Син. 19.

Винникъ — винар, Син. 19.

Вино, лат. *vinum* — алког. напиток з винограду.

Вино, як картама масть, походить від нім. *grün* — листя винограду, бо вдавнину цю масть зазначали листями винограду; чеське *víno*, виноград. Прийшло до нас від чехів і поляків. Див. піка.

Виноград встаровину дуже часто визначав не тільки виноград у нашій розумінні, але й садок взагалі. Напр.: Смоквь (смоковницю) имѣше нѣкъто въ виноградѣ своемъ, „Ізборник” 1073 р. Те саме маємо і в теперішньому тексті Євангелії: Смоковницю іміше нікто в винограді своемъ всажену. Лк. 13^о. Це старше значення „винограду”

як „саду”, часом маємо й тепер у нашій мові, напр. у пісні: Ой у саді-саді, саді винограді. В Києві в Липках була гарна Виноградна вулиця, — назву отримала від великих садків, що були там у XVII в. (а винограду там ніколи не було).

Винувáтець — той, хто кому винен що.

Яко и мы отпускаемъ нашимъ виновáтцамъ. Катих. 1645 р. 72.

Винувáтий — винний.

Лекс. 1627. 159. „Повинный — обвиненный, в́инный”.

Винувáтити — обвинувачувати.

Лекс. 1627. 321: Порицаю — лаю, злорѣчу, виную.

Виную — порицаю, оглаголую. Син. 19. Винный — повинный, виновный 19.

Випадáти — це випасти, власти з чого: Рак з кошеля випав, Ном. № 13371. В З.У. вжив. поль. *wypadać* — вибігати, виходити, вискакувати: Разом стрілити, потім випасти в поле, Мак. 158. А „власти” в З.У. — це зайти, забігти: По обіді я впаду до тебе.

Випáдок — ст. сл. сълучай; коли що трапилося — це випáдок. Випáдок --- нещасливий винáдок.

Лекс. 1627. 225: Слúчай — припáдок, пригóда.

Випереджáти — переганяти кого (своєю швидкістю).

Лекс. 1596. 9: Предворяю — чекаю, опережáю.

Випирáтися кого-чого — це п., літ.: відмовлятися, зрікатися, кинути. Виперáтися - - з поль. *wypierać się*.

Випóвнення, з поль. *wypełnienie* — виконання.

Выполнѣне Приказáній естъ овоць Вѣры Христіанскои. Катих. 1645 р. 85.

Виповн́яти — виконати; ст. сл. исплнѣнити.

Волю Его выполнѣли. Катих. 1645 р. 70.

Віпуцувати, з. у. — літ. вічистити, пуцувати з нім. *putzen* — чистити.

Виръ в водѣ — заверт. Син. 19.

Вир — крутіж; з пол. *wir*, а це з нім. *Wir*; ст. сл. водоврѣрь.

Лекс. 1627. 47d: Тѣсное море, где як вир пожирает людій и кораблѣ.

Лекс. 1627. 455: Вир пожирает кораблѣ.

Студенти вирúють натовпами. Гонч. Л. і 36. 27.

Вірівняти, вирівнювати; зах. укр. вірівняти, вирівнувати а. п. Див. рівняти.

Вірій чи ірій, — теплий край на півдні, куди відлітають на зиму птахи. Наука Володимира Мономаха (†1125) дітям: „Птиця небесныя из ирья идут”. Слово походить з іранської мови.

Виробл́яти (в З.У. вирабл́яти) — продукувати що.

Виростáти (в З.У. вирастати) — ставати більшим на зріст. Виріс на парубка. А. Чайк. Мал. 17.

Вірячити див. рак.

Висихáти — ставати сухим, ст. сл. исыхати.

Лекс. 1596. 15: Изсякаю — высыхáю.

Вісла — головна річка Польщі; за Л. Сплавінським, назва слов'янська, від прасл. **vid-*, **veid-* вигинати, витися, плести (Филин 39).

Віслухання — герундій дієсл. вислухати; пор. ст. сл. слухъ, слышати.

По выслухáно Сповѣди, Галят. „Ключ роз.”.

Висóко, ст. сл. високо, высоче — далеко вгорі.

Слово о п. І. 1187 р.: Соколъ високо птицъ возбиваетъ. 27.

Висóкость, арх. — високість, висота; ст. сл. высокая, высость.

Лекс. 1627. 449: Висóкости роздѣленья.

Віспа -- острів, з поль. *wyspa*; місц. „виспа” — великий насип землі.

Лекс. 1627. 451: Самóс — віспа.

Лекс. 1627. 299: Остров, віспа.

Вісповідатися гріхів або в гріхах: Вісповѣдаются грѣховъ свойхъ, „Ключ Роз”. 1665 р. л. 21. Ст. сл. исповѣдати ся — признаватися.

Вистачáти, вистачає, — досить чого. Але під впливом „стирчати” постала й часта жива форма „вистарчати”, в мові літературній неживана.

Вістачитъ, вистачáти, вистáчання, вистачáльний. (Недавно ще писали вистарчати..., п. *wystarczać*).

Вистерігáтися — стерегтися, пильнуватися; ст. сл. стрѣштити ся.

Лекс. 1627. 268: Уклоняюся — выстерѣгаюся, звертаю в сторону.

Вистига́ти — холонути. В Лекс. 1627 „вистигати” по-милково пояснене по-укр. успівати — встигати, а не вистигати.

Лекс. 1627. 208: Перепираючися, вистига́ючися.

Виступці — пантофлі.

Виступцѣ — бачмаги. Син. 3.

Ві́схнути, ві́схну, ві́схнеш, ві́схнуть, ві́схла, ві́схлий — це часто вживані зах. укр. форми під п. впливом. На Сході вони не відомі, тут: вісохнути, вісохну, вісохнеш, вісохнуть, вісохла, вісохлий. Див. сохнути.

Віта́ти, з ст. сл. витати, — так постійно в Зах. Укр.; на Сході вітати також давня форма, пор. ст. сл. привѣтъ. На Сході вітати кого-що: Він давно уже сонце вітає, Олесь. В Галичині вживається форма „вита́й нам”, нім. sei willkommen, — це з п. witaј nam: Вита́й нам, Петре, Мак. Яр. 117. Вита́й мені зі святами, з весною, Леп. 3 гл. 169. Цієї форми на Сході зовсім не знають, тут вітати тільки кого, а не кому: вітай нас, вітай мене. Вітати чим, з чим, або на що: Вітаю святом або з святом. Вітаємо, Владико!

Витворя́ти. — Лекс. 1627 р. грецьке слово eikonidzo перекладає: витваряю, виформовую. Цебто, витварити — чинити „тварі”. Ст. сл. тварь — твір, створіння.

Ві́тися — хвилясто сотатися.

Слово о п. І. 1187 р.: Вьютсѣ голоси чрезу́ море до Києва 45.

Ві́тівка — обмана, вигадка, неждана подія. Від ст. сл. тяти, тну — різати. Пор. „от урізав”, цебто неправду сказав. Тяти, витинати.

Вифле́м. — Гр. Bethleem ми здавна-давня вимовляємо тільки Вифле́м, за нашою церковною вимовою. Гр. звук *e* передаємо в своїх стародавніх пам'ятках через *и*, *і*: алилуя, аминь, Ісус, так само і Вифлеем, вифлеемський (а не амень, алелуя і т. ін., і не Вефлеем).

Вифле́м, д. е. Bet-Lechem, „дім хліба”, м. в Юдеї. Через надзвичайну родючість околиць названий „домом хліба”, Bet-Lechem. Гр. Bethleém, лат. Bethlehem, ст. сл. Виолеемъ. Слово lechem визначає й „війна” (Суд. 5, 6), тому Bet-Lechem може бути й „дім війни” чи „військовий дім”.

Вихваля́ти, ст. сл. вѣсхваляти — виражати похвалу.

Лекс. 1627. 156: Плещу руками, вихваляю.

Ві́хисувати, в З.У.; літ. використати.

Вихова́нець — початкове значення: годованець; пізніше — той, кого виховують.

Лекс. 1627. 155: Пито́мець — вихова́нець.

Ві́ховання — перше значення було вігодування, пізніше й духове окóрмлення.

Лекс. 1627 р. слово „виховання” перекладає церк. слов. словом воскормленіє.

Лекс. 1596. 13: Жизнь — живот, живность, вихова́ньє.

Виховза́тися, виховзнутися в З.У.; літ. укр. віслизнутися, висковза́ти.

Вихо́вувати — привчати людину до зовнішньої пристійності. Вихо́ваннѣя — це зовнішня чемність, уміння пристойно триматися на людях; не плутати з словом „освіта”. Ві́хований — хто добре знає світські звичаї, увічливий; не треба плутати зо словом „освічений”.

Ві́хор, -хру, віхорити, -ся, віхоряти, вихрува́ння, вихрува́ти і ін. — Це слово означає сильний вітряний крутіж; походить із ст. сл. вихъръ (вихръ); є воно всеслов'янським.

Пор. молд. ві́фор — вихор, вифорі — мести, вихрити.

Ві́хор, з ві́хру, ві́хром: Іздець як ві́хор, Кул. 92. В З.У. вихо́ра ж. р.; Віщуючи страшну вихо́ру, Фр. 3 в. 156.

Лекс. 1596. 13: За́верть — ві́хор.

Лекс. 1627. 188: Ві́хор, мгла, буря.

Слово о п. І. 1187 р.: Яко вихръ выторже. 22.

Ві́цофатись, в З.У. — літ. вертатись, відступати, піти назад; з поль. wycofać się, з нім. Zuflucht — відступ.

Ві́шний, арх. — давнє ви́шний; в З.У. ви́шний або ві́жний п. (часто в географічних назвах); Ві́шний Волóчек, а не Ві́жний (з польського).

Ві́шня, давнє (з XIV в.) ви́шня, ви́шньневый, з гр. byssinia, але це позичка дуже давня (Якубин 333).

Ві́шня. — Біограф римського полководця Лукула (106-56 рр. до Хр.) подає, що це Лукул перший вивіз вишневе дерево, і з того часу ви́шня стала ширитися по всій Європі.

Ви́щесказа́не, нижческазане, „як казав я про те вище”, „як буду говорити нижче”, — усе це стародавні способи виразу, посталі ще тоді, коли писали на звітках чи звоях, а не на листах книжки кодексової, що появилася пізніше. В звітку справді написане стояло вище чи нижче.

Віадук, -ку — міст для проїзду чи проходу через що: долину, річку, дорогу. З лат. *via* — шлях, дорога + *duco* — веду.

Вібрація, лат. *vibratio* — дрижання; **вібрувати**, лат. *vibrare* — дрижати.

Віват, лат. *vivat* — хай живе! слава! По-гебр. *osanna!* По-серб. *живіо!* Рос. да здравствует! Поль. *niech żyje!*

Вівісékція — ростинання живого, з лат. *vivus* — живий + *sectio* — розтинання.

Вівтар, ст. сл. Алтарь, давнє укр. Олтарь з гр. *Altárition*; нове Вівтар; з Вівтаря, Вівтарём.

Лекс. 1627. 302: Олтар зовется Святая Святых.

Лекс. 1627 р. 65: Жертóвник — Олтар, очистилище, ублагалница, мѣстце, на котором Бога офѣрами благают”.

Лекс. 1627. 15d: Олтар — жертовник, офѣровник, олтар великій, Престол.

Лекс. 1627. 217: Святыня — олтар.

Вівторок. — Старослов'янська форма вѣторникъ, напр. в Остромировій Євангелії 1056 р. л. 218: вѣ вѣторник. Рано постала й жива форма вѣторькъ або второкъ. „Акти Зап. Рос.” I, 80: Во второкъ 1463 р. Слово „второк” дуже поширене ще й тепер в західньоукр. говорах.

Рано постала й форма овѣторьникъ — овторникъ, напр. Лаврентіїв Літопис під 6813 (1305) р.: В день овторникъ. Через приставлення в (пор. *on-він*) постала нова форма в овторокъ, і вираз „у вовторокъ” дуже частий в XVI-XVII віках. Форма „вовторокъ” фонетично правильно дала наше „в і в т о р о к”; уже Полтавські судові акти 1667 р. ст. 91 знають: „у вувѣторок”, наше „у вівторок”.

В укр. літературній мові тільки форма „у вівторок”, але в західньоукр. говорах часта ще архаїчна безприйменникова форма: „Збори відбудуться у второк”. По-літ. говоримо: з вівтірка, щовівтірка (а не щовівторок, п. *so wtorek*).

Див. тиждень. Див. ще „Р.М.” 1933 р. ч. 5, ст. 182-183.

Вівця — слово всеслов'янське й індоевропейське, ст. сл. овъца, корінь, ов-, пор. лат. *ovis*, гр. *ois*, др. в. нім. *ouwi*, англ. *ewe*, с. санскр. *avika*.

Вігілія, арх., літ. навечір'я; Свят-Вечір (народн. Вілія) — навечір'я Різдва; з лат. *vigilia* — сторожкість; ніч очікування.

Вігілія або Навечерія нѣкоторые. Катих. 1645 р. 40б.

Вігвám, -му — назва житла (на подоби гостроверхого шатра) в індіян Північної Америки.

Вігі, з англ. *whig*, — назва політичної ліберальної партії в Англії в XVII-XVIII ст.

Від постало фонетично з *отъ*, як з *онъ* стало *він*. Слово наявне в зах. укр. говорах, а в схід. укр. говорах і в мові літературній панує *од*. — Часом в одному писанні вживають то *від*, то *од*, — ніби з вимог милозвучности: по голоснім *від*, по приголоснім *од*; не пишемо ж ми он і він, або ольха і вільха.

Відай, в З.У.; літ.: певне, видно, знати, мабуть, десь, либонь.

Відати, арх., ст. слов. вѣдати — знати; пор. несвідомий — незнаючий, свідомість — знання чого. Зах. укр. свідомий, несвідомий, свідомість.

Лекс. 1627. 456: Вѣдець сокровенных.

Відвідати — довідатися про кого особисто, відвідувач — хто довідується особисто. Ст. сл. *отъвѣдати*.

Відворот, навідворот, З.У., з п. *naodwrót*, р. наоборот; на Сході: навпакі, навпак, як раз інше: Спали головами навпакі, Г. Барв. 392.

Віддánця — дівчина, що віддається замож.

Віддати в розумінні „віддати замож” — дуже старий вираз, відомий з Біблії. Напр. Кн. Буття 29. 19, 26: „Краще мені віддати її тобі, аніж віддати мені її іншому чоловікові... В нашій місцевості не робиться так, щоб віддавати молодшу перед старшою”.

Відділ, не діл. — „Має старанно ведений діл літератури”. „Зачинаємо окремих діл під заголовком...” „На цей діл звертаємо увагу”. Це полонізм — *dział*. По-літературному: відділ, розділ, частина, куток. Академічний „Рос.-укр. словник правничої мови” 1926 р. на ст. 107 подає „отдел — відділ, розділ”. В значенні „відділу” не знає цього слова й Словник Б. Грінченка.

Відділення. — Слово „відділення” визначає відлучення частини чого від цілого. Напр.:

1. **Лі́ти** — рідке, взагалі рідину: воду, молоко, квас і т. ін. Налити води, молока, квасу.
2. **Сі́пати** — що густе. Насип піску, борщу.
3. **Лама́ти** — відділяти руками від цілого кусок: Вламай хліба, булки, деревини, кия і т. ін.
4. **Тя́ти** — або різати, краяти. Укрій хліба (ножем). Відріж кавалок дошки (пилкою).
5. **Ущи́пну́ти** — відділити пальцями маленький кусочок чого. Ущипи для горобчика хліба.
6. **Руба́ти** — відділяти сокирою. Відрубай цей кусок.
7. **Коло́ти** — відділити від цілого куска маленьку й довгу частину. Відколи з цього.
8. **Відді́лити** ціле від цілого. Батько відділив си́на на окреме життя. Невістка відділилася — перейшла в хатину. Оцю купу дров відділи окремо.
9. **Розве́дення** (сепарація), **ро́звід** — чоловіка й жінки, правне (судове) розходження їх.
10. **Су́нути** що від чого. Посунь клуно від хати. Коли себе самого, додається -с я: Посу́нься трохи!
11. **Рва́ти** — відділяти руками чи іншим цілого як-будь. Ти відірвав мені гудзика. Машина відірвала полу.
12. **Відшма́тува́ти** — відірвати руками великий кусок. Відшматував хліба.

Віде́нь див. Венеди.

Відкашеля́ти, зах. укр.; укр. літ. відкашля́нути.

Відказа́ти — це відповісти: Вона стала, йому одказала: здоров, козак-серце. Пісня. В З.У. архаїчне відказати в значенні відмовити; ст. сл. отъказати, рос. отказать, серб. отказати, чес. otkázati; поль. odmówić.

Відка́шляти, в З.У. часом відка́шлати, Леп. З ж. 45.

Відки, діял.; літ. відкі́ль, відкі́лі, звідки.

Лекс. 1627. 282: Отку́ду — отку́ль, отко́ля, ву́тки.

Відкля́кати, з у.; літ. частіше — верну́ти, зректі́ся.

Відкоти́лася війна далеко на Захід (М. Руденко: Ост. шабля). Слово „відкотилася” тут вжите в переносному значенні, бо ж котиться те, що кругле, напр. яблуко.

Відкрі́вають те, що було, але про що не знали: відкриття Америки або електричності в повітрі. Приду́мують те, чого досі не було: придумали порох, або друк.

Відкриття́ — виявлення того, що досі не було виявленим; відслонення, а також інавгурація чого.

Лекс. 1627. 283: Откровене́е откры́те, обя́вленье.

Відлу́чення — відмежування. В Християнстві: очищення з гріхів жертвою; ст. сл. искупленіе.

Маємь откупле́не через Кровь Єго. Катих. 1645 р. 91б.

Лекс. 1627. 272: Отвергох прездна сотворих — отлучилем от справованья справ духовных.

Відлю́дник — хто живе далі від людей, хто сторониться від людей.

Відне́сти в З.У. часто вжив. з п. зам. мати, одержати: віднести побіду п. — перемогті, завоюва́ти, побідіти. При експльозії 4 особи віднесли тяжкі рани, „Наш Пр.” № 13, літ.: При вибуху 4 особи тяжко поранено. По-польському: Przy wybuchu 4 osoby odnieśli ciężke rany.

Відно́га — частина розгалуження чого (дороги, ріки, стовбура і т.д.).

Лекс. 1627. 299: Оток мо́рскій — отно́га, лиман або остров, выспа.

Лекс. 1627. 425: Колпос — не́дро, отно́га на мори.

Відно́сно часто вживають у нас в розумінні р. „относительно” (а це пересаждено з нм. betreffend, in betreffs) зам. нашого: щодо, на це, проти, супроти: Накази щодо добрих звичаїв. Зайняв негативне становище супроти заведення пашпортів. Супроти його ніхто не встоїть, Гр. IV. 23d.

Відня́ти, ст. сл. от’яти (в от буква т зверху), означає забрати що від кого або від чого.

Гр. в. кн. Мстислава 1130 р.: Почнеть хотѣти от’яти. У него от’имаеть.

Відо- приставка при дієсловах, часто вживана в З.У., на Сході не вживається, тут відомі тільки оді, або від і -: одібра́ти, одігна́ти, одіб’ю, одігра́ти, одізва́тися, одімкну́ти, одімстіти, одіпах́ати, одірва́ти, одісла́ти, одіспа́ти, одітхну́ти і т. ін. (а не: відобрати, відогнати і т. ін.) рідше відігра́ти і т. ін.).

Відо́мість — знання; також — вість; ст. сл. вѣдомость інколи означало й список; походить від ст. сл. вѣдомъ — відомий, а це — від вѣдѣти — знати.

Лекс. 1627. 471: Вѣдомости велико́сть.

Відповідь — ст. сл. отповѣдь; ст. сл. повѣдати означає розказувати, говорити; звідси і й доповідь, сповідь, проповідь.

Лекс. 1596. 236: Отповѣдь одѣржую.

Лекс. 1627. 289: Отвѣщаніє — отповѣдь, декрет, отповѣданье. 282: Отвѣт — отповѣдь, оборона, декрет.

Відпочінок, одпочинок, з давнього отпочинок.

Лекс. 1627. 450: Суббота — отпочінок.

Відпочіти, відпочіну; в З.У. відпочати, відпочіну, ст. сл. опочити.

Відпоручник — часто вживане в З.У. слово, виковане з нм. Sendbote; поль. emisariusz; лит. — представник, заступник, посланець.

Відрѳ, -ра — вдавнину писалося вѣдро. Пор. Лекс. 1627 р. 19: вѣдрѳ.

Лекс. 1627. 457: Стѳмна — вѣдрѳ.

Лекс. 1627. 304: Черпало — вѣдрѳ.

Лекс. 1627. 173: Реч, що черпают нею: вѣдрѳ, конов, ковш.

Відручний лист, часте в З.У.: Відручне письмо короля „Діло” № 10068; це з п. Лит. — власноручний лист, поль. list odręczny.

Відси або відсіль, відсіля. Постало так: давнє отьсельѳ > отсель > відсіль > відси.

Відтак — штучний новотвір в З.У. (калька з нм. darauf, sodann, hierauf), широко вживаний: Стріли ще сипались якийсь час, а відтак перестали, Фр. З. Б. 153. На Сході цілком незнане слово (але починає й сюди заходити, див. Коц. 6, 13. 32), тут: потім, опісля, згодом, тоді, далі.

Відчай див. чайти.

Відчиняти, арх. отворяти — відкрити двері тощо.

Слово о п. І. 1187 р.: Отворяети Киеву врата. 30.

Відщепенець, одщепенець — відступник.

Лекс. 1627. 450: Саддукей — перетятый, отщепенец.

Відьма від відати, знати. Чоловік — відьмак, відьмар; відьмувати, відьомський. Часте в лайці: Ах ти, відьмо. Відьомське кодро. Ст. сл. вѣдьма — чародійка.

Віз — ст. сл. возъ.

Возъ — колесниця, яждене, Син. 24.

Віз. „А віз і нині там!” — кажуть, коли багато зроб-

лено, а справа не рухнулася. Вираз узятий з байки Крилова „Лебідь, шука й рак”.

Віз Небесний див. Арктика.

Віза — помітка на паспорті про дозвіл в'їзду до якої держави. Лат. visum — бачене, переглянуте.

Візаві, фр. vis-à-vis — лицем до лица, напроти.

Візантія. — Перше це назва міста, що його потім назвали Константинополем чи Царгородом. Пізніше з цього постала назва всієї держави: Візантія. Турки здобули Константинопіль 1453 р., а на Істамбул перейменували його 1930 р.

Візерунок з польського wizerunek — образ, подоба. „Інакшим способом или вѣзерунком”, Лекс. 1627. 89.

Візнік — фіякр — має й жаргонові означення, напр. київське ванька, харків. ванько, Див. Іванівська.

Лекс. 1596. 8: Возатай — возніца.

Візниця з поль. woźnica.

Лекс. 1627. 318: Звѳзчик — возніца.

Візір, -ра — вищий сановник в Турції, з араб. і тур.

Візіт, -та, фр. visite — відвідини. Візитация, лат. visitatio — відвідання. Візитер, -тера, фр. visiteur — особа, що робить візит, відвідувач.

Війна. „Холодна війна”, з англ. cold war. Війна, але без вогневої зброї, політична війна.

„Розв'язать війну” — так часто тепер пишуть росіяни, а за ними й українці. До цього було — почати війну, оголосити війну (англ. to declare war).

Лекс. 1627. 454: Сіва — войско, або війна.

Лекс. 1596. 256: Рать — війна. Ратую — войну точку. Ратованіє — воеванье.

„Брань — бѳрба, війна, битва, бой”, Лекс. 1627 р. 15. Войнуу подношу 16. Бранный супостат — неприятель военный 16.

Військо — ст. сл. войско.

Лекс. 1627. 454: Сіва — войско, або війна.

Військо. Буковинське „робити військо” з рум. а face armata — укр. служити в війську.

Військо небесне, seva' haššamaĵim, ст. сл. воинство Неба, — це зорі чи світила небесні, пор. 1 М. 2. 1, 5 М. 4. 19, 2 Цар. 21. 3, Єр. 33. 22 і ін.

Війт, -та, н. wѳjt, ст. шлеське wojet, з сер. нім. Voit; пор. н. Voght — начальник.

Вік, ст. сл. вѣкъ — час людського життя. Але вдавнину вѣкъ визначало й силу людини, пор. у „Руській Правді”: А тому за вѣкъ 10 гривень”, тут вѣкъ — „у віччя”, по збавлення сили, каліцтво. Пор. лат. vincere — перемагаю, vicis — переміг.

Слово о п. І. 1187 р.: В княжих крамолах вѣци челоуѣком скратишась.

Вік, „На віки віків” чи „на віки вічні” — назавжди. Вираз з Молитов, які часто цим закінчуються, частий цей вираз „во вѣки вѣковъ” і в Новому Заповіті, напр. 1 Петр. 5. 11, Гал. 1. 5, Филип. 4. 20 і ін.

Вік, „До скончання (кінця) віку” — до кінця світу. Вираз євангельський, див. Єванг. Матвія 13. 40, 13. 49, 28. 20.

Вікарій — помічник Єпископа, з лат. vicarius — помічник, заступник.

Вікентій, ім'я, з лат. Vicentius — перемагаючий.

Вікінг, -га, ст. сканд. viking — член бойових дружин VIII-XI ст., що займалися торгівлею та піратством.

Вікно́, ст. сл. окъно. Корінь -ок-, пор. око. Слово постало ніби „око хати”.

Віко́нт, -та, фр. vicomte, -- назва дворянського титулу у Франції та в Англії, середній між бароном і графом.

Вікопо́мний. — Це слово давно прийняли ми до своєї мови; в наших пам'ятках XVII віку воно часте. Частеньке воно й тепер у придніпрянській літературній мові. Його подає Словник Грінченка. „Академічний „Р-у сл.” I, 244 на рос. „достопамятний” дає: „вікопомний, вікопам'ятний, пам'ятний, пам'яти годний (вартий)”; як бачимо, подає це слово навіть першим. Тут же й „вікопомність”. Академічний „Сл. правничої мови” на ст. 81 (незабвенный) так само подає й „вікопомний”, поруч із „незабутній”.

В Галичині кажуть: „пропамятний”, але й „вікопомний” не рідке, напр. у Б. Лепкого, „Мотря” I 224: Для добра і слави вікопомного Війська Запорожського. Це слово походить з поль. „wiekopomny”.

Віктор, ст. сл. Викторъ, лат. переможець. Лекс. 1627 р. 980: „Побѣдитель, звитяжца, звитяжитель. Викторъ і Вікентій лат(инські) имена”.

Вікторія, з лат. victoria — перемога було часте в літературі XVIII ст. Звідси й Віктор, лат. victor — переможець.

Віл. — Для поговірки „Хіба ревуть воли, як ясла повні?” знаходимо в Біблії (Йов 6. 5) таке праджерело: „Чи дикий осел над травою реве? Хіба реве він над своєю мішанкою?” Віл — ст. сл. волъ.

Вілайет, -ту, ар. vilayat — адміністративна область у Туреччині.

Вілла — дача, дім за містом, з лат. villa — маєток.

Вільгість, з п. wilgoć — вологість, сирість.

Лекс. 1627 р. 22: „Влага — вѣлготность, мокрость”. „Влажу — оволо́жую” 22.

Вільна воля — невимушена воля. Пор. англ. free will. Лекс. 1627. 213: Самовластіє — волная воля.

Вільний — свобідний. Слово „вільний” потрохи заступає „свобідний”, це останнє вже стало рідким, архаїчним.

Вінниця — місто на Київщині, при давній річці Вінничка. Вже року 1363-го згадується Вѣнница як фортеця. Назву свою місто одержало від річки Вінничка. Стародавні акти завжди пишуть Вѣнница або Вѣнница. Тому що ъ згодом змінилося в і, то й вимовляється Вінниця, а не Винниця.

Віно, ст. сл. вѣно — викуп за молоду, придане молодій, яке дає молодий. Пор. Пов. вр. літ 6551 р.: „Вдасть Ярослав сестру свою за Казимира и вдасть Казимиръ за вѣно людей 8 сотъ. Чс. věno; поль. wiano — придане. Пор. лат. venum — продаж; гр. opos — ціна, а гр. ednor — викуп за молоду, шлюбний дарунок. Але тепер віно в З.У. — це придане молоді.

Лекс. 1627. 187: Посаг, вѣно.

Вінча́тися. — Таїнство шлюбу відбувалося в нас з давнього часу, і на голову молодих в Церкві накладали вінці, ніби князівські корони. Тому й саме Таїнство назване „Вінчання”, звідси й слово „вінчатися”, цебто накладати вінці на голову молодих. Слово дуже рясне в нашій мові. Звідси постали й наші назви молодих — князь, княгиня. Ст. сл. вѣньць — лат. corona.

Віншувáння — побажання, з пол. winszowanie, а це з нім. wünschen — поздоровляти, gratулювати, вітати з чим.

Лекс. 1627. 185: Привѣт — вѣншовáнье. Привѣтству́ю — вѣншую.

Віншувати — арх., вітати, складати привіти, поздоровляти.

„Привѣтствую — вѣншую”. Лекс. 1627 р. Пер.

„Урійме зычу и вѣншую”, Лекс. 1627 р. Передмова. Лекс. 1627. 188: Примоляет — вѣншует.

Віньета, фр. vignette — оздоба в рукописі чи в книзі.

Віолончеля, іт. violoncello — смичковий інструмент на 4 струни, тоном між альтом і контрабасом. В літ. мові вживається й форма віолончель, -лі ж. р.

Вір, вору — огорожа, зменш, вірик, вірика — жердина для вору, воріння — жердини. Пор. завора, розвора.

Віра, ст. сл. vѣра; пор. лат. vѣrus — справжній, дійсний. Слово „віра” (цебто сприймання чого за дійсність чи можливість без обоснування доказами) також визначає релігію. (Пор. лат. fides, що також уживається як синонім слова religio). Звідси вірні — це члени Церкви. Спроба (після I світової війни) увести новотвір „вірянин” (замість вірних) не вдалася.

„Віра горами двигает”, — крилатий вираз на основі Євангелії Матвія 17. 20: „Коли будете мати Віру, як зерно гірчичне, і горі оцій скажете „Перейди но звідси туди!” та й перейде, і нічого не матимете неможливого!” І ще Матвія 21. 21: „Коли б мали ви Віру, і не мали сумніву, то якби й цій горі ви сказали: „Порушся та й кинься в море! — то й станеться це!”

Віра — ст. укр. штраф.

Вірменія, з армянин, ормянин; мн. вірменн, вірмен. Вірменія (Вірменська ССР). Назва ця від давнього племені армени (ормени). Родоначальником був Армінак, син Гайка, згадуваних уже в Біблії. Старша назва Арменія.

Лекс. 1627 р. 350: „Арменія — те ж, що й Арарат”.

Вірити, вірую, віриш, вірять. В значенні довіряти.

Вірсавія, ст. сл. Вирсавія, євр. колодязь присяги.

Вірсавія, д. є. Vat-ševa — дочка присяги (або: дочка семи). Ст. сл. Вирсавія, нім. Bathseba, англ. Bathsheba, лат. Bathseba.

Віртуоз, -за, іт. virtuoso, — людина, що досягла в техніці гри чи якої роботи вищого ступеня. Віртуозний — досконалий.

Вірувати, вірую — вживаємо тільки для релігійної віри: Вірую в Єдиного Бога. Слово вірити вживається поза сферою релігії. Напр. вірити кому, вірити в що.

Віруси — манюсінкі збудники заразних недуг живо-го світу, менші від мікробів. З лат. virus — отрута.

Вірш, -ша, — поетичний твір, рядок у вірші. З лат. versus — лінія, рядок, лінія в писанні (vertere — повертати в інший бік). Пор. лат. versus facere — компонувати, складати, творити.

Слова вірш та арх. вірша походять із ст. сл. вѣршъ, вѣрша. В З.У. верш з п. wiersz. На Сході вѣрша — знаряддя ловити рибу: Раки, лізьте в вершу, Ном. № 6897.

Лекс. 1627. 208: Слово, вѣрш.

Лекс. 1596. 26: Рѣкло — слово, вѣрш.

Лекс. 1627 р. 338: „Акростіхис — рожай вѣрша”.

Лекс. 1627 р. 47: стих, вѣрш.

Віршовка — мотуз, мотузка, мотузок, шнур, поворозка, рс. канат. Від ст. сл. вѣрвь, вѣрвіе. Лекс. 1627 р. 21: „Вєрвія — веровкї, поворозя”.

В Зах. Укр. мало знане, в Сх. Укр. часте.

Віскі, слово невідм. — спиртн. міцний напитек з жита чи кукурудзи в Англії й США. З англ. whisky з кельтського uisge — вода.

Вісаріон, -на, ст. сл. Віссаріонъ, з грецького: повний. Лекс. 1627 р. 380: „полный, горстый або негрѣшен въ всем”.

Вісім, восьмї — всеслов'янське слово. Ст. сл. осмъ — вісім, осмъ — восьмий. На початку в приставне (протетичне).

Віссон — тонка й м'яка льняна матерія, загально зна-на в семітських народів, д. євр. vešeš, єгип. busu, що греки рано переробили на byssos (пор. Вихід 39. 2, Лука 16. 19 і ін.), byssinós — віссонний.

Лекс. 1596: віссон — полотно тонкоє.

Віст, вісту, англ. whist — карточна гра.

Вісьта! див. вїо.

Вістник, арх. — ст. сл. вѣстник; сучасне укр. літ. вісник; у наших письменників: вістовик, вістовець — той, хто приносить вістку; у війську вістовий, вістун.

Лекс. 1596: Вѣстник — повідáč.

Вітальний, лат. vitalis — життєвий.

Віталій, ст. сл., Виталій. — Лекс. 1627 р. 380: животный; лат. *vitalis* — життьовий.

Вітаміни — органічні речовини, конче необхідні для нормального життя організму. З лат. *vita* — життя.

Вітанія. *Bydavix*, д. є. *Vet-anijah* — дім убогої. Ів. 11. 18: „Бѣ же Виѳанія близ Іерусалиму”.

Вітання — вислів та акт привіту.

Витаніє — рукодаваніє, цѣлованіє, Син. 19.

Вітати — поздоровляти, вітальня — кімната для приймання й вітання гостей. Див. приймати.

„Лобзаю или лобжу, цѣлую, витаю, поздоровляю”. Лекс. 1627. 109.

Лекс. 1627 р. 22: „Витаю — гощу, господою стою”.

Вітати, ст. сл. витати і вѣтати, — жити, пробувати. Остр. Єв. 1056 р. Лк. 19. 7: вѣниде витатѣ. Договір Олега 907 р.: Приходящии Русь да витают у святого мамы.

Обитати (з обвитати), обитѣль. Рано постали й слова виталище (гостинниця, витальниця, витальникъ, витатися (здоровитися).

Первісне значення „вітати” загубилося в нашій мові, а „завітати” (зайти) до кого — це п. *zawitać*. Знати його ще у Шевченкові: Ти, Прісносущій, всюди з нами вітаєш. Це — пробуваєш. У Шевченка ж маємо ще вітати — „запрошувати”: Музику наймає, і нерівню титарівну у танець вітає 370.

В зах. укр. говорах позісталася давня етимологічна форма вітати; але в східньоукр. говорах і в мові літературній тільки вітати.

Поруч зах. укр. дієслова витати (із ст. сл. сл. витати) закономірно існує іменник привіт (із ст. слов. привѣтъ).

Вітер, вітру — ст. сл. вѣтръ; лат. *ventus*; нім. *Wind*.

Вітер. Гостей мов вітром змело — гості швидко порозходились.

У нас дуже часто говорять: „На чотири вітри”. Такий вираз іде з Біблії, пор. 1 Хрон. 9. 24: „На чотири вітри (= сторони, боки) будуть віддверні”. Це перейшло й до Нового Заповіту, напр.: „Ізберуть від чотирьох вітрів” Мт. 24. 31. Див. ще Єр. 49. 36. Вдавнину землю уявляли собі як квадрат, а по кожному з чотирьох боків стояв бог Вітер.

Слово о п. І. 1187 р.: О Вѣтрѣ Вѣтрило! 38.

Вітер. „Шукай вітру в полі!” — пропало, не знайдеш.

Вітер. „Кидати слова на вітер” — говорити неперевірене, малообдумане. „Вітер в голові” — коли мало розуму.

Слово о п. І. 1187 р.: Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣют с моря. — Вѣтрило і вѣтри в нашій міфології вважалися за божків.

Вітесда — згадується в Єв. Ів. 5. 2: „А в Єрусалимі, біля брами Овечої, є купальня, Вітесда по-єврейському зветься, що мала п'ять ганків”. Давні грецькі рукописи читають це слово не однаково: 1) *Bethsaida*, лат. *Bethsaida*, євр. *Bet ceda* — дім мисливський; 2) найчастіше *Bethzatha*, євр. *Bet zeta* — дім оливки, і 3) *Bethesda*, євр. *Bet chesed* — дім милосердя, ласки (або дім Хістди?).

Вітія, арх. — промовець. Ст. сл. вѣштати — говорити, сповіщати, казати; вѣтські — казково.

Лекс. 1596. 56: Вѣтія — ритор, оратор, красномовця.

Вітка — галузка; ст. сл. вѣя, вѣтвь, вѣтка.

Лекс. 1627 р. 39: „Вѣям или вѣтвь, росчка, галуз, голь или голца з листям”.

Вітова недуга або хорѣя — нервова недуга, яка виявляється мимовільними безладними скороченнями м'язів. Назва від імені Святого Віта, що хворував нею; зветься ще й хорся, з гр. *chorea* — танці.

Вітраж, -жү, фр. *vitrage* — картини з різнобарвних шматків скла, що вставлені в вікна, особливо по церквах.

Вітрило, -ла — парус, від вітер, ст. сл. вѣтрило.

Лекс. 1627 р. 40: Вѣтрило, парус, полотно кораблю для вѣтру”.

Вітрина, фр. *vitrine* (*vitre* — віконне скло) — заскле-не вікно чи шафка для виставки різних речей.

Вітряк. — „Боротися з вітряками”, боротися непотрібно, безцільно. Вираз узятий з 8 розділу I тому романа Серватеса „Дон-Кіхот Ламанчський” 1605-1615 р.

Вітчизна, старше отчїзна (не вітчина) із ст. у. отьчизна. Вітчина — це на Сході шинка. У Кул. в „Ч.Р.”: Хто вірний син своєї отчїзни 302, В мене на умі отчїзна 402, Не погубляйте отчїзни 302. В літ. мові наявне

„вітчізна”. — Вітчизна (шинка) з вѣтьшина — все, що старе; тут — стара зв'ялена шинка.

Лекс. 1627. 285. Отчество — отцовство, отчїзна.

Лекс. 1627. 327: Отчество — отчїзна.

Вітчизна, місц., з. укр. — батьківщина, рідний край. Давнє отчизна — те, що лишається в наслідстві (спадком) від отця.

Вітчїм — нерідний батько, другий чоловік матері для дітей першого чоловіка. Слово загальнослов'янське. Походить від отець — отця — вітця: вітч-им. Пор. побратим. Ст. сл. отъчухъ. Срезневський: Матеріали II. 830 дає: Ач с отъцимъ приметъ дѣти („Руська Правда” Вол. Мономаха).

Віхоть, р. віхтя, о. віхтем — зв'язаний жмут соломи. Ст. сл. вѣхоть; пор. вѣха (віха) — віхоть на тичці, що вказує дорогу, мету і т.п.

Віце-, лат. vice, замість - частка, що визначає заступника, помічника високої особи; віце-президент, віце-директор і ін. Пишемо й віцепрезидент і т.д.

Віче, з давнього вѣче, загальнозживане в З.У. слово; збори, зібрання або мітинг.

Віч-на-віч, рос. сглазу на глаз, фр. tête à tête („голова з головою”), англ. face to face („лице до лица”), нім. unter vier Augen („на чотири очі”).

„Вічна пам'ять” взяте з церковного співу за упокоєних „Вічная пам'ять” — вічна пам'ять на Небі.

„Вічний жид” див. Агасфер.

Вішну — бог сонця, головний бог індусів, з інд.

Віщій — той, хто віщує, передсказує майбутнє; віщун, ст. сл. вѣщити.

Слово о п. І. 1187 р.: Вѣща душа. 36. Вѣщей Боянь. 37.

Слово о п. І. 1187 р.: Боян вѣщій. Вѣщія прѣсты.

Вія — ст. сл. рѣснца, рясница; також вѣя — галуз. Лекс. 1627 р. 39: „Вѣжда — вѣя, повѣка”.

Віяти — ст. сл. вѣяти.

Слово о п. І. 1187 р.: Вѣютъ душу отъ тѣла. 36.

Слово о п. І. 1187 р.: Горѣ подъ облакы вѣяти. Мое веселіе по ковылію развѣя. 31.

Слово о п. І. 1187 р.: Чему, господине (Вітре), насильно вѣеши? 38.

Вїо! — вигук поганяння коней. Геттїа! — вигук на коней, щоб звернули праворуч (в З.У. гетта!). Тпру! — наказ коневі стати. Вісьта! — вигук на коней, щоб звернули ліворуч.

Вклякати, зах. укр. — ставати на коліна, навколїшки. Див. клякати.

Вкўчно, зах. укр. — літ. скучно, доскука бере.

Влада — державне правління; див. волость. Слово влада з чеськ. vláda, поль. władza, ст. сл. власть.

Лекс. 1596. 9: Власть — влада. Владзу маю. Владїчество — владарство.

Владїка, ст. сл. владыка — пан, Господь, Архиерей. Також ст. сл. владика, владычїи — господній, владычество — влада і т. ін. Ст. сл. владыка, грецьке κυριος — володар, пан. Звідси ст. укр. кирь (владика) — форма звертання до єпископа.

Лекс. 1569. 9: Владыка — владар.

Владарь, владика, Господь, властилинъ, властитель. Сип. 20.

Лекс. 1627 р. 22: „Владика — Єпископ, володар”.

Владўщїй — володіючий, володар.

Лекс. 1627. 434: Марїя — владўщая или госпожа.

Власне — саме, саме так; рос. именно, пол. właśnie, mianowicie.

Лекс. 1627. 156: „Пантофля власне зоветься”.

Лекс. 1596. 33: Так з грецького власне викладається.

Лекс. 1627. 162: „Подражатель, наслѣдовца, такій же власне”.

Власний — свій, приналежний до кого.

Лекс. 1627. 216: Свой себѣ — свой власный. Власне, власный, власность.

Лекс. 1627. 185: Правий, власный, власная жона, власныи дѣти.

Не звалъ своимъ власнымъ, але было в нихъ все сполное. Катих. 1645 р. 756.

З власной доброты своеи. Катих. 1645 р. 4.

З власной воли стался злым. Катих. 1645 р. 96.

Гр. в. к. Мстислава 1130 р.: Рукою своею (власною).

Власный, прирженый, Лекс. 1627. 77.

„Имена власныи людей”, Лекс. 1627 р. Пер.

Въ томъ же власномъ Тѣлѣ. Катих. 1645 р. 27.

Слово власний не українського походження. Воно із ст. болг. власть (ст. укр. волость); пор. ст. сл. властьнъ, чеське vlastni, пол. własny — ст. сл. собьствънъ, н. болг. собствен, рос. собственный.

Власність — те, чим хто володіє.

Лекс. 1627. 423: Кирос — поважність або власність.

Власть, арх. — ст. сл. власть — влада, сила.

Слово о п. I. 1187 р.: А уже не вижду власти брата моего. 26.

Власяніця, арх., давнє власаниця; в З.У. місц. власаниця. Пове волосяніця.

Лекс. 1627 р. 24: „Врѣтище — власніца, плахта, жалоба, жалобний убір, верето, рядно”.

Влоський, арх., поль. włoski — італійський.

Лекс. 1627. 449: Рым — мѣсто влоское.

Внісок, зах. укр. з п. wniosek, а це з нм. Antrag — предлбження, пропозиція, думка, проект.

Внет, арх., з п. wnet; укр. літ. відразу, зразу.

Внизу — сх. укр. і літ., а долі зах. укр.

Внівѣць обертаю — истребляю, искореняю, Син. 21 — з поль. wniwecz obracam.

Вночі — між вечором і досвітком.

Слово о п. I. 1187 р.: А сам въ ночь влъкомъ рыкаше. 36.

Внук, онук, ст. сл. вѣнукъ, вѣнука — син чи дочка сина чи дочки. Склад цього слова: в-ѣн-укъ, — тут початкове в протетичне, а корінь ѣн. Етимологія неясна; пор. лат. avus — стара, д. в. нім. apo — дід, ana — баба, нім. Ahn, Ahne, Enkel — онук. — В наших літописах частіше онук; народне: унук.

Слово о п. I. 1187 р.: В силах Дажьбожа внука. 19.

Слово оп. I. 1187 р.: Игореви, того внуку. Вѣнцій Божие, Велесов внуче.

Внушати, арх. — до ушей приймати: в-ушати, слухати. Внуши Молитву мою — вислухай Молитву мою, цебто візьми в уші.

Лекс. 1627 р. 34: „Внушаю — до ушу пріймую albo пилне слухаю”.

Ст. сл. внушити — калька з гебрейського; пор. Числа 23. 18: haazinah „візьми в ухо”, цебто почути, гр. epotisaı. В-н-уш-ити, — це „брати в ухо”.

Вовк, -ка, ст. сл. влъкъ, влькъ, слово всеслов'янське і індоєвроп., пор. санскр. vrkas, гр. lykos, лат. lupus і ін.

Слово о п. I. 1187 р.: влъкъ, влъкомъ. 36.

„Вовк в овечій шкурі” — так кажуть на злу людину, що прикидається доброю. Уже в Євангелії Матвія 7. 15 подано: „Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині вони хижі вовки!”

Слово о п. I. 1187 р.: Сѣрьи вльци.

Вова — все страшне та лякливе в дит. мові.

Вовкуватий — той, хто „дивиться вовком” — злим поглядом очей.

Вовна, ст. сл. вълна — перше значення: хвиля; далі хвиляста шерсть; вовна — болг. вълна, рос. шерсть, поль. wełna, sierść, нім. Wolle.

Лекс. 1627. 313: Ярина — волна.

„Вовчий білет” — записання до паспорту чи до посвідки праці таких причин звільнення, що надалі на науку чи на працю власник такого білету вже не може бути прийнятний.

Вогнище див. ватра.

Вогонь, -ню, ст. сл. огънь або огнь, звідси пішли наші огонь і огень. Звук початковий є протетичний, приставний (пор. вулиця, вулій й ін.).

Лекс. 1627. 458: Огень.

Вода — ст. сл. вода.

В о д а. „Набрати води в рот” — мовчати, замовкнути, ані пари з уст.

В о д а. „Вивести кого на чисту воду” — дійти правди, довідатися про правду. Ювеліри добувають дорогоцінне каміння чистої води, найвищого сорту.

В о д а „Темна вода в облаках небесних” — темна справа. (З Псалтиря).

В злож.: водонос, водозбір, водопій, водобрання, водограй, водолаз, водоспад, водомір, водогін.

В о д а в гебрейській м. слово множинне, pluralia tantum: majim, що грецька мова, а за нею й старословянська звичайно передають невідповідно також множиною, хоч такого значення слово в о д а ніколи в старослов'янській мові не має. Такі вирази, як: „На горахъ стануть воды” Пс. 103. 6 — це чисті гебраїзми. Цікаво, що цей гебраїзм з мови біблійної сильно поширився й по інших давніх пам'ятках.

Вода жива, таїм чаїїм — дуже частий вираз в біблійній мові: це вода джерельна, що б'є джерелом, як жива. Вода найчистіша. Пор. Лев. 15. 13, Числа 19. 17, Єв. Ів. 4. 10, 7. 38 і т. ін. Вираз цей з Біблії сильно поширився по всіх мовах християнського світу.

Вода гноблення, вода утиску, „вода въ нуждѣ”, таїм іасас — вода за час нещастя чи за недолі в малій кількості там, де її звичайно мало, напр. в пустині. Пор. Іс. 30. 20.

Водевіль. -лю, фр. vaudeville (vau de ville) — вулична пісенька у Франції XVI ст., пізніше легка комедія з піснями і танцями.

Водка, арх. — водиця.

Лекс. 1627. 424: Водка до лѣченя бчій.

Водолій, арх. — водовоз з ст. сл. водолѣи, водоливъ; також — сузір'я Aquarius.

Лекс. 1627. 466: Водолѣя, водник.

Водохрещі чи **Водохреща** — Свято Богоявлєння, 6-го (19) січня, бо тоді воду „хрестять” чи святять. Часом однина — Водохрище. Слово відоме вже з XIV в.; Сучавська грамота 1393 р.: накануне водохрещь. Слово постало з церковно-слов'янського Водокрестіє.

Воевода, арх., ст. укр. воевода, ст. сл. воевода — той, хто водить воїв (вояків), вдавнину військовий старшина найвищого рангу.

Лекс. 1627. 448: Воевод под Навход (оносорам).

Лекс. 1627 р. 351: „Воевода войска, гётман”.

Военный — храбрый, Син. 21.

Вождь. — Колись було тільки вождь, і ця стародавня форма зосталася незмінна й дотепер по східньоукраїнських говорах, звідки тільки цієї форми вживає й мова літературна. Київська Академія Наук у своїх виданнях і словниках пише: вождь, вождѣ, вождєві й т. ін. Навпаки, по західньоукраїнських говорах кінець цього слова **-жд** зовсім стверд, тому тут панує вожд, вожда й т. ін. Ст. сл. вождь, водць; поль. wódz; у нас тепер частіше провідник; у війську — отаман.

Лекс. 1596. 15: Игёмон — вож, староста.

Вождь - - князь, вождь, начальник, парода водитель, настоятель, правитель (наставникъ, учитель), Син. 24.

Воздвіження, арх. — піднесення, ст. сл. Въздвиженіє. Це старе слово у нас тепер зберігається тільки в Церкві: Свято Воздвіження Чесного Хреста.

Взношеніє — воздвіженіє, Син. 18.

Воздух -а, арх. — в літер. мові повітря, з давнього повітріє. Свіжий воздух, свіже повітря Фр. 3. Б. 51. Тепле повітря мовчало, Коц. 54. Весняне повітря потоками лине, Крим.; Учит. Єв. 1619 р. л. 4: „Яко дѣмъ на повѣтру триваючий”.

Воздух, воз-дух, старе наше слово, дуже часте ще й тепер у нашій народній мові. В мові літературній його зовсім уже заступило слово повітря. Див. повітря; див. „Рідна Мова” 1933 р. ст. 73.

Лекс. 1627 р. 29: „Воздѣх — повѣтрѣе, аер”.

Лекс. 1627. 224: Наше слово на воздух расходится.

Лекс. 1627. 458: Воздѣх.

Лекс. 1596. 7: На воздух — на повѣтру.

Возз'єднання, арх. — ст. сл. съєдиненіє, що дало в укр. з'єднанья. Ст. сл. възсъєдиненіє — це приєднання до себе кого знову, тут „воз-” це знову: воз- соединять — знову єднати. Див. „Словарь ц. сл. і рус. я”, 1947 р. т. I, ст. 152. З цього виходить, що форма „возз'єднання” невідповідна, відповідніша воз'єднання. Лат. reunio, нім. Wiedervereinigung, англ. reunion.

В словниках Б. Грінченка, Г. Голоскевича форм возз'єднувати, возз'єднання немає. В „Укр.-рос. сл.” подано: возз'єднаний, возз'єднанья, возз'єднати, возз'єднати-ся, возз'єднувати, -ся, возз'єднувач. Орфогр. сл. І. Кириченка зате дає добрий наголос: возз'єднанья.

Возлежати, арх. — ст. сл. възлежати — сидіти півлежачи при столі, за східнім звичаєм. Мтв. 14. 9, Мр. 2. 15.

Возниця, арх., з поль. woźnica — візник.

Возница — звозчикъ, звозникъ, свозчикъ. Син. 21.

Возражати — арх., противитися, ст. сл. възражати. Слово давно змінило своє первісне значення: скинути, зіпхнути.

Лекс. 1627 р. 31: „Возразі — зопхни, струти, пога-муй, спротився”.

Воістину, арх. — справді, дійсно, ст. сл. вь истину. У нас тепер воно зберігається живим тільки в Церкві: Христос Воскрес! Воістину Воскрес!

Лекс. 1627. 317: Воістишну, исте, поправдѣ.

Воїн, -на, вой, арх. — вояк.

Слово о п. І. 1187 р.: На моя лады вой. 39.

Лекс. 1596. 56: Воїн — жолнѣр. Воїнство — жолнѣрство.

Слово о п. І. 1187 р.: Не ваю чи вой по крови плава-ша? 29.

Слово о п. І. 1187 р.: Игорь к Дону вой ведеть.

Воїлок, -ка, частіше повсть, повстіна, з тюрк., пор. кумикське „боюлук” — те, що підкладається під голову чи шию, подушка з шерсти. Дм. 557-558. Слово „войлок” часте на Київщині. — В поль. м. wojłok; нім. Filzdecke.

Война, арх. — війна, ст. сл. война.

Лекс. 1596. 36: Брань — война.

Война — борба, брань, рать, пря, прѣніе, рвеніе, тяжба, распря, подвигъ, Син. 22.

Вокабуларій. сер. лат. vocabularium — короткий словник в підручниках.

Вокалізм, -му — система голосових звуків мови, з лат. vocalis — голосовий.

Вокзал — залізнична станція; з англ. назви передмістя в Лондоні Vauxhall; спочатку — місце всяких зборів.

Волапюк, -ка — штучна міжнародня мова, яку склав 1879-1880 р. Йоган Шлейер, що не поширилася через свою велику штучність. Слово з англ. world — світ + speech — мова, дало штучний термін volapük.

Волати — кричати, з поль. wołać — кликати, взивати.

Волапя — вопль, кличъ, грохотъ, вопіеніе, вѣскликновеніе, Син. 23.

Пусти! — волала жінка. Гонч. Л. і 36. 15.

Грѣхи, волajúчіе о помсту до Господа Бога. Катих. 1645 р. 89.

Волаю — возгласяю, возриваю, волюю, восклицая Син. 23.

Волга. — В науці втерся слововивід з фінського *valgda (з загубленням d) біла, ясна, світла (див. Преображенський I 91, Погодинъ в „Извѣстія” X кн. 3).

Volens-nolens, лат. „хотячи-нехотячи” — волею-неволею, хоч-не-хоч.

Воли. Кричать на воли різно, як до місцевости: гей! гій! гейсь! гейса! — наліво.

Волиняк. — „Рід древнього племені волинян, — вони назвалися мужнім іменем від слова великого — воля!” Харч. I. 177. Звичайно, таке вияснення слова „волиняк” має характер народньої етимології. А втім, і ця форма слова („волиняк”) є польською. По-укр. волинянин.

Волинь, Волині, ж. р., а не Волиня, ч. р. п.; Волиню. Давне Волинь ж.р.

Волинь (встаровину і Велинь), вдавнину місто на Волині, а від нього одержала назву й Волинська Земля чи Волинь.

Воліти — походить з ст. сл. воліти, і воно відоме вже в пам’ятках XI в. Визначало воно „хотіти, бажати”, а також „ставити що вище”, „брати що за краще”. Цього старого слова не оминають і тепер. Напр.: Ой, чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити. Пісня. На чийм возі сидиш, того й волю воли. Приказка. Де не зможемо по правді говорити, там волиємо мовчати. Єфремів. Не сила терпіти лихої напасти, волю я в широкому полі пропасти. Леся Українка. Слово „воліти” частіше в західньоукраїнських діял., рідше в східньоукраїнських, але конче його оминати не слід. — Ст. сл. воліти спочатку означало: виражати свою волю.

Воловід — це налигач, що нам волів водять. **Воловодити** — водити налигачем волів, а тепер уже й осіб: Царем хотіли б воловодити. Б. Лепкий, „Мотря” I 1921. А що водити волів справа забарна, постало й нове значення „воловодити” — проволікати, непотрібно затягувати справу.

Володімир, -ра, ст. сл. Владимиръ. Складне слово: Володи-мир.

Слово о п. І. 1187 р. Сын Володимир.

Слово о п. І. 1187 р.: Старого Владимира.

Слово о п. І. 1187 р.: Помянувшѣ стараго Владимира.

37.

Грамота кн. Мстислава 1130 р.: Се азъ, Володимиръ сынъ.

Слово о п. І. 1187 р.: Слава Владимиру Игоревичу 46.

Волонтер, -ра, фр. volontaire — доброволець, особливо в війську.

Волосожа́р — це сузір'я Плеяди. Пор. рос. стожари, серб. влашипи — Плеяди. Українське „волосожар” — це переклад старослов'янського власожелищ, власожельць, див. кн. Йова 9. 9, 38. 31, Амос 5. 8. Острізька Біблія 1581 р. дає власожелець (цікаво, що нові російські видання Біблії, а за ними й греко-католицькі дають тут Пліади). „Волосожар” — це „жаркі, горючі волоси”. Як дивитися на Плеяди простим оком, то вони видаються горючим волоссям. „Волосожа́р” загальнознане в Наддніпрянщині слово, пор. „Енеїда” VI. 20: Уже волосожар піднявсь.

Во́лость — це переклад ст. слов'янського власть, область. Слово „область” напочатку визначало тільки „владу”: Область имаю положити ю и область имаю паки прияти ю. Остромир. Єв. 1056 р. Потім „область” стало визначати й ту територію, що на ній ширилася влада. Те саме значення мало й старе слово „волость”: перше це була тільки сама „влада”, а потім і територія влади. Напр. Літонис Лаврент.: Не имѣють волости купити паволокъ. Євангелія Пересопницька 1556 р. Лука 12: Дам тобѣ сію волость всю и славу. Стара форма „власть” з -ла- замість -оло- відома в нас дуже рідко, а саме в словах: влада, власний — ці слова, як і в польськiм (тут ще zwłaszcza, Władysław) перейнято з мови чеської, де -ла- завжди.

Во́лох — румун., ст. сл. влахъ, д. нм. walach. Польське wołoch — румун, włoch — італієць.

У фольклорі: „Що варила?” — „Горох!” — „На Волоціну втрюх!” (Крем'янецьчина).

Волоха́тий, ст. сл. власъ — волос, власатій — волохатий. вкритий волоссям.

Волоці́уга — волочаща людина.

„Бѣгун — волоціуга”. Лекс. 1627 р. 17.

Волоціуга — бѣгунъ, лестецъ, Син. 23.

„Тулак, волоціуга, гултай, который волочится”. Лекс. 1627. 106.

Во́лочуся — скитаюся. Син. 24.

Волхв, волхва́, арх. — з. у. мудрець, мудрця. Див. мудрець.

Ворожбитъ — вражбитъ, волхвъ. Син. 25.

Лекс. 1627 р. 32: „Волхв — волшебник, чарівник, ворожбит, вѣщок, заклинач, чорнокнижник”.

„Воля” — часта назва осель. Вдавнину часто, закладаючи нові оселі, звільняли їх на певний час від податків, цебто давали „волю” від них. Звідси й пішла їхня назва Воля, Волька. Пор. Слобода.

Воля. Добра воля, ст. сл. „благоволеніє”.

Лекс. 1596. 246: Произволені, зезволеніє, добрая воля.

Во́лько, Волвер (з нім. Wolf — вовк) — був символом Венямина (Див. 1 М. 49. 27), тому ввійшов до його герба.

Во́льт, -та — одиниця електрорушійної сили. Її ввів італ. фізик Олександр Вольт (1745-1827).

Во́льтер'янець, -ця — послідовник фр. філософа Вольтера (1694-1778), переносно — вільнодумець.

Волюнта́різм, -му — філософська наука, яка основою життя вважає свою волю, з лат. voluntas — воля.

Во́нітува́ти, з п. народнього wonitować, а це з лат. vomitare; звичайно — блювати.

Во́нність, укр. арх. — запах.

Вошність — воня, благоуханіє, Син. 23.

Воно́ в укр. мові часто вживається плеонастично, як формальний підмет в безпідметових реченнях: Щоб воно й сталося, як би батько не наспіли.

Во́нпити, місц.з поль. wąpścić — не йняти віри, недовіряти, вагатися.

Во́няти, арх. — смердіти.

Во́нь ж.р. або во́ня, во́нний, во́нність — часті в З.У. арх. слова, і визначають пахощі, запашний. На Сході слово во́нь — це сморід. Давнє во́ня визначало пахощі, але давнє во́няти визначало пахнути і смердіти. Було багато квіток, багато пахоців. Лев. Пов. 174.

Во́нь, із ст. сл. во́ня — всякого роду запах. Ст. сл. во́няти — пахнути добре чи зле. Во́няти зо злим запахом (смердіти) відоме з найдавнішого часу. Во́нний — гарно пахучий.

Во́р, -ра, російське; укр. злодій, обманець, ст. сл. тать, Дм. 566 виводить із тюрк. огу.

Во́ркотати — бурчати, ремствувати, нарікати.

Во́рчу — ропщу, хухнаю, Син. 25. Во́ркотаніє — роптаніє, ропоть, хухнаніє, Син. 25.

Во́р-ку-ку! — звуконасл. голубів-самців; пор. воркувати.

Воробець, архаїчне — в З.У.; на Сході горобець, горобінний. Веселий, як горобець, Ном. 8471. Ст. сл. в рабій; укр. арх. воробій.

Воробець — вробій, воробчик — птичиць, Син. 24-25.

Ворог, ст. сл. врагъ, — слово всеслов'янське. Інд. свр. *ureg — гнати, звідси праслов. *vorgtъ - вигнаний з роду, викинений, пор. ст. сл. изврѣгъ, рос. изверг, пор. „изверг рода человеческого”. Перше значення ст. сл. слова врагъ — вигнанець з роду (Трубачев 176).

Ворогъ — врагъ, супостатъ. Вороговання — вражда. Ворогую — враждую, Син. 25.

Лекс. 1596. 76: Враг — вóрог. Враждую — ворогую.

Ворогувати — бути ворогом кому.

Лекс. 1596. 8: Враждую без правды — ворогую неслушне.

Ворожбїт, -та — знахар. Ворожбїт — хто ворожить.

Ворожбїть — вражбїть, волхвъ, Син. 25.

Лекс. 1627 р. 25: „Вражбїт — ворожбїт”.

Лекс. 1627. 199: Пытливый — ворожбїт, пытаючийся.

Ворожбїтство — враженіє, волшба, Син. 25.

Ворóжка — жінка, що вгадує майбутнє, знахарка.

Ворóжками бавятся и забобóны чинять. Катих. 1645 р. 92.

Вóрок — мішок, зменш, вóрочок (укр. форми до цього „вор” немає). Пор. ч. vor і н. wór - мішок.

Вóрон, вóрона ч. р. і ворóна, -ни ж. р., ст. сл. вранъ ч. р. і врана ж. р. Слово всеслов'янське, пор. ще лит. varnas — ворон. Перше значення чорний, пор. л. soгах. Ст. сл. також гавранъ, укр. гаврán, ще гáйворон і грайворон; тут гай і грай звуконаслідувальні. Кінь вороний — чорний як ворон. При ворон народній епітет — чорний.

Слово о п. І. 1187 р.: Чръный ворон.

Лекс. 1627 р. 25: „Вран — вóрон, крук, гайворон”.

В о р о н. „Чорний ворон” - спеціально закриті автот НКВД (чекістів), яким воно перевозило арештованих.

Слово о п. І. 1187 р.: Часто врани граяхуть.

Слово о п. І. 1187 р.: Всю ночь врани възгряху. 23.

Ворóта — брама, ст. сл. врата.

Слово о п. І. 1187 р.: Затворивъ Дунаю ворота. 30.

Лекс. 1596. 76: Врáта — воротá, брáна. Врáтар — вóротный.

Ворота — врата. Воротный — вратар, вратный дверныкъ, вратникъ, свузникъ, Син. 25.

Ворóтний — воротар.

Лекс. 1627. 216: Обозный, ворóтный.

Вóрскло — річка на Полтавщині; рос. Ворскла.

Вóрскло, а не Вóрскла. — Наш народ на Полтавщині завжди каже, зберігаючи давню вимову, тільки: Ворскло, напр.: Ворскло річка невеличка, береги ламає, хто в Полтаві не бував, той лиха не знає. Росіяни, через т. зв. акання змінили кінцеве о на а в XVIII в., а особливо в XIX-м. Інтелігенція, що місцевої назви не знає, вимовляє по-російському Ворскла. Але це чужа нам вимова, — своя давня була тільки Ворскло. В „Актових книгах Полтавського городского уряду XVII-го віку” (видання В. Модзелевського 1912 р.), читаємо: 1665 р.: Скарга о покраденю сѣна за Ворсклом, ст. 28. 1669 р.: О занятю гребли на рѣцѣ Ворсклу, ст. 164. 1670 р.: Млин на Ворсклу стоячи, ст. 203. Ось іще „Історично-географічний Збірник” т. III, видання Всеукраїнської Академії Наук, 1929 р., на ст. 203 читаємо: Між Сулою та Ворсклом. Кочовики відтісняли за Ворскло. Взагалі, академічні видання пишуть Ворскло. Місцевий житель, Я. Щоголів року 1883-го випустив у Харкові збірника поезій: „Ворскло”, в якому оспівав цю річку та її околиці.

Воскресіння — це воскреснути самому, напр.: Воскресіння Ісуса Христа; це не означає воскресити кого, напр. воскресити Лазаря.

Лекс. 1627 р. 36 подає: „Воскресеніє — з мертвих встаніє, гди сам через себе. Воскрешеніє — гди от кого іншого, хто буває воскресен”.

Воскресити, давнє крѣсити. Пор. Слово о п. Іг. 1187 р.: „Игорева храброго плѣку не крѣсити”.

Воскресіння — поход. від дієслова воскресати, воскресити кого. Ст. сл. вѣскрѣсеніє — встання чи підняття з мертвих, вѣскрѣсити, вѣскрѣшати. Пор. укр. креснути — рушити, іти, напр.: Крига вже почала креснути. Ст. сл. крѣсити — рухати.

Вотувати — вільно голосувати, з лат. votum — бажання. Звідси вóтум, -му — вільна думка, вирішення.

Вóхва — природня мінеральна жовтувата фарба, з гр. ochros — жовтуватий.

Во́ша, -і — куска; з. у. вош; ст. сл. вѣшь.

Во́ша — ну́жа. Обидві назви добрі. Ст. слов'ян. вѣшь, вошь жіт. роду, в літерат. мові, за мовою живою східньоукраїнською, давно вже прийняла форму во́ша. Кажуть: „Держись, як во́ша кожуха!” В зах. укр. говорах панує ще архаїчна форма вош, напр. у А. Чайківського, „Малолітній” ст. 22: Вош кашляла. Літературна мова вживає тільки форми во́ша, ніколи вош. — Друга форма, ну́жа, вживається лише в збірному значенні замість вош і, напр.: Помис, Приказки: Коли не н'є, так ну́жу б'є, а все не гуляє 769. Котляревський, „Енеїда”: Убрання, постолы порвались, і ну́жі повна очкурня. Отож, можна вживати во́ша, а в збірному значенні ну́жа (цебто воші). Слово ну́жа постало з давнього ну́жа — біда, бо людину з біди та з печалі воші нападають. Звідси приказка: Слабу людину ну́жа нападає.

Лекс. 1627. 425: Свиная вош.

Воюва́ння — від воювати, ст. сл. воевати.

„Бореніє — воюванье”, Лекс. 1627 р. 14.

Боюва́ти — від ст. сл. бой — бій.

Лекс. 1596. 36: Боруся — воюю.

Во́яж, -жа, фр. voyage — стара назва подорожі. Звідси во́яже́р, фр. voyageur — мандрівник, подорожній.

Во́як, -ка, арх. воін — солдат. Во́яки: Так наші славні во́яки там мовчки проливали кров. Котл. Ен. В Україні козак також визначає вояка (Див. у Т. Шевченка). В Галич. народнє „жовнір” з поль. żołnierz, що є німецького походження.

Впа́сти див. випадати.

Вперед, згорі́. Газети наші писали: „Хто присилає цілорічну передплату згорі́”. Це польське zgóru. У східньоукраїнських говорах не чути цього слова, але в західньоукраїнських воно добре знане. Словник Б. Грінченка подає його з Кам'янецького повіту, а академічний „Рос.-укр. словник” 1924 р. т. I, ст. 113 подає „згори” з творів Свидницького, що, як подолянин, має в своїй мові багатенько західньоукраїнських слів. Замість „згори” маємо добрі свої: наперед, вперед. І добре буде: Висилайте передплату наперед.

Впередь — пред, Син. 25.

Вплив — має два значення; 1) факт чийогось впливання на кого або на що (Напр., в романі „Хмари” Івана Нечуя-Левицького: „Вони впливали на грубу натуру Воздвиженського”); тут вплив означає лат. influentia, рос. влияние; 2) факт впливання ріки в озеро або в море; тут вплив означає ст. сл. вълитіє, рос. устье (реки), поль. ujście (rzeki). В Галичині зберігся укр. архаїзм „устє” (звідси назва місцевости „Устеріки”).

Вплив, з впливу, — не міняти в цім слові початкового **в** на **у** по приголосній, як то в нас часом роблять. Під впливом, Тимч. 19. 20 (а не: під упливом).

Впрóчім. арх., зах. укр. — літерат. а втім, проте, — у Фр. З. Б.: Впрóчім, я присягала.

Враг, -га́, арх. — літерат. во́рог. Але й арх. враг часте, напр. в лайці: Враг би тебе взяв! Вража мати!

Лекс. 1627 р. 25: „Враг — во́рог, нєприятель”.

Лекс. 1596. 76: Враг — во́рог.

Вражда́, арх. — ворожнєча; ст. сл. вражда; пор. ст. сл. врагъ — ворог.

Лекс. 1596. 76: Вражда — ворогованье, неприя́знь.

Вра́та, арх. замість ворота. Напр. Царські Врата.

„**Вра́чу**, зцілися сам!” Це з Євангелії Луки 4. 23: „А Ісус промовив до них: Ви мені конче скажете приказку: „Лікарю, — уздоров самого себе!” Як бачимо, це була ходяча приказка вже за часу Ісуса Христа. Так кажемо й тепер кожному, хто лікує другого від того, на що хворіє сам.

Вредни́й, арх. шкідливий. Ст. сл. врѣдъ — язва, рана, парив. — Слово вредни́й живе в народній мові.

Лекс. 1627 р. 26: „Вредный — вродоватый, шкідливий.

Вре́мя, арх. — ст. сл. время — час.

Слово о п. I. 1187 р.: Поютъ время Бусово. 25.

Вре́мя. — „Во вре́мя оно́” — того часу. Єванг. вираз дуже частий, напр. Дії 12. 1, 19. 23; крім цього, денне читання Євангелії в Церкві часто починається фразою „Во время оно́” — укр. того ча́су.

Врѣтище, арх. — волосяниця, ст. сл. врѣтнще — жалобна волосяниця.

Лекс. 1596. 76: Врѣтище — плахта, жалоба, жалобный убир.

Врѣшти - решт — це дослівний переклад (калька) з рс. „в конце концов”. Літ.: кінець-кінцем, вкінці, на самий кінець, або — врѣшти.

Врѣда чи урѣда — людська краса; звідси вродливий, гарний; рос. красота, красивый.

Врок. — Народне повір'я каже, що людина легко може зробити зло словом чи поглядом, очима. Це врок, урок. Звідси врочити, наврочити. Нівроку — щоб не принести лиха. Корінь „рок”, „рек”. Зла людина може лихо принести навіть поглядом очей — наврочити.

Все, в розумінні постійно, це старий український вираз, частий в З.У., але рідший на Сході. Паломник Данила в XII в.: Но все въ горахъ каменныхъ путь тяжкый. Все придивлялася до невістки, Гр. 162.

Все, усє; зах. укр. в сь о в літературі не прийняте. Див. усьо.

Всеволод — ім'я; означає: хто всім володіє.

Слово о п. І. 1187 р.: Всеволодъ, Игорю и Всеволода. 32.

Слово о п. І. 1187 р.: Игорьъ ждеть мила брата Всеволода.

Слово о п. І. 1187 р.: Яр туре Всеволоде.

Слово о п. І. 1187 р.: Брата Всеволода.

Всегда́ (всєгда), арх. — завжди, завжди. Старі укр. нам'ятки знають часто всєгда.

Вседержитель — назва Господа, гр. Pantokrator — Всесильний, Всемогутній, Всеволодний. Ст. сл. держава — влада, сила, ст. сл. держати — мати, володіти, керувати.

„Всєїднн недїля” (тиждень) — можна їсти все (і скромне) цілий тиждень, цебто і в середу, і в п'ятницю.

Вселенна, в-сел-енна (корінь -сел-, селитися, населена земля). Д. є tevel — вкритий рослинами, заселений світ, у протилежність до пустині, пор. Ісайя 14, 17: „Обертав у пустиню заселений світ”. Пор. д. є. jevuł — рослинність, javoł — видавати рослинність. І тільки на грецькому ґрунті, значно пізніше, „вселенна” стала визначати всесвіт. Та й грецьке oikumene спочатку визначало те саме, що й д. є. tevel — заселена земля.

Вселенна. ст. сл. вселеная, вселенная; переклад з гр. oikuméne — заселена земля, по-латинському terra habitata. Від гр. oikéo — поселяюся. Вселенна — це головна земля, що належить грекам, Візантія.

У давніх греків слово oikuméne практично означало грецьку імперію.

Весьсвѣтъ — вселенна, міръ. Син. 17.

Лекс. 1596. 56: Вселенная — всего свѣта. Патриарх вселенскій, Отецъ начальний всему свѣту.

Лекс. 1627 р. 35: „Вселенная — весь свѣт, где ся люде, населили. Патриархъ Вселенскій — Отецьъ начальний всему свѣту.

Вселенський, ст. сл. въселенскѣй — належний до вселенної. Вселенський Собор, Вселенська Церква.

Всісти — сісти на що, ст. сл. въсѣсти від възсѣсти.

Слово о п. І. 1187 р.: А всядем на свои комони.

Вспак, арх. — присл. назад, ст. сл. въспять.

Лекс. 1627 р. 36: Вспять — назад, вспак.

Встати — звестися, ст. сл. въстати від възстати, а це від стати.

Слово о п. І. 1187 р.: Въстала Обида.

Вступити — ступити вперед, увійти, ст. сл. въступити від ступити.

Слово о п. І. 1187 р.: Вступиша в злата стремьнь. 29.

Всюди — скрізь, ст. сл. въсудѣ, въсьде, въсьжде.

Господь Богъ всюды ест. Катих. 1645 р. 676.

Лекс. 1627. 194: Розслабилося всюды.

Всюди — весде. Син. 26.

Всякий — кожен, ст. сл. въсакъ, въсьякъ.

Помыслностейъ вщелякихъ зычит”. Лекс. 1627 р.

Втикати — всаджувати.

Втикаю — водружаю. Син. 28.

Втілення — акт приймання (чи надавання) форми людського тіла.

Лекс. 1596. 9: Воплощёніе — втіленье, чловечества
принятъе.

Втѣленіе — воплощёніе, вочеловѣченіе. Син. 28.

В тѣлѣннѣ Бога Слова. Катих. 1645 р. 216.

Втїлювати — надавати чому тіла; також здійснювати,
реалізувати.

Втїляти — обертати в тіло. Втілення, ст. сл. оче-
ловѣченіе — прийняття тіла.

Лекс. 1627 р. 34: „Воплощёніе — втъленье”.

Вторій, арх. — другий; пор. повторювати, повторен-
ня.

Вчасний — заранній, своєчасний, сезонний.

Лекс. 1627. 79: чásный, дозрѣлый, достигл.

В ч á с н ы й — ранній, Лекс. 1627. 76.

Вчити кого, вчитися самому. Вчитися історії, а не
вчити історію; вчити історії — це навчати історії. Вчити
кого-чого: Пригоди учать згоди. Ном. № 1751. Вчити
рідною мовою, а не на рідній мові.

Вуаль, -ля, фр. voile - легка прозора тканина, тонка
сіточка до жіночого капелюшика, що закриває її лице.

Вудити, кіптіти. — В Україні часто кажуть: коп-
тити, копчена шинка й т. ін., — це форма архаїчна. Лі-
тературна мова вживає: вуджена шинка. Академічний
„Словник технічної термінології” 1928 р. на ст. 115 росій-
ські терміни: „копильня, коптить, копчене, копченость”
перекладає: „вуджарня, вудити, вудження, вудженина”.
Це праслово, відоме багатьом слов'янським народам.

Вудка, ст. сл. удити - ловити вудкою рибу.

Лекс. 1627. 265: Удица, удка.

„Вудочку закинути” — спробувати.

Вуж, -жа, стародавнє ужь — рід змії. Назва поста-
ла від ст. сл. ужь — шнур, бо змія довга й груба як шнур;
рос. уж, поль. wąż.

Слово вуж в значенні мотуза ще не зникло з на-
шої мови, а живе воно й досі. Як поїде чоловік у ліс по
дрова, ввірветься йому якийсь мотуз чи ланцюг, і немає
чим зв'язати, то крутить із пруття „вужівку” та зв'язує
нею. Пор. вужійсько.

А як в'яжуть ялиці, щоб сплавляти їх річкою, то в'я-
жуть їх не мотузям, а теж такими, з грубого пруття пле-
теними „вужевками”. Також той грубий мотуз, що ним
прив'язують рубля на фурі сїна, називається „вужище”.

І довжина такого „вужища”, то одиниця міри. Кажуть:
„Його обійстя широке на п'ятеро вужищів”. А як хто ра-
но довго спить, то мати будить його з докором: „Ти
спиш, а сонце вже підійшло на троє вужищів”.

До ужа Бог мовил. Катих. 1645 р. 11.

Лекс. 1596. 21: Обаваю — заклинаю ужá или гадину.

Вузький, ст. сл. узъкъ.

Вуй — дядько по матері, ст. сл. уй, вуй, часте в З.У.,
б. уйка, сrb. ујак, чск. uјec, п. wuj.

В у й, вуйко, арх., часто вживане в З.У. слово, визна-
чає: брат матері, з давнього в у й. На Сході вже не відоме,
тут теж давнє слово дядько, з давнього дядько
— брат материн чи батьків, а також кожний старший чо-
ловік. Див. стрий.

Вуй, вуяшко — уець, матчинь брать, Син. 28.

Вуйна, вуянка, арх., - часто вживане в З.У. слово,
визначає: жінка матиного брата; на Сході дядина —
жінка батькового чи матиного брата, а також кожна
старша жінка. Див. стрийна.

Вукол, -ла, ст. сл. Вуколъ, лат. пастух. Лекс. 1627 р.
382: волопасъ.

Вулиця, улица, у-лиц-я, спочатку визначало вхід до
дому, ворота, місце перед л и ц е м (у-лиця) дому. Пізніш
виробилося трохи інше значення — прохід між „лицями”
чи лицевими сторонами домів. Напочатку звичайно маємо
приставне в: вулиця. — Місцево маємо в живій народній
мові гулиця або юлиця.

Лекс. 1627. 470: Улица котлярская.

Лекс. 1596. 316: Халуга — улица.

Вульгарізм — грубе слово чи грубий вираз, неприй-
нятий в літ. мові. Назва від лат. vulgus — народ, маса, тов-
па. Від лат. vulgaris наше в у л ь г а н и й — грубий, не-
пристойний.

Вундеркінд, -нда — дитина з великими здібностями.
З нім. Wunderkind — чудо-дитина.

Вурдалак, -ка — вампір, упир, часте в півд. слов., з тур. обур-да-лак — ненажерливий, жерун. Дм. 558.

Вус, двійня вуса, ст. сл. усь.

Ву́сьо — вухо в дит. мові.

Вуть! Вуть-вуть-вуть! — покликання качок. Праслово.

Ву́хо, ст. сл. ухо.

Слово о п. І. 1187 р.: Уши закладаше.

Лекс. 1596. 12: Хоїна злѣчуєт уха.

Вхóдити в що, напр. у корабель, ст. сл. влазити.

Вчáсний — це своєчасний, якраз впору. Бог поміг. — зібрали сіна вчасно. Пішла вона на Храм і прийшла вчасно, Г. Барв. 512. В З.У. вживають вчáсний як п. wczesny зам. ранній, передчасний: Праця в гріб мене вчасно вложила, Фр. 3 в. 37.

Вчасний у літературній мові визначає „своєчасний”, те, що робиться „у час” чи „на час”. Словник Б. Грінченка IV. 369 наше „вчасний” (учасний) перекладає рос. своєвременний. Г. Барвінок: „Пішла вона на Храм і прийшла вчасно”, цебто на час, у час, своєчасно. Як посієш учасно, то будеш мав хліб. Приказка.

За польським *wcześnie* забувають своє значення слова „вчасний” і надають йому польського значення „ранній”. Напр.: „від вчасного ранку до пізнього вечора на ногах”, цебто від раннього ранку до пізнього вечора. Але й Лексикон П. Беринди 1627 р. ст. 76 знає вже це значення: „Заутрній — ранній, также вчасний”.

Вчáсний — своєчасний. Пор. Лексикон 1627 р. 79: „Зрѣль — часный, достигль”.

В Лексиконі Памви Беринди цей полонізм не є винятком. В ньому є дуже багато й інших полонізмів.

В'юк, -ка, — вантаж, тюрк. юк, так само й полов. і татар. Дм. 532.

В'язень — той, що сидить у в'язниці, ст. сл. узьникъ.

Вязня навѣдти и потѣшити. Катих. 1645 р. 78б.

Лекс. 1627. 216: Связень — вязень.

Лекс. 1627. 267: Узник — вязень. Узница — турма, вязеньє.

Лекс. 1627. 310: Юза, ұзавязеньє. Юзник, узник — вязень.

В'язніця — під в'язати, ув'язнення.

Лекс. 1596. 22б: Узѣлище — вязеньє, веселая издѣбка.

В'язь, в'язі — в'язане чи пов'язане для прикраси письмо в стародавніх рукописах. Коли сусідні букви мистецьки пов'язуються між собою. Від початку слов'янського письма в'яжуть, напр. букви **ш** + **т** в одну **щ** (перша ніжка додолу була посередині лінії букви **ш**).

В'яліти — позбавляти енергії.

Лекс. 1627. 242: Рыба вялая.

В'ячеслав, ст. сл. в'ячий — більший, вищий, старший, тому В'ячеслав — Більшеслав, більший славою. Те саме чеське Вацлав, польське Болеслав.

В'ячеслав походить із старослов'янського Вяштеслав або Вящеслав. Тут „вяще” — це „більше”, цебто „Більшеслав”, пор. польське *Wię(s)ław*, чеське *Vaclav*.

Г

Г — четверта буква слов'янської азбуки, стара назва: „глаголь” — слово. Числове значення — 3.

Часом буває, що чужий, малоприродній нам звук, який виражається латинською буквою **g** (укр. г) народ наш оминає тим, що вимовляє його як **к**; пор.: ганок (з Gang), друшляк (Durchschlag) і т.п., як і ми кажемо: фіранка (з Fürhang), гатунок (Gattung), кшталт (Gestalt) і т. п.

Не те бачимо в Галичині; і тут споконвічна українська вимова свято зберігалася аж до XIX-го віку, але вже з цього віку Галичина в мові своїй підпала особливо великому впливові польському і завела й собі чужу нам вимову г. Про це Йосиф Левицький в своїй Граматиці 1834 року пише так: „Руський язик має також тверде г, відповідне польському g, і то тільки в чужих словах, які поляки переняли від німців і уділили тутешнім русинам” („Записки Наукового Товариства” т. 114 ст. 107). В Галичині тепер чуже **g** звичайно передається через **г**. Грецьку **g** в Галичині передають також через **г**, що йде цілком проти української споконвічної традиції і народньої вимови. Правда, в Галичині тепер помітна велика тенденція знову вернутися до свого традиційного письма; напр., В. Щурат в „Лісії про Роланда” пише: Сарагосса 109, граф 111, лотарингів 111, Ганслон 112, до Аквітану 112 і т.п.

Інколи можна почути, ніби українці в С. У. не вживають послідовно (як народи латинської культури) **г** і **г** тільки з московського впливу; думати так можуть лише люди, що не знають історії нашої культури і плутають грецьке з латинським. Вимова **г** як **h** це наша характерна споконвічна ознака, руйнувати яку було б непотрібним нехтуванням своєї старої культури. Окремішності рідної мови мусимо збільшувати, а не кидати й те, що маємо.

Га? — питальний оклик, дуже частий в нашій мові. Шаян: Гроза: 116: „Перебити б їх поодинці! Га? Як ти гадаєш?”

Га? що? — вигуки запиту; „гакати” — питати, гакало — хто часто вживає га? Га! ага! нагінка на птицю. Форма подвоєння: гагакати. Здовження: гала! — нагінка на птицю, звідси: галякати. З прамови.

Га? — вигук питального підсилення. Хтось сигналізує, га? Гонч. Л. і 36. 25.

Габá — біле турецьке сукно. Шевч.: Сповіє дорогою білою габою. З тур.

Гáбитус, -су, з лат. habitus — зовнішній вигляд кого чи чого.

Гав! — звуконасл. пса. Подвоєна форма: гав-гáв! або гав-гав-гáв! Звідси гáвкати, гáвкання, гавкúн — хто бреше. З прамови.

Те саме по багатьох мовах, напр. у тур. гав-гав (Дмитриев 84). Звідси гавкати, гавкання.

Гáва — собака (пес) у дит. мові.

Гáва — ворона, звуконасл. кор. га- (пор. гавран), часто переносно роззява. „Гав ловити” — бути неуважним.

Гавріло, ст. сл. Гавріилъ, д. євр. Geverel (gever El) — „муж Божий”, „сила Божа”, „велетень Божий”. Лк. 1. 19, 26, Дан. 8. 16.

Гагіоло́гія — наука про святих; гр. hagios — святий.

Гад. Кн. Буття 30. 10-11: „І вродила Зілла, невільниця Леїна, Якову сина. І сказала Лея: Прийшло щастя (gad), і кликнула ім'я йому: Гад. Фінікійське gad — щастя (д. євр. ašer — щастя, блаженство).

Гáдес, -са, з гр. Haidēs — бог підземного світу або підземний світ, див. ад, Аїд.

Гáджі — почесний титул мусульманина, який подорожував у Мекку. Араб. „хадж” — подорож.

Гáдина — ст. сл. гадъ, створіння з родини повзунів; лат. vipera serpens.

Лекс. 1627 р. 70: „змій — уж, гáдина, змія, змій”.

Лекс. 1596. 21: Обаваю — заклинаю ужа или гáдину.

Лекс. 1627. 421: Гáдина рогатая.

Гадя́че — місто на Полтавщині; в пам'ятках — Гадячий, Гадяч (утворено як гусячий і т. ін.). Народня етимологія зв'язує з великою силою тут гаддя.

Газ — повітряна речовина, що легко поширюється. Це штучне слово, яке придумав бельгійський медик Ван-Гельмонт (1577-1644). Чому власне так придумав, не відомо, — думають, що з гр. *cháos* або з нім. *gäschen* — кипіти.

Газ — шовкова напівпрозора тканина (ажурна). Назву свою „газ” одержав від назви стародавнього міста в південній Сирії, що виробляла й продавала такі ажурні (прозорі) тканини.

Газард, зах. укр. --- з н. *hazard*; на Сході з *арт*, що точніше віддає вимову фр. *hasard* — ризик, запал.

Газель, -лі --- тварина з групи антилоп, струнка і швидка в бігу. З араб. *газаль*, фр. *gazelle*.

Газета свою назву набула так. У Венеції уряд видавав особливі рукописні листки, „*Notizie scritte*”, де описувано важливі події з життя Венеціанської республіки. Під час війни з турками 1563 р. громадянство особливо сильно цікавилось цими листками. За прочитання листків брали дрібну монету — *gazzetta*, а від неї й самі листки названо газетою.

Інші знову твердять, що газета набула свою назву від італ. слова *gazetta*, що означає говоруна, а перші газети мали за емблему (знак) сороку.

Газолін, -ну, з газ + *oleum* — олива, пальне для двигунів внутрішнього згорання.

Газон, -ну, — майданчик, засіяний для декорації в садку, парку, на бульварі й т. ін. З фр. *gazon*.

Газофілакція — місце в церкві для зберігання церковних посудів — головної чаші.

Лекс. 1596. 10: Газофілакція — судохранілища.

Гаївки — назва веснянок у Галичині. Назва походить від *гай*, — бо весну стрічали піснями по „святих” *гаях* (пізніше перенесено до Церкви). Виводити „гаївку” з староіранського, як це робить о. К. Сосенко („Про містику гаїлок”. Львів, 1922), методологічно немає підстав.

Гай! — проганяти птицю. Те саме *гая!* Є також форма *галай!* Звідси *гайкати*, *галайкати* — сильно кричати, *галайстра*. З прамови.

Лекс. 1627: Але — ох, гай, гай гай, задивованься словко тоє.

Гайдá! — біжи! Це з тюрк. „гайда” — гнати. Звідси виводять і укр. *гайдамака* (Дм. 520). З тюрк. рум. *haide*, болг. і серб. *айда*. Татар. *гайда* — поганяти.

Слово *гайда* часте в укр. мові. Див. у Шевченка: *Осідлаєм буланого і гайда в дорогу*. Архаїчне *гайда* — гульвіса.

Гайдама́к, -ка, з тат. *гайдамак* — „гнати”. Дм. 532.

Гайдама́ка — розбійник, з тюрк. *гайдамак* — грабіжник, розбійник, Дм. 495.

Гайдук, -ка — дужий служник у папа. Походить з угор. *haiduk* (*haidu* — розбійник, множина *haiduk*), звідси й турецьке. Дм. 566. Поль. *hajduk* — лакей, з угор.

Гайдук, -ка — борець за волю, за народ проти турецької неволі в південних слов'ян, молдаван, волохів, угорців, повстанець.

Гайстер, -ра — бусел, з нім. *Heister*, п. *hajster*, рос. *айстер*.

Гак, *га́ка* — залізний крюк, на якому вішають яку річ. З гол. *haak*.

Лекс. 1627. 278: Хйщник — гак, котрым обручѣ заводят на фасы. Гаки боднарскіи.

Галай-балай, робити що на *галай-балай* — робити як попало, якнебудь.

Гала́ктика — зоряна система, „Молочний шлях”. „Чумацький шлях”. З гр. *galaktikos* — молочний, арх. млечный, пор. рос. „Млечный путь”.

Галактіон, -на, ст. сл. *Галактіонъ*, гр. молочний.

Галантерéя — дрібні речі вбрання: запонки, гудзики, стрічки, рукавички і т. ін. З фр. *galaterie* — галантність, увічливість.

Гала́нтний — чемний, увічливий, від фр. *galant* того ж значення.

Гала́нці — вузькі штанці. Котляревський, „Енеїда” IV. 14: Носили латані гала́нці. Стороженко I, 111: У німецьких галанцях. Назва слова від землі Голландія, де їх виробляли й носили. Народня вимова *галанці* защепилася і в мові літературній.

Га́лас, -су — крик, вереск. Звідси галасувати. Вигук га! Здовжена форма: гала, гала-гала! Звідси й га́лас. У Шевч.: "...Гай обізвася, галас, зик, орда мов ріже".

Га́ла с. „Багато галасу знечев'я” — це титул комедії В. Шекспіра (1600 р.), що став крилатим.

Га́ла с. галаслівий, галасувати і т. ін. — дуже поширене в укр. мові слово; походить чи не від звукопідробленого дитячого крику „гала-гала”. З мови української перейшло до польської. Проф. Ст. Шобер (*Życie wyrazów* 1929. I. 12) твердить, ніби польське *hałas* постало з білоруського: білоруське „голос” з акання стало „галас”. Це не так, бо ж акентоване **о** не перейде на **а**; крім того, в нашій мові скрізь **а**, ніколи **о**.

Галéра, з грецького *galeos*, поширилося через італійське *galea, galera*, німецьке *Galeere* — велике судно, корабель, з одним рядом весел, а часом і з декількома.

Назва галери, як галєя, відоме вже з Іпатієвого Літопису, де під 6690 (1182) р. читаємо: И ту оставши всѣ посады и галѣѣ.

Галéра — це те саме, що й каторга. На турецьких галерах завжди було багато українських невольників, тому ці галери добре відомі в українських переказах. Українські Думи (корпус у виданні Ф. Колесси) 32 рази згадують галеру. Напр.: Ой із города із Трапезонта виступала галера 78 (і описується яка). Галера цвіткована, мальована 80. Ключник галерський, недовірок християнський 79 і т. ін. Див. каторга, кайдани.

У французів, італійців та іспанців слово „галера” ще й тепер визначає каторгу.

Галери були в ужитку аж до XVIII ст., і вони пов'язані з Середземним морем.

Галарéя, з фр. *galerie* — довгий ряд, довга низка, довгий хід, підземний хід, і т. ін. Карти́нна галарéя — виставка картин. З. У. галéрія, п. *galerja*.

Галéта, фр. *galette*, — сухі коржі для харчування моряків чи армії в час походу й т. ін., сухарі.

Галилéя, ст. сл. Галилеа, з гебр. *galil*, — округа, край, область, див. Україна. Лексикон 1627 р. 386: Галилѣа: обротный, нестатечный, або коло, або обалене, і окалене, або ползкое.

Га́лич. — Походження слова звичайно виводиться від „галка” (а воно визначає „чорний”). Від „Галич” постало „Галичина”. Три галки були в старому гербі Галичини. Пор. „РМ” 1935 р. ч. 4 ст. 189 завдання 192. Чи походить „Галич” від грецького *hals, halos* — сіль, не встановлено.

Га́личий — все те, що відноситься до галки.

Слово о п. I. 1187 р.: Галици стады бѣжать.

Галіма́тія — нісенітниця. — Про його походження є така розповідь. В Парижі за середн. віків один немудрий адвокат боронив якогось Матвія в справі півня. В урочистій оборонній промові, виголошеній латинською мовою, адвокат, хвилюючись, усе плував і замість „півень Матвія” (*gallus Mathiae*) говорив „Матвій півня” (*galli Mathias*). Так і постало слово галіма́тія, — назва для всякої нісенітниці.

Є друге пояснення, як постало це слово. Ніби жив у Парижі один лікар, що на ім'я було йому Галі Матъє. Він придумав нову методу лікувати, — реготом: оповідав хворим веселі й смішні побрехеньки, від чого ті аж за боки бралися, — і тим видужували.

Галі́фе — штани особливого покрою: широкі на стегнах і вузькі в колінах. Назва постала від франц. генерала кавалерії Галі́ффе (1830-1909), бо він такі носив. Генерал був сильно жорстокий, особливо до робітників, тому в СРСР його іменем прозвали... штани.

Га́лка — рід птаха, *corvus monedula*.

Слово о п. I. 1187 р.: Галици своєю рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на удие.

Слово о п. I. 1187 р.: Галици помлѣкоша 43.

Га́лли — лат. назва кельтів, що жили в Галлії — Бельгії і сучасній Франції. Назва від лат. *gallus* — півень, *gallina* — курка.

Галліці́зм, -му — слово або вираз, запозичені з фр. мови. З лат. *gallicus* — галльський.

Галлома́нія — пристрасть до всього французького, напр. у XVIII-XIX вв. в Росії та в Україні. З назви народу галли (кельти) + гр. *mania* — безум, пристрасть.

Гало́н, -на, англ. *gallon* — міра рідкого чи сипкого в Англії, містить 4 кварта чи $\frac{1}{8}$ бушля, або 4.5 літри.

Гало́п, -пу, фр. *galop* — швидкий біг, коли кінь іде скоком.

Галу́зка — відросток на дереві, вітка. Переносно га-
лузь чого: мистецтва, літератури, науки й т. ін.

Лекс. 1627. 242: Галу́зка, голця.

Галу́н, -ну́, п. alun, с. г. нм. Alun, а воно з лат. alumen,
рос. квасцы. Отъ каменя галуны по грошей полтретя
АЗР. IV. 250, 1605 р.

Галу́н, -на — обшивка на одяг, капелюха і ін. Від
англ. galloon, фр. galon.

Галюцина́ція — хворобливі видіння чи чуття того,
чого справді немає. Від лат. hallucinatio — марення.

Гам, ам, гам-гам, гамати, гамці — в дитячій мові
„їсти”.

Гам, га́му — шум, крик. Сюди й га́мір, га́мору, гамір-
лі́вний, гамі́рний, го́мін, гомону, — слова звуконаслідуван-
ня.

Га́ма — послідовний ряд звуків, що творять октаву.

З гр. gamma — назва 3-ої букви гр. азбуки.

Гамалі́л (Дії 5. 34). д. е. Gamriiel — висвідчення
Добра Божого (gamol — зробив добро, висвідчення доб-
ра, EI — Бог).

Га́манове вухо — жид. обрядове печиво на свято Пу-
рі́м, широко знане в Україні. Німецька назва — Hama-
tasche, Га́манова кишечка.

Гамува́ти, з нім. hemmen — стримувати.

Лекс. 1627. 275: Утоляю — гамую, задёржую.

Лекс. 1627 р. 31: „Возреди — погамуй”.

Га́мці, га́мати, гам-гам — їсти в дит. мові.

Гангре́на — змертвіння частини тіла. З гр. gaggraina
роз’єднальна ранка (у гр. -gg- вимовляється ng, а -ai-
— e). Гангре́но́зний — посілий гангренею.

Га́ндель, гандлювати, гандляр — торгівля, торгувати,
з нм. handeln, Handel, чеське obchod — торгівля, obcho-
dovati — торгувати, біл. гандлява́ць, п. handlować, han-
del.

Гандля́р — дрібний торговець; народне: гендляр, гин-
дляр.

Лекс. 1627. 470: Ханаан — купець або гандлювник.

Га́нити — принизливо докоряти.

Лекс. 1627. 326: Укоряю — га́ню.

Лекс. 1627. 268: Укоряю — посаждаю, га́ню.

Га́нна, Анна, д. вр. Channáh — та, що має ласку, улюб-
лена (chan — ласка); евр. Ха́на. 1. Сам. 1. 2. Пор. нім.
Hanna, англ. Hannah, іт. Anna, фр. Anne.

„Га́нніба́лова клятва” — це врочиста клятва зроби-
ти щось важливе. — Великий карфагенський полководець
Ганнібал (247—183 до Хр.) поклявся, що переможе Рим.
А коли сам був розбитий, то наклав на себе руку.

Ганчі́рка, від ганджа — ганджа, гандж — зіпсуття,
тому „ганчірка” — зіпсута, поношена одіж. А. Кримський,
„Укр. грам.” I, 1, 242 пише, що ганчірка визначала „ган-
чірку, щоб витирати горщики”, цебто виводить від „ган-
чар”, але це сумнівне.

Га́ньба — погана слава кому.

Лекс. 1627 р. 70: „Злославленіе — зганбе́ньє”.

Лекс. 1596. 316: Хула́ — га́нба, блюзні́рство. Хулю́
— га́ню. Хуленіе — поганбе́ньє.

Лекс. 1627. 267: Укор — га́нба, прига́на.

Лекс. 1627. 281: Хула́ — блюзні́рство, га́нба. Хулю́
— га́ню, блюзню.

Лекс. 1627. 287: Обличеніе — га́нба, лая́ньє, поган-
бе́ньє.

Лекс. 1627 р. 35: Срамота, га́нба.

Лекс. 1627 р. 41: „Га́нба, нагаба́ньє, га́нбе́ньє, лже́ньє,
лая́ньє”.

Ганьбі́ти — принизливо й сварливо докоряти.

Лекс. 1627. 173: Похуленіе — поганбе́ньє.

Поганбе́ньє вѣчне зоставали, Катих. 1645 р. (Перед-
мова).

Лекс. 1596. 236: Похуленіе — поганбе́ньє.

Лекс. 1627. 370: Посрабил — зга́нбил.

Лекс. 1627 163: Укоряю, ганблю́.

„Гапа́кс логоме́нон”, гр. hарах logomenon — слово,
яке вжите в пам’ятці один раз, а тому невідоме або мало
відоме. Гр. ара́х (чи hарах) — один раз.

Гапо́н див. Агафон.

Гаптува́ти, з нм. heften, Haft; з. у. гафтувати п. нм.

Гаптува́ння — вишивання золотом чи сріблом.

Лекс. 1627. 154: Пестриніе — гафтова́не.

Га́р! чи **гир!** — звуконаслідування гарчання собаки.
Звідси га́ркати, гі́ркати, гарча́ти, гарча́ння. З прамови.

Га́раж, -жу́ — приміщення для автомобілів і мото-
циклів. З фр. garage.

Гарáнтія, гарантувати — запорука, ручатися; з фр. *garantie, garantir*; *garant* — ручитель; іт. *garanzia* (в Зах. Україні з п. гварантія, гварантувати).

Гарáпник — батіг, головою ловечий. З нім. *Herab!* — ловечий крик до собаки. Польське *harapnik* з нім.

Г а р а п н и к див. Шан. I. 135.

Гарасім і Герасим, ст. сл. Герасимъ, гр. шановний. Лекс. 1627 р. 388: „честный, або старческий, достойно почтен”.

Гарбá див. арба.

Гáрбар, -ря — той, що виправляє шкіри на ремінь. Лекс. 1627. 272: Усмáр — гáрбар, скóрник.

Гарбúз, -за, з перс. харбозе, через тюрк.-тат. карпуз — карбуз — арбуз; звідси походить і значення каралúз — малий і товстий, як гарбúз (Дм. 522).

Г а р б ú з див. у Шанск. 136. арбуз.

Г а р б ú з — т í к в а — к а б á к — д í н я — к а в ú н. Г а р б ú з — це *cucurbita maxima*, рос. тиква, болг. і сrb. тиква, сrb. карбуза, чес. *tykev* чи *tykva*, польське *tykwa* або *dynia*, нім. *der Kürbiss*. По деяких місцях України, напр. на Полтавщині, Катеринославщині і інш., на гарбуза кажуть к а б á к, напр. у „Наталці Полтавці” Котляревського читаємо: „Наталка многим женихам піднесла печеного кабака”, а літературне — піднести гарбуза, так пише Шевченко. Чубинський I 309 подає пісню: „Ішов же я через тиц, через три городи, натолочив кабака, наробив я шкоди”. А на Київщині це співають так: „Ішов же я з вечорниць та через города, залутався в гарбузиння, наробив я шкоди”. К а б а ч к í — з роду гарбузів, *solanum melongera*, назва від тюркського, тат. кабах — кабак — габак.

Слово д í н я — своє, праслов'янське, відоме всім слов'янським народам: болг. диня, сrb. динья, чес. *dyně*; певне від „дути” — надутий плід; малярське *dinne*, литовське *dyne, dynis* — позички з слов'янського. Диня — це *cucumis melo*, по-франц. *le melon*, нім. *die Melone*, звідси й польське *melon*. Літературна українська мова знає тільки праслов'янське „диня”, франц. „мельона” не вживає.

К а в ú н — це *cucumis citrullus*; кавуни округлі, зелені чи р'ябі, середина сочиста, червона, насіння чорне (а в дині жовте, як в огірків). Слово „кавун” із тюркського

кавун, татарське кавун, звідси й польське *kawon*; франц. *melon d'eau*, нім. *die Wassermelone*, звідси чеське *vodný melon*.

Т í к в а — слово праслов'янське, тиква, у нас дуже рідке, але часом знане в значенні баньки: Дибас з тиквою по воду. І. Левицький.

Взагалі ж треба сказати, що слова гарбуз, кабак, тиква, диня, кавун слов'янські народи сильно плутають, і в мовах тюркських ці слова часом визначають не те, що в нас.

Гардемарін, -на — вихованець старшого класу кадетського морського корпусу, або чин того, хто закінчив цей корпус. З фр. *gardemarine: garder* — берегти, *marine* — морський. Цей чин у рос. флоті був з 1860 по 1882 р.

Гардіна — завеса на все вікно чи на двері. Італ. *cortina* через нім. *Gardine*.

Гарém, -му — жіноча частина дому, дім розпусти, з араб. *hareh* — заборонена жіноча частина дому, жінка. Дм. 495.

Гарібальдійці — повстанці за волю Італії під проводом Гарібальді в 40-60 роках ХІХ ст.

Гаркавій — той, хто говорить „горляним голосом”. Лекс. 1627. 471: Хировлів — хоркавій.

Гармата, з лат. *armata*. Гармáш — артилерист.

Лекс. 1627 р. 60: „Дѣло — російски и полски стрѣлба великая зовется”.

Г а р м á т а. „Гарматне м'ясо” — фразеол. вираз, — так зветься кожне військо на війні, — його винищують не жаліючи. Перший раз виразу „гарматне м'ясо” вжив англ. письменник В. Шекспір у своїм творі „Король Генрих ІV” 1598 р.

Г а р м á т а — назва війська в Козачій Україні. Див. армія.

Гармідер, гармідери, — так з -ми- вимовляє Сх. У.; З.У. гармідер з п. *harmider*. Слово походить від назви турецької розбійничої печери — *harami deres*.

Гармонія — погодження частин цілого. Звідси: гармонійний, гармонізація, гармонізувати. З гр. *harmonia* — співзвучність, розмірність, симфонія.

Гáрнець, гáрця — міра сипкого, 1/8 чвѣртки. З польського *garniec*. Міра тепер неживана.

Гарнізón, -на — військова частина якої місцевости, з фр. garnison, від garnir — озброювати.

Гарнір, -ру — овочева приправа до м'ясного чи риб'ячого. Від фр. garnir — доставляти, прикрашати.

Гарнітур, -ра — набір чи комплект предметів для одної мети, напр., гарнітур вбрання, г. меблів. З нім. Garnitur, фр. garniture.

Гáрпя — у стародавніх греків жінка-потвора, богиня вихору, викрадала людей. З гр. Harpyia — викрадачка, хижáчка, harpax — хижий, жадний.

Гартувáти, гарту́ю, з нм. härten, Hart.

Гарувáти — тяжко працювати, з. укр. форма; сх. укр. і літ. горювати, п. harować.

Г а р у в á т и — слово темного походження. Проф. Ал. Брюкнер („Prace Filol.” VI. 607 - 608 з 1907 р. і „Słownik” 1927 р.) виводить це слово від оклику на коней: haru! haru! Це справді відоме в XVI ст. Вдавнину „гарувати” — то „працювати кіньми”, а що то була тяжка праця, то скоро постало й нове значення цього слова — взагалі тяжко працювати (як коняка).

В українській мові „гарувати” дуже поширене, але тільки в значенні „тяжко працювати” і то в західноукраїнських говорах, напр. у Франка, Приповідки: Гарує, як віл у ярмі. Гарує як кінь у кариті. Гарую, аж ми очі з голови лізут. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонини”: Гарує як старе 95. В східноукраїнських говорах це слово давно вже підпало „озмисленню” й прийняло форму „горювáти”, зв'язавшись з „горем” (терпіти горе) і злившись зо старим „горевати”.

Гáрус, -су, з п. harus — пряжа для вишивання, в'язання чи тканиня.

Гáрфа, звичайно арфа. Див. арфа.

Лекс. 1627 р. 16: цимбáл, гáрфа.

Гарцювáння — гасáння конем; народ. „конем грати”.

Лекс. 1596. 26: Ристаніє — выб'ѓанье, выт'ќанье, гарцювáнье.

Лекс. 1627. 209: Ристаніє — гарцювáнье.

Г а р ц ю в а т и. — Мова наша частіше знає „гарцювати”, рідше „герцювати”, але тільки „герць” — поєдинок. Мікклошич (Etymologisches Wörterbuch 1866 р.) і інші виводять „гарцювати” від середн. нім. Herz, звідки воно й поширилося по слов'янських мовах. А. Brückner

(Słownik Etymologiczny 1927 р. ст. 168-169) виводить від нім. Hatz — Hetze, що дісталось до мови малярської, де набуло г, пор. harc — боротьба, а від малярської пішло по мовах слов'янських. Посередництво малярське сумнівне, бо слово відоме майже всім слов'янським мовам, — такого сильного впливу мова малярська не мала. Мад. harcolni — битися, змагатися.

Гáряч, гóряч, З.У., п. gorąco; на Сході не відоме, тут — жар, спéка, спекóта, жарóта, гарячé. Як тут гарно після спеки, Гр. 45.

Г а р я ч и й, давне г о р я ч и й; гарячіший, найгарячіший.

Г а р я ч к а, арх. горячка.

Гасáти — швидко бігати по довгій простірні; див. бігати.

Г а с á т и — настирливо бігати за чим чи за ким з криком. Пор. гейса! — на вола (наліво), гейсати.

Гасіти, гашу́, гáсиш, рідко — т у ш и т и. Давне гасити й тушити.

Лекс. 1627. 450: Саламандра пламен гáсит.

„Зарост гаснет”, Лекс. 1627 р.

Гáсло — клич, клічка, сигнал, з п. hasło, це з ч. haslo, з нм. Handsiegel: Hand — рука, Siegel — печатка. Гасло — рос. лозунг, з нм. Losung.

Ведлуг гáсла або визнання В'єр'є. Катих. 1645 р. 3.

Лекс. 1627. 460: Симвóл — знак, цехá, гáсло.

Г á с л о. „Завжди готовий!” — це переклад виголошу англійських бойскавтів ever ready! Пор. гасло теперішніх жидівських спортсменів: Hazak ve emac — будь сильний і будь міцний!” Це взяте з Кн. Іс. Навина 1. 6.

Гáснути — ст. сл. гаснути; гасне світло.

Слово о п. I. 1187 р.: Погасоша вечеру зори 40.

Гáспид — зла людина, змія, гадюка, ст. сл. аспидъ, від сер. гр. aspida, гр. aspis — труйлива змія. Часте в Старому Заповіті, як змія, звідки й запозичено в европ. мови. Укр. прикм. гаспидський. Початкове г приставне в укр. мові.

Гастріт, -ту — катар чи запалення шлунка, від гр. gaster — жолудок, шлунок.

Гастроль, -лі — виступ приїжджого актора; спектакль приїжджого театру. З нім. Gastrolle: Gast — гість + Rolle — роля. Звідси гастролёр, -ра — запрошений на гастролі.

Гастронóm, -ма — любитель страви, хто знає потреби шлунка. З гр. gaster — шлунок + nomos — закон; фр. gastronome. Звідси гастронómія — професія куховарства.

Гаубиця, гавбиця — рід гармати, з нім. Haubitze.

Гауптвахта — військове вартове приміщення, військова в'язниця. З нім. Hauptwache: haupt — головний, Wache — сторожа. Див. абахта.

Гафія див. Агафія.

Гафторá, евр. — уривок з Книг Пророків, що читається в синагозі.

Гах! — звуконасл. удару. Гахнути.

Гáчі, діалект. — штани (на Гуцульщині).

Лекс. 1627 р. 41: „Гáщи — сапóги”.

Лекс. 1627. 299: Остéгны — гáчѣ, убраньє.

Гашіш, гашішу — отруйний наркотик з індійської коноплі; викликає галюцинації. З араб.

Гвіздь, гвóздя, гвіздóк — частіше ц в я х.

Г в і з д ь архаїчна форма, ст. сл. гвоздь, у літературній мові тепер уживається тільки цвях. Див. цвях.

Гebaн — чорне дерево, східня позичка, відома вже в Книзі Пророка Єзекіїла 27. 15, hor'nim, чи не з єгипет. hbn.

Гebraїзм, -му — слово чи вираз, взяті з гебрéйської (староєврейської) мови. З гр. hebraios — єврей. Див. єврей. — Ге б р а ї с т и к а — наука про ст. єврейську мову й шемство.

Гегельянство, -ва — ідеалістична філософія Гегеля (Hegel, 1770-1831).

Гегемóн, -на — керівник, провідник, з гр. hegemon — вождь. Г е г е м ó н і я, гр. hegemonia — пёршинство, переважання, володіння.

Гедонізм, -му — старогрецька філософська наука, основою якої є насолода в житті. З гр. hedone — насолода.

Гéйби — ніби.

Гéйзер, -ру — джерело, з якого б'є гаряча вода. Ісл. geyser. нім. heiss — гарячий.

Гейсь! — вигук на волів. Гéйса! — на волів: наліво!

Гéйша — танцюристка й співачка в чайних Японії. З япон.

Гекатóмба — у ст. д. греків жертвоприношення в 100 биків, потім — велика жертва; переносно — масове вбивство. Від гр. hekatómbe: hekaton — сто + bouc — бик.

Гексаметр, -ра — у давніх греків шостистопний дактилічний вірш. Був головно епічний, пор. „Іліаду”, „Одиссею” Гомера й ін. З гр. hexámetros: hex — шість + metron — віршова міра.

Гектáр, -ру — метрична земельна міра, дорівнює 100 арам чи 10,000 кв. м., = 0.915 десятини. З гр. hekatón — сто + фр. are — міра землі.

Гектóграф, -фа — копіювальний прилад. З гр. hekaton — сто + grapho — пишу.

Геленіст — єврей, що сприймав грецьку культуру й грецьку мову.

Гелікóн, -ну — гора в Беотії в Греції, на якій ніби жили музи та Аполлон, цебто бог і богині поезії. На цій горі був храм Аполлонові. Гр. Helikon: helix, helikos — звивистий, покручений.

Гелікóптер, -ра — літальна машина, що підіймається зразу вгору без розбігу. Від гр. helix — гвинт + pteron — крило. В Україні — вертольот.

Гéліос, -са — бог сонця у д. греків. Гр. helios — сонце.

Гелóти див. ілоти.

Гéмбель, гембель, -ля — рід столярського знаряддя; з нм. Nobel. Гемблювати, гембльований.

Гéмон див. ігемон.

Геморóй, -роя — розширення вен долішньої частини прямої кишки, з яких робляться кровотечиві вузли. З гр. haimorroia — кровотеча.

Генерáльний — загальний; з лат. generalis.

Которое Церковъ енерáльне описала. Катих. 1645 р.

Гéннадій — ім'я; лат. благородний, шляхетний.

Гéндель, гéндлю; звичайно — гáндель, гáндлю; з нм. Handel. Гандляр, гандлювати.

Географіа — наука про землю, гр. geographia: ge — земля + grapho — пишу, — опис землі. Звідси геóграф — фахівець з географії; прикм. географічний.

Геодéзія — наука про форми й розміри землі. З гр. ge — земля + daiso — ділю на частини, дроблю.

Геоло́гія — наука про землю. З гр. *ge* — земля + *logos* — вчення. Звідси геолог, геологічний.

Геометрія — частина математики, яка вивчає просторові форми. З гр. *geometria* — землеміряння.

Георгій, ст. сл. Георгій, гр. *georgos* — землероб. Лекс. 1627 р. 388: „земледѣлецъ, земледѣлскій або орачь, ролю скравуючий”. — Українізоване: Юрій.

Георгіки — античні вірші, які оспівували сільський побут та с. господарство. Від гр. *georgiki* — землеробство, *georgo* — хліборобствую.

Геоцентризм, -му — стара наука, піби земля є центром всесвіту. Гр. *ge* — земля + *kentron* — осередок, центр. Звідси геоцентричний.

Геп! — звуконаслідування упаду чого, або й удару. Звідси гепати, гепнути. Часом буває й подвоєння *gegép!* Звідси гегепнути. З прамови.

Гера, гр. *Нера* — дружина Зевса, богиня богів, покровителька шлюбів. У римлян це Юнона.

Геракл, -кла, гр. *Herakles* — гр. герой великої фізичної сили, те саме, що й Геркулес.

Геральдика — наука про родові та державні герби, гербознавство, з сер. лат. *heraldus* — розпорядник на лицарських герцах, рос. глашатай.

Гербата — назва з лат. *herba thea*, цебто „зілля *thea*” (*thea* — лат. назва китайського зілля *the*, що дає чай). Форми *herbata* вживає тільки мова польська, хоч і вона знає *szajnik*. З лат. *thea* (воно — з китайського *the*, вимова: *čā*) постали: англ. *tea*, фр. *le thé*. нім. *der Thee*. Див. чай.

Гервасій — ім'я; д. герм. списонос.

Геретик, -ка, або еретик, -ка, давне еретикъ з гр. *airetikós* — хто фальшує віру.

Герман — ім'я, лат. одноутробний. Лекс. 1627 р.: „крѣпкоумен, лат. германус: нѣмец, родный”.

Германізм, -му — слово або вираз, перейняті з германських мов.

Германістика — наука про мову, літературу й культуру германських народів. Германіст — фахівець з германістики.

Гермафродит, -та — людина, що має чоловічі й жіночі якості. З гр. *Hermaphroditos* — син Гермеса і Афродити, якого боги нерозривно поєднали з німфою Салмакидою так, що їхні тіла створили одне ціле.

Германевтика — наука про товмачення чи вияснення біблійних або взагалі стародавніх текстів. Гр. *hermeneutike*, *hermeneia* — пояснення, товмачення.

Гермес, -са, гр. *Hermes* у д. гр. бог торгівлі, покровитель стад. Його зображення — Гермис — ставилися на межах та перехрестях. Він знав тайну роблення затички чого непроникною. У римлян це Меркурій.

Герметичний — щільно закритий, непроникний, не пропускає газу. Слово від назви д. гр. бога Гермеса, який знав спосіб зроблення затички непроникною.

Гермоген — ім'я; ст. сл. Ермогенъ, з роду Гермеса.

Геронтій — ім'я; гр. старий, старик.

Геронтологія — наука про старість. Від гр. *gerón* — старий, старик, *logos* — наука.

„Геростратова слава” — злочинське славолюбство, слава, яка добувається нечесною дорогою. В Малій Азії в м. Ефесі жив славолюб Герострат, який задумав був конче прославитись на весь світ, і для цього таки 356 до Хр. спалив в Ефесі храм богині Артеміди Ефеської, який уважався чудом архітектури. За це Герострат був скараний на смерть і по всій Малій Азії було заборонено згадувати його ім'я.

Герць, гёрця, — двобій вершників з попередньою підготовою — швидким маневруванням.

„Шість кротъ бывши на герцу”, Лекс. 1627 р. Пер. Лекс. 1627. 161: „Подвижник — гёрцыр, ширмѣр, мочовник”.

Лекс. 1627 р. 49: „Даєт нагороду герцьіром”.

Герцог, -га — у д. германців виборний військовий провідник, пізніше — голова племені, ще пізніше — один з вищих дворянських титулів. З нім. *Herzog*. Його володіння гёрцогство.

Герш, Гершко, д. евр. *geršo* (числа 3. 17, 4. 22) або *geršom* (Вих. 2. 22, 18. 3), цебто -šam — „приходько (чужак) там”. Пор. Вих. 2. 22: „І породила вона сина, а він кликнув ім'я його: Гершом, бо сказав: Я став приходьком у чужому краю”.

Гетѐра — в стародавній Греції незаможна жінка вільної поведінки, особливо освічена. З гр. *hetaira* — подруга, коханка.

Гетьман, з долішньонімецьк. *Hauptmann* — начальник; пор. сучасне німецьке *Hauptmann* — сотник, капітан. З давнього німецького — польське *hetman* — високого рангу командуючий військом. В Польщі за часів Ягайлонської династії були три гетьмани (на зразок сучасних маршалів), а саме: коронний, польний і литовський. — З д. німецького — почерез польське *hetman* — укр. гетьман — головний командувач козацького війська.

Лексикон 1627 р. ст. 24: „Воевода, воінствоводец: гётман”.

Лекс. 1627 р. 352: „Воевода войска, гётман”.

Лекс. 1627. 447: Протархвой — пайвышшій гетман рыцарства.

Лекс. 1627. 459: Стратіг — воевода, гётман.

Лекс. 1627. 256: Тисящник — гётман, тисячник.

Гетьманство, арх. — самодержавство.

Лекс. 1627. 316: Владічество — игемонія, самодержавство, гетманство, цесарство.

„Гетьманщина” — означення Лівобережжя України після поділу України Андрусівським договором (1667 р.) між Польщею й Московією. Правобережжя України залишилося під Польщею, де Козаччина була скасована. Лівобережжя України під владою царя московського зберігало автономію з гетьманом на чолі аж до 1764 р., і тому Лівобережжя називалося „Гетьманщиною”. „Як у Гетьманщині” — Свидн. „Ще за Гетьманщини...” — Шевч.

Гётри, -рів, фр. *guêtres* — одяг, що надягається на взуття.

Гётто, гётта — в середні віки так звалася частина міста, відведена для життя тільки самих жидів, — мешкати в інших частинах їм було невільно. Слово походить з іт. *ghetto*, — так звалася ливарня, недалеко біля якого знаходився єврейський квартал у Венеції, заснований 1516 року.

Геття! — вигук на коней, в З.У. гетта! Чого гетькаєш? Див. вйо!

Геть! Геть-геть! Гетьте! Не гетькай мені! Можливо, що геть — звуконасл. слово, виклик прогнання.

Гефѐст, -ста, гр. *Hephaistos*, — у д. греків бог вогню і копалень. У римлян це бог Вулкан.

Гешѐфт, -ту, з нім. *Geschäft*, — дрібна торгівля, спекуляція.

Гефсиманія, гр. *Hethsemané*, ст. сл. Геосиманія — село чи садок за потоком Кедронським, при горі Оливній (Елеонській). Слово походить від гебр. *Hat šëmanim* — точило для вичавлювання оливного олію; на місці цьому росло багато оливних дерев і вироблялося багато оливного олію. Словник 1627 р. 387: „Геѐъ-праса”, „Геосимани — вал тлустости, имя долини близ корене гори Олив(нои)”.

Гѐя, гр. *Gaia*, — у д. греків богиня землі.

Ги! ги-ги! — звуконасл. сміху. Гікати — сміятися.

Гібель — погибель, смерть; ст. сл. гыбѣль.

Лекс. 1627 р. 41: „Гібель — мор, повѣтрѣе албо згуба, погибель”.

Гибель, розм. — дуже багато, тьма-тьменна.

Гіджя! гуджя! — цькування собак.

Гидіти, гидува́ти — уважати кого-що гидким.

Лекс. 1596. 326: Обвеждаю — огиджую, обріджую.

Гідкий — поганий, мерзенний, брудний. Гидкий, як поплазка. Чуб. V. 162. Ном. № 2014.

Лекс. 1627. 285: Оскаржаю, огіджую.

Гиль-гиль! гиль-гиль! — на гусей, щоб відійшли або пішли вперед.

Гимназіст і гімназіст; в Галич. часом гімназіяст; від слова гімназія — середня школа загального типу в Європі. З гр. *gymnasion*, шк. гімнастики (від *gymnadzo* — роблю вправу), а згодом — школа взагалі.

Гінуги — погібати, розставатися з життям; зникати; опинитися в стані руїни; ст. сл. гыгнути.

Лекс. 1627. 160: „Погибаю — гінуги”.

Гиць! — звуконасл. удару об щось. Гіцяти — битися об щось. „Гицяла по льоду тим місцем, звідки ноги ростуть” (Воропай 60).

Гич, гичка — бадилля з якого городного плоду: картоплиння, бурячиння й ін. Анігич, нігич — зовсім, цілком, цебто: й гичі не позосталося.

Гібеліни, іт. *ghibellini* — партія в Італії XII-XV ст., яка підтримувала німецьких імператорів і боролася з партією Папи, що називалася гвельфами.

Гігант, -та — велетень, величезний на зріст чоловік. З гр. *gigas, gigantos*. Гігантський — величезних розмірів, велетінський. „Велетнів” згадує вже Книга Буття.

Гігієна — наука про здорове життя людини, з гр. *hygiaínein* — бути здоровим. Гігієнічний — те, що береже здоров'я.

Гідрометр, -ра — прилад, який показує вологість повітря. З гр. *hydros* — вологий + *metreo* — міряю, вологомір.

Гід, гіда, фр. *guide* — провідник, путівник.

Гідний — достойний, вартий чого, гр. *axios*.

Священики... гідними двоякою честю. Катих. 1645 р. 406.

Лекс. 1627. 265: Удостояю — чиню гідним.

Гідра, гр. *Hydra* — в міфології стар. греків водяний змії — потвора. Коли Герáкл відрубав їй одну голову, замість неї виростили дві нові. Але він став відрубати припалювати, і цим убив Гідру. Метафорично: вороги, перешкідники.

Гідра походить від гр. слова *hydor* — вода.

Гідравліка — наука про рідини, про рівновагу і рух їх. З гр. *hydraulikos* — водяний: *hydor* — вода + *aulos* — трубка. Звідси гідравлічний.

Гідрологія — наука про водні простори на землі. З гр. *hydor* — вода + *logos* — вчення.

Гідроніміка чи гідронімія — наука про назви водяних зборів: річок, озер, морів, океанів і т. ін. З гр. *hydór* — вода і *ónyma* — ім'я.

Гідроплán, -на — літак, який знімається з води і опускається на воду, з гр. *hydor* — вода + *plane* — блукання.

Гідротерапія — водолікування, лікування ваннами та душами. З гр. *hydor* — вода + *therapía* — лікування.

Гідрофобія — водобоязнь, заразна хвороба від укусу скаженої тварини, напр. собаки, кішки й ін. Від гр. *hydor* — вода + *phobos* — страх, боязнь.

Гієна — хижий ссавець, живиться падлом, з гр. *hyaina*, від *hus* — свиня.

Лекс. 1627. 465: Оюєна — звѣря окрутное, без оберненья шыи.

Гій! гей! — поганяння вола. Гійкати — гукати на волів. З прамови.

Гілка, здріб. від гілляка; збірнотне гілля; старе голь, голляка; ст. сл. вѣтвь. Гілка — початкове значення гола (суха) вітка.

Лекс. 1627. 230: Хворост, сухи голи або рощки.

Лекс. 1627. 210: Рóзга, голь, рощка.

Лекс. 1596. 56: Вѣтвь — голь.

Гільдія — спілки купців, ремісників, підмайстрів і ін., для захисту своїх привілеїв. В Росії купці ділилися на 3 гільдії, відповідно до категорії їхніх податків. З нім. *Gilde* — корпорація.

Гільотіна — рубалка, машина відрубувати голови засудженим на горло під час Французької Революції. Складалася вона з рами — два стовпи з поперечкою, а між ними в жолобках легко ходила велика й д. гостра сокира. Засуджений клав голову в раму; сокира падала, і голова відлітала.

Назву свою ця машина одержала від д-ра Гільотена (1738-1814), члена Установчих Зборів. Року 1788 він уніс до цих зборів свого проєкта, щоб у Республіці смертна кара робилася з найменшими муками для засудженого, а її процес виконування якнайскоріше. Крім того, щоб усі засуджені мали право на відрубання голови, а не самі винці верстви громадянства (нижчі верстви тоді вішано).

Зразок тієї машини д-р Гільотен (Гільотен) узяв із попередньої практики в інших державах, бо така рубалка відома була давніше. Проєкт Гільотена був прийнятий, а сама рубалка одержала назву „гільотіна”.

Гіменей, -нея — у д. греків бог шлюбу, *Hymenaios*, звідси арх. узи Гіменей — шлюб.

Лекс. 1627. 466: Именей, ел. — Сміх веселный. Муж отступник от Вѣры Христовой.

Гімн, гімну, гр. *hymnos* — похвальна пісня на честь богів та героїв, урочиста пісня взагалі. В З.У. оминають це слово як соромницьке, і вимовляють гімн.

Лекс. 1627. 199: Пѣніе — гимн, спѣванье, имн (на початку тут ігрек).

Гімназіст, -ста — учень гімназії. В З.У. гімназіст або гімназіяста (часом „студент”) з п. *gimnazysta*, старше *gimnazjasta*. Див. гімназіст.

Гімназійний — приналежний до гімназії.

Гімназія, з гр. *gymnasion* — загальноосвітня середня школа. В Греції гімназія визначала перше майданчик для фізичних вправ (пор. гімнастика), а пізніше загальноосвітня школа, в якій навчали філософи, вчені, оратори.

Гімнастика, гр. *gymnastike* — тілесні вправи для фізичного розвитку організму.

Гін, д. е. *hin* — біблійна міра рідни, див. Числа 28. 7.

Гінеке́й, -кею, гр. *gynaikeion* — жіноча половина дому в греків, *gune* — жінка, *gynaiketos* — жіночий.

Гінекологія — наука про особливості жіночого організму й про жіночі недуги. З гр. *gune* — жінка + *logos* — вчення. — **Гінеко́лог** — спеціаліст з гінекології. Гінекологічний.

Гіпербола — явне й навмисне перебільшення, як стилістичний вираз. З гр. *hyperbole* — перебільшення. **Гіперболі́чний** — надмірно перебільшений.

Гіпертрофія — надмірне збільшення об'єму чого, напр. якого органу тіла. З гр. *hyper* — над + *trophe* — живлення. **Гіпертрофі́чний** — надто побільшений.

Гіпно́з, -зу, — стан ніби сну, який викликається механічно. З гр. *hypnos* — сон.

Гіпноті́зм, -му — стан гіпнозу; прийшло почерез фр. *hypnotisme* — сукупність явищ, що відносяться до гіпнози.

Гіпнотизе́р, -ра — викликувач гіпнозу.

Гіпнотизува́ти — новодити гіпноз, гіпнотичний стан.

Гіподром чи іподром, -му — місце, де відбуваються кінні перегони. З гр. *hippodromos*: *hippos* — кінь + *dromos* — біг.

Гіпокентавр або кентавр — з гр. міфології: півкоча й півлюдини. З гр. *hippos* — кінь і *kentaur* (значення якого темне).

Лекс. 1627. 415: Іппокентавр — пол чоловіка и пол коня.

Гіпопотам, -ма — величезний водяний звір, з гр. *hippopotos* — водяний (нільський) кінь (гр. *hippos* — кінь + *potamos* — ріка, Ніл). Часто зветься „нільський кінь”. Голос його як іржання коня. Див. Соляр. I. 229.

Гіпотакса — підрядне сполучення речень. З гр. *hypo* — під + *taxis* — розміщення.

Гіпотеза — здогад, припущення, гр. *hypothesis*; (*hypo* — під, *tithemi* — кладу, підклад, основа) — здогад, предмет суперечки. **Гіпотетичний** — оснований на гіпотезі, припускальний. Рос. гипотетический. В науці гіпотеза — це така думка чи теорія, якої не можна підтвердити фактами.

Гіпс, гінсу, гр. *gipsos* — білий мінерал, що вживається в ліпних роботах.

Гірко! — вигук на весіллі до молодих, щоб цілувалися.

Гірлянда — квіти й зелень, сплетені як стрічка; з іт. *ghirlanda* — вінок, фр. *guirlande*.

Гіркий, ст. сл. горький — слово спільнослов.

Гірчіця — рослина, що її зернятка (вони гіркі) вживаються як приправа в харчах. Фр. *moustarde*; англ. *mustard*; з лат. *mustum* — новий, свіжий. — **Гірчиця**, бот. назва *sisymbrium sophia*.

Лекс. 1627. 460: Синáп — горчіца.

Гістологія — наука про тканини тварин і людини. З гр. *histos* — тканина + *logos* — вчення.

Гість, ст. сл. гость; лат. *hostis* — чужак, купець, гість; гр. *gistes* — це *xenos* — чужак, чужий, чужинець.

Гостя або чужоземця в домъ свой прийняти. Катих. 1645 р. 78б.

Гість. — Старі слов'янські звичаї наказували приймати гостя якнайкраще й оберігати його від усього злого. Цей звичай поводитися з чужими гістьми скоро перейшов і на своїх. Пригадаймо собі Заповіт Володимира Мономаха: „А найбільше шануйте гостя, звідки б він не прийшов”. Уже в акті VII віку згадується слов'янина *Radgost*. З найдавнішого часу гість — то подорожній чи купець. Умова Олега з греками 907 р.: Придуть гости, да емлють мѣсячину. Умова 945 р.: Мы от рода рускаго съли и гостье. Волинська умова 1366 р. наказує: „А по старымъ дорогамъ гостемъ поити, куда хочеть, а гостя не приневолити, но куда хочеть туды поидеть. Таке саме значення мало й польське *gość*. Якуб Вуйко в кінці XVI в. у своїй Євангелії слово *peregrinus* перекладає через *gość*. Старе значення гостя добре подає Крехівський Апостол 1560-х рр.: він ц. сл. „странный, странникъ” перекладає *гость*, напр.: Не естете гостми (ц. сл. странни) ани чужими, але мещане посполу светыми и домашнии Божии. Єфес. 2. 19

ст. 431. Словник П. Беринди 1627 р. знає те саме: „Иноплеменник — чужоземець, приходень, гость”.

Гіагус, -са — збіг голосних у слові чи в словах сусідніх, що утворює немилозвучність. З лат. *hiatus* — отвір, рос. зияние. Напр. зам. були у Істини кажемо: були в Істини.

Гіацінт, -ту, — назва квітки й каменя. Також яцинт. В д. Греції був прекрасний юнак Гіацинт, *Hyacinthos*, його із ревності убив бог Аполлон і обернув убитого в квітку.

Лекс. 1627. 218: Синета́ — гиаци́нт, то ест у модрого едва́бу, синій едва́б.

Гісь, агісь! — вигук на овець.

Глава́, арх. — розділ книги. Це калька (перебитка) з гебр. *roš*, гр. *kerhalé*, л. *caput*. Тепер слово „глава” заступлене укр. відповідником „розділ”. Поділ Біблії на глави й на вірші йшов віками, а вкінці такий поділ зробив паризький друкар Роберт Стефан у своїй поліглотті 1551-го року. А цей біблійний поділ ще й тепер не однаковий.

В Крех. Ап. 1560-х рр. в заголовках уживається завжди „глава”, але в поясненнях часом „роздѣл”, в том роздѣле 497.

Глагóл, глаголати, арх.; ст. сл. глаголь, глаголати — слово, говорити. В живих мовах слово невідоме. Назва четвертої букви в ц. сл. азбуці глаго́ль. В пам’ятках XVI-XVII вв. рос. глаго́лати, а укр. завжди глагола́ти. Пор. санскр. *ghargharas* — шум, гр. *gargaridzo* — бормочу. Звуконаслідувальне слово з подвоєним коренем.

Глагола́ти, глаголю́. глаголе́ни, глагола́ніе, — такий наголос цього слова по всіх українських пам’ятках до XVIII віку.

Лекс. 1627. 199: глаголе́тся.

Лекс. 1627. 292: Оглагола́ніе, оглаголю́ю, 294: оглаголю́ю.

Глаго́лиця — стародавня слов’янська азбука, яку склав Костянтин Філософ — після чернечого постригу: Кирил (927—969). Назва від слова глагол, глаголати, які дуже часті в ст. сл. мові. Склав він цю азбуку раніше, а закінчив 963-го року. Джерело глаголиці — невідоме, але не

гр. мінускульне письмо. (Див. І. Огієнко: Повстання азбуки й літературної мови в слов’ян. 1937 р.).

Духовні, що служили в Хорватії по глаголицьких книжках, звалися глагола́шами або глагола́тами.

Гладіа́тор, -ра — в давньому Римі борець із рабів чи з засуджених для кривавого бою між собою чи зо звірями в амфітеатрі. Лат. *gladiator*, від *gladius* — меч.

Глазу́р, -рі, з нім. *Glasur* — полива, чи скловидний шар, що вкриває керамічні вироби, щоб не просякала вода, а також для прикраси. **Глазу́р у ва́ти** — покривати глазу́рю чи поливою.

Глафі́ра, жіноч. ім’я — озн. гладенька; з гр. *glaphira* — вигладжена.

Глевкий — сируватий, невипечений. Глевкий хліб. Пор. гр. *gleukos* — молоде, недоброджене вино, муст.

Гле́тчер, -ра — льодовик, льодова маса в горах. Нім. *Gletscher*, від *glitschen* — сковзати.

Глибина́ — глиб; ст. сл. глубина; зах. укр. глубина і т.д. архаїзми. Похідні слова: глибокість, углиблення, углиблятися, глибокий, поглибше. Місцеве вгліб.

Глибо́кий, глібший, глибина́, глибо́кість; в З.У. арх. глубо́кий. Давне глубо́кий, а також гльбо́кий. Мц. глібокий.

Гликері́я, жіноче ім’я; походить з гр. *glikera* — солодка.

Глі́на, ст. сл. глина — жовта земна субстанція.

Лекс. 1596. 36: Бреніе — глі́на, болото. Бренний — глі́няний, болот(ний).

Глип! — швидкий рух очей на кого чи на що. Звуконасл. зору,глянь. Глипати, глипнути, глипання. „Таке робиться, що Господи... Коли глип — виходить Доля” (Воропай 20).

Лекс. 1627 р. 42: „Глипаніе — погляданье, ты инамо глі́паеши, и ино бѣсѣдуеши”.

Глипнув на студента зневажливо. Гонч. Л. і 36. 15.

Глі́б — ім’я; ст. сл. Глѣбъ; походження пов’язується з казочкою з д. г. нім. Готліб (*Gottlieb* — Богомил). Шан. Лексик. 99.

Гліце́рін, -ну (часто: гліце́ріна) — сироподібна густа солодка рідина, широко вживається в техніці. З гр. *glykeros* — солодкий, нім. *Glyzerin*; п. *glyceryna*.

Гліцінія — витка, сильно пахуча рослина, вживана як декоративна. Від гр. *glykys* — солодкий.

Глобальний — загальний, цілий, валовий, фр. *global*. З лат. *globulus*, від лат. *globus* — куля, модель земної кулі.

Глобус, -са — модель земної кулі; з лат. *globus* — куля.

Глум, глуму — спочатку визначало тільки забаву, жарт, глумитися — забавлятися, насміхатися, глумління забава. Ще в Словнику Памви Беринди 1627 р. читаємо: „Глум — смѣх, жарт, въ глум — на смѣх, на жарт, глумлюся — завше учуся”. І тільки пізніше постало наше значення: глум — злобна насмішка.

Лекс. 1627. 268: Укоризна — хула, вина, глумленіє.

Лекс. 1596. 10: Глум — подражнёньє. Глумлюсь — подражняюсь, проходжуся и цвѣчуся.

Лекс. 1627 р. 42: „Глум — подражнёньє, смых, жарт. В глум — на смѣх, на жарт. Глумлюсь — завше учуся, проходжуся, подражняюся”.

Перше значення слова „глум” було наука, навчання, вправа. Буття 24. 63: „Изыде Исаакъ по глумити ся на поле къ вечеру”, — тут „поглумитися”, грецьке *adoleschesai* перекладають: рос. поразмыслить, навчитися; але в гебрійському оригіналі тут *la suach* — пройтися, спацирувати. Ось тому Лексис 1596 р. Лавр. Зизанія дає різне: „Глум — подражнёне, глумлюся — проходжуюся, проїжджаюся, подражняюся й цвѣчуся” (вправляюся).

Те саме, тільки докладніше, подає Лексикон 1627 р. Памви Беринди: „Глумлюся — завше учуся, уставичне цвѣчуся, проходжуюся, подражняюся”. А Буття 24. 63 П. Беринда перекладає: „Вышолъ Исаакъ проходитися на поле надъ вечеръ”, цебто цілком за гебрійським текстом. Цікаво, що в моєму примірнику Бериндиного Лексикона вид. 1653 року в цьому місці рукою XVII віку хтось переправив „проходитися” на „для розмышлення”. А Псалом 118. 15. 78: „Поглумлюся в заповідях Твоїх” тут перекладено: „Буду цвѣчити в Твоїх приказажах”.

Знаючи все вищеподане, зрозуміємо, чому в Алфавиті поч. XVII-го віку маємо „Глумляхся — поучахся, глумляюся — поучаюся”. Але ця „наука-глум” може йшла такою дорогою, що обернулася й на те, що подає вже Лексикон 1627 р. П. Беринди: „Глум — сміх, жарт, в глум — на сміх, на жарт”. Це важливий зворот у житті

нашого слова: прохідка — роздум — наука — злісний сміх, але тут не маємо середнього звена, переходу від „наука” до „злісно насміхатися”. Видно, „наука” давалася й через сміх, через насмішку.

Таким чином слово глум — це стародавнє церковно-слов’янське слово, що пройшло довгу дорогу в своєму житті й набуло в нас іншого значення.

Глупа ніч, північ — кажемо звичайно на пізню, темну, глуху ніч. Вдавнину „глупий” визначало нерозумний (а часом і глухий), а звідси й темний.

„У глупу ніч виліз мертвець із гроба”. Грінч. „Словарь української мови”.

Глупий, ст. сл. *глупѣи* — нерозумний, дурень: арх. *глуп* (ст. сл. *глупъ*). Звідси *глупак*.

„Безушен — дурен, глуп”, Лекс. 1627 р. 4.

Лекс. 1627. 272: Урѣд — глупѣй, дурень, блазень.

Лекс. 1627. 261: Шаленѣй, глупѣй.

Лекс. 1596. 34: Юрод — глупѣй, блазень. Юродство — глупство, блазёнство.

Глупота — брак розуму. Вжив. головно в З.У.; п. *glupota*.

Лекс. 1596. 2: Безуміє — глупость. Безумство — глупство.

Глупство — дурниця, нісенітниця. Вжив. переважно в З.У.; п. *glupstwo*.

Лекс. 1627. 465: Глупство.

Глядати, місц., тільки в З.У. — шукати, особливо в живій мові; це давнє глядати. На Сході невідоме, там тільки шукати. Див. шукати.

Глядї мені! — часта наказова форма, щоб хтось берігся й робив, як треба.

Глядіти, арх. — дивитися; пор. споглядати, наглядати, доглядати; в народн. мові глядіти (кого) також означає пильнувати кого.

Слово о п. І. 1187 р.: Очима сьглядати. 20.

Глядь! — рухонаслід. слово для швидкого погляду. З прамови.

Гміна — сільська адміністративна одиниця (менша від повіту) в Польщі; сільська управа, з п. *gmina*, а це з нім. *Gemeinde* — громада, мала спільнота людей.

Гнат див. Ігнат, Ігнатій.

Гнетъ, місц.; з п. hnet, wnet (з сер. нм. *vonnöten*), часто вживане в З.У.: Гайдук жахнувся, та гнетъ продрухавсь, Фр. 3 в. 197. На Сході невідоме, тут: одразу, зразу, враз, зразу, раптом.

Гнів, ст. сл. гнѣвъ — стан подразнення, пересердя. Грін. Сл. укр. м.

Лекс. 1627 р. 43: Гнѣвъ — ядовитость, ѣд, шаленство, заятрѣнье, нетерпеливость, жолдкованье, ярость, іча.

Гнів у мові часто порівнюється з полум'ям, пор. Псал. 69. 25: „А полум'я гніву Твого нехай їх (ворогів) доганяє!” Або 73. 1: „Чого димлять ніздрі Твої на отару Твого випасання?”

Гніватися в гебрейській мові передається через „запалився ніс” (ніздря). Гебр. *af* визначає ніс, ніздря, переносно — гнів. Напр. Втор. 29. 26: *Vajjichar af Jehovah ba arec hahi* — „І запалився ніс (ніздря) Господа на край цей” = І розгнівався Господь на цей край, або: І розпалився Господь гнівом. У багатьох слов'янських мовах „розпалитися” це розгніватися. Пор. ще Вих. 4, 14, 22. 23, Вт. 32, 22, Суд. 9. 30, 1 Сам. 17. 28.

Гніздб — кубло, ст. сл. гнѣздо.

Слово о п. І. 1187 р. Пардуже гнѣздо. 25.

Слово о п. І. 1187 р.: Соколъ къ гнѣзду летить 43.

Слово о п. І. 1187 р.: Не дасть гнѣзда своего въ обиду.

Слово о п. І. 1187 р.: Ольгово хороброе гнѣздо.

Гній, гною, ст. сл. гной — відхідна непотріб, покидьки, що залишає по собі худоба, змішані з перетлілою соломою чи травою; обірник.

Медичне гній — жовтобіла матерія, що постає внаслідок запалення рани. Тоді кажуть „рана нариває”, або „набирає”; пор. нарів.

Лекс. 1627. 425: Копрій: гноец, копрос — гноище або кал. Копронім — гноєименит.

Гном, -ма — підземний дух у зах. европ. переказах, карлик — потвора. Новолат. *gnomus*, нім. *Gnom*.

Гностицизм, -му, — християнська наука двох перших віків, коли дехто (гностики) давали до неї грецькі філософські додатки. Гр. *gnosis* — пізнання.

Гобелен, -на — декоративний стінний килим, фр. *gobelin*: від назви господаря ткацької майстерні *Gobelins*, що виробляла такі килими в XV в.

Гобой, гобоя — духовий дерев'яний музичний інструмент, схожий на кларнет. Італ. *oboe*, нім. *Neuboe*.

Гов! — вигук: стій! Може з румунського (См. Ст. 149).

Говір, говору, старе говоръ — гамір, звучання голосів. „Почувся людський говір, крик”. Левиц. І. 126.

Слово о п. І. 1187 р.: Говор галичь убуди.

Говоріти (від говір) — спільнослов. В укр. ще казати, мовити.

Слово о п. І. 1187 р.: Галици свою рѣч говоряхуть.

Лекс. 1596. 6: Вѣщаю — повѣдаю, говорю, голошу.

Говіти, говіння — готувати себе до Таїнства Сповіді та Причастя. Старе значення позосталося в окремих мовах: ст. сл. говѣти — здержуватися, постити; болг. говѣя — шанувати, вклонятися, серб. хорв. *govjeti* — слухатися, чеське *hoveti* — догоджати. Ст. сл. *благовѣти* — шанувати. Див. журн. „Рідна Мова”, Варшава, 1934 р. ч. І, ст. 7-8.

Лекс. 1627 р. 43: „Говѣю — шаную, чту, учтивость вѣряжаю, з страхом, з учтивостью и з встидом обавляюся”.

Богобойный — благоговѣнный, говѣнь. Син. 7.

Боязливость — говѣніе, Син. 9.

Встидливое шаную — говѣю, Син. 27.

Говіти — на Закарпатті це постити, а говіння — піст.

Лекс. 1627. 258: Трепет: страх, дрижанье, драж, говѣніе.

Лекс. 1627. 316: Говѣніе — боязливость вколо оглядующаяся, хороненьеса, варованьеса. Говѣин или благоговѣинный — набожнѣй, побожный, добрый, богобойный.

Гбголь — рід дикої качки, відомої в нас з давніх-давен. Пор. у Ст. о п. І.: „Игорь поскочи бѣлымъ гоголемъ на воду”. Лит. *gagonas*, корінь * *ghel* — крик. Слово звуконаслідувальне, з подвоєним коренем.

Год, арх. — рік; ст. сл. колись означало час взагалі. Дуже поширене в нас слово: година, годувати, годованець, годний і т. ін. з тим самим коренем.

Годіна — старосл. слово, година спочатку визначало час взагалі, як іноді й тепер кажуть: „Стояла хороша година”. „Так то, бачу, недовга літ наших година”. ЗОЮР.

Слово о п. І. 1187 р.: Помянувшє прѣвую годину 37.

Слово о п. І. 1187 р.: Невеселая година вѣстала.

Слово о п. І. 1187 р.: На ничє ся годиниы обратиша 27.

Лекс. 1627. 420: Касім — година або час княжачій. Приходить година. Катих. 1645 р. 60.

Лекс. 1627. 303: Час — година, 24 дневная часть. Ча-сец — годинка.

„Б'є дванадцята година”, „настала 12 година” — на-стає вирішальна година.

Г о д и н и, — їх числення в Новому Заповіті на 6 го-дин назад супроти нашого. Цебто, до годин гебрійських треба додати 6, щоб була година наша.

Г о д и н и в лемків — це стінний годинник.

Г о д и н н и к — пружинний механізм для міряння часу. Рос. часи; п. *zegarek*, з нім. *Zeiger* — той або те, що по-казує когось — щось. Укр. місц. дзигарок, з п. *zegarek*.

Г о д и т и в укр. мові має кілька різних значень, як і по всіх слов. мовах: годити — лагодити, погодити — ми-рити, годувати — арх. кормити, годитися — згоджувати-ся і т. ін. Ст. сл. годити — догоджати, годитися — бути задоволеним, нагодитися і ін. Послання 1390 р.: Миряни-цу Попу не годитися стричи вь черньци (Срезн. I. 536). Інд. евр. корінь * *ghadh* — об'єднувати, зв'язувати, бути зв'язаним (Трубачев 145).

Лекс. 1627. 320: Подобіться — годіться, пристобит.

Г о д у в а т и — кормити, харчувати. Ст. сл. крѣмити, пи-тати.

Лекс. 1627. 271: Упитаніє — угодованье.

Г о ї т и — зціляти, заживляти; звідси гойння. Гойний — щедрий, багатий. Пор. болг. гою — виховую, відгодо-вую, чес. *hojný* — щедрий, багатий, п. *goić* — заживляти. Преобр. 138 відносить до жити.

Г о й! — вигук; пор. гойкання — крики, гойкати — кричати.

Г о й д а! — вигук при гойданні; пор. гойдати, -ся, гой-данія, гойдалка.

Г о й д а л к а, гойданка (шнур між стовпами) для гой-данія. — На Полтавщині часте г о й д а — висока жін-ка, здорова росла жінка, неохайна, непосида.

Г о й н и й — щедрий, розкішний; п. *hojny*, з ч. *hojny*.

Лекс. 1627 р. 43: „Гобзован — гойный”.

Лекс. 1596. 335: Щедротá — гойность. Щедробливый — гойный.

Лекс. 1627 р. 357: „Гойный — достатный, оквитый”.

„Добродѣств гойне заживаючи”. — Лекс. 1627 р.

Г о л г о ф а, ст. сл. Голгоѳа, з гр. *Galgotha*, а те з ара-меїського *gulgalta* (пор. д. евр. *gul'golet* — череп) — че-реп, трупна голова. Назва того пагорба під Єрусалимом, на якому римляни розпинали засудженців. — В З.У. ця назва Голгота. Лат. назва *Calvaria*. Ст. сл. лобное мѣсто, або череповище, а також кранієво мѣсто, з гр. *kranion* — череп.

(Усі ці видозміни перекладу арам. *gulgalta* засвідчен-ні в Новому Заповіті церк.-слов. мовою).

Г о л и н д ў х а, арх. — у Лекс. 1627 р.: Голендўха (по-дано без пояснення значення цього слова).

Г о л і т и — брити, усувати заріст з лица, чи взагалі з тіла, чимсь гострим. Звідси: голяр — той, хто голить; голярня. Але бритва — інструмент (з гострим лезом) для голення (бриття).

„Брю брѳду — голю бороду”. Лекс. 1627 р. 16. Брю — голю, брити — голіти, будущеє — оголю”. 16.

Г о л і н к а, ст. слов. г о л е н ь — передний бік тієї час-тини ноги, що сягає від коліна по кісточку.

Лекс. 1627 р. 42: „Глезно — голънь, голънка”.

Г о л і я ф, -фа — біблійний велетень филистимлянин, якого забив Давид, див. 1 Сам. 17. 1-58. Ст. сл. Голіаѳъ, з д. евр. переселенець. Переносно: велетень, гігант.

Г о л к а — гострий стальний дротик з очком для нитки; арх. ігла; ст. сл. игъла.

Г о л к а. „Бути як на голках”, з фр. *être sur des épines* — почуватися дуже эле при якій справі.

Г о л о б о р о д д я — той стан, що є наслідком оголення бороди.

„Брада огблена — отсюду голобрáдство”, Лекс. 1627 р. 15.

Г о л о в á — верхня частина тіла; ст. сл. глава. Пра-слов. * *golva*; п. *głowa*; рос. голова (але в значенні голо-ви уряду, організації тощо: глава). Литовське й балтій-ське: *galva*.

Слово о п. I. 1187 р.: Снопы стелють головами. 36.

Слово о п. I. 1187 р.: Половци главы своя подкло-ниша. 32.

Слово о п. I. 1187 р.: Тамо лежат головы.

Г о л о в á. „Згубити голову” — впасти в непорозу-міння, не знати, що робити, бути в стані „безголов'я”.

„Розбити на голову” — остаточно перемогти ворога, з ним. *Aufs Haupt schlagen*.

„З хворої голови на здорову” — перекладати провину на невинного.

„Викинути що з голови” — забути про що, не згадувати більше.

„Голова́ ходором ходить” — паморочиться, туманіє.

„Прояснилося в голові” — справа стала ясною.

„Віддати або видати головою” — віддати боржника на волю боргодавця. Коли боржник не міг віддати боргу, суд віддавав його на все боргодавцю, але той не міг його тільки вбити.

„Видати головою” — видати на смерть, видати на осуд, розкрити тайну. — Вдавнину був судовий термін: „видати головою” за великі переступи, напр. за кражу, також за пенлату боргів. Заінтересовані могли мучити винного, як хотіли, але не вбивати на смерть. Видача головою існувала в Росії аж до XIX віку.

Голова — д. евр. *roš*, в Біблії дуже часто вживається в значенні „начальник”, див. Вих. 18. 25, Втор. 1. 15, 1 Хрон. 12. 9 і т. ін. А оце голови (*roše*) округи Неєм. 11. 3. Друге значення — розділ чого, напр. книги.

Головотяпи — обмежені, тупі люди, яких багато серед російських правителів. Слово пішло від російського сатирика М. Салтикова, який в своїй „Історії одного міста” (1869-1870) писав про головотяпів: „Вдавнину був один народ, що звався головотяпами. А так звалися вони тому, що мали звичку „тяпати” головами об усе, що тільки стрінуть на дорозі. Мур попадеться — об мур тяпають, Богові почнуть молитися — об підлогу тяпають”.

Голод — почуття терпіння, що спричинене потребою їсти. Ст. слов. гладь; рос. голод; н. *glöd*; праслов. * *gold*.

В переносному значенні голод — взагалі стан незаспокійності, спричинений сильним бажанням чого.

„Голод не тітка”, — голод немилосердний.

Голопуп, голопупий — з відкритим пупом.

Лекс. 1627. 198: Птенец — дитя кожного птаха, голопупя.

Голопуп переносно означає й бідну обдерту людину. Пор. прізвище „Голопупенко”.

Голодрáнець, -нця — бідар, що ходить „голим” чи вбирається в дрантя; голопуп.

Гблос, -су — людський звук; ст. сл. глась; пол. *głos*; прасл. * *gols*.

Слово о. п. I. 1187 р.: Ярославнынъ глась. 37.

„Голос воіющего на пустині”.

Голосити, голошú, голóсиш, голóсять, голóсячи. Голосити — це плакати ревно, ридати: Біга Катря боса лісом, біга та голосить, Шевч. 87. Голосить, неначе по мертвому. Ном. В З.У. слово *голосити* вживають як п. *głosić* зам. оповіщати, повідомляти, проповідувати: Прибігли вівчарі, голосачи сумну вість, Фр. З. Б. 62. На Сході *голосити* такого значення ніколи не має.

Голота — бідняки, нуждарі; від голий, обдертий. В польську мову перейшло як *holota* в значенні суспільне „шумовиння”, чернь.

Лекс. 1627. 448: Рака — блазен, голота, гултáй, пецнота, лотр. и проч.

Голуб, -ба — рід пташки; старослов’ян. голубъ (у носове), — слово всеслов’янське. Значення від голубій — темно-сірий. В З.У. голубій. Слово широко розрослося в укр. мові.

Голуб — символ чистоти, доброти і краси.

„Голуб миру” — вістун спокою. Вираз біблійний: Голуб приніс Ноеві звістку, що потоп спинився, див. Кн. Буття 8. 11.

Голубá — див. кров.

Голубнік — приміщення для голубів. В Україні його традиційно робили з простої соломи, — виплітали в формі великого конуса.

Лекс. 1627. 461: Голубинец, голубник.

Гольф, гольфа — гра в галку, дуже поширена в Англії та в США: загнати галку (кулю з твердої маси, розміром невеличкого яблужка) палицею в ямку найменшим числом ударів. Англ. *golf*, з данського *kolf* — ціпок.

Гомеопáтія — спосіб лікування малими дозами тих ліків, які в великих дозах викликають в тілі здорової людини явища, подібні до явища даної недуги. Девіз гомеопатів: „Подібне лікується подібним!” Гомеопáт — лікар, що лікує гомеопатією. Гомеопатичний. Від гр. *homos* — подібний + *pathos* — недуга.

Гомеричний сміх — сміх невдержний, сильний. Назва пішла від страшного сміху богів, як його описав грецький поет Гомер (VIII ст. до Хр.) в своїх поемах „Ліада” та „Одисея”. — Напр., Рєпин зобразив гомеричний сміх запорожців картиною „Запорожці пишуть лист до султана”.

Гомін, -мону (звуконасл.) — говір, гамір.

В народ. пісні: „Гомін, гомін по діброві”. Звідси відгомін — луна, гр. echo.

Лекс. 1596. 175: Мólва — гомон, гук от мови людскої, óкрок. Молвлю́ — гомоню́, гучу́.

Лекс. 1596. 3б: Безмолвствую́ — в затишу живу без гóмону. Звідси — гомоніти.

Лекс. 1627. 156: Не гучі́ ані гомоні́.

Гомора, д. е. Amorah, гр. Gomorra, ст. сл. Гоморрѣ.

В зах. євр. мовах Gomorra, — назва міста, як написано в Біблії, було на дуже урожайній рівнині близько Мертвого моря. Його жителі жили в великому багатстві, і з розкоші попали в таку распусту, що Бог знищив їх разом з містом. Бог одночасно знищив — з тієї ж причини — і сусіднє місто Содому з його жителями. Не допустив він до загибелі там тільки праведного Лота і його дружини. Але дружина згодом за кару була перемінена в стовп соли, бо вона не послухала Божого наказу, і з цікавості обернулася, щоб подивитися на загибель Содоми й Гомори.

Гомоусія — одноістотність; що являє собою однородну істоту (субстанцію). З гр. homotus — один і той самий, однородний + usia — істота, субстанція, сутність.

Лекс. 1627. 441: Омоусія — єдино существо, тьи речы, которыи суг одной істности.

Гомункулос, -са — людська істотка, яку можна зробити штучно, хімічно; так думали середньовічні алхіміки. Середн. лат. homunculus — маленька людина.

Гонвєди — війська й повстанці в Угорщині. З угор. honved — захисник батьківщини.

Гондóла — одновесловий довгий венеціанський човен. З італ. gondola. Гондольєр, -ра — гребець на гондолі, іт. hondoliere, від hondolar — ледарювати.

Гóни, -ів — погоня, перегони; також обгороджений майдан, де відбуваються перегони вершників.

Лекс. 1627. 233: Стадіон — стан, гóнвы.

Гóни — колись означало ту ділянку поля, що була виорана. Згодом — це була традиційно збережена (аж до I-ої світової війни — 1914 р.) народня міра довжини — 60 сажнів (найменший гін), 80 сажнів (середній), 120 сажнів (найбільший).

Гонітва, див. гони.

Лекс. 1627. 326: Урыстаніє конское — гонітва.

Лекс. 1627. 233: Пляц до заводу або до гонітвы.

Лекс. 1627. 161: Подвиг — битва, гонітва.

Гóнор, -ру — перебільшене відчуття власної гідности, пиxa. З лат. honor — честь; п. honor — честь. Гонорістий, гонорівий. У римлян був і божок, що звався Гонор (честь, слава).

Гонорáр, -ру — нагорода за мистецьку чи літературну працю, за договором. З лат. honorarium — почесний дарунок.

Гóнта і гонта — драниці для покриття даху. З п. gonta — драниці.

Лекс. 1627 р. 59: „Дщица — табліца, дошка, дощечка, гонт”.

Гончáр, -ра (і ганчар) — ст. сл. гърньчаръ — той, хто робить горщики з глини. Пор. ст. сл. гърньць — горшок, укр. місц. горнець.

Лекс. 1596, 27б: Скуделник — гончáр.

Лекс. 1596. 29: Скуделник — гончар.

Гоп! — вигук при стрибанні, також у танку. Звідси гóпати, гопáк, гопкати, гопки, гопля і ін. З прамови.

Гопліт, -та — важко озброєний піхотинець у д. Греції. З гр. hoplites.

Горá — природне велике звищення поверхні землі; ст. сл. гора; рос. гора; п. góra; болг. і серб. планина; пор. укр. полонина.

Горá. — Взяти гóру над ким чи чим — перемогти кого чи що. З поль. wziąć górę nad...

Горá. — „Віра горами двигáє” — див. Віра.

„Горá мишу породила”, — кажуть так, коли по великих приготуваннях приходять марні наслідки. Автором цього виразу є гр. байкар Езоп (V вік до Хр.).

Горі — укр. архаїчне (пор. ст. сл. горѣ) — означає: вгору, вверх, догори; гуцульське: д горі.

Лекс. 1627. 318: От дóлу вгору́.

Горá див. Магомет.

Гóre — лихо, біда, недоля, нещастя, нужда — все це уособлення злого в народніх віруваннях. Вдавнину це були уособлення божків. Ст. сл. горе! — ой, біда!

Гаразд — добро, щастя; гаразди — достатки; гаразд (присл.) — добре, ну й добре. Вдавнину був і прикметник гараздъ — здібний. Напр. „Ни хытру, ни гаразду суда Божія не минути”. Слово о п. I. 37.

Горбáгий, ст. сл. гръбатъ — вигнутий так, що стає горб — ст. сл. гръбъ. Горбáгий — людина з горбом, що постав через вигнутість її хребта взад; горбань; рос. горбатый, горбун; п. garbaty, garbus.

Лекс. 1596. 28: Слава — скóрченая, горбáтая.

„Горбáтого й могила не випростує” — поганой натури ніщо не змінить.

Горгóна (міфол.), гр. Gorgon, — у д. греків страшна жінка, така потворна, що від самого її погляду люди кам'яніли.

Горд́ня, арх. — гóрдість, п́иха; ст. сл. гръдъни, гръдосьть. Звідси: гордий, гордовитий; гордувати; рос. гордый; п. hardy (з чеського).

Лекс. 1627 р. 45: „Гордыня — пыхá, пóмпа, б́ута, високая мысль, остатнее — злый помысл”.

Горд́й — ч. ім'я, ст. сл. Горд́й.

Горд́ів ву́зол — дуже заплутана справа, яку трудно розв'язати. Старогрецька легенда передає, що фригійський цар в Азії Горд́й I заснував місто Горд́іон, і в його храм Зевеса подарував свою колісницю. До динили цієї колісниці Горд́й прив'язав ярмо таким заплутаним вузлом, що ніхто не міг його розв'язати. Оракул передрік, що хто розв'яже цього Горд́ієвого вузла, той заволодіє всією Азією. Цар Олександр Македонський, десь р. 333-го до Христа, під час свого походу на Персію, взяв місто Горд́іон, а Горд́ієвого вузла просто розрубав мечем. Це стало крилатим виразом: „Розрубати Горд́ієвого вузла” — це вирішити тяжку справу простим способом.

Горельéф, -фа, — скульптурне зображення, що багато виступає назверх поверхні. З фр. hautrélief: haut — високий + relief — поверхня.

Горжéтка — хутрянний, окремо доданий до одержі жінки комірець. З фр. gorgette, від gorge — горло.

Горизóнт, -нту, — та лінія перед нами, де земля ніби „сходиться з небом”, небосхил, обрій, небозвід, крайнебо, виднокруг, видноколо, виноколо. З гр. horidzo — розмежовую (тут землю від неба).

Горизóнтáль, -лі — пряма лінія, рівнобіжна з горизонтом. Горизóнтáльний — паралельний (простобіглий) до поверхні землі.

Горíла, -ли — найбільша мавпа; від латинськ. gorilla; в З.У. часом горíль — з п. goryl. (Назву виводять з африканського слова).

Горíхвіст — назва пташки. У птаха хвіст дуже яркий, робив враження горючого. Лат. назва: lusciola phaenicurus.

Горíцвіт — рід рослини; лат. adonis vernalis.

Горí, арх. — вверх.

Слово о п. I. 1187 р.: Горѣ подъ облакы вѣяти. 38.

Горíлка — від горіти, „бо аж горить у середині”. У семінаристів оковита з лат. aqua vitae — вода життя. Серед Духовенства ще горíлку звать „православною”. Свидн.: „Держала в руках чарку з „православною”. 72.

В Галичині: горівка, чес. vodka; рос. водка; пол. wódka, арх. gorzałka.

Лекс. 1627. 463: Тефае — водка паленая, або кропля, капля або малáя.

Горíшний, дóлішний при географічних назвах відоме вже в Біблії. Напр. 2 Хрон. 8. 5: „І побудував він Бет — Хорон Горíшний та Бет — Хорон Дóлішний”.

Горл́ивий, арх. — ревний, запонадливий; ст. слов. рьвыностънь; чес. horlivy; пол. gorliwy. В укр. м. горл́ивий походить з поль.

Лекс. 1627. 208: „Горливая милость албо горливость в милости”.

Горл́ивість, див. горливий.

Лекс. 1627. 207: Рвеніе — горл́ивість в милости.

Гóрло, ст. сл. гръло — гортань, горлянка (арх. глотка); рос. горло; п. gardło.

Лекс. 1596: Гортань — гóрло.

Судієве ведлугъ права на гóрлѣ карают. Катих. 1645 р. 996.

Горло. — „Промочити горло” — напитися.

Горло. — „Кістка застрягла в горлі”. Часто переносно: „Слово застрягло в горлі”.

Встаровину вірили ніби істота життя людини ховається в горлі, ніби від горла залежить чи живе людина, чи вмирає. У простого народу подібна віра живе ще й тепер (пор. підрізування горла при самогубствах). Із цього розуміння й постало наше „горло” — життя, „покарати горлом”, — засудити на смерть, таке часте в XVI-XVII віках. Ось трохи прикладів із Полтавських судових актів 1667-1669 років. За тоє проступство горло тратять 160. Злодій горлом м'вет бити каран по квестии 174. Стали слезне Хвеска просит, аби его на худобѣ (маєтку), а не на горлѣ карано 167. Горлом обох даровано 160. Горлом даровали, дав'шны оним киевое наказание 92.

Горлоріз — давніше він різав горло призначеній на виріз худобі. Пізніше це — шибеник, дурисвіт, зайди-голова, розбиш'ака, харціз, бандіт.

Гормони — активні речовини, що виробляються й переходять у кров залозами, і регулюють дії тваринного організму. Від гр. *hormon* — рушійний, від *hormao* — побуджую, рухаю.

Горнєць — ст. сл. гърньць (звідси горня) — дзбан, глек. Пор. гръньчарь — гончар (місц. ганчар).

Лекс. 1627. 222: Глиняний збан или горнєць. Скудельник — гончар.

Горниця — горішня кімната. Синонімічно: світлиця; кімната повна світла.

Лекс. 1627 р. 45: „Горница — на горѣ на будованю дом”.

Горниця — від ст. сл. горьница, а це від стар. сл. горнь - „горній”, високо положений, бо спочатку це була тільки кімната, зверху положена, а пізніше стала визначати якубудь кімнату (напр. в мові російській, також і в мові східньоукраїнській). Словник П. Беринди 1627 р. подає ще правдиве старе значення: „Горница — на горѣ на будованю домъ”. Старе значення позостається в українській мові ще й тепер — це надбудована зверху кімната, гірниця.

Горній Престол див. Престол.

Горніст, -ста, нім. *Hornist* — військовий, який подає сигнали на горні. Горн, -на — мідяний духовий інструмент, з нім. *Horn* — ріг.

Горностай — звірок з породи норки. Лат. назва *mus Armenius*. Його хутром (воно біле взимі, а хвіст чорний) обрамовували свої шати високі достойники, а зокрема судді. — У фольклорі назву „горностай” іноді пов'язують (помилково) з якоюсь пташкою.

Слово о п. І. 1187 р.: А Игорь князь поскочи горностаємъ къ тростию 40.

Горобець, -бця, ст. сл. врабии, врабць. Слово все-слов'янське: рс. воробей, бл. врабец, сrb. врабац, п. wróbel. В Сх. У. змінено на горобець; в З.У. воробій, воробець. Виводять корінь *верб- із зверб-, пор. лит. *zvirblis*, тому вважається словом звуконаслідувальним.

Лекс. 1627 р. 25: „Вробій — воробець”.

Лекс. 1627. 198: Птак, воробец. Птичка, ворооблик, воробчик.

Город, архаїзм, ст. сл. градъ — місто. Прасл. * *gord* Пор. „городові козаки”; „Город князя Льва” (Львів), „славний город Київ”; „городище” (археолог.). Назви місцевостей: Городок, Новгородок, Новгород.

Слово о п. І. 1187 р.: Страны ради, гради весели 46.

Слово о п. І. 1187 р.: Князь грады рядяше 36.

Слово о п. І. 1187 р.: Гради подылиша 32.

Г о р о д — старе українське слово, широко в нас розгалужене. Город — це огорожене жердками місце (жердка є того ж кореня, що й город). забезпечене горожею від наскоку ворога. В городі все було безпечніше жити, тому городи ввесь час зростали на населенні. В наддніпрянській літературній мові „город” тепер зникає, заповує „місто”; навпаки в мові наддністрянській „город” ще зовсім живе. Але донедавна слова „город” вільно вживали й письменники придніпрянські. Т. Шевченко: У Вильні, городі преславнім 311. Б. Грінченко, „Під тихими вербами”: Пізнього снідання була вже в городі 231. Поблукавши по городу без служби 58. Рильський: „Гомін” 1929 р.: Старовинний город 14, але: збираючися в місто 26. Українські Думи (корпус видання 1920 р.) зовсім не знають слова „місто”, скрізь тільки город: До города Козлова 81. До города Черкаса 101. В чужі далекі города 111. Під город Тягиню 101. Ей городе, городе Сороко 142 і т. п. — Всього 72 рази. Від давнини позосталося й Царгород. Літературна мова Східної України слова „город” тепер зовсім не вживає, заступивши його „містом”. Вже

в Словнику П. Беринди 1627 р. читаємо: „Градъ — мѣсто 31. Газа — мѣсто в Палестинѣ” 27.

Горѳд, ст. сл. оградъ — вигороджене коло хати місце садити городину, вигороджене, щоб скотина не потоптала. Вдавнину „горѳд” визначало „сад” або „огород”, і таке значення позосталося в нас ще й сьогодні, але не однаково в різних говорах.

У східньоукраїнських говорах „горѳд” — це не сад, а місце для ярини, городини. Сидить, як качан в городі, Номис. Навпаки, в говорах західньоукраїнських розрізняється г о р ѳ д — це сад (як польське ogród) і о г о р ѳ д — місце для ярини. Ось приклади. Й. Рудович, Біблійна історія 1917 р.: Рай був красний город 2, На Оливній горі був город 84. Читанка Ол. Барвінського I: Почалися лови в городах і серед піль 129. Глибокий став в городі 157. А. Чайківський, „Малолітній”: Втікла аж до огорода, де скрилася між коноплі 92; „Олюнька”: Мусів через свій город зробити вулицю 5.

Давнина звичайно знала слово „сад”, але й „огород” також визначало „сад”, як і сьогодні в Галичині. Лаврентій Літопис 6657(1149) р.: Села пожгоша и огороды всѣ присѣкоша. Опис Брацлавського замку 1545 р.: Там сады и огороды 26. В Житомир. Євангелії 1571 р. ц. сл. слово „вертоградъ” все перекладається через „огород, огоронок”. Відомий український проповідник Антоній Радвиловський свій твір 1671 р. назвав: „Огоронок Марії Богородиці”, цебто Сад Марії.

Слово „сад, садок”, хоч і рідко, але добре відоме в Галичині. Напр. В. Щурат, „Пісня про Роланда”: Король побрався відси до саду 16. А. Чайківський, „Олюнька”: Стайня й стодола прилягали до огорода з садком 18.

Городіти, ст. сл. градити — ставити горожу, робити гѳрод (місто) чи горѳд, чи загороду.

Слово о п. I. 1187 р.: Загородите (треба: загородѣте) полю ворожа 33.

Слово о п. Іг. 1187 р.: Кликом поля перегородиша, а храбрїи Русици преградиша щиты.

Городіще, ст. сл. градище — так зветься давній „град” чи „город”, укріплене поселення, сторожове поселення, фортеця. Городища відомі по всіх слов'янських землях.

Городѳк, -дка — місто Львівської області. В Літописі згадується вперше під 1213-им роком. Вдавнину це був центр торгівлі сіллю між Заходом і Сходом, і звався „Соляний городок”. З ходом часу місто втратило своє значення, і слово соляний утратилось, — позосталося Городѳк.

Г о р ѳ ж а, ст. сл. сл. ограда — все те, що обгороджує дане місце: пліт, паркан, штахети, дріт і т.п. А колись ще був частокіл, яким обгороджували городища.

Лекс. 1627. 157: Плот, горѳжа.

Горожанин, горожанка, ст. сл. гражданинъ, гражданка, — міщанин, міщанка, житель, жителька міста (города, ст. сл. градъ). Словом горожанин пізніше почали називати громадянина держави, і так є досі в З.У.

Лекс. 1627 р. 47: „Гражданин — мешчанин, гражданка — мѣщка”.

Горорізьбá — опукла різьба на поверхні, горельєф.

Горосѳоп, -пу — передбачення, таблиця розміщення світил у час народження кого, і астрологи по цій таблиці ворожили майбутність цієї людини, чи події. Поход. з гр. hora — час, порá + skoreo — дивлюся, бачу.

Горпина — народне жіноче ім'я, див. Аграфена.

Горсть, ст. укр. — жменя, пригорща; ст. сл. грѣсть, прѣгрѣшта, пригрѣшта; чес. hrst', пол. garść; рос. горсть.

Гѳрстка, — від ст. укр. горсть (пор. ст. сл. грѣсть) — зв'язаний жмут стебел (конопель, льону) — разом 4-5 жмень. — Грін. Слов. укр. м.

Пол. garstka також уживається (в переносному значенні) для означення невеличкого гурту людей.

Лекс. 1627. 460: Горсть, гѳрстка.

Горшѳк, горщик (прикм. горщковий), ст. укр. горшек; бл. гръненце; ч. hrnes, hrnek; п. garnek, garczek; ст. сл. гръньць (пор. гръньчарь — гончар).

В укр. фольклорі це слово дуже поширене; напр. „Не Святі ж горшки ліплять” — значить: не треба боятися братися за трудну роботу.

Гѳспиталь, -ля, фр. hôpital — лікарня, арх. лічниця.

Г о с п ѳ д а р, ст. сл. господарь, з сер. перс. gospandar — хазяїн і володар, давній титул володаря Молдавії й Валахії, власник дому і т. ін. Слово всеслов'янське.

Лекс. 1627. 423: Кириак — господскій, господарец.

Лекс. 1627. 237: Господар, рядца, урядник.

Господар — хазяїн. Лексикон 1627 р. 235 пов'язує це слово з приймати гостей: „Господар — приймаючий гость”.

Господар може губити своє початкове г. Напис на горі до 1151-го року: Хваля Бога и своего осподаря, великого кня(зя).

Господарство — майно господаря. Це слово — всеслов'янське.

Лекс. 1627. 227: Господарство, споряжѣнье господарское.

Господарський — стосовний до господарства. Лекс. 1627. 236: Шафорство, уряд господарській.

Господь, ст. сл. Господь, склад: гос-подь, друга частина — це, мабуть, інд. евр. * pot-, * pod-, як і в гр. despodzo. Пор. гр. despotes, сан. jaspati. „Гос” — це господар, а „-подь” — міцний. Історію етимології цього слова дає Трубочев 182-184. — В основному треба сказати, що етимологія цього слова неясна.

Власну назву Бога, Єгова, греки передали зовсім невідповідно через Kyrios, цебто тією назвою, яка в них існувала для зазначення Творця світу ще до Християнства. Спочатку в греків слово Kyrios визначало тільки Бога, але пізніше, з часу Калігули та Нерона так стали звати й римських вельмож.

За греками так само й ми неправильно передали в старослов'янській мові гебрейське Єгова, грецьке Кіріос через Господь, що визначало взагалі вельможу, господин. Як у нас поплутались Господь і господин, так у поляків змішалися Пан і пан. Ст. поль. gospodzin.

Господь див. Єгова.

Лекс. 1596. 10: Господь — Пан. Господствію — паную. Господство — панство.

Гостинець — широка дорога, via publica; слово гостиниць відоме з найдавнішого часу; так в „Руській Правді” Володимира Мономаха читаємо: Погубять слѣдъ на гостинци на велицѣ, а села не будетъ. Походить це слово від слова гость, гість, що вдавнину визначало чужинця (hostis) або купця; таким чином гостинець — це шлях для купців (пор. гостиниця — дім, де спиняються гості-купці). Від українців слово гостинець перейшло до поляків. В З.У. це слово вживається постійно, а на Сході вже забуте, —

тут частіш кажуть шосе, соше, соша, або битий шлях, а гостинець — це тільки дарунок, подарок.

Грамота Казимира 1349 р.: По путь по Подгаецький, а по гостиниць по Колбаевьскыи. Грамота 1441 р.: А по гостинець по Вишеньский.

Слово „гостинець” у своїм старім значенні широко відоме в Наддністрянщині, і зовсім забуте в Придніпрянщині. „Гость — гість” позостало в нас уже з новим значенням. А новий чужий „готель” зовсім випер нашу рідну стародавню „гостиницю”.

Гостиниця — це дім, де спинялися гості, цебто подорожні, купці. Вже в греків було багато гостиниць, побудованих поблизу великих міст або славних храмів, а в Римі були гостиниці й при великих дорогах. Гості спинялися в гостиницях зовсім вільно, — їх тут однаково приймали, чи був то багатий чи бідний, родовитий чи простий. В середні віки гостиниці ширяться й по всій Європі. В Києві вже з XI в. при Печерському монастирі є гостиниця для подорожніх, а в Москві для гостей існували особливі „гостинні двори”. — В Сх. Укр. господа.

Слово „гостиниця” відоме в слов'янських пам'ятках із XI віку, напр. у Супральському рукописі. В Словнику П. Беринди 1627 р. „гостиниця” перекладено на наші українські обставини: „корчма” (але „корчма” тоді ще не мала сучасного значення).

Лекс. 1627 р. 47: „Гостиниця — дом гостинный”.

Гостинник — господар гостиниці.

Лекс. 1627 р. 35: „Восприятелище — гостиниця, корчма. Восприятник — гостинник, корчмар”.

Гостити. Лекс. 1627. 264: Угощаю — частую, гостя честую.

Лекс. 1627. 235: Странен — гость, прихóдень, чужоземец, вандровный, чужій.

Лекс. 1627. 89: „Гость — чужоземец, прихóдень, иноплемѣнник”.

Гострий, ст. сл. острь, остри; старе укр. острый.

Слово о п. I. 1187 р.: Позвони своими острыми мечи. 33.

Гострити, ст. сл. острити — робити що гострим.

Слово о п. I. 1187 р.: Поостри сердца своего мужеством.

Слово о п. I. 1187 р.: Сабли у них изьострени.

Гóстристь, ст. сл. острость — гострота.

Лекс. 1627. 276: Ухищреніє — довтѣп, розум, суптел-ность, óстрость.

Госудáр, відоме з XIV ст. як хазяїн, а також як титул великого князя, царя, входить у тит. Архиепископа й Патріярха Московського, було в титулі Новгорода: Великий Государ. Походить від ст. сл. господарь.

Гóтика — готичний стиль, означається стрільчастими арками та склепіннями. В XII ст. цей стиль розвинувся в півн. зах. Франції, а потім розвинувся по всій Європі.

Назва від назви народу „готи”: як у готів, належний готам. Готичний — як у готиці.

Готóвий, ст. сл. готовъ. Пор. „Будь готов!”

Слово о п. І. 1187 р.: А мои готови, осѣдлани.

Готóвити, ст. сл. готовити, готовати.

Лекс. 1627. 454: Скева — наготóваний.

Готувáння, ст. сл. готованіє.

Лекс. 1627. 423: Готовлénіє.

ГПУ (російська вимова: ГПУ) — Главное Политическое Управление: поліційні політичні органи державної безпеки. Створена Леніним 20 грудня 1917 р. Че-ка (Чрезвычайная комиссия) 6 лютого 1922 р. була перейменована на ГПУ — НКВД (Главное Политическое Управление Народного Комиссариата Внутренних Дел). Колишнє ГПУ а, пізніше, почавши з 1954 р., почали називати „КГБ” (Комитет Государственной Безопасности).

„Гра свічок не варта”. З фр. *le jeu n'en vaut la chandelle* — коли дана справа не варта заходів.

Грáбáр, -ря — землекоп, грабарювáти, грабáрський, з нім. *graben* — копати.

Грáбити, силою забирати майно; ст. сл. грабити.

Грабувáти, грабіж, грабіжник, грабувáння і багато інших, ст. сл. грабити, грабіжник, — давнє запозичення з ім. *rauben* — грабувати. В З.У. всі ці слова, як і в мові польській, без початкового г, як і в німецькій: рабівник, рабівництво, рабунок, рабувати, пор. польські *rabować, rabunek* і т. ін.

Гравéр, -вэра, фр. *graveur*, — майстер, який вирізує зображення на дереві, металі, камені й ін. Гравірувати — вирізувати на чому, фр. *graver*, гравюра, фр. *gravure* — вирізане гравером зображення.

Гравіта́ція — всесвітнє тяжіння, від лат. *gravitas* — вага.

Град, арх., нове город, ст. сл. градъ.

Слово о п. І. 1187 р.: В градъ Тьмутороканѣ.

Слово о п. І. 1187 р.: Града Чрънигова.

Града́ція — поступовість, поступовий перехід усе далі й далі. Від лат. *gradatio* — поступове підвищення.

Гра́дус, з лат. *gradus* — крок, ступінь. Одиниця виміру кутів та температури. — Надворі 10 градусів морозу. Спека на 70 градусів. В З.У. частіше кажуть не градус, а степенъ. (Це архаїзм). Див. ступінь.

Грам, гра́ма — основна одиниця ваги, з гр. *gramma* — дрібна міра ваги, фр. *gramme* — грам.

Грама́тика — наука про мову, з гр. *grammatike*; складається з трьох частин: 1. фонéтика — наука про звуки мови, 2. морфоло́гія — наука про форми (зміни слів), 3. синтаксис — наука про сполучення слів у речення.

Лекс. 1627. 224: Єст в граматіцѣ слог.

Гра́мота — урядовий писаний акт (лист), напр. княжий, митрополичий. З гр. *grammata* — читання, лист. Грамоту знати — вміти читати, з гр. *gramma* — буква. В З.У. грамо́та.

Лекс. 1627. 169: Посланіє сирѣч гра́мота.

Гр á м о т а. „Запропала грамота” — титул оповідання Гоголя став крилатим виразом для всього пропало-го. Оповідання вміщене в збірнику 1831 р. „Вечорі на хуторі коло Диканьки”.

Грамоті́й, -тія, — писар, або вмілий в читанні і в письмі; стародавнє грамотей. З гр. *grammateus* — писар.

Гранáта — артилерійський снаряд, від лат. *granum* — зерно, лат. *granatus* — зернистий, нім. *Granate*.

Гранд, -да — дворянин, шляхтич в Іспанії; *grande* — великий, вельможа, знатний.

Грандіóзний — величезний, потужний, величний. З лат. *grandis* — великий, фр. *grandiose* — величезний.

Грані́ця, з нім. *Grenze* — межа, кордон.

Грані́т, -ту — кристалічна гірська порода, цінний будівельний матеріал. З лат. *granum* — зерно.

Грання́ — від грати, ст. сл. играти.

Лекс. 1627. 422: Цимбáл для гранья́.

Грань — межа; границя. Саме на грані росте дуб. Гр.

Грань — один з плоских боків багатогранника. Гр. Ст. сл. грань.

Грань — жар. З.У.: Максим стояв, мов на грани, Фр. З. Б. 28. На Сході цього слова не вжив., тут — вугілля, жар, прісок: Стоїть, як на вугіллях. Прик.

Гра́ти — ст. сл. играти; пор. укр. ігрища.

Слово о п. I. 1187 р.: Тогда врани не граахуть 43.

Слово о п. I. 1187 р.: Часто врани граяхуть.

„Граю у свистѣлку”, Лекс. 1627. 216.

„**Грати** на першій скрипці” — образно означає: грати головну роль в чому.

Грати́фікува́ти з лат. *gratificare* — уприємнювати.

„Тим грати́фіку́ючи”, Лекс. 1627 р. Пер.

Граф, графа - - спадковий дворянський титул. З нім. Graf; відповідник фр. *comte*; звідси англ. *count*; п. *hrabia*. В Росії графський титул був уведений царем Петром I.

Graf — це спочатку був (у державі франків) титул королівського судді, а згодом він став високим дворянським титулом.

Графа́ — пряма лінія, стовпчик у конторських книгах, розділ. З гр. *graphie* — писання, записування. **Графа́й** - ти — лініювати.

Гра́фіка — мистецтво рисування й креслення, мистецтво зображення предмета лініями і штрихами. Від гр. *graphike* — написане, *zographia* — живопись (малярство).

Графа́йчний — представлений графікою.

Графа́йт, -ту, — мінерал, з якого роблять олівці. Від гр. *grapho* — пишу; нім. *Graphit*.

Графоло́гія - - наука про характер письма. Від гр. *grapho* — пишу і *logos* — вчення.

Графоманія — хвороблива пристрасть до безплідного, марного писання. З гр. *grapho* — пишу + *mania* — пристрасть. Звідси **графома́н** — хворий на графоманію.

Гра́ція — уміння керувати красою своїх поз і рухів. З лат. *gratia* — миловидність, принадність. У греків були три Харити, у римлян три Грації, дочки Зевса й Гери. Звалися Харити так: Евфросина (радість), Талія (кольор) і Аглая (блиск). Звідси **граціо́з**ний — елегантний, стрункий, іт. *gratiozo*.

Гре́бінь — горішня грань гори, даху і т.д. гребінь хвилі, гребінь на голові птиці.

Лекс. 1627. 438: На горѣ на самом грѣбени.

Гребіне́ць — зубчате знаряддя (інструмент) до чесання волосся; дим. слова гребінь; ст. сл. гребень.

Гре́бля — загата на річці, щоб спинити чи регулювати воду. Від гребти, — нагреблене на загату. П. *grobľa*; р. плотина; нім. *der Damm* (звідси п. *tama*).

Гре́ка — вульгарний шкільний вираз з п. *greka* (*lingua graeca*); звичайно кажемо — грецька мова. Пор. латина.

Гре́ки, Гре́ція. — Самі греки звать свою землю Еллада, *Ellás*, род. *Ellados*. В Ст. Зап. Греція звичайно зветься Іонія, від імени Явана, Яфетового сина (Бут. 10. 2, 4, Єз. 27, 13, 19 і ін.), Самі греки звать себе Еллада (Мак. 1. 1, 8. 9, Дії 20. 2). В Римі устійнилася назва Греція. В області Еллади, в Епірі жили *braii* — „шановні”; з ними близько познайомилися римляни і назвали їх *graeci*, а їхню землю *Graecia* — „шановна”. Ця назва стала для римлян назвою всієї Греції, і саме вона поширилася по всій Європі.

Грецький вплив на українську мову був дуже сильний і висококорисний. Сусідкою України-Руси була недалека Візантія, яка мала по північному березі Чорного (Руського) моря свої колонії. Візантія була найкультурніша держава в Європі і мала з Україною-Руссю жваві зв'язки. Зв'язки ці розпочалися ще задовго до прийняття Україною Християнства (988 р.) і були зовсім реальні, — з Візантії запозичено багато предметів культури разом з їхніми назвами: терміни будівництва, мореплавства, садівництва, городництва і т. ін.

Багато русів-українців ходили на військову службу в Візантію, подовго там бували й переносили запозичене в Україну. Київ стояв на торговому шляху „із Варяг у Греки”, — Дніпром ішла жвава торгівля, і купці з України-Руси чи через неї масами невпинно їздили в Візантію, і власне ці купці були живими провідниками грецько-візантійської культури в Україну.

А вже з 988 р., коли Україна прийняла Християнську Віру з Візантії за Вел. Кн. Володимира, то релігійний і церковний вплив тодішньої Візантії широкою річкою носився в Україну, — полився сотнями назв та термінів.

Нагадаю, що з Греції ми прийняли всі свої власні імена.

Грецький вплив був уже від найдавнішого часу, і все усний, а не книжний, і тому грецькі позички в укр. мові часто не відповідають книжній грецькій мові, напр. монастир (народне пізніше *manasterion*, давнє *monasterion*), Прокіп, Ничипір і т. ін.

Література. — Про це див. М. Р. Фасмер: Греко-словянські етюди, Спг. 1909. Проф. Іван Огієнко: Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ, Київ, 1915 рік. Л. П. Якубинский: Греческие слова в древнорусскомъ языке, див. його „История древнерусского языка” 1953 р. ст. 331-337.

Гренадёр, -дэра — солдат для кидання ручних гранат; **гренадери** — добірні частина піхоти. З фр. *grenadier*, від *grenade* — граната.

Греміти — звучати громом: ст. сл. *grъmѣти*; пор. *грим*, ст. сл. *громъ*; п. *grzmięć*, р. *гремять*.

Слово о п. І. 1187 р.: Гремлещи о шеломы.

Грива, ст. сл. *грива*, слово всеслов'янське і індоевр., пор. сан. *griva* — шия. Сюди відноситься, може, і *гривна*; п. *grzywa*, р. *грива*.

Гривна — стародавня монета, ст. сл. *гривна* — наместо — слово всеслов'янське зо значення: паншійник, браслет, ціна річ, монета. Стародавня *гривна* була „*гривна кун*” (*кунья*), срібна й золота. За Руською Правдою *гривна кун* ділилась на 20 ногат. З 1699 р. в Росії вироблялися срібні монети — з чи 2½ копійки, — вони звалися *гривенники*. Ці слова Преобр. відносять до „*грива*”. В Українській Державі були 1918 р. банкноти *гривни*.

Гривна — старе укр. слово, *гривна*, що вдавнину визначало грошову одиницю, що її платили як данину або як кару; з укр. мови слово похопила й мова польська. Це давнє слово наше тепер лишилося з старим значенням тільки в З.У., а на Сході кажуть: *кара*, *штраф*. Див. *штраф*.

Гр. в. к. Мстислава 1130 р.: Полътретья десяте *гривнъ*.

Напис на Хресті 1161 р.: В 100 *гривнъ*.

Григорій, *Григор*, народне *Грицькó*-ка. З гр. *gregoros* — оживлений, бистрий. Ст. сл. *Григоръ*, *Григорій* — оживлений. Лекс. 1627 р. 389: „*чуйный, пилный, осторожный, або добръ. остроумень*”.

Гридница, арх. — авдієнційна зала. Ст. укр. *GRIDница*, *GRIDня*.

Слово о п. І. 1187 р.: И падеся *Кобякъ въ GRIDницѣ* Святъславли. 22.

Грижа — „*подвигання*”, гіла; мед. *hernia*; зах. укр. „*пропуклина*”, з п. *przeruklina*.

Грижа, зах. укр.: Чи то його так міські мури зісцали, чи *грижа* яка, Фр. 3 в. 136. На Сході: *журба*, *сум*, *тұга*, *смұток*, *жаль*, *гризота*.

Гризётка, фр. *grisette* — молода французка „*легкої поведінки*”.

Гризти — перше знач. було кусати. Пор. „*угрызеніє зміиная*” (Алф. п. XVII в. 201) — це укуси зміїні. Так само „*укризенія совісти*” — укуси совісти.

Грим! — звуконаслідув. грому. Звідси *гриміти* (народня вимова: *греміти*, *гриміти*), *гримати*, *гримкій*, *гримотіння* й багато ін. Сюди й *грим*, *грому*. Ст. сл. *гръмѣти*, *громъ*. З *прамови*.

Грим, *гриму* — надавання акторові потрібної для ролі зовнішности, з фр. *grimer* — підфарбовувати обличчя. *Гримувати ся* — накладати *грим*.

Гримаса — навмисне чи невільне викривлення обличчя, кривляння, міна. З фр. *grimace* — кривлення.

Гриміти — ст. сл. *гръмѣти*, звучати громом.

Слово о п. І. 1187 р.: *Гримлют сабли о шеломы*.

Грипа — гостре заразне захворювання, збудником якого є вірус. (Див. *інфлюєнца*). З фр. *grippe*; р. *грип*; п. *група*.

Гриф — рукоятка, тобто та частина шаблі чи іншої холодної зброї, яку обхоплюється рукою. З нім. *Griff*.

Гриф — пластинка наклеєна на шийку струнного інструмента, напр. на шийку скрипки. З нім. *Griff*.

Гриф, *грѣфа* — в античній міфології крилатий лев з орлиною головою. Також великий хижий птах, що живиться падлом. З гр. *gryps*, звідси лат. *gryphus*, фр. *grif-fon*.

Грїб, *гробу* — могила. Ст. сл. *гробъ* — домовина. Частий вираз: „*Ти мене в грїб заженеш*” — своїм постійним надокучанням.

Лекс. 1627 р., 48: *Гроб жилище* — *яма*.

Грізний — суворий, ст. сл. грозньнъ; р. грозный, п. groźny.

Слово о п. І. 1187 р.: Двина болотомъ течеть грознымъ полочаномъ. 33.

Грім, грóму, ст. сл. громъ; р. гром; грімкий, ст. сл. громькъ; р. громкий, п. gromki.

Рос. громко, укр. голосно.

Слово о п. І. 1187 р.: Быти грому великому!

Гріх — вина, провинна; ст. сл. грѣхъ.

Родитися гріхъ, а зъ грѣху смерть. Катих. 1645 р.

Гріш, грошá, мн. грóші, — грошова одиниця. Слово запозичене з нім. Groschen чи безпосередньо чи з п. grosz. Староукр. грошь. Основою для нім. було лат. grossus — великий, товстий. Гріш — це давня польська й литовська монета різної ціни, — з ходом часу гріш тратив свою вартість. Напр. 1290 р. гріш золотий рівнявся 280 рос. копійок, пізніше гріш срібний — 20 рос. копійок, а гріш празький — 15 коп. З половини XVIII ст. гр. рівняється півкопійці (2 шага). Слово гріш сильно розрослося в укр. мові: гроші, грóшик, грошенята, грошовий, безгрішшя й ін. (Є. Чернов 31-33).

На Правобережжі в XIX-XX ст. гріш — півкопійки, два гроші — одна копійка.

Грішний — винуватий, той, що допустився гріха. Ст. сл. грѣшньнъ, від грѣхъ.

Гр і ш н и й. „Грішним ділом” — вираз як вставне слово. Напр., грішним ділом, я люблю випити. Визначає: вибачайте, каюся, вишуватні.

Грозá — буря, ст. сл. гроза.

Слово о п. І. 1187 р.: Нощь, стонуши ему грозою.

Слово о п. І. 1187 р.: Грозы твоя по землямъ текуть. 30.

Ст. укр. грозний (суворий).

Слово о п. І. 1187 р.: Святъславъ грозный великий Киевский. 21.

Слово о п. І. 1187 р.: Ту бяше успиль грозою. 21.

Ст. укр. грозьба — заборона, погроза.

Лекс. 1627. 184: Прещеніе — грозбá. Прещаю — загро́жую.

Грома́да — окреслена спільнота людей в рамках даного суспільства; напр., сільська громада, церковна громада, студентська громада (організація) і т.д.

Ст. сл. громада — громада, купа, нагромаджена маса чого; юрба людей.

Лекс. 1627. 230: Состав — згромаджене, грома́да, стус дров, купа.

Грома́дити — гребати, зграбувати (напр. громадити сіно — зграбувати сіно граблями).

„В купу згромадивши”, Лекс. 1627 р. Пер.

Грома́дитися — збиратися, сходитися. Напр., люди згромадилися на майдані.

Гро́но — китяха; напр., гроно винограду (ст. слов. гроздь) з п. grono, а це з герм. grön — зелений.

Лекс. 1627. 152: „Лѣторосль — гроно, або ягода винная не дозрѣлая”.

Гротéск, -ку — спосіб у мистецтві й літературі занадто перебільшувати різкі контрасти. Гротéскний — примхливий. З іт. grottesco, фр. grotesque — смішний, кумедний.

Гро́хот — сітка для сортування вугілля; решето для пересівання піску; решето в молотарці. Ст. сл. грохоть.

Гро́хит, арх. — гук, тріск, галас. Ст. сл. грохоть, р. грохот, ч. hrochot.

Лекс. 1627. 228: Смѣх — радость, грóхот.

Гро́ші — банкноти й монети; валюта. З нім. Groschen. Рос. деньги; п. pieniądze, ст. сл. пѣнязи.

Г р о ш и. Монетный двор — рос., miennica — п., „установлена державних паперів” Укр. Нар. Респ. 1918-1920 р.

Лекс. 1596. 13: Живот — мешканье, и тыж скарб, грошѣ.

„Гроші — це час”, з англ. „time is money”, — це вираз америк. політичн. діяча В. Франкліна (1706-1790).

Грубі́ян — часте в східньоукраїнських говорах слово, визначає: нахабний, зухвалий, невихований. Слово утворене чи не з німецького Grobian — простак, але підпало в нашій мові „озмисленню” зо словом „грубий” і тому змінило трохи своє значення. Це слово сильно розгалужене в нас: грубіянство, грубіянський, грубіянити.

Лекс. 1627. 182: Прекрост — грубѣян великий.

Г р у б і я н с т в о Лексикон 1627 р. перекладає: безчловечіє, злость.

Лекс. 1627. 308: Гнусность, грубѣянство.

„Безчловѣчіє — нелюдзкость, грубіанство” — Лекс. 1627 р. 5.

Груді, грудей; грудям, грудьмі, в грудях. Ст. сл. грудь. Це слово на Сході вживається лише в мн.: Болять груди, Гр. 322. У грудях котилася тривога, Коц. 54. В мові рос. це слово вживається тільки в однині, *грудь* ж. р. В З.У. часто вживається це слово і в однині: Мав сильну грудь, Щур. Рол. 95.

Грузький — м'який, розрідлий ґрунт, в якому все тяжке грузне.

Ст. сл. грязнути — потонути, поринати на дні в рідині.

Лекс. 1596. 30: Тина — болото грузко́е.

Грум, грума — слуга, який верхи супроводить свого пана або їде на козлах екіпажа чи на задку його; або хлопчик — лакей. З англ. *groom* — конюх.

Ґрунт — земля (рілля); основа (підстава). З п. *grunt*, а це з нім. *Grund*.

Ґрунт — Лекс. 1627. 298: Основаніе — фундамент, ґрунт. Основанію — ґрунтую, фундамент закладаю.

Вѣра ест ґрунтом речій. Катих. 1645 р. 26.

На тыхъ двоухъ Приказаняхъ увесь Законъ естъ угрунтованный. Катих. 1645 р. 83.

Найґрунтовнѣйшую науку, Катих. 1645 р. (Передмова).

Лекс. 1627 р. 46: Ґрунтовне, стале, мощно, с повагою.

Ґрюк! (місцево ґрук!) звуконасл. удару, стуку в чому. Звідси ґрякати, ґрякону́ти, ґрюкання. З прамови.

Ґрюкнули двері, Гонч. Л. 36. 25.

Ґрюкіт стряснув двері, Гонч. Л. 36. 10.

Ґрядущий, арх. — идущий, будучий, прийдешній.

Ст. сл. ґряду — приходжу.

Лекс. 1627 р. 48: „Ґрядущій б́удущій, которий маєт прійти албо быти, прих́одячий”.

Ґрязь — болото; ст. сл. ґрязь; ст. сл. ґрязьнь — болотяний, брудний. Шевч. „Ґрязь Москви, варшавське сміття”.

Слово о п. І. 1187 р.: Начаша мосты мостити по ґрязивым мѣстам.

Лекс. 1627. 256: Тимѣніе — ґрязь, болото, тхня — кал, смрод. ґрязкость.

Ґряк! Звідси ґрякати — звуконаслідув. великого ґуку. Те саме, що й ґрюк. Місцево ґрак, ґракнути. З прамови.

Ґу! гу-гу! — звуконаслідування гудіння. Звідси й ґугіт, ґугоніти, ґуготіння, гуд, гуду, гудіння, гудіти, гудок, гудка́, гудючий, полум'я ґуготіло.

Від звуконасл. ґу також походять слова ґук, відгук (відгомін), перегук, вигук і т. ін.

Лекс. 1627 р. 36: „Воскликновеніе — выкриканье, похваленье, гуденье, хлипанье, кричанье, вытье, гук, гуканье як по умерлом”.

Ґу! гу-гу-гу! — зокрема звуконаслід. вітру. Подвоєння: гу-гу! Звідси ґукати, ґуготіти.

Ґу-гу-гу! — це також звуконаслідув. всякої неясної мови (говорити в ніс). Звідси ґугніти, ґугнявити, ґугнявий, ґугнявість. З прамови.

Ґубернатор — начальник області, правитель. Це слово грецького походження. Старинні греки мали слово „кибернаейн”, яке означало „кермувати кораблем”. Від греків узяли це слово старинні римляни і трохи перекурили на свій лад так, що в римлян вийшло з того слова „ґубернатор”, що означало: „керманіч корабля”, потім „капітан корабля”. Потім це слово перейшло таку зміну, що означало в римлян також всякого управителя, правителя і начальника великого краю. В такім значенні вживали його й французи. Від французів узяли це слово англійці, перекутивши його на „говернор”, що є тепер найвищим начальником адміністрації кожного штату в Сполучених Штатах Америки.

Слов'янські мови взяли слово „ґубернатор” прямо з латинської мови. Напр. в царській Росії називалися ґубернаторами начальники великих провінцій, які також називано від цих начальників „ґуберніями”.

Ґубительний, арх. — нищівний, згубний, шкідливий. Ст. слов. ґубительнь.

Лекс. 1627. 429: Недуг ґубителный.

Ґувернёр, -ра — найманий виховник дітей в родині. Ґувернантка — найманша виховниця дітей в родині. З фр. *gouverneur, gouvernante*.

Ґугеноти — кальвіністи і їх прихильники у Франції в XVI-XVIII в., яких переслідувала Католицька Церква та уряд. З фр. *hugenots*. Див. Варфоломіївська ніч.

Гугнівий арх. -- гугнявий -- той, що хронічно заїкається. Ст. сл. гугнивъ — заїка; той, що заїкається в гово-ренні.

Лекс. 1627. 138: „Гугнивий — през нос мовячий”.

Гудити — звуконасл. нарікання та обговорення. Нікого ніколи не гудь!

Гудзик, гудзик, місц. „гудзік” з поль. guzik. Назва по-ходить від гудзь; ст. сл. пугвица (у носове).

Гук! — звуконаслідування грубого й дуже відривис-того звука. Звідси гук, гуку, гукати, гукання, гукну́ти. З прамови.

Форма подвоєна: гугу́кати; здовжена форма: гулю́-кати.

Гук. Лекс. 1627. 156: Плиш — гук, крик, туму́лт, розрух, звада, тривога, клич. Не гучі.

Лекс. 1627. 309: Шум — гук.

Лекс. 1596: Еримита — который без гúку живет.

Лекс. 1596. 156: Клич — крик, гук, вереск.

Лекс. 1596. 176: Мóлва — гомон, гук от мовы люд-скои, óкрик. Молвліо — гомоню, гучу.

Лекс. 1627 р. 356: Грѣха згуканье.

Лекс. 1596. 216: Птах гукáет як осел. Гукач, гукóвище.

Гул, -лу -- шум, глухий підземний відголос. Звуко-насл. слово. З прамови.

Гулі — вечерниці на селі, бездільне проведення ча-су, байдикувати. В дитячій мові: іти гулі — йти на про-хідку.

Гулі! гуль-гуль! Гулі-гулі! — пригада голуба. Г у л я — годуб у дитячій мові.

Гуляти — широко розгалужене в українській мові сло-во з різними значеннями: спочивати, походжувати, їздити чи ходити без праці, не працювати, веселитися, святкува-ти, грати в яку забаву, забавлятися, танцювати і т. ін. У всіх цих значеннях слово відоме в українських думках, де його вжито аж 43 рази. Напр.: Ми за твоєю головою пи-ли да гуляли 133. Чистим полем гуляли 126. Чорним мо-рем далеко гуляли 79. 83. 84. Добрим конем гуляе 152 і т. ін., у всіх випадках трудно встановити ближче значен-ня слова.

Але здається, що „гуляти” — танцювати — це дав-не значення, в говорах наддніпрянських уже мало знане, але ще дуже поширене в говорах західніх. Бирчак, „Ва-

силько” І: Скоморохи грали якусь дику пісню, а вона гу-ляла-гуляла-гуляла 133, Розпустила волосся й гуляла-гу-ляла-гуляла 133. Як не заграє увесь ліс, як не стануть де-рева гуляти II. 149.

Пізніші значення „гуляти”: бути вільним, бавитись у що, напр. у Б. Грінченка, „Під тихими вербами”: Гуля-ти в ящура 31: Як де зійшлися, так зараз і гулять, зви-чайно на гроші 293.

Танець (танок), танцювати з поль. taniec, tańcuć, а ці з нм. Tanz, tanzen; укр. було гуляти; ст. сл. плясати.

Гуляш, -шу — угорська національна страва з шматоч-ків тушкованого м'яса з картоплею, полита соусом з чер-воного перцю. З угор. gulyas.

Гульк! — вигук для наглої появи чи раптового зник-нення, раптового руху. Гулькнути — раптово в воду.

Гультай — волоцюга, гуляка, крутій, „шибеник”, гуль-віса. Зах. укр. гільтай, гільтайство, батяр.

Лекс. 1627. 448: Ра́ка — блазен, голота, гулта́й, не-щюта, лотр и проч.

„Тулак, волоцюга, гультай, который волочится”, Лекс. 1627. 106.

Гуманізм — світогляд руху в XIV—XVI століттях, що в філософії, науці й художній літературі виступає проти середньовічного духа, зокрема ж проти схоластики в Єв-ропі. В мистецтві доба гуманізму відома як Ренесанс (Від-родження).

Гуманізм, -му — світогляд, пройнятий любов'ю до людей, повагою людської гідності, піклуванням про доб-ро народу. Від лат. humanus — людяний. Звідси гум-аніст — прихильник гуманізму, гуманний — людяний гуманність — людяність.

Гумор, -ру — зображення смішного серед людей і в житті, зображення людських хиб в смішному вигляді. Лат. humor — волога, англ. humour. Гумороска — ма-ленький твір, пройнятий гумором. Гуморист — пись-менник, що описує життя з гумористичним освітленням. Гумористика — гумористична література, смішне, комічне.

Гунище — річка Київської області, може корінь від назви народу гуни (IV—VII ст.). (Стрижак 24).

Гуня — верхня, довга сукняна одежа, див. гунька.

„Кожух або гу́ня”, Лекс. 1627, 118. Гунка 118.

Лекс. 1596. 176: Мйлоть — овечина, скорка овечая, или гу́ня.

Гуп! — звуконасл. тяжкого ступання.

З'явиться раптом, гупнувши через паркан. Гонч. Л. і 36. 20.

Гупало, або гукало, пташка — „бугай”. Лат. назва: *ardea stellaris*.

Лекс. 1627. 441: Опокротал, рос. гу́пало птах, подобный лебедю.

Гупати звуконасл. — стуком викликати глухі звуки; напр., гупати в стіну; гупати взутими ногами об підлогу.

Лекс. 1596. 216: Гупач, гуковище.

Гур! — гур-гур! — звуконаслід. упадку. Звідси гуркотіти, гуркіт воза, грому ін., гуркало — те, що гуркає, гуркання, гуркати, гуркотати, гуркотливий, гуркотня і ін. З прамови.

Пор. поговірку: Гур-гур, їде Святий Юр! (Плав'юк 355).

Прогуркоче трамвай. Гонч. Л. і 36. 17.

Гурій — ім'я, від д. є. *gur* — молодий лев, левчук.

Гу́рій — Лекс. 1627 р. 389: „Присноравень” (завжди рівний).

Гурії — міфічні красуні мусульманського раю.

Гурман, -на — любитель добірних страв, ласун. З фр. *gourmand* — лакомий, жадний.

Гусар, мн. -ри — легка кавалерія, вперше появилась в Угорщині в XV ст. і угор. назва *hushar* поширилася по Європі, нім. *Husar*. В З.У. часте гу́зар.

Гусенія, гусінь — червак, що є перехідною формою з зародка в інсект. Він живе на деревах і кормиться їх листям. Лат. назва *larva*.

Лекс. 1627. 272: Усєница — гусєница.

Гусіти — послідовники чеського реформатора Яна Гуса (1369-1415). Назва від прізвища *Hus* — гуска.

Гуска, ст. сл. гусь; зах. укр. часом гусь. Рос. гусь, укр. гуска. Гусячий, гусиний, гусеня. „Гуска” — маловихована жінка. Гусятин — містечко в Галичині.

Гуслі, гусла — звуконасл. звуку. З гудіти. В Україні гуслеми іноді називають і скрипку. (Гр. Слов.). Ця назва також відноситься до давнього єврейського струнного інструмента, яким акомпанювали спів псалмів.

Лекс. 1627 р. 48: Гусли — скрипіца, обще — дұха, метафор.

Лекс. 1596. 96: Гусли — арфа, лютня, скрипіца.

Лекс. 1627. 287: Обвѣщеніе, узопошеніе — гусла, що наші чаровниці дають носити.

Густі — звуконасл. вітру.

Вітер гуде (Укр. пісні Макс. 9).

Гуся — гуска в дитячій мові.

Гусь! гусь-гусь-гусь! гусю-гусю! — принада гусей. Скорочено: сю-сю-сю!

„Гусь ланчатий” — нездара, неповоротний. (З рос.).

Гусь, ст. сл. гусь, гуска (у носове) — слово всеслов'янське, індоевропейське, пор. лат. *anser* — *henser*, сан. *hamsi* д. нім. *gans*. і ін. Ін. євр. корінь * *gha* — розтулювати рота, позіхати, тому слово звуконаслідувальне. В укр. гусь, гуска, гусяний, гусячий.

Гутапєрча — висохлий сік деяких рослин, особливо ж гутапєрчевого дерева. З англ. *guttapercha*, а це з малайського *getah* — клей + *pertjah* — дерево.

Гуц! гуца, гуца — гуцаца! — вигук при підкидуванні дітей на колінах; гуцати, гуцання.

Гуцати — стукати, слово звуконасл., див. Гуцав своїми старими чумацькими шкарбанами, Грищенко: Україна... 12.

Гуцул — назва українців, що замешкують гори в Станіславщині, на Буковині та частині Закарпаття. Встановлено чимало теорій, звідки постало слово гуцул, але вони незадовільні. Напр. що гуцул румунського походження і визначає розбишаку. А то виводять від слова „гуцати” — їздити верхи, гуцати. Часом виводять слово гуцул від аварів, і т. ін. Див. „Рідна Мова” 1936 р. ч. 4 ст. 173—176.

Гучати — звуконасл. звучання гу-у-у!

Гучу, гомоню, Лекс. 1627. 121.

Гучу́, брязчу́, дзвоню, Лекс. 1627. 76.

Гу́ща — густа маса будь-чого; напр., гуща дерев, гуща людей; гуща осаду на дні рідини.

Лекс. 1627. 306: Чящъ — гу́ща, густвина́ лѣсная, або густый лѣс.

Лекс. 1596. 33б: Чащ — гуща, лѣс густый.

Гуща́вина — лісова гущавина (дерев, кущів).

Лекс. 1627. 306. Чястинá — густвина́, гущя́вина.

Гяу́р, -ра — тур. gâvur, з араб. — невірний, цебто не мусульманин, християнин. Дм. 533.

Г

Г — п'ята буква української азбуки.

В Лексиконі з 1627-го року Памви Беринди, Київ, буква **г** дуже часта, та в Лекс. 1596 р. цей звук ще передається сполукою букв **кг**.

Вимовою звука **г** як **h**, а не **g**, українці займають особливе становище серед слов'янського світу. Можливо, що в праслов'янську добу українці й знали вимову **g**, але ще в добу до писаних пам'яток, до X-го віку в Україні запанував **г = h**. І це цікаве тим, що сусіди українців — росіяни та поляки — вимовляють якраз навпаки, — у них **г = g**. Отже вимова **г** як **h** — це наша споконвічна ознака, що відрізняє нас від інших народів.

Але сусіди українців знали переважно **г = g** і цю свою вимову рано почали заціплювати й українцям; від своїх сусідів, особливо від поляків, українці позичили багато слів, а разом з тим і вимову **г = g**. Уже в XIV віці виявилось, що українцям мало мати тільки **г**, — треба ще мати особливу букву, що віддавала б польське **g**; і от з того часу в українському письменстві й заводиться для цього **кг**, що було в нас аж до половини XIX-го віку. Цікаво, що спочатку з **кг** писали тільки польські та литовські власні назви, і робили це рідко.

Значно пізніше в Україні було заведено замість **кг** одного значка — **г**; чи не першим завів його вчений наш Мелетій Смотрицький в своїй граматиці 1619 року, — форму букви він узяв з грецької азбуки, бо тоді греки так передавали свою теперішню гаму. Ця нова буква **г** приймалася дуже поволі, бо традиційно все писали **кг** або просто **г**, і тільки з 50-х років XIX-го століття почали в нас писати букву **г** вже більш послідовно.

Грецьку **г** українці споконвіку вимовляли як **h**, а не **g**, — цебто вимовляли так, як і самі греки, бо греки своєї **г** ніколи не вимовляли за **g**; тільки римляни і ті народи, що постали з римлян, чи прийняли разом з Церквою їхню культуру, вимовляли й вимовляють грецьку

г за **g**. От тому всі грецькі слова з г ми, українці, споконвіку вимовляємо з **h**, а не **g**, напр. Англія, Євангелія, гурок чи огірок, Ігумен, гемон, паганій і т.п., або хресні ймення: Огій, Гаврило, Гарасим, Григор, Гнат і т. ін. Коли б греки самі вимовляли г за **g**, то цю вимову вони принесли б і нам, — а греків в X—XI віках постійно було багато в Україні.

Іншомовні слова, що заходили до нас з інших країн, скажемо від німців, ми все українізували і чуже **g** вимовляли за **h**, пор. хоча б: борг, боргувати, цегла, грабар, грабарка, гарбар, гарбарня, вагатися, вага, брага, ланцюг і т. ін.

В Україні звук г вважається виразно чужим звуком і вживається дуже рідко, — тільки в деяких чужих словах, що в різний час зайшли до нас у більшості через Польщу, напр.: гава, галаган, ганджа, гвалт, гвинт, гирлига, дзигарі, глей, гніт, гой, гонта (але: козак Гонта), грати, гринджоли, грис, грунт (і грунт), гудз, гудзик, гуля, горальня, горгула, а також: ге-ге-ге, гегати, гедз, гедзатися, герготати, дригати, — оце майже й усі слова, що в народі нашим почуємо з г.

Але звук г в українській мові існує, хоч і не в широкому вжиткові.

Гавватá. — В Єв. Ів. 19. 13 читаємо, що Пилат „засів на судишя, на місці, що зветься літостротон, по-єврейському гавватá”. Арамейське *gabbetá'* — верх, підвищення, гр. *gabathá*, лат. *tribunal*. Судове місце, трибунал було покрито мармуровими плитами й мозаїкою, тому й звалось по-гр. *lithostroton*. В Ст. Заповіті слово *gabbeta'* незнає.

Газ. — Це слово ввів у науку голландський природознавець Ван-Гельмонт (1577-1644). Він перший увів у хімію термін „газ”, від гр. *cháas* (первобутній морок перед сотворенням світу).

Га́за — дуже тонка шовкова матерія, від фр. *gaze*, ісп. *gaza*, — від міста Газа в Сирії, звідки привозилася ця матерія.

Газда́, газдіня, газдівствó, газдува́ти (з мад. *gazda* — господар) — постійно вживані в З.У. слова; на Сході вони зовсім не відомі, тут — господа́р, хазя́їн, хазя́йство, господа́рство, господа́рюва́ти.

Га́неф, д. евр. *gannár* — злодій, західньою вимовою га́неф.

Га́нок, -ку, з нім. *Gang*, почерез поль. *ganek* — фронтові сіни дому.

Лекс. 1627. 176: Предверіє — ганок або сѣни.

Лекс. 1627. 317: Двор, сѣнь — сѣни, га́нок.

Лекс. 1627. 465: Ула́м — подсѣнье, га́нок.

Лекс. 1627. 459: Стоател — га́нок.

Гарсо́н, -на — офіціант у ресторані чи в кафе, служачий для посилок при готелі. З фр. *garçon* — хлопчик.

Га́нгстер, -ра, з англ. *gangster* — бандит.

Гвалт — насилля, з нім. *Gewalt* (*walten* — володіти), від XIV віку добре знане в мові польській. Лексикон 1627 р. на ст. 132: „Насиліє — гвалт, мучителство, тіранство долі. Насилствую — гвалт чиню, гвалтом або силою паную, гвалчу”. „Вѣтр гвалтовний, наглий” 260.

Лекс. 1627. 274: Устремленіє — гвалт.

Лекс. 1596. 196: Нужда — квалт, примуше́нье.

Лекс. 1627. 236: Стремленіє — гвалт.

Лекс. 1627. 460: Сираку́сы — притягаючий гвалтом.

Не гвалтуй волной воли. Катих. 1645 р. 13.

Лекс. 1627 р. 70: гвалтовность, гвалтовный, гвалтовне.

Лекс. 1627. 148: Нўжда — потреба, мус, гвалт.

Лекс. 1627. 132: „Насиліє — гвалт, тіранство долѣ”.

„Гвалт чиню, гвалтом або силою паную, гвалчу” 132.

„Наглость, свояволя, ныха, гвалт”, Лекс. 1627. 131.

В Зах. Укр. діалектичне: гвавтувати.

В Сх. Укр. кричати гвалт; в З. Укр. кричати гвалту.

Гвалто́вний — загонистий, насильницький. (З поль.).

Лекс. 1627. 227: Смертелное, гвалтовное.

Гвалтува́ти — насилувати.

Лекс. 1627 р. 360: гвалтячий.

Гва́рдія — особиста охорона голови держави, потім — добірне військо; з іт. *guardia*, фр. *garde* — варта.

Гвельфи, іт. *guelfi* — папська партія в Італії XII—XV ст., яка боролася проти гібелінів — прихильників німців.

Гвер, з. у., нм. *Gewehr*, кріс, мушкет; на Сході рушниця, давнє ручниця.

Гвинт, гвинт, -та, з сер. г. нм. *Gewind*.

Гди, арх. — коли, з п. gdy. Слово часте в укр. літературній мові XVI—XVII віків.

Лекс. 1596. 12: Єгда — кгда.

Ге-ге-ге! — звуконаслід. гусей. Гуси гегають. Також гилькотіти (про гусей).

Гедз — рід великої кусливої мухи, якої особливо боїться худоба. Лат. назва oestrus bovis.

Лекс. 1627. 221: Гез, тѣчка встекливість.

Гел-гел! — звуконасл. індиків. Звідси гелкати чи гелкотати.

Гелѣтка — велика дерев'яна посудина типу бочечки. Дальше значення (місцеве) — трохи зерна в мішечку.

Лекс. 1596. 26: Стáмна — кселѣтка, збан.

Генеалогія — родовід, історія роду. З гр. genealogia: genos — рід + logos — наука, вчення. Генеалогічний — родовідний. Г. дерево — родовідне розгалуження.

Генезис, -су — походження, виникнення. Гр. génesis — народження.

Генерал, -ла — вищий військовий чин, з лат. generalis — головний. Генеральний — головний.

Генерація, лат. generatio — покоління.

Геній, геній, -ія — в давн. римлян дух, що керує людиною, дух добрий чи злий. Пізніше геній — високо обдарована, талановита людина. Лат. genius. Звідси геніальний — високообдарований духовними дарами.

Геноцид, -ду — знищення окремих груп населення, а то й цілих племен головно з політичних мотивів. З гр. genos — рід, плем'я + лат. caedere — вибивати.

Геометрія, літ. геометрія, — частина математики, що вивчає просторові форми й відношення тіл у просторі. З гр. geometria — землемірання.

„Геометрія — землеміріє или землемірство. Єст сіє худобѣство зѣло полезно к размѣренію градовства и путей и к иным вѣщем паче болшим”. (Лекс. 1627. 77).

Гѣра — давньоєврейська міра вати gerah; gerah зерно (чи не звідси granum?). Шекель мав 20 гер.

Геркотати, герготати — говорити незрозуміло, звуконаслідувальні слова.

Гестапо — скороч. нім. Geheime Staatspolizei, тайна державна поліція, — це таємна поліція в гітлерівській Німеччині. Р. 1945-го гестапо ліквідовано внаслідок розгрому Третього Райху Аліянтами.

Гіг! гігнути, гегнути, згігнути — померти.

Гігант, літ. гігант — велетень. З гр. gigantes — велетень.

„Гігант — исполин, вѣлет, олбрым. Дужій а великій чоловѣк”, Лекс. 1627. 91.

Лекс. 1627. 309: Щуд — гігант, гігас, исполин, олбрым, вѣлет.

Лекс. 1627 р. 354: Гігантов.

Глоса — замітка переписувача або читача на полях рукопису, як пояснення або переклад неясного слова. Гр. glossa — мова, неясне слово, нім. Glosse.

Глосарій, -рія — тлумачний словник застарілих і маловживаних слів. Від гр. glossa — застаріле слово; лат. glossarium — збірка глос, словник.

Глосолалія — вигукування в стані релігійної екстази незрозумілих слів. Від гр. glossa — незрозуміле слово + lalein — говорити. В Новому Заповіті (напр. 1 Кор. 14) glossais lalein — говорити іншими мовами: на основі Єв. Марка 16. 17 це Дар Св. Духа, чудо говорити новими мовами для християнізації світу: „А тих, хто ввірує, супроводити будуть ознаки такі: ... говоритимуть мовами новими” (Мр. 16. 17).

Глотологія — мовознавство, від гр. glotta — мова + logos — вчення.

Глянц — блиск, полиск. З нім. Glanz.

Лекс. 1627. 434: Выгланцованый, углаженный.

Лекс. 1627 р. 434: „выгланцованый — углаженный, от ржі витертий”.

Гмах, гмаху — великий і величний будинок, з п. gmach, а це з нім. Gemach.

Лекс. 1627 р. 353: „Княжа гмаху о трех столах”.

Гміна, з нім. Gemeinde, п. gmina — громада.

Гніт, гнотá — шнурочок, що горить у свічки. З п. knot (чс. і слов. knot), а це з нім. Knote. В мовах рос. болг. і серб. фитиль.

Гбдел, жаргонове Godl з д. е. Гад, Gad.

Гой, д. євр. goj — це взагалі „народ”, як і євр. am. В Біблії часто й Ізраїль зветься гоем, напр. Суд. 2. 20,

Єз. 2. 3, 37. 22. Але вже в Талмуді *goj* — не єврей. Часте в укр. мові слово, — так євреї звать християн.

Гонг, -га, — ударний музичний інструмент, головно для подавання сигналів. Англ. *gong* з малайського *gong*.

ГПУ — абрєвіатура: Государственное Политическое Управление. (Див. ПІУ — давніше Че-ка).

Гра́ти, місцеве крати, з нм. *Gerät*, гратований, грат-частий.

Граффіті — стародавні написи („різи”, вирізані значки), вирізані чи видряпані на різних посудинах, стінах до-мів і т. ін. Староукраїнські, чи взагалі староруські граффі-ті X—XII віків широко відомі. З іт. *graffito* — видряпаний напис на стіні й ін.

Гре́йпфрут, -та — підтропічне плодове дерево, на-гадає апельсин. З англ. *grape-fruit*: виноградний плід.

Грек, арх. — в XVI віці його все писали з г. Напр. Лекс. 1627 р. 19: Максим Грек. Це з польського, так і в Зах. Україні. Літературне: грек.

Гріф, міф. — птах з породи орлів, що має 4 ноги та закривлений ніс, стереже золото в Бактрійських та Індій-ських горах. Гр. *grups* виводять з д. євр. *keruv*.

Грос, гроса — міра: 12 дюжин, цебто 144, з нм. *Gross*.

Гро́сбух, -ху — головна книга з бухгалтерії. З нм. *gross* — великий + *Buch* — книга.

Грунт або *грунт*, з нм. *Grund*; мн. *грунта́*, рідше — *грунта́*.

Лекс. 1627. 149: *грунт землѣ*.

Гу́гель — жидів. назва суботнього печива, широко знана по Україні, з нм. *Kugel* — куля.

Гудз, з гудзя і гудз, гудза; п. *guz* — малий кумястий опух від удару на костистому місці.

Лекс. 1627. 233: *Ствердѣли — гу́зы на руках*.

Гудзик, літ. гудзик, ст. сл. пугвица; п. *guzik*.

Лекс. 1627. 198: *пугва — кутас або гуз який*.

Гу́ма, з гр. *kommi* (лат. версія *gummi*) — клей.

Чарка гуми (Синон. XVII в. 1).

Гумі-ара́бік, -ку — клей, який витікає з африканських та арабських акацій, уживається як клей. Лат. *gummi* клей + *arabicus* — арабський.

Гяу́р — презирлива назва кожного іновірця в мусуль-ман, але тур. *гяу́р* визначає тільки „невірющий”. З араб.

Д

Д — шоста буква слов'янської азбуки — зветься „доб-ро”. Разом усі п'ять початкових букв визначають старо-давній афоризм: „Аз, буки вѣдя, глаголю добро”. „Я, коли знаю букви (читання), говорю про добре”. Числове значення 4.

Д — прийменник з *к*, *ік*, часто вживаний в зах.-укр. говорах: Ватага бундючно д' церкві наближалась, Фр. З в. 147. Це д постало так: давнє *къ мьнѣ* дало: *к* мені — *г* ме-ні — *д* мені; див. *ід*. Тому зайво писати апострофа по *д*, бо це *д* постало не з *до*, а з *къ*. У С. У. це *д* не знане.

Да — треба *та*: батько *та* мати; давнє *та*, напр. в Іпат. Літ. під 6795 р.: *Иди та отряди*. *Да* — російське; укр. — *та*.

Дабáрити див. роздабарювати.

Давáй з дієсловом — народня нова приказова фор-ма: *Давай показуй!*

Дáванка — порція корму для худоби, годівля ху-доби взимі.

Даві́д — ім'я, з д. євр. *David*; слово неznаного походження. Виводять з *dod* — улюблений, коханий, від *dodo* (є таке ім'я) — дядько, або приймають *David* за скорочення *Dodiel*.

Дáвній — старий, ст. сл. *давньѣ*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Давный великий Ярослав*.

Лекс. 1596. 11: *Дáвных ча́сов*.

Давні́ше — **рані́ше**. — В українській мові маємо не мало таких російських впливів, що не відразу кидаються нам у вічі. До таких належить, напр. уживання слова „ра-ніше” замість „давніше”.

„Раніше” в українській мові визначає тільки „перше” або „рано”. Напр.: *Я вернувся додому раніше, як ти*. *Я встаю раніше за тебе*. *Сьогодні я встану раніше*. *Прийду до тебе раніше*. Ось добрий приклад із „Пана Тадеуша” в перекладі М. Рильського 1927 р. ст. 125: *Граф, мріями*

багатий, доводить, що йому Тадеуш перебив, що він рогатину раніше ухопив. Або: Два пани, а одні штани: котрий раніше встав, той ся і вбрав, Номис ч. 1180.

Коли ж нам треба передати розуміння „колись — давно”, тоді вживається слово „давніше” (а не „раніше”). Ось трохи добрих на це прикладів. Байки Л. Глібова 1904 р.: „На біса щук пускаеш (у ставок), пане брате, усіх лящів позводиш. Їх щуки зайдять”. „Даремна річ”, сказав хазяїн, „жалкую, чом давніш не звів” ст. 42, Б. Грінченко „Під тихими вербами”: Бачив її раз чи двічі, але давніше, маленькою ще дівчинкою 39; Якби йому хто сказав коли давніше, що він тут буде 240. „Пан Тадеуш” в перекладі М. Рильського 1927 р.: Та за взірцем старим була збудована (коршма) давніше 101; Давніше, та пощо у давнині шукати 195; Пізнав свою сусіду, давніше ворога 296.

Така форма з „давніше” для письменників наддніпрянських — річ звичайна. Напр. „Захар Беркут” Ів. Франка: Сам князь не довіряв йому так, як довіряв давніше 101. „Малолітній” А. Чайківського: Сам узявся, як давніше, за інші діла 14; Тепер ще більше їдуть, чим давніше 100; Вона чула давніше від людей 133.

Російське „раньше, ранее”, визначає й „колись”: Раньше лучше жилось. Під впливом ось цього російського „раньше” наддніпрянські письменники дуже часто вживають „раніше” замість свого „давніше”. Ось приклади, „Боротьба” Петра Колесника („Життя й Революція” 1932 р. кн. 2-3): І як про це Андрій раніше не подбав 16. Дивується, як таки про нього раніше не подумав 28. У нього щось там раніше було 41. Взагалі, редакція київського журналу „Життя й Революція” не звертає уваги на цей русизм і часто його вживає. Так, у тій самій книжці знаходимо цей вираз у Ю. Зорі („Авангард”): Раніш крутень обточували в кулачках 55. Раніш ми відкладали заготовлю 52. У Д. Косарика: Пакет був раніш заготовлений 82 і т.п.

Часом бачимо „раніше” на означення зовсім недавно-минулого, напр. у М. Рильського: Асесор, царського раніш закону 296. Але й тут докладнішим було б ужити слова „давніше”.

Отож „давніше” — це „давно, колись”, а „раніше” — це „перше”. Ось речення для зрозуміння їх різниці: Давніше я все вставляв раніше за тебе, а тепер спізнююсь.

Давно́ — колись; ст. сл. давно.

Лекс. 1627. 317: Древле — давно́.

Да́жбог — укр. міфол. бог — сонце; ст. укр. Дажьбог.

Слово о п. І. 1187 р.: Жизнь Дажьбожа внука.

Дакти́ловий, від дактил, — назва овоча пальмового дерева, формою подібною до пальця; гр. *daktylos* — палець.

Лекс. 1627. 468: Дактиловое дерево.

Далєбі — так, їй Богу, слово даю. Це форма легкої божби, часта в говорах Східної України. Далєбі, що правда. Польське *dalibóg*, = *da li Bóg* — як Бог дасть.

Далєкий, ст. сл. далекъ, далечь.

Слово о п. І. 1187 р.: Далече залетѣло.

Далєко, ст. сл. далеко, далече.

Лекс. 1627. 206: Далєко от тебе естем.

Слово о п. І. 1187 р.: Что ми шумить далече?

Слово о п. І. 1187 р.: О, далече зайде соколъ, птиць бя. 20.

Да́ма, фр. *dame* з лат. *domina* — господиня. В картах третя фігура, в Східній Україні тільки з чеського краля, польське *kralka* теж із чеського. Див. король.

Да́ма. „Дама серця” — улюблена.

„Дамо́клів меч” — крилатий вираз, що означає непевність влади. У сиракузького тирана (IV в. до Хр.) Діонісія Старшого був улюблений друг Дамо́кл, який сильно завидував великій владі тирана і звав її щастям. Одного разу Діонісій посадив Дамокла на почесне місце, але над ним вгорі повісив меча на мотузці, який кожної хвили міг перерватися. Дамокл з жахом утік зо свого місця...

Дан. — Кн. Буття 33. 6: „І сказала Рахель: Розсудив мене (*dananni*) Бог, а також вислухав голос мій, і дав мені сина. Тому кликнула ймення йому: *Дан*”. Дан, *Dan* — розсудив, або: суддя.

„Дані́в дар”, „дар данайців” — крилатий вираз, взятий з гр. міфології; визначає підступний дарунок чи підступ, обман. Греки-данайці воювали з Троєю (з троянцями), але довго не могли її взяти. Тоді данайці придумали хитрість: зробили великого дерев'яного коня, в середину його сховали свій загін, коня покинули під вороть-

ми Трої, а самі ніби втікли. Троянці прийняли коня за дарунка, втягли його в місто Трою, а самі безпечно гуляли. Вночі сховані в коні греки вийшли в місто, одчинили ворота грекам, які ввірвалися в Трою і зруйнували її та спалили.

Даніло, ст. сл. Даніилъ, від д. е. *danī* — судячий мій (або: суддя мій) та *El* — Бог — суддя Божий. Зменш. Данилко.

Лекс. 1627 р. 390: „Суд Божій”.

Даніна, арх., ст. сл. дань — контрибуція.

Грамота в к. Мстислава 1130 р.: Отдати съ данию.

Слово о п. І. 1187 р.: Поганим емляху дань 21.

Данія, данський, нм. *dänisch*, англ. *danish*, рідко вживане, звичайно: датський, п. *duński*.

Далі, сх. укр.; зах. укр. дальше, рос. дальше.

Дара́ба, діалект.; літер. пліт — пов'язане дерево, що сплавають його річкою. Назву взято з мадярського; але цікаво, що ця назва дуже близька до давньоєврейського *doberá* (*dobera*, але *b i r* часто міняються) того самого значення. Польське *tratwa*, давніше тільки *trafta*, з нім. *Trift*.

Дарёмне, даремно, дармо — безкоштовно, зайво, без вигляду на успіх.

Лекс. 1627 р. 390: Туне — дарёмне, даром.

Дарія, -рії ст. сл., перс. сильна, переможна. В Лекс. 1627 р. 390: „Дариа — взискающая”.

Дарма́ — марно, без вигляду на успіх.

Лекс. 1627 р. 37: „Всѹе — дармо, надаремно, марно”.

Дарма що -- не зважаючи на...

Дармо, див. даремне, дарма.

Лекс. 1627 р. 260: Тунѹ -- надарёмно, дармо, всѹе, марне.

Дарохрані́льниця див. Кивот.

Дати, ст. сл. дати; звідси: подати — ст. сл. подати.

Слово о п. І. 1187 р.: Великое буйство подаста хинови 25.

Дах, з пол. *dach*, а це з нім. *Dach* — кріша (див. Слов. Грінч.); рос. кровля.

Лекс. 1627 р. „Дах, покритье” 77.

Лекс. 1627. 164: Покров — дах, накритье.

Да́ча, рос. — місце літнього перебування, літoviще; поширена назва з рос. да́ча. Давне да́ча (від „давати”) — це земля, що подарував її кому цар за послугу; така „дача” все була десь за великим містом. Укр. да́ча — це „податок”, відоме вже в наших пам'ятках XV в.; але й „дача” — дарунок давні пам'ятки знають.

Дайня, арх. — дар. „Усяке дайня благо” — всякий дар добрий. Євангельський вираз, Яків 1. 7.

Дба́лість, -лости — турботливість, пікловитість.

„Стережонье, дбалость”. Лекс. 1627 р. 16.

Дба́ти — старатися, зважати на що, звертати увагу на що.

„Неброгу — не дбаю. Небреженіе — недба́лость. Небрег — занедбавший, небрежник — недба́лый”. Лекс. 1627. 136.

Лекс. 1627. 142: „Нерадснїе -- недбалость. Нерадив — недбал. Не ражу -- не дбаю”.

Лекс. 1627 200: Дбай, май на баченю. Чулость, дба́лость.

Который о Приказане Божіе не дбаеть, той грѣшитъ. Катих. 1645 р. 86.

„На перешкоды не дбаючи”, Лекс. 1627 р. Пер.

Два — всеслов'янське й індоєвр. слово; ст. сл. дѡва; гр. *duo*, лат. *duo*.

Двана́дцять — із ст. слов. дванадесять.

Дванадцять ест Артикулов Вѣры. Катих. 1645 р. 3.

Двѣ́ри, двѣ́рми,, форма двійного числа; дверѣй, двѣ́рям, двѣ́рми, на двѣ́рях. В однині *д в е р а* не вживається; давнє двѣ́рь.

Отворил двѣ́ри темници. Катих. 1645 р. 76.

Двѣ́рї. „Ломитися в відкриті двері” — доказувати те, що й так ясно.

Двѣ́гатися, арх. — рухатися; ст. сл. двигнути ся, двизати ся — рухатися; подвизати ся — змагатися, воювати. Слово о п. І. 1187 р.: Вежи ся половецкия подвизашася 40.

Двина́ — ріка, яка починається на захід від м. Москви, а вливається в Балтійське море — почерез Ризьку затоку — в Латвії. (Не слід змішувати з Північною Двиною, що вливається в Біле море в Архангельську).

Слово о п. І. 1187 р.: Двина болотом течеть 33.

Дві, три і чотири в живій народній мові вимагають по собі іменника в ж. та сер. роді двійного числа на **-і**, а не на **-и**: дві корові три кози, чотири вербі, дві слові, три відрі, чотири вікні. Тепер у літерат. мові прийнято писати дві корови, три кози, чотири верби, два слова, три відра, чотири вікна, цебто не в двійній, а в множинній формі.

Двір, двора́, ст. сл. дворъ — господарство, палата, подвір'я, простір назовні (хати).

Слово о п. І. 1187 р.: Ємляху дань по бѣлѣ отъ дво-ра 21.

Лекс. 1596. 30: Тяжестъ — дом, двор, вежа.

На дворі — простір назовні, коли говорити про нього в будинку.

Лекс. 1596. 5б: внѣ — на дворѣ (на дворі).

Двірець, двірця́, ст. сл. дворьць — двір чи палата: Стань, матінко, край двірця, — іде твоя дочка до вінця, Метл. 173. В З.У. двірець — з польського *dworzec* — означає вокзал, нім. *Bahnhof*.

Двісті, із ст. сл. дѣвѣ сѣтѣ, двѣстѣ: Гей, у Луцьку, славнім місті, там зійшлося не сто, не двісті, Гр. (В З.У. зберігається архаїчне *двіста*); род. відм. двох сот; дав. в. двомстам.

Двоє. ст. сл. двое, двой — визначає дві особи, або дві речі однакових: двоє дітей, двоє дверей, *Обоє* — це одне і друге разом, *uterque*, — той і другий, такий і такий: Вони обоє (чоловік і жінка) п'ють.

Дворецький — управитель двірця (палати).

Алф. XVII в. 51: „Архимагѣрь — начало поваром или дворецкой”.

Дворянин, -на, ст. сл. дворянинъ — шляхтич, власник двора (земельного маєтку).

Де — визначає місце, із ст. сл. где, кѣде. Ст. слов. пам'ятки і давньоукраїнські пишуть *где*, рідко *гдѣ*. Форма *де* постала через відпад початкового **г**.

Лекс. 1627. 211: где (тут ніколи нема *гдѣ*).

Лексис 1596 і Лекс. 1627 років завжди мають *гдѣ*, а не *гдѣ*. Так і всі українські пам'ятки, а російські мають *гдѣ*.

В З.У. **де** вживається для визначення напрямку куді, під впливом поль. *gdzie* (куді). **Де се ви мене завезли**, Хотк. 8. **Де** ті придуть, там вже добра не ждати, Щур. Рол. 97, — все п. На Сході лише **куди**: Куди кінв

з копитом, туди жаба з хвостом, Ном. № 2547. Куди ти йдеш (З.У. — де ти йдеш).

Дебелій із ст. сл. дебелъ — товстий, грубий, коренастий, присадкуватий.

Лекс. 1627 р. 50: „Дебелость — грубость. Дебел, дебелій — грубый, толстый”.

Лекс. 1596. 10б: Дебел — грубый. Дебелость — грубость.

Дебр, арх. — ст. сл. дѣбрь — провалля в лісі.

Лекс. 1627 р. 50: Дебрь — падол зарослий.

Пізніші значення: пустиня. Шевч.: І дебр — пустиня неполита...

Лекс. 1627. 14б: скала, дѣбря.

Лекс. 1627. 23б: Стремнина — прикрий берег албо скала, или дѣбря.

Слово о п. І. 1187 р.: На болони бѣша дебрь кияня 23.

Слово **дебр** (жін. роду) — ст. укр. *дебрь* — в однині вживається рідше (пор. Паломн. Данила: *дебрь велика*); частіше — в множині.

В З.У. *дебра*, *дебря* — під впливом поль. *debra*, *debrza*. — Кожда *дебра* ваша стане за тисячу вояків, Фр. 30 З. Б. 85.

Девора — ім'я жінки судді, л. е. *Devorah* (бджола). Суд. 4. 4. На зразок цього дають ім'я з німецького *Bine* — бджола.

Дев'яносто — панівна на Сході форма для зазначення числа 90, вживана в мовах українській, російській і білоруській. Грамота галицька Бенка 1398 р. знає цю форму. А писань листь оу Коломьы... подь лѣты Р. Х. 1000 лѣт, и 300 лѣт и девяносто лѣт и осмое лѣт. — В глибоку давнину було числення і по 90, напр.: Домонтъ со Псковичи съ тремя девяности плѣни землю Литовскую (IV Новг. Літ. рік 1266), див. Срезн. Мат. І. 650 (тут багато прикладів).

Виставлено багато гіпотез, як постала форма *дев'яносто*, але вони не переконливі; у всякому разі це складене слово: *дев'яно-сто*, пор. ст. гр. *enenékonta*, лат. *nonaginta*, сюди й *дев'яносто*.

Дев'яносто. Пор. тур. „біркала он”: один, остається десять, без одного десять: „кала” — один, „он” — десять. Дм. 496.

Дев'ятдесят, дев'ять десятків, ст. сл. девять десять, — звичайна вдавнину всеслов'янська форма. Тепер ця форма часта в З.У., а на Сході мало знана, панує дев'яносто (Див. дев'яносто).

Дев'ять — спільнослов'янське й частково індоевр. слово. Ст. сл. девять (зо звуком ę замість я). — А в глибоку давнину панувало числення по дев'ятках, цебто три трійки. Напр. у Паісієвому Зб. к. XIV— п. XV в.: Вѣрують въ вили, их же числом три 9 сестрениць (Срезн. М. I. 651). Пор. у казках: „тридевятеє царство”.

Дедекувати, арх. присвячувати, з лат. *dedicare* — за-являти; присвячувати що кому; посвячувати Храм.

„Працу мою дедекую и офѣрую”, Лекс. 1627 р.

Деградувати, з фр. *dégrader* — обнижувати ступінь (лат. *gradus*) чого: якості, ранги і т.д.

Карати и деградовати. Катих. 1645 р. 38.

Деклярувати — подавати до відома, з фр. *déclarer* — з'ясувати що ясно словами. Це фр. слово походить з лат. *declare* — роз'яснювати що.

Лекс. 1627. 193: Провѣщеваю — ознаймую.

Дéко, з нім. *Decke* — покривало, заслона.

Декóкт, декокту, з лат. *decōctum*, нм. *der Decókt* — відвар з лікувальних рослин.

Декрét, -ту, з латин. *decrētum*, нм. *das Decret*; мн. декрети (З.У. з п. дéкрет, мн. декрета) розпорядження, ст. сл. указъ. Лат. *decretum* у стародавньому Римі — це: постанова імператора, чи консуля, чи сенату.

Лекс. 1627. 240: Суд, сказанье, декрét.

Лекс. 1627. 273: Устав -- постановленье, дéкрет.

Лекс. 1627. 159: „Повеленіє — мандат и тыж дéкрет”.

Делегát, з лат. *delegatus* — висланий, посланець; лат. *legare* — вислати кого з якимсь завданням; лат. *legatus* — у давньому Римі посол; тепер — уповноважений папи.

Делікátний, з лат. *delicatus* (від *delicio* — приваблюю), привабливий, принадний, піжний.

Лекс. 1627. 181: Роскошний, делѣкат.

Деліла, д. е. *Delilah* — филистимлянка, що погубила Самсона (Суд. 16. 4-20). Слово не євр. походження, етимологія не в'яснена; в'яснювали: зрадниця, гетера. В казках „Арабської ночі” зрадливі жінки все звуться Деліла. Була спроба виводити Самсона від „сонця”, а Делілу — від „місяця”.

Демáрш, демáршу м. р., у нас відмінюється, з фр. *démarche* — виступ, хід, рід заходів — головню дипломатичних; напр., дип. протест.

Демід, -да, ст. сл. Діомидъ, гр. рада Божа. В Лекс. 1627 р. 392: „Діомід — Дивен свѣтник, або славновѣщатель”.

Дéмон, гр. *dáimon* — дух, злий дух.

Лекс. 1596. 116: Дѣмон — бѣс, чорт. Дѣмонскій — чортовскій.

Дем'ян, -на, ст. сл. Даміанъ, лат. присвячений римській богині Дамії. Лекс. 1627 р. 390: „злопитатель”.

„Дем'янова юшка” — кажуть, коли хто непотрібно надто багато просить. Вираз узятий з байки І. Крилова „Демянова уха” 1813 року.

Дéнный, дéнник. (В З.У. місцеве днѣвний із ст. слов. дньевнь); пол. *dzienny*.

Дéнник, денникár часті в З.У., з п. *dziennik*, *dziennikarz*; укр. літ. щоденна газета (не слід змішувати з щоденником, що означає: діярій, журнал для записування щоденних подій з особистого життя).

Деніс, -а, зменш. Деніско, ст. сл. Діонисій — богонатхнений; з гр. *Dionysos* (чи Вахх) — бог виноградарства.

Лекс. 1627 р. 392: Славенъ, или двоеостровній, або божеско порушений. Бахусъ, бог поганскій, або бог обжирства, п'яй”.

День, дня, ст. сл. днь, лат. *dies*, перс. *día*, санс. *div* — світити, яснити.

Ст. сл. і ст. укр. родов. відм. однини був днье або дњи (а не дня). Його оригінальний род. відм. зберігся в слові сьогодні. Також див. в Грінченка „Під тихими вербами”... другого дні”. В живій мові зберігається й ст. слов. і ст. укр. родов. відм. множ. днь, день. Напр. у Грінченка „Під тих. верб.”: „Проминуло кілька день”. Але разом з цим: „Днів через кілька”.

Слово о п. I. 1187 р.: Третьяго дни.

Слово о п. I. 1187 р.: Другаго дни.

День в євр. мові *jom*, час-ет, але часто в Біблії *jom* день заступає рідке *et* — час. В Книзі Буття маємо: І сидів він з ним *chodeš jamim* 24. 14, ц. сл. мѣсяць дней, цебто місяць часу. І сталося по закінченні двох літ днів 41. 1, — двох літ часу. Скільки днів (=часу) життя твого 47. 8,

9. Звідси постав і вираз „довгота днів” Пс. 21. 5, цебто довголіття. В Єремії 30. 7 *jom* день ужито як синонім *et* часу. Те саме часом знаходимо і в мові Нового Заповіту, Лука 2. 6: *Исполнишася дніе родити ей, — настав був їй час породити.*

День і ніч працювати, старе *нощеденствувати*. „В типографію и в ней дволѣтіе нощеденствуя”, Лекс. 1627 р. 476.

Депозит, з лат. *depositum* — відкладене; гроші або цінні папери, що довіряються банкові чи щадничій касі для зберігання, а іноді й для використання, — переважно на недовгий період часу.

Лекс. 1627. 175: *Реч повѣреная и до схованя даная, депозит.*

Депутат, з лат. *deputatus* — посланий; виборний представник. В ССРСР послів до парламенту називають депутатами. Також депутати до Верховної Ради ССРСР. — В З.У. „депутат” (з нім. *Deputat*) означає порцію будь-чого, паїнок, додаток до утримання.

Дер! — звуконаслідув. рвання тканини. Деркає деркач, -ча; деркати, деркотіти.

Дервіш — мусульманський чернець. З перс., по-араб. факір.

Деревіще, місц. — домовина. В Слов. Грінченка слова „деревіще” й „дубина” означають домовину. Ст. слов. гробъ. Ст. сл. рака означає переважно хранильницю мошців.

Лекс. 1627. 205: *Рака — трунна, деревіще або ма́ры.*

Деревляни. — „Словѣне друзи деревляне, зане сѣдоша в лѣсѣх” (Іпат. Літ. 3). — Українське плем’я, що з давніх-давен заселявало територію лівих приток Прип’яті. Теперішня назва цієї території — Полісся.

Деревня, арх., зветься оселя звичайно без Церкви, а як є Церква — це вже селó. Деревня-оселя на місці, на якому вирубані всі дерева.

Дехто виводить це слово від ст. сл. *драти* (дерти) — розчищувати корчунком під будову оселі в лісі.

Дерево, ст. сл. древо (інколи й дрѣво) — так кажемо, коли дерево росте, цебто „дерево на пні”. Але палити дровами (від дрóва, р. в. мн. дров), а не деревом.

Слово о п. І. 1187 р.: *А древо с тугою к земли преклонилось.*

Слово о п. І. 1187 р.: *Древо листвіе срони 32.*

Дерево. „Розтікається миссю по дереву”, — вираз узятий зо „Слова о полку Ігореві” 1187 р. Тут „мись” — білка, вевірка, дехто читає „мислію”. Вираз став іронічним, коли забагато говорять про що.

Держава, ст. сл. дрѣжава (пор. ст. сл. дрѣжати — держати (тримати) — те, що хто посів (посідання), власність, сила, влада, держава (в політичному значенні цього слова).

Лекс. 1627. 239: *Набытье, маетность, имѣніе, держáва.*

Лекс. 1627. 319: *Могутство — держáва, цѣсарство.*

Держати — тримати, ст. сл. дрѣжати. Звідси: держава, держак (ст. сл. рукояць).

Грамота кн. Мстислава 1130 р.: *Держа Руську Землю.*

Дерзати, арх., літ. насмілюватися, бути смілим, ст. сл. дрѣзати, дрѣзовати, дрѣзнути — сміти, відважитися; дрѣзькъ, дрѣзьи — смілий, гордий, зухвалий; санс. *tharsys* — смілий.

Слово о п. І. 1187 р.: *Вѣща душа въ дрѣзьѣ тѣлѣ 36.*

Лекс. 1627 р. 50: *Дерзаю — смѣю, смѣлый естем... Дрѣзок — смѣлый, зухвалый.*

Дерзко, арх. — без встыду, Син. 4.

Дерти — літерат. деру, дереш.

Вже встаровину було *драти*, *деру*, звідси пішли сх. укр. й літер. форми: *деру́*, *дерéш*, *дерé*, *дерéмо*, *дерéте*, *деру́ть*. Було давнє й *дѣрати*, *дѣру*, звідки пішли зах. укр. форми: *дру*, *дреш*, *дре*, *дремó*, *дрéте*, *друть*; життя останніх форм підтримують також і подібні п. форми.

Дерти. — Стара сміховин.: *Коза дере лозу, вовк — козу, вовка — мужик, мужика — пан, пана — юриста, а юриста чортів триста.* (Б. Лепкий, „Мазепа”).

Дертни. *Задира́ка* — хто легко зо всіма задирається (свариться).

Десерт, з франц. слова *dessert* — овочі або які солодощі, що подаються на кінці обіду. Російське десерт, українське *десéрт*; поль. *deser*, *legumina*; по-україн-

ському „лакоминка”, але це народня форма. В „Енеїді” Котляревського читаємо:

Та лакомини разні їли,
Буханчики пшеничні білі.

Словник Уманця подає: ласощі, солодощі, легомїни.

В літературній вимові прийнято вимовляти тільки десерт, десерттовий і десертний, так подає академічний „Рос.-укр. словник” I 213. Пор. нім., англ., італ. *dessert*; у мовах чеській, болг., рос. і ін. зберігається кінцеве *t*; польське *deser* із живої французької вимови *dessert*. З польської також і зах. укр. *десер*.

Слово *dessert* походить від фр. *desservir* - - прибирати все із стола після обіду.

Десний, арх. — правий; ст. сл. *деснь*.
Лекс. 1596. 106: Десный — правый.

Десніця, арх. — правиця, ст. сл. *десница*.
Лекс. 1627 р. 51: „Десная десница: правица, рука правая, метаф(орично) дѣвка”.

Лекс. 1596. 106: Десница — правіца.

Караюча десниця — рука (права), що карає.

Деспект, арх. — моральне знецінення, протилежність *респекту* (пошани); з лат. *de* — частка, що означає брак чого + *respectus* — пошана.

Лекс. 1627. 267: Укоризна — вина, безчестіє, деспект, сромота. 268: Укоряю, зневажаю, деспектую, скаржую.

Десперація, з лат. *desperatio* — безнадійність, одчай. Десперація або отчаяніє о милосердю Божимъ. Катих. 1645 р. 896.

Деспот, з грецького *despotes*, спочатку означало господаря дому, а пізніш - - правителя, Єпископа (Владику), царя з необмеженою владою. В схід. част. римської імперії деспот — співправитель імператора; в Сербії „деспот” було титулом царів, без жодного недоброго відтінку. В XVII в. в українській літературі „деспот” — могутній правитель; напр. у „Палинодії” 1621 р. Захарії Копистенського князя Костянтина Острожського названо деспотом: О преславнии вы, которыхъ очи видѣли того пресвѣтлого деспота („Русская Историческая Библиотека”, т. IV, ст. 1139).

Але вже в Греції слово „деспот” зв’язане було з тираном, правителем, що більше дбає про себе. Теперішне

значення „деспота” — самовільний, самовладний, жорстокий.

Десть, *дести* — стародавня міра паперу, з перс. *деста*. Число листів у *десті* не було однакове. І кілька разів складений лист був також *десть*, як зшиток. За нового часу встановлено *десть* — це 24 аркуші, а 20 *дестей* — це стопа. За сов. влади *десть* став 50 аркушів з 1918 р.

Десять — спільнослов’янське і індоєвроп. слово. Ст. сл. *десять* - - 10, *десятын* — *десятий*.

Десять змінилося на — *дцять* в закінченні числівників (одинадцять, дванадцять і т. ін.), цебто із скорочення давнього *десять* постало через випад ненаголошеного *e* в складних числівниках *д-ся-ть-д-ц-я-ть*; *одинадцять* = *один-надесять*, *єдиннадесять* і т. ін. Див. „Рідна Мова” 1933 р. ст. 254. Наша система рахувати з глибокої давнини вже *десятькова* (за числом пальців на руках), тому *десять* маємо в багатьох складних числівниках, напр. *два-на-дцять*, *три-на-дцять*, *чотири-на-дцять*, *п’ят-на-дцять*, *шіст-на-дцять*, *сім-на-дцять*, *вісім-на-дцять*, *дев’ят-на-дцять*. Число *десятьків* (-*дцять*, *десять*): *двадцять*, *тридцять*, *п’ят-десять*, *шіст-десять*, *сім-десять*, *вісім-десять*, *дев’ят-десять*.

Десять раз щось робити: Я *десять раз* ходив, я *десять раз* говорив тобі й т. ін. Пор. Кн. Буття 31. 41: „Ти *десять раз* міняв мені заплату свою” (говорить Яків до Лавоила), пор. іще 31. 7. Числа 14. 22: Ви пробували мене *десять раз*. Йов 19. 3: *Десять раз* це мене ви соромите. — Тут „раз” (ст. сл. род. в. мн.) = *разів*.

Деталь ж. р., з фр. *détail* — подробиця, дрібниця. (В З.У. давніше писали *детайль*).

„Deus ex machina” лат. — „бог із машини” — розв’язка через втручання непередбаченого. В гр. трагедії розв’язка часом наставала через втручання божка, який являвся на сцену при допомозі спускового механізму.

Дефінітивний, з лат. *definitivus* — остаточний. (Це слово більше вживається в З.У., менше на Сході).

Дефравдація (з лат. *defraudare* — обманути) — затане розтрачення грошей людиною, якій ці гроші були довірені. Це слово вживається в З.У.; на Сході — спроневерення, обман, крадіж, фальш. В З.У. казали: Коли вкраде пан — то „дефравдація”, коли вкраде хлоп — то „крадіж”.

Дехто й **дещо**, коли їх вжито з прийменником, приймають прийменника частіш по де: де на що, де про що, де за кого, де про кого. Поговоримо де про що, Кул. 131. Погломоніли де про що і роз'їхались. Гр. Сл. I. 374. Коли **дехто** підмет, то присудок може бути і в множині: Схилилась громада, і плакали дехто, Млр. Св. 51.

Децидувати, з фр. *décider* — рішати; з лат. *decidere* — утинати, вирішувати. (Це слово більше вживається в З.У.; на Сході: постановити, вирішити).

Децизія, з лат. *decisio* — рішення, постанова. (Це слово здебільшого в З.У.; на Сході: ухвала, постанова, рішення).

„Повзяти децизію” — це з польського „*powziąć decyzję*”. Правильно: вирішити, постановити, ухвалити.

Дещо — це займенник, що означає: щось, щонебудь; ст. сл. *нѣчто*; англ. *something*. (В З.У. під впливом поль. *nieco* — трохи, неправильно вживають слово **дещо** в значенні **трохи**. Чайк. Ол. 4.: Шапка похожа **дещо** на російську).

Джерелó, -á; множ. джерéла, род. множ. джерел. Пор. у Щур. Рол. 119: В полі джерело дзюрчало. (В З.У. часто вживають архаїчну форму: жерело). Ст. сл. *источникъ*, поль. *źródło*.

Дзвеніти, ст. сл. *звънѣти*; наслідування металічного звуку.

Слово о п. I. 1187 р.: Звенить слава в Києвѣ.

Слово о п. I. 1187 р.: Что ми звенить.

Дзвеньк-бреньк — звуконаслідуван. щипкового музичного інструменту. Також: дзвєнькати, -нути, -кання.

Лекс. 1627 р. 42: „Глас — голос, дзвенк, брєнк”.

Дзвін, дзвона; ст. сл. *звонъ*; рос. *звон*; пол. *dzwon*.

Слово о п. I. 1187 р.: А онъ въ Киевѣ звонъ слыша.

Дзвонóк, Лекс. 1627. 76.

Дзвоніти. Слово о п. I. 1187 р.: Позвониша Заутреню рано в колоколы 36.

Слово о п. I. 1187 р.: Позвони своими мечи 33.

Слово о п. I. 1187 р.: Звонячи въ прадѣдною славу 27.

Слово о п. I. 1187 р.: Звоня рускымъ златомъ 25.

Дзвоніти — телефонувати, так на Сході, рідше: телефонувати.

(В зах. укр. говор. збереглося архаїчне **звоніти**).

Дзегáрок — місцевий варваризм (ентражизм), з поль. *zegarek* — годинник; поль. *zegar* з нім. *Zeiger* — той, що показує.

Лекс. 1627. 303: Часослов — годинник, zegar.

Дзелєнь, дзелєнькати, дзелєнчати — наслідув. звуків дзвінка.

Задзелєнчить телефон, Гонч. Л. і 36. 18.

Трамваї дзелєнкúчі, Гонч. Л. і 36. 16.

Дзєнь! — звуконасл. ударення металю. Звідси дзєнькати, дзєнькання. Подвоєна форма: дзєнь-дзєнь! Зловже-на форма: дзелєнь! Складна форма: дзєнь-дзелєнь! Звідси: дзелєнькати, дзелєнькотіти, дзелєнчати. З прамови.

Дзєркало (в З.У. в живій мові збереглася архаїчна форма *зеркало*); ст. сл. *зръцало*, *зьръцало*, *зерцало*; ст. укр. *свічадо*. (Див. Словн. Грінч.). Місцеве: *люстро* — з поль. *lustro*, а це з лат. *lustrum* — те, що блискуче.

Дзюр! — звуконаслід. падання води тонким струмом. Звідси дзюрчати; дзюрити — коли струмок більший. З прамови.

Також: цюр! цюркотати.

Дзюріти — текти тонкою цівкою, дзюрком — течією, дзюрочка — капля, крапелька. Слово звуконаслідувальне в полтавському й півд. київських говорах.

Дзюрчить, біжить криниченька, Кул. Досв. 157. А сріб-ная хвиля дзюркотить. Ibid. 70. В З.У. арх. журчати.

Дзяв! — звуконасдування щеняти. Звідси дзявкати, дзявкотіти. З прамови.

Дзьоб! — звуконаслідув. удару дзьобом, коли пташка поживу клює. Звідси дзьобати, дзьобання, дзьоб, дзьобати. Часом дзюг! З прамови.

Діб! — рухонаслідув. дитячої або невправної ходи. Звідси дібати. Також подвійна форма: дібу-дібу! Коли дитину водять ходити.

Діб, діб-діб, дібки, дібати — ходити в дит. мові.

Дібки, дібці, діби — колоди з діркою, куди заправляли ноги арештантам чи новобранцям, щоб не втікли. Назва від дібати: насилу ходити. Свидн.: Явтуха в дібки забивають 79.

Дива́к, з поль. dziwak; укр. дивний, химерник, химерний. Шев. Перебендя: „...старий та химерний”. Також: чудний, Грінч. Словн. Ст. сл. странънъ, дивънъ, чудынь.

Лекс. 1627. 213: Незгодливый, дива́к.

Дива́н, -на — найвища державна рада, що була до-радчим органом турецького султана.

Дива́н (перс.) — м'яка канапа, софа.

Дива́н — прийнята на Близькому й Середньому Сході назва збірки одноримових віршів, розміщених в азбуч-ному порядку рим.

Диві́тися див. диво.

Ді́во — чудо, дивний — чудний, дивитися — сильно придивлятися, дивуватися. Стар. слов. диво, дивъ — чудо, дивънъ — чудний, дивовижний, дивити ся — дивуватися. Слово спільнослов'янське й індоєвропейське. Пор. санскр. Deva — Бог, божественний, лат. divus — божественний, Deus — Бог, і т. ін. Пор. лат. mirari: дивуватися і дивитися з дивом. Пор. серб. дивити се — дивуватися; болг. дивя — дивувати. — Сюди ж: дивина́, дівно, дивові́жа, дивові́жний, дивові́сько, диво́та, дивува́ння, дивува́ти, -ся і т. ін.

Дивува́ти — викликати здивування в кого; ст. сл. уди-вити, удивляти, удивлювати. Напр., у вислові „дивом дивувати”.

Дивува́ти — дивуватися; напр., „Гей, не дивуй-те, добрії люди, що на Україні повстало...”

Лекс. 1627. 26г: Удивляю — дивно чиню.

Дивува́тися — бути здивованим. Ст. сл. дивити ся, дивовати ся.

Не диву́йтеся тому... Катих. 1645 р. 60.

Дигніта́р, -ря, арх. — достойник; з п. dygnitarz, а це з фр. dignitaire — достойник, головно державний достой-ник (з лат. dignitas — гідність).

„Дигніта́р велможный”, Лекс. 1627 р. Пер.

Дидаска́л, -ла — учитель, з гр. didáskalos — учитель. У братських школах в Україні XVI-XVII в.в. учителів називали дидаскалами.

„Любомудра Кир Лаврентія Зіза́нї дідіскала”, Лекс. 1627 р. 476.

Абы по школах всѣ дидаскалове своих учнев запра-вовали, Катих. 1645 р. (Передмова).

Дижур — вартування; з фр. être de jour — бути на варті. (jour — день). — В З.У. діжур з поль. dyżur.

Дик — дикий кабан.

Ді́кий — невиплеканий, некультивований, примітив-ний, злий, жорстокий, хижий.

Ст. сл. дикъ, дикъи; рос. дикий, пол. dziki.

Похідні слова: дику́н, дика́р, дику́нство; дичавіти, дич-ка.

Лекс. 1596. 26б: Сверѣпый — ді́кий. Сверѣпіе — ди-кость. Сверѣпство — дич. Сверѣпствую — дичаю.

Диктува́ння — сама чинність; **ди к т а́ н т** — матеріял, що має бути подиктованим; **ди к т а́ т** — матеріял вже по-диктований; **дикто́вка** р. Часто зам. диктування, диктант кажуть диктат. Писати за диктуванням або під дикту-вання. З лат. dictare — часто що говорити, повторяти, диктувати (від dicere — говорити).

Ді́ня див. гарбуз.

Дипло́м, -ма — офіційне свідоцтво про закінчення уч-бового закладу або про нагороду. З гр. diploma — удвоє складений лист, фр. diplôme, від гр. diploo - - складаю удвоє.

Дипломати́чна наука — вивчення методи міждержав-них зв'язків; від гр. diploma — удвоє складений лист, фр. diplomatique.

Ді́птих — з двох дощечок складень, на якому запи-сували імена для поминання за Богослужбою. З диптихів постали Пом'яники чи Синодики. З гр. díptychos (di — два + ptyso — складати) — удвоє складений.

Дириге́нт (з фр. diriger — управляти, керувати) — особа (з спеціальною музичною освітою), що править ор-кестрою, хором, оперною виставою.

Ді́скос — блюдечко для положення в нього Агнця при Св. Літургії, з гр. diskos — диск, плоский кружок, кругла пластинка.

Лекс. 1627 р. 350: „Широкая миса або талѣр, ел. (линс-ки) діскас”.

Лекс. 1627 р. 51: „Діскас — талѣр, тарѣль, широкая миса, окрын албо крынов”.

Диспенсация — акт розподілювання чого; спеціальний дозвіл чинити що поза правилами чи законами (грецьке *oikonomia* в богословському значенні цього слова), з лат. *dispensatio* — розподілювання чого. (Принцип церковної економії оснований на тому, що дозвіл вищої духовної влади чинити що поза правилами Церкви (канонами) дається за точно означеною умовою — на добро Церкви).

Лекс. 1627. 246: Смотреніє, строєніє, вочеловѣченіє Господне, иконѡмія, діспенсация, лат.

Диспутация, арх., диспут — усний спір наукового характеру; дебати після прилюдних лекцій чи доповідей, з лат. *disputatio* — від *disputare* — міркувати, розбирати, сперечатися.

Лекс. 1627. 209: Мовленье, словко або діспутация.

Лекс. 1627. 250: Состязаніє — діспутация. Состязаяюся — діспутуюся посполу, выпытуюся взаєм.

Лекс. 1627, 239: Діспутация, гадка, пытанье. Пытаю, діспутую. Діспутувалися з собою, діспутуватимет.

Не будучи вченимъ, въ диспутаціи з еретиками не вдаватися. Катих. 1645 р. 416.

„В диспутаціи перекониваю”, Лекс. 1627. 76.

Диспутувати див. диспутация, диспут.

Лекс. 1627. 459: В ганку стоїки філософи діспутували.

Лекс. 1627. 195: „Реч тая, о которой ся діскутууют, прекословіє”.

„Доводне діспутую”, Лекс. 1627. 92.

„Не предіснутований — которого трудно збити”, Лекс. 1627 р. 3.

Дисципліна (з лат. *disciplina* — вчення, наука) — 1) даний предмет знання або студій (напр. математика, філософія і т.д.); 2) обов'язкове підкорення даної спільноти людей установленому порядку (напр., військова дисципліна, організаційна дисципліна і т.д.).

Дитина, ст. сл. дѣтина і дитина; пол. *dziecina*.

Дитя, ст. сл. дѣтя, корінь дѣ- = до і, доїти, цебто дитя той, кого „доять”, годують персами. Див. доїти, доїлиця, доярка.

Дитя — слово всеслов'янське, що визначає спільну назву для малих і хлопчика, і дівчинки. Спільної назви індоєвропейської, а також балтослов'янської немає. Ст. сл.

дѣтя (юс малий на кінці); множина для обох родів дѣти. У всіх слов'ян назва дитя роду середнього. Укр. дитя — мн. діти, дитина, дитячий (зах. укр. діточий, дитинячий), дитва́, дитва́к, дитво́ра.

Дитя і син в ст. євр. мові звичайно передаються одним словом: сини, *banim* (бо за дітей хотіли мати головно синів). Пор. Єр. 31. 15: „Рахиль плаче ал *banecha* за синами своїми, ц. сл. плачущися чадъ своїхъ (за дитми), не хоче потішена бути за діти свої (гебр. за синами своїми), бо немає їх”.

Гр. в кн. Мстислава 1130 р.: Болите Бога за моѣ дѣти.

Лекс. 1596. 176: Младенець — дитя и тыж выросток.

Дитяча мова, дитячий лепет — цим пояснюємо постановля слів типу мама, папа, тато, дядя, тятя і т. ін. Трубачов 193-197 оправдано критикує це, кажучи, що з дитячого лепету самі батьки творять бажані їм слова: ма-ма, та-та, дя-дя, миня, киця, паця і багато інших. А дитячий лепіт сам собою — без значення.

Дитячий, рідко дитинний: Згадали забавки дитячі. М. В. П. 179. З.У. дитинячий або діточий: Діточий сміх. Леп. 3 гл. 143.

Дішель, -шля, з нім. *Deichsel* — голобля, довгий грубий дрюк у воза, по обох боках якого запряжені коні; дішло.

Діявол, ст. сл. диаволь і дияволь, з гр. *diábolos* — брехун, клеветник, гр. *diabolé* — клевета, лож, ненависть, дієслово *diaballo* — клевету, брешу, сварю, розсварю. У християн „диявол” — злий дух, який сварить людей і веде їх до ненависти.

Лекс. 1596. 11: Діявол — оболгатель, звадця.

„Діявол напервѣйи зверг ярмо и стался апостатою”. Лекс. 1627 р. 362.

Диякон, ст. сл. дияконъ, гр. *Diákonos* — слуга (Слова Божого), помічник Священника чи Архидієрея при Службі Божій.

Ді. — Давня приставка до перед дієсловами, що починаються з 2 приголосних, між якими колись був глухий голосний ь чи ъ, в зах. укр. говорах послідовно переходить на ді; дібрати, дігнати, діждати, дізнати, дійти, діставати, діткнулися і т.п., навіть дізволити і т.ін. Але на Сході таке до ще не перейшло на ді, тому тут маємо: доб-

рати, догнати, дождати, дозволити. дознати, дійти, до- ставати, доткнутися і т. ін. Процес зміни **до** на **ді** в Сх. Укр. вже почався: діждати, дійти і т. ін.

Діадéма — див. діядéма.

Лекс. 1627. 458: Стефáн, ел. — діядiма, корона, вѣ- нéць.

Діалéкт, арх. — діялект; відгалуження загальн. мови, якою говорить частина народу. Від гр. *dialektos* — говір, наріччя, розмова. Кожен народ має свою мову, яка ділиться на мови областей, на діялекти. Українська мова дуже помітно ділиться на діялекти: східні й західні, а в ос- нову мови літературної лягли діялекти східні, головню київський та полтавський.

„Первѣй языком полским, а тепер діялектом руским, Катих. 1645 р. (титул). Діалектом полским (там само, Перемова).

„Розмаитых діялэктот”, Лекс. 1627 р. Пер.

Дiва, ст. сл. дѣва, дѣвая — слово всеслов'янське, ви- значає незамужню дівчину. Ще в ст. сл. була форма дѣвая, пор. срб. дѣва і дѣвая, укр. дiва, дiвка і рідке арх. дiвая, відоме в З.У. Укр. дiва — це форма арх., звичайно — дiв- чина, дiвка. — Форма дѣва вдавнину була прикметником, який зіменникувався, на це вказує її форма дiвая. В Клоцовому Збірнику XI в. маємо давальний відм. дѣвѣи. — Інд. евр. корінь *dhai — годувати грудьми, пор. дѣтя, донты, донтица. Склад слова: дѣ-ва.

Слово о п. I. 1187 р.: Готьскія краснѣя дѣвы 25.

Дiвер — брат чоловіка, дiверка — жінка дiвера, ст. сл. дѣверь, — слово всеслов'янське. В зах. слов. мо- вах (і в З.У.) це слово випирається чужим словом шва- гер — з поль. *szwagier*, а це з нім. *Schwager*.

Дiвiця, арх. — дiвчина, із ст. сл. дѣвица.

Слово о п. I. 1187 р.: А вѣ соколца опутаевѣ крас- ною дивницею 43 (тут же: дѣвицею).

Дiвчина, зменш. форма слова дiвкa, а це — зменш. форма дiва, ст. сл. дѣва, ст. сл. зменш. ф. дѣвица, укр. дiвця. (Пор. Г. Квітка-Основ'яненко „Маруся”).

Лекс. 1627. 462: Талова кумі — дѣвице, встани — дѣ- войко, взрости.

Лекс. 1627 р. 60: „Дитя — хлопець або дѣвчина”.

Лекс. 1627. 310: Юнотá — младéнец албо дѣвчина, панянка.

Дiд — бáтько чийого батька або матері; взагалі — старий чоловік. Слово всеслов'янське й індоєвропейське. Ст. сл. дѣдъ. Укр. здрібнілі фоми: дiдусь, дiдуньо. Нім. *Grossvater* — „великий батько”, фр. *grand-père*. Місце- ве укр. дiдо.

Слово о п. I. 1187 р.: Пратрепа славу дѣду своєму.

Лекс. 1627 р. 59: „Дѣд — старец”.

Дiд. Лексикон 1627 р. ст. 59: „Дiд — старець, умали- телні же дячко, старчик, а не дiдко, — сице бо ніціи оби- коша дiавола іменовати”.

Дiди — нащадки. Т. Шевченко: „Побачите славу, живу славу дiдiв своїх...” 253.

Дiд у західніх говорах — це також „жебрак”. Пор. поль. *dziad* — *żebrak*, на Сході: жebraк — старець.

Дiд див. „Рідна Мова” 1933, ст. 251-252.

Дiдiзна — те, що позоставалося в спадку по дiдах або й бáтьках; арх. вiтчизна. На Сході також дiдiвщина. Т. Шевченко: Свiдок слави дiдiвщини...

Дiдич — великий землевласник. Давніше значення: спадкоємець земельного майна; наслідник узагалі. Ст. сл. дѣдина — дiдiвщина, спадок.

Лекс. 1596. 196: Наслѣдник — дѣдич. Наслѣждаю — одѣдичую. (Старе укр. наслідник і модерне укр. спадко- ємець тепер починають підмінювати словом „наступник” — з поль. *następca*).

(Через Хрещення) ставаємося дѣдичами Божiми. Ка- тих. 1645 р. 46.

Дiдiв, дiдова, дiдове, дiдiвський — приналежний до дiда.

Слово о п. I. 1187 р.: Выскочисте изъ дѣдней славѣ.

Дiдрáхма, гр. *dídrachma* (*dis* — удвоє, двічі; *drach- mé* — драхма) — монета вартістю 2 драхм; її рівновар- тістю був евр. шекель.

Дiдyньо, дiдусь — дiд у дит. мові.

Дiдько — диявол, чорт.

Лекс. 1627 р. 59: „Дѣдко — сице нѣции обыкоша дiа- вола іменовати”.

Лекс. 1627. 127 подає: „Навадница — клеветница, дѣд- чиця”.

Лекс. 1627. 97: Дiдько, дiавол.

Діжка, зменш. ф. слова діжа; ст. сл. дежа, а також кадь, кадьца — рід великої дерев'яної посудини, зробленої з клепок: на воду, тісто, капусту, огірки тощо.

Лекс. 1627 р. 50: Кадь, бочка или дѣжка.

Дійсність — реальність, реальний стан, факт; від дійсний — реальний (юридичне: правосильний), ст. сл. дѣйствитѣльнѣ; дійсність — рос. действительность, пол. rzeczywistość, фр. réalité (з лат. realis — дійсний, а це від лат. res — річ).

Діл — з польського dział. (Пор. „Економічний діл” у львівській газеті „Наш Прапор” 1933 р.). Літерат. укр. відділ, частина.

Діланія, арх. — діяння; акція; ст. сл. дѣланіє (арх. діланія, ділати, збереглися в живій мові З.У.).

Лексис 1596. Дѣланіє — робота. Дѣло — учинок. Ділатель — роботник.

Ділати, арх. — діяти, робити, чинити; ст. сл. дѣлати.

Лекс. 1627. 470: Пратто — дѣлаю (ділаю).

Діліти, ст. сл. дѣлити — роз'єднувати.

Слово о п. І. 1187 р.: Гради подѣлиша 32.

Діло — літ., зах. укр. діло, ст. сл. дѣло — робота, чин, справа (англ. business, one's concern).

„Діло” — назва щоденної газети, що до 1939 р. виходила у Львові.

„Діло в руках” — уже все добре, рос. „дело в шляпе”: діло в канелюху, чес. ruka je v rukávě: рука в рукаві, і ін.

Діло. „У нього діло горить” — скориться, скоро й добре йде.

Дім — житловий будинок; у переносному значенні: „родинне вогнище”, батьківщина; ст. сл. домъ, ідоєвр. походження; пор. лат. domus.

Лекс. 1627. 280: Храмина — дом, домо́к, хоромина, мешканье. Храм — дом. Храм Господень — Церковь Господня.

Лекс. 1596, 31: Храм — дом. Храмина — дом, домо́к. Хлѣвина — домок, доміще.

Лекс. 1596. 33: Церковь — Дом Божий.

Лекс. 1596. 13: Жйлище — мешканье, дом.

Дін, Дону — назва цієї ріки засвідчена була вже в наших старих писаних пам'ятках.

Слово о п. І. 1187 р.: Синего Дону.

Дітинець, арх. — ст. сл. дѣтинць. Лавр. Літ. під 6600 (1092) р. подає: Бачучи силу половецьку, наказав усім людям бігти з острога в дѣтинець. „Дітинець” — це внутрішня частина фортеці (острога). Назва постала від ст. сл. дѣтина — юнак, молодць, а дітинць (давнє й дитинець) — це те місце в острозі, де знаходяться „дітини” чи „дитини”, гарнізон.

Діядема (гр. diadema), ст. сл. вѣньць (вінець, звідси: вінчати), лат. corona; також: коштовна прикраса жіночої голови — в формі невеличкої відкритої корони. — Діядема спочатку визначала пов'язку голови давніх грецьких жерців.

Лекс. 1596. 11: Діядема — коро́на.

Діялєкт — говір якої мови; гр. dialektos — розмова, говірка, наріччя.

Діалєктїзм — слово з якого діалекту, що вживається в літературі. В деяких літературних творах персонажі говорять своєю місцевою мовою, вживаючи діалектизми, а це надає тим особам місцевого кольориту.

Діалєктїзми — місцеві мовні особливості. Див. діалект.

Діямант — брилянт, тюрк. алмаз; з фр. diamant, з гр. adamas; adamantos.

Діямант — це також назва того друкарського шрифту, що розміром 4 пункти (близько 1.5 міліметра).

Лекс. 1627. 451: Самаряне — діамантовьи.

„Діпі” — з ініціалів англ. слів Displaced Persons (D.P.) — „переміщені особи”. — Так американська влада офіційно називала тих людей, що були гітлерівською владою під час 2-ої світ. війни насильно вивезені з різних країн у Німеччину на фізичну роботу.

Діра — отвір (ст. сл. отъврѣстіє, дупля); рос. дыра, поль. dziura, otwór. Пор. ст. сл. дьрати — дерти, робити що діравим.

Лекс. 1627. 475: Дѣра.

Діаспора — з гр. diaspora, розсіяння; євр. galut — так звався факт перебування євреїв поза Палестиною.

Дмитрѡ, -ра, ст. сл. Димитрій, гр. належний богині землеробства Димитрі (Дементі). В Лекс. 1627 р. 391: „Димитрій: зѣмлен, плод землный, з збожа або двоєматерній”.

Дмух! — рухонаслідуван. дуття; дмухати, дмуханья, дмухонути. З прамови.

Днесь, арх. — сьогодні, нині; збереглося в деяких говорах З.У.; із ст. сл. дньньсь (сьогодні).

В коляді: Днесь поюще купно іграймо...

Днійна, змешн. від день. Днина видалась чудова, Коц. 32.

„Дні полічені” чи „пораховані” — останні дні до чогось.

Дніпрѡ, ст. сл. Дѣиѣпрѣ і Дѣиѣпрѣ, ст. укр. Дніпр, теперішнє Дніпрѡ. Геродот, гр. письменник V в. до Хр., зве нашу річку *Borysthenes* (*barys* — важкий, *stenos* — сила, міць). У Геродота Бористен — велика ріка Скифії. Але назва Бористен не грецька, а іранська *Danapris* (так зветься в „Анонімного пливця”): *Dan* — ріка, *ap* — глибока. — Див. Дунай.

Дніпро. Лекс. 1627 р. 390: „Данаприн: Дѣиѣпрѣ рѣка”.

Дністрѡ див. Дунай.

До часто те саме, що і **в**: Піду в Київ, або: Піду до Києва.

Слово о п. І. 1187 р.: Вьются голоси чрезь море до Києва 45.

До часто означає впродовж, на; напр. кілька разів до року (на рік, впродовж року).

Чотири Посты до року постити. Катих. 1645 р. 39.

Добá — 1. пора, час взагалі, 2. окреслений час, 24 години. Той же корінь у словах: подбá, подбáтнся, подбóити — „надати форму”, оздбá, оздоблÿти, здб-зовнÿннÿсть, фігура, здбнÿий, здбнÿсть і ін.

Ст. сл. доба — вигода, користь, бездобъ — даремно, марно, подобÿнь — подібний, подобÿню врѣмя — пригожий час, подоба — прикраса, подобати, удобъ — легкий.

Слово всеслов'янське з різним значенням, індоєвропейський його корінь *dhabh- — подобати, бути схожим.

Загальне українське значення: пора, час взагалі, окреслений час, а також обличчя, форма, прикраса.

Э. А. Якубинская — Лемберг: Этимология слова „доба”, див. „Проблемы языкознания”, Л. 1961 р ст. 244-257.

Добрівечір, добрідень, добраніч походять із „добрій вечір”, „добрий день”, „добра ніч”, але від частого вживання стягнулися в одне слово. Як бачимо з „добрівечір”, „добрідень”, „добраніч”, старший наголос був добрÿй. Про відпад **й** пор. східньоукраїнські: віт, Вітенко, копіка замість вÿйт, Вÿйтенко, копÿйка. Форма з **й** „добрий вечір” ще відома де-не-де в наших говорах, напр. на Буковині й ін.

Добриво — угноєння, рос. удобрение; в З.У. погній.

Добрідень. Давні: добрий день, добрий вечір і добра ніч (добраніч) через часте вживання злилися в одне слово й загубили своє **й**, — літературна мова вживає тільки форми добрідень, добривечір. Жива мова знає різні варіанти: добрий день, добрий вечір, день добрий (часте на Київщині, але немає вечір добрий, тільки добривечір); рідко: доброго дня, доброго вечора (з опущенням „бажаю вам”). На Київщині цікаве розрізнення: зранку кажуть: добрідень (російське „доброго ўтра”), а далі тільки: день добрий (російське „здрáвствуйте”).

Добрий — ст. сл. добрÿи з шир. значенням, як гр. *kalós*, *agatós*, у значенні фізичному й етичному. Лат. *bonus*. Слово всеслов'янське. Укр. хороший — так само добрий, але більше в етичному значенні.

Лекс. 1596. 46: Благÿй — добрÿй.

Добродій — стара почесна назва осіб, що добро для народу роблять, гр. *euergetes*, ст. сл. благодѣтель. Вже давно, особливо за останній час, почали вживати цієї почесної назви зам. слова **пан**, ст. укр. господÿнь.

Добродій (протилежне-злодій) — стара почесна назва для тих осіб, що чинили кому добро. В Галичині, як і в Польщі, ще часто позостається це старе значення. Франко „Захар Беркут”: Найбільшим добродієм уважали Тухольці Захара Беркута за ліки 51. Куліш, „Чорна Рада”: Правда, правда, добродію мій милий б. Але в останній час у Східній Україні сильно поширилось невластиве вживання слова „добродій” — пан, хто-будь, або навіть згірдливо: Зловили якогось добродія на гарячому вчинкові. Не варто було б губити цього старого, такого виразного й почесного значення „добродій”. Так само з часом і в польській мові „dobrodziej” стало визначати гоноровий титул і для людей, що того заслужили. „Monitor Warszawski” 1764 р. пише: *Jegomość, który za honor pocyta pisać się*

moim sługą i podnożkiem, gniewałby się, gdybym go nie nazwał dobrodziejem moim, i jeszcze osobliwym, lubo mi nic dobrego w całym życiu swoim nie czynił (Linde I. 446).

В Галичині на жінку Священника кажуть з пошаною „пані добродійка”. Так само в Америці і в Канаді. — В С. Укр. кажуть паніматка; є там і народне „попадя” й „матушка” — із ц. слов. попадя, матушка.

„Благодатель - - добродѣй или доброго давца”, Лекс. 1627 р. 7.

Лекс. 1596. 26: Благодѣтель — добродѣй.

„Своих милостивых панов и великих добродѣев” Лекс. 1627 р. Передмова.

Добродійство, ст. сл. добродѣяннє, стягнення слів добро + дѣяннє (діяннє, чиненнє), також благодѣяннє.

Оповѣдают добродѣйства Єго людем. Катих. 1645 р. 76.

Добротá — все добре, добрі прикмети, добрі діла; ст. сл. добротá — лагідність, добрість; ст. сл. добротá — тривкість, високоякісність чого.

Лекс. 1627. 461: Добрый, добротá.

Доброчинєць, ст. сл. добродѣтель, калька з гр. euergetes. (Чинити добро, ст. сл. благодѣти, калька з гр. euergetein); лат. benefactor — доброчинєць, добродій. В укр. м. „доброчинєць” з поль. dobroczyńca.

Дóвбання, ст. сл. дльбленіє від дльбати — довбати; р. долбить, ч. dlabati, пол. wydążyć, dłużyć.

Лекс. 1627. 323: Рѣзанье, дóвбанье, тѣсанье.

Дóвбати — робити долотом вглиблення в дереві.

Лекс. 1627. 319: Начертаваю — ваяю, изваяю, дóвбаю, тешу, друкую.

Лекс. 1596. 86: Ваяю — выдóвбую.

Довг, ст. сл. дльгъ — обов’язок, зобов’язання перед ким; також — провина перед ним; пізніше — борг.

Лекс. 1627 р. 53: „Долг — што кто кому винен”.

„Дóвга скринька” — крилатий вираз; з р. „долгий ящик” — відкладання справи на далеко вперед. В канцелярії великі стоси паперів, а для них довгі скриньки.

Дóвгий, ст. сл. дльгъ, р. долгий; поль. długi.

Слово о п. І. 1187 р.: Дльго ночь мръкнет.

Довгодѣнствіє, арх., ст. сл. дльгодньствіє, калька (перебитка) з гр. makremeria — період довгих днів; а дальше — довговічність.

Лекс. 1596. 116: Долгоденствіє — долгій вік.

Довготá — довжинá, ст. сл. дльгота, р. долгота, пол. długość.

Лекс. 1627.: „Тьло всякое три образы величества имѣет, сирѣч: долготу, широту и толстоту”.

Довготерпіння, ст. сл. дльготрѣпнє, калька з гр. makrotymia — терпіння, що триває довго.

Лексикон 1627 р. розрізняє: „Долготерпеніє єст един против другому, а терпеніє — против общых (чужих). Долготерпеніє — где можется кто помстити, а терпеніє — где не можется помстити”.

Дóвід — доказ, свідоцтво; ст. сл. доводъ; поль. dowód; і хоч це слово ст. слов. походження, до нас воно попало в літерат. мову з польського dowód; в укр. народній тільки доказ, доказувати, доказаний і т.д.

Лекс. 1627. 267: Наука, дóвод, пріклад.

„Дóвод, причина”, Лекс. 1627, 83.

Дóвір’я, довіряти, довірливий (ст. сл. довѣріє, довѣряти) — сполягання на чію чесність.

Дóвóдити, ст. сл. доводити — допровадити кого (що) до кого (чого); завершити що (до в е с т и діло до кінця); доказувати, давати свідчення.

Лекс. 1596. 146: Извѣт — дóвод.

„Дóвший” часто вжив. в З.У. зам. дóвгий: Жили довший час в згоді. Е. 36. VI. 15. Від довшого часу. Р. К. 1921. № 9. На Сході такого звороту немає, тут у цім розумінні — довгий.

Дóгма з гр. dogma (dogmatos) — вчення, встановлений погляд. У богословії (теології): бездоказове основне встановлення віровчення, обов’язкове для всіх членів Церкви, що устійнене як незаперечна істина (правда), яка не підлягає критиці.

Лекс. 1627. 273: Статут христіанскій, дóгма.

„Дóгмат Святий”. — Лекс. 1627 р. 328 інформує: „Зобранье правовѣрных єст оцырковано Дóгматами Свѣтими”.

Лексикон 1627 р. ст. 19: „Веленіє — до́гмат, наука, устава”.

Лекс. 1627. 205: Начинаєм до́гматы полага́ти.

Лекс. 1627 р. 19: „Веленіє — до́гмат, наука, устава.

Догоджáти (ст. сл. угождати; р. угождать; поль. *dogadzać, zadośćuczynić*) - діяти в угоду кому, діяти згідно з чим бажанням.

Лекс. 1627. 264: Угаждаю — догóджую.

Догóдження — таке діяння, щоб догодити кому, діяння в угоду кому. Див. догоджати.

Лекс. 1627. 271: Успокоєньє, догожѣньє.

Додѣржати - дотримати, від держати (ст. сл. дрѣжати).

Не додѣржал послушенства. Катих. 1645 р. 13.

Доді́льна сорочка — сорочка додолу, довга. Набрати доді́льне платтячко, Свидн. 103.

Додóму, зах. укр. до́мів (пор. долів). Пішов сам додому, Гр. 53. Він пішов до́дому — значить пішов турн, де він живе. Пішов до́дому — значить пішов у тому напрямку, де є якийсь житловий будинок.

Додóлу — вниз; зах. укр. долів. Додолу верби гне високі, Шевч.; ст. сл. долу — від ст. сл. долъ, укр. діл, рос. долъ, пол. *dół*.

Дозво́ляти — давати дозвіл на що; від ст. сл. волити — хотіти, воліти; звідси ст. сл. изволити — зволити, виявити добру волю, схотіти, дозволити.

Лекс. 1596. 26: благоволю — зез'воляю.

Дозира́ти - наглядати за чим; пор. ст. сл. дозрѣти.

Мѣстца такіє дозирати, которые рату́нку потребують. Катих. 1645 р. 43.

До́зір - нагляд; ст. сл. дозоръ; пор. ст. сл. дозрѣти; рос. дозоръ, пол. *dozór*.

Всѣ речи Бог в дозѣрѣ Своєм маєт. Катих. 1645 р. 12.

Дозѣрець — сторож, наглядач; дозорець — з поль. *dozorca*.

Лекс. 1627. 227: Смотритель — дозѣрця.

До́илиця означало вдавнину тільки мамку, цебто ту, що кормила персами дитину. „Життя Костянтина Философа”: Єгда же роди и (його) мати, вѣдаша и (його) доплици, дабы и доила. В Словнику П. Беринди 1627 р. на ст. 53 читаємо: „Доилица — мамка”. Див. до́йти, дитя.

До́йти визначало вдавнину тільки годувати персами. Мінея 1096 р.: Млѣкомъ доила еси Питателя всѣмъ 43. Съсьцема доила еси, Мінея XII віку. А кто дѣтя доить, мати или корѣмилица. Наука. Анна доить Отроковицю (див. Срезневського „Матеріалы” I. 691-692). Горе же в чрев (ѣ) імуцнм і дояцнм во дпѣ ты. Новий Завіт 1355 р. к. 13 б. І тільки значно пізніше постало нове значення цього слова, — витягувати молоко з вим'я, щоб годувати. Див. до́илиця, дитя.

Лекс. 1627 р. 53: „До́илиця — мамка”.

Докінчі́ти — довести що до кінця, завершити; пор. ст. сл. коньчити, искоичити; від ст. сл. коньць — кінець; коньчина — закінчення, кінець, далі ст. сл. коньчина — смерть.

Слово о п. I. 1187 р.: Ту пир докончаша.

Доконáти — довести до краю; завершити що; здійснити намічену мету; позбавити кого життя; пор. ст. сл. конати — доводити до кінця; пор. ст. сл. коньць — кінець.

Лекс. 1627. 450: Салим — докóнаная.

Докорінний — сягаючий до кореня, фундаментальний; докорінно — до кореня, до кінця в глибину; пор. ст. сл. корень, рос. корень, пол. *korzeń*.

Докоря́ти — чинити докір кому за що; висловлювати своє невдоволення кому через що; пор. ст. сл. корити, укорити — докоряти; ст. сл. укоризна, укора — докір.

Лекс. 1596. 22: Укоряю — осмѣвую. Укоризна — насмѣвіско.

До́ктор — особа з академічним ступенем доктора; з лат. *docere* — вчити; *doctor* — учений, учитель. Ті люди, які не знають, що до́ктор це людина з науковим ступенем доктора, помилково думають, що тільки лікар є доктором.

Лекс. 1627 р. 26: „Врач — лѣкар, до́ктор”. „Врачество — лѣкарство, до́кторство”.

Лекс. 1596. 7: Врач — лѣкар, до́ктор. 76: Врачество — докторство.

Докуча́ти, надокучати — не давати кому спокою будь-яким способом, надоїдати; бути прикрим, „влізливим”, нахабним.

Лекс. 1627. 238: Не даю покѣю, докучаю, перешкѣдую.

Доку́чливий — той, хто докучає, не дає кому спокою будь-яким способом.

Лекс. 1627. 191: Докучливый, тяжкій, при́крый.

До́лина, в долині — часте в зах. укр. говорах в розумінні низ; в Сх. У. звичайно низ, вниз у. Пор. ст. сл. доль — діл; пор. долішній — нижній, долівка — вимазана глиною поверхня землі в хаті; пор. долі (переважно в З.У.) — внизу. В укр. літ. мові долина — це площа між двома пагорбами.

Лекс. 1627. 266: Удолие — до́лина.

Лекс. 1627. 310: Юдоль — до́лина.

Лекс. 1627. 202: Розлой - - до́лина. Чески удол, далматски лука.

До́лі, арх. -- внизу; зберігається головню в зах. укр. діалектах; пор. ст. сл. долу.

До́лів - - діял. зах. укр.; давнє доловъ; на Сході: додóлу, до́лі, вниз, на землю. Додолу верби гне високі, Шевч. Лягло долі погідне море, Коц. 14. Пор. діялект. зах. укр. долі — внизу; ст. сл. долу.

Долівка — земля (замість підлоги) в хаті, вимазана глиною.

Долóня, -ні, ст. сл. длань, слово всеслов'янське: б. і серб. длан, чс. dlaň, п. dłoń, рос. ладонь; пор. лит. delnas.

Лекс. 1627. 420: Каф — долóнь.

Лекс. 1627. 168: Стопа — чєтыри долони, долонь — чєтыри пальць.

В народній стилістиці: „Видно, як на долоні”.

Долотó — рід знаряддя для довбання дерева; ст. сл. длато, рос. долото, поль. dłuto.

Лекс. 1627. 297: долотó.

Лекс. 1627. 297: Інструмент яко нож, долотó.

До́ля — таке життя, яке кому призначене, згідно з вірою в призначення; „доля” — поняття міфологічне: ст. сл. судьба, судьбина — таке життя, яке кому судилося зроду; рос. судьба, участь; пол. dola; лат. fatum, гр. moira. В грецькій міфології мойри — три богині (сестри) долі: Клото, Лахесіс і Атропос.

Лекс. 1627. 225: „Случай нуждный — зряджѣньє Божєє, от Бога обєцання потреба, доля, як звѣздныи планеты нахиляют дѣяти что, але не принушают. Ел. Имармени”.

В народн. стилістиці: „доля усміхнеться” — поталанить, пощастить.

Дома́ха див. Домна.

Домéтій чи Дометіян — ім'я; лат. значення смиритель. В Лекс. 1627 р. 363: „Дометій — свыше дарований. Дометіан — з лат. домашник”.

Домів — діалектичне, дуже поширене в зах. укр. говорах, з давнього домовъ; літер. додóму: Послі обіду хотів іти додóму, Кул. 286.

Домівка — житлове приміщення; місце сходин організації — напр., студентська, пластова домівка.

До́мна, Домнікія — ім'я; л. domina — пані; ст. укр. госпожа́. Нар. Домаха. В Лекс. 1627 р. 369: „Домна — пани. Домніка — госпожа”.

Доміні́ка, Домні́ка — ім'я; лат. знач. Господня.

Домові́к, укр. міфол. — домашній („родинний”) божок; походить від „дім” — ст. сл. домъ.

Домові́на — труна, гріб. Може замість тяжкого й грізного „гріб” постало лагідніше „домовина” — дім, як слово евфемічне, цебто більш м'яке (замість „грубого”).

На землях З.У. часте трóмна — з поль. trumna.

Ляжу в чужу землю, в чужій домовині, Шевч. 34.

Дона́т — ім'я; лат. donatus — подарований.

Допéрва — діял. зах. укр.; літерат. допіру, оце, тількищо. Ст. сл. топръво, топерво.

Допі́ру з давнього топерво, рідше — допіро; визначає: оце, тількищо, ось. Радий, наче допіро народився, Рудч. Ск. II. 160.

Походження форми слова допіру трудно вяснити, але одне ясне: ми це слово здавна мали й без польського впливу. Ось у „Повісті временних літ” під 988 р. читаємо, що Володимир, вичунавши від хвороби очей, прославив Бога, кажучи: „То перво уведѣхъ Бога истиньнаго” (= допіру пізнав я правдивого Бóга). Як бачимо, слово допіру, що постало з давнього топерво, відоме в нашій мові з найдавнішого часу, бо ще в XI в. воно було в нас, а тому й не можна звати це слово польським.

Як саме наше допіру, допіро постало з давнього топерво — не ясно. Вдавнину писали допюро або допѣро, а це б говорило, ніби тут і постало з е процесом: топеръво > доперво > допірво > допіру

(але проти цього говорить те, що єр у нас звичайно не змінюється, — як ось, напр., у слові перший). Значення цього слова позосталося в нас стародавнє: тількино, зах. укр. щойно, ось тільки, тепер у перший раз. Топерво постало з „то перво” так само, як німецьке *erst* із *erster*. Із топерво постало кілька форм, напр., тепер, також доперва й допіру-допіро. В західніх українських говорах дуже поширене доперва з тим самим старим значенням, напр. „Одарка” А. Чайківського 1921 р. ст. 33: „Вона стала розглядатися і доперва тепер покмітила, що вона не вдома”. Форма допіро дуже давня. *Brückner* (*Słownik etym.* 94) подає її для польської мови з 1407 р., але з XV в. ця форма відома і в Метриці Литовській, як допѣро. Форма допіру (з -у на кінці, за родовим відмінком, як додому) панує на цілій Наддніпрянщині, як і форма допіро. Форми ці широко знані в мові народній, що впливу польського менше зазнала. Напр., у казках Рудченка: Радий, наче допіро народився II 160. Чубинський: Повів їх до клуні, та й допіру дає їм пообідати III 157. Чого я допіро плакати учуся 450. Б. Грінченко („Три питання нашого правопису” 1908 р. ст. 17): „Поява починається допіро з XIV віку”. Отже, як бачимо, допіру-допіро — це наші давні слова, широко відомі в мові народній і в літературній. Коли б це було польське слово, то трудно допустити, щоб воно так глибоко охопило всю українську мову. Західньоукраїнського „щойно” східньоукраїнська й літературна мови мало знають, — уживають тільки допіру.

Ось іще приклади з „Проблема хліба” В. Підмогильного. Київ, 1930 р.: Допіру справді відбулася казка 132. Спогади про події, що відбулися допіру 130. З наслідків події я скористався оце допіру 129.

Допр — рос. „Дом принудительных работ” („Дім примусових робіт”) — советська назва тюрем (в'язниць).

Доремедонт — ім'я; по-грецькому означає: на списах несений цар. В Лекс. 1627 р. 394: „Доримедонтъ: Копіємъ царствуйа”.

Дороба і **путь** — синоніми: дорога — реальна й коротша, **путь** — часто абстрактна й довга. Напр.: Дорога до міста. Але: В житті стелиться широка й довга **путь**.

Ст. сл. **путь** (з великим юсом замість у). У ст. сл. мові **путь** чоловічого роду, в укр. мові — жіночий р.

Дорога, гебр. *dereh*, в біблійній мові визначає життя. Пор. Буття 6. 12, Єр. 7. 23, 16. 17, 18. 11. Пс. 1. 6. Єз. 7. 3, 11. 21.

Дорога царська, з д. євр. *derech hammelech*, пор. Книга Чисел 20. 17, 21. 22, ц. сл. **путь** царській, гр. *odos basilike*, у Вульгаті *via publica* або *via regia*, — це широка, добре вбита дорога, що нею ходили царські війська та купці. Такі дороги ще перед появою Книги Чисел звалися на Сході царськими (*derech hammelech*), а тепер звуться там султанськими. У нас у Галичині виложені каменем дороги завжди звуться **цісарськими дорогами**.

Дорогий — коштовний; переносне значення: близький чиему серцю; ст. сл. драгъ, рос. дорогой, болг. драг, чесь. *drahy*, поль. *drogi*.

Слово о п. I. 1187 р.: Помчаша драгия оксамиты.

Слово о п. I. 1187 р.: Кая раны дорога.

Дорослий — той, хто доріс до віку зрілої людини, змужнілий. В народній мові часто кажуть „великий”, — „він уже великий” (замість дорослий).

Дорослий самъ через себе. Катих. 1645 р. 46.

Дорофей — ім'я; ст. сл. Дорофей. гр. Дар Божий, Богом дарований.

Доручати — давати до руки, передавати головно з рук у руки; корінь рук-; пор. англ. *hand* — рука, *to hand* — доручати.

Порівн. корінь: рук- в словах рукоятка, рұчка, руків, ручатися, поручатися, поручати, вручати.

Досада — неприємність, ст. сл. досада — обида, досадити — зневажати. Давні пам'ятки часто знають це слово. У всіх цих словах до- приставкове.

Лекс. 1596. 11: Досада — зелживость, посоромоченье. Досажаяю — лъжу, сромочу.

Лекс. 1627. 169: Поругаеми суть — досаду приемяют.

Досвітки, -ків, — це збори дівчат і парубків, „вечерниці”, що затягуються аж „до світу”, до ранку (коли починає світати). Дівчата збираються гуртом, щоб прости.

Досить — вистачально.

Лекс. 1627. 265: Удовли его — учинилы ему к воли дóсыт. Удовляюся — дóсыт маю.

Дóситъ чинитъ за грѣхи. Катих. 1645 р. 57.

Дóсыт маемъ день на своей нендзы. Катих. 1645 р. 71б.

Лекс. 1627 р. 53: „Обилно имам, дóсит маю, гойне

Лекс. 1627 р. 53: „Обилно имам, дóсит маю, гойне заживаю”. „Довлѣет — дóсыть” 53. „Довлѣет ти — дóсыт ти есть, дóсыт маеш” 53.

„Безрозумный — не чинячій досыт своей повинности” Лекс. 1627. 1Л5.

Слово дóситъ постало зо стародавнього „до сыти”, цебто до ситости, до задоволення. Слово „сыть” — ситість. Вираз „до сыти” перше визначав наїстися до ситости. Ось приклади. „Слово философа” в „Повісті врем. літ” під 986 р.: Ядыхомъ мяса, лукъ, хлѣбы до сыти. Златоструй XII р.: Не дають имъ до сыти ясти. В російській мові це значення позосталося й тепер: нається досыта. Дуже рано вираз „до сити”, що його вживано спершу тільки в розумінні наїстися, став визначати взагалі всяке задоволення, цебто набув уже нашого абстрактного значення. Але довго це слово писалося „до сыти” чи „досыти”, і тільки пізніше кінцеве *и* зредукувалося, й постала теперішня наша форма дóситъ. В Іпатієвім Літописі під 1140 (6648) р. читаємо: Оже ти, братъ, не досити волости, всю землю Рускую държачи, а хоцещи сея волости (І. Срезневський, подавши це речення в праці „Матеріялы” т. I, зовсім неправдиво пояснює слово „до сыти” від „дошти, дошу” — знаходити). З XIV в. знаходимо в пам’ятках уже форму „досить” без кінцевого *и*. Таке „досить” часте в українських грамотах. Напр. Перемиська Грамота 1386 р.: Єсмы казал сѣна насѣчи досить на стадо твое, то насѣчено его досыть. Зудечівська Грамота 1413 р.: А при том были свѣдци... иныхъ досыть при том было добрыхъ (ця формула часта в наших грамотах). Ланчицька Грамота 1433 р.: Чинити подлугъ листовъ, яко жь на нихъ досыть явно есть выписано. Досыть їх. Пересопня. Єв. 1556 р., Лука зач. 108. Словник П. Беринди 1627 р.: „Довлѣеть — досить”. „Ключ Розуміння” 1665 р. І. Галятовського: Дóситъ стало 36б. „Досить чинити” в розумінні „задовольнити” постало в нас рано, але головно як юридичний термін (пор. польське *dosyć uczynić, zadość uczy-*

nić). В жалованій грамоті Олександра Витовта литовським жидам 1388 р. читаємо: Єсли бы хрестьянинъ жиду рану нѣкоторую задалъ, винный ранному маеть досыть вчинити. Тежъ, сли бы хрестьянинъ жиди вдарилъ, вдареному маеть досыть вчинити. Полтавські судові акти 1664 р.: Досить чинячи справедливости святой 16, Каленик Хвеска нагородил и на всемъ оному досит учинил 41. Стародуб-судові акти 1666 р.: Чинячи мы досыт великаго государя указу 52, Досить указу нашему чинячы 69. В Крехівськім Апостолі 1560-х р.р. повно форм „досить” уже зовсім у нашім теперішнім значенні: Мѣли часу досит вернуться 577. І тепер досит того бывает 627. Хотячи тому досит учинити 32. Залишки старого „до сыти” позосталися в наддністрянськім наголосі цього слова: тут у слові „досить” наголошують по-давньому *и*, тоді як у Придніпрянщині наголошують *о*: дóситъ, теж із старого „дó сыти”. Все вищесказане дає змогу твердити, що наше „дó-силь” не полонізм, а своє притаманне стародавнє слово. Навіть вираз „дóситъ учинити” в вищеподаних прикладах не має виразного польського зафарбування. Крім „дóситъ” українські говори знають ще „досита” й „доста”. Ю. Шкрумеляк, „Огни з полонини”: Припасів порошу назбирав я досита 188. Номис, Приказки ч. 1614: Ми їмо з корита та досіта.

Доскона́лий — завершений, повнісний, знаменитий; походить з поль. *doskonały*; пор. чеське *dokonalý*. Корінь кон-; пор. ст. сл. коньць. Досконалий — ст. сл. сѣврѣшенъ; ст. укр. совершений. В Словн. Грінч. совершити — в значенні завершити.

Церков о всем доскона́люю науку подала, Катих. 1645 р. 2.

А кто ся боитъ, не есть доскона́лый въ милости. Катих. 1645 р. 35.

Лекс. 1627. 461: Суламїтіна — доскона́лая.

Лекс. 1627. 450: Салим — доскона́лый.

Зачала досконалого чловѣка. Катих. 1645 р. 19б.

Доскона́лымъ завше есть. Катих. 1645 р. 49б—50.

Доскона́лість, -лости — завершеність, викінченість; походить з поль. *doskonałość*. Див. досконалий.

„Цнот доскона́лость”. Лекс. 1627 р. Пер.

Лекс. 1627. 243: Совершенство — доскона́лость.

Доста — зах. укр. діалектичне; походить із ст. укр. дѣсита; літерат. досить. Мудрій голові досить дві слові. Ном. № 5912.

Достáток — достатність засобів прожитку, майно; ст. сл. достатокъ; рос. достаток; поль. і чеське dostatek. Пор. ст. сл. досталь — досить.

Лекс. 1627. 180: Достаток великий, обфитость.

Лекс. 1596. 21: Обиліє — достáток.

Достáточно — з поль. dostatecznie; укр. літ. достатньо. Жити достатньо — жити в достатках; пол. dostatecznie в значенні міри — укр. задовільно.

Лекс. 1627. 311: Достатѣчне, достáтне.

Доступити — дійти до кого, чого; скористати з можливості доступу до кого, чого. Пор. стопа (ст. сл. стопа), ступити, звідси до-ступити.

Доступити в значенні досягнути що — походить з поль. dostąpić; напр. „доступити щастя” — укр. зазнати щастя.

Доступити дѣдництва мають. Катих. 1645 р. 7.

Дѣтеп, -пу — гострість розуму, жарг. Ст. сл. остроуміє; арх. довтін; чесь. vtip — duvtipnost'; поль. dowcip; дотепний — розумний, гострий на язик.

„Благоразуміє — довтѣп, острость розума”, Лекс. 1627 р. 9.

Дотепѣр, зах. укр., — досі; пор. пол. do teraz — dotychczas; сх. укр. досі, до цього часу. Ст. сл. досѣлѣ, досѣль. — Шевч. „І досі сниться...”

Дотѣпний див. дотеп.

„Довтѣпный в мовѣ”, Лекс. 1627 р. 17.

Дотика́тися — доторкатися; по-російському: прикасаться; ст. сл. прикасати ся; поль. dotykać się, ч. dotknouti se; ст. сл. дотѣкати, доткнути.

Лекс. 1627. 187: Прикасаюся — дотыка́юся.

Лекс. 1596. 156: Касаюся — дотыка́юся. Касаніє — дотыка́нье.

Дѣхнути — розставатися з життям; але вживається тільки в відношенні до тварин; ст. сл. издынути, издыхати — умирати; звідси укр. здихати; рос.дохнуть, издыхать, издохнуть; поль. (про тварин) zdychać, zdechnąć.

Дѣхнути. Поговірка: „Щось велике в лісі здохло” — трапилася якась велика подія.

Доходити з пол. dochodzić (доходити) czego — відкрити що своїм розумом. (Укр. літ. доходити означає наближатися ходою до якого кінця); також умирати. Лекс. 1627. 205: Разумѣваем — доходимо.

Дочáсний — існуючий до певного часу. (А протиставне слово: довічний). Ст. сл. врѣменьнѣ, рос. временный, поль. doczesny.

Лекс. 1627 р. 27: „Временный — дочасный”.

Просимо теж и о хлѣбѣ дочáсний. Катих. 1645 р. 716.

Алф. 1627. 184: Привременный — дочáсний.

Досифѣй — ім'я; по-грецькому означає: даний Богом. В Лекс. 1627 р. 394: „Досифеи: Божіє да́ніє”.

Дочка́ — ст. сл. дѣшти; основа дѣк-т — з індоевр. *ghught — доїти, ссати; укр. дочка — димінутив (зменшена форма) старого слова дочь — на зразок річка (з ріка), книжка (з книга). Пестлива форма: дѣня, дѣця.

Лекс. 1596. 11: Дщи — дочка́.

Дѣшка, ст. сл. дѣска, р. доска, пол. deska.

Зменшена форма „дощечка” від старого дощка.

Лекс. 1627 р. 59: „Дѣска — дѣшка, дѣль, драница. Дѣщца — таблиця, дѣшка, дѣщечка, гонт”.

Дошками колись також звали книжкову оправу: „Книга въ дѣскахъ”, а це тому, що тоді звичайно на оправу брали грубу дубову дошку. Звідси й пішло наше: Прочитати книжку від дошки до дошки, цебто від початкової передньої частини оправу до задньої, від початку до кінця. Пор. у А. Чайківського, „Малолітній”: Прочитає книжку від дошки до дошки. Цей таки вираз відомий і іншим слов'янським народам.

Дош, ст. сл. дѣждь, рос. дождь, болг. дѣжд; поль. deszcz, чесь. dešť.

Слово о п. І. 1187 р.: Итти дождю стрѣлами.

Лекс. 1627. 467: Шата верхняя от дождѣ.

Лекс. 1627 р. 53: „Дождѣт — дождч идет, дождч падаєт”.

Дош іде (а не падає чи „паде”).

Є багато виразів, які кожен народ витворив собі по своєму. Мова польська витворила раціоналістичне deszcz pada. Але мова українська від глибокої давнини уособила

(персоніфікувала) собі це явище, бо вдавнину ми взагалі на природу дивилися, як на прояви живих сил. Ось тому їй постали персоніфіковані вирази: дощ іде, сніг іде. Пор. д. евр. *matar jored* — дощ сходить.

Слов'янські народи по-різному передають цей вираз, напр. серб каже: падне дажд, хорват: *dežuje*, болгарин: вали дъжъ, чех: *prši*, словак: *prši dážd'*, росіянин: идет дождь. Українці затримали стару слов'янську форму: идетъ дождь, пор. в Новому Заповіті: да снидетъ дождь.

В східніх українських говорах звичайно говорять „дощ іде”. Те саме й у говорах західніх у живій мові, але серед нашої інтелігенції в Галичині панує „дощ паде” за польським *deszcz pada*.

В літературній нашій мові вживається тільки „дощ іде”. Наша старовина знала так само тільки „дощ іде”. Напр. в Остромировій Єв. 1056 р. Мт. 7. 27: Съниде дъждъ. Те саме дають усі Євангелії X-XI в. Пор. ще Апок. 11. 6: Снизетъ дождъ. Слово о полку Ігореві 1187 р.: Ити дождю стрѣлами 101. У Данила Заточника: Ни сонце сіяеть, ни дождь идетъ. Пор. пісню: Иди, іди, дощику, зварю тобі борщику. Дощ капає, лє, січе.

Дошадку, арх. — зовсім, цілком. Дослівне значення: „до (останнього) нащадка”. Цей вираз походить від старого укр. щадок — потомок (Словн. Желех.), ст. сл. съ чяда (с чада) — з дитини; звідси укр. нащадок.

Лекс. 1596. 96: Всячески -- дошадку.

Дошенту, з поль. — допня, дошадку, „до останнього нащадка”; пор. нащадок — ст. укр. щадок (див. дошадку); пол. *doszczętu* — цілком, до тла, до основ. Найчастіше у фразі: „Зруїнувати дошенту” — з поль. „*zrujnować doszczętu*”.

Лекс. 1627 р. 38: дошадку.

Лекс. 1627. 295: Аж до шаду, аж до дна.

Дошенту, — див. РМ 1933 р. ч. 7, ст. 231-232.

Драб, з поль. *drab*, а це з іт. *trabante*; в Сх. У. не живив., тут — обірванець, голодранець, босяк, обідранець, халамїдник.

Лекс. 1627. 297: Оруженосец — драб з волочнею або з дардою.

Лекс. 1625. 225: драб.

Драбина — ст. сл. лѣствица, лѣстница (від лѣсти — лізти); серб. *лествица*, рос. *лестница*; болг. *стълби*, чесь. *schody*; поль. *drabina*. Слово драбина, що наявне тільки в поль. і укр. мовах, походить з лат. *drabs* — зрізаний стовбур дерева; а також усе те, що зроблене із стовбурів дерева.

„Лѣствица — драбина”. Лекс. 1627. 111.

Драгун — з фр. *dragon*; з. укр. драгон з п. *dragon*.

Драгуни — давній рід кавалерії, яка під час бою спішувалася. Драгуни за нашого часу не відрізняються від інших родів кавалерії нічим іншим крім своїх одностроїв.

Дракон з гр. *drakon* — змії, казкова потвора — крилатий вогнедишний змії.

Лекс. 1627. 428: Рыба морская, дракон, сл. змії.

„Драконські закони” — непотрібно жорстокі закони. Афінівський законодавець Дракон (II в. до Хр.) склав невмолимим жорстокі закони, в яких майже за всі провини присуджувалась кара на горло. Звідси крилатий вираз „драконські закони”.

Драніця — тоненька дощечка для покриття чоґо; з польського гонта. Ст. сл. дьрати — дерти. Лексикон 1627 р. ст. 59: „Доска, — дощка, диль, драніца”.

Драп! — звуконаслідув. дряпання кігтями. Звідси: дряпати, дряпання, дряпонути. З прамови.

Лекс. 1627. 308: Шубравец одрапанный, ошарпанный, подрпанный, одертый.

Дратва, з дол. нім. *Draht*, через чеську й польську мови.

Дра́хма, з гр. *drachme* — монета, рівна євр. шеке-леві; восьма частина унції. Гр. *drassomai* — схопити, схопити рукою; *draks* — пригорщ; *dragma* — сніп.

Дре́вній, арх. — давній, старинний; ст. сл. деревнь (також ветъхъ), в З.У. старовинний.

Лекс. 1627. 317: Дре́вній, ветхій — старожітний, шляхетний.

Дременути, місцеве дрепенути, — рухонаслідувальне слово.

...**Дриг!** — рухонаслід. швидкого поруху чим, особливо ногою. Звідси: дригати, дригання. Також: дриг, дригати. З прамови.

Дрижа́ти — тремтіти; ст. слов. дрѣжати, дрѣгати, дрѣгѣтати.

Лекс. 1627. 275: Дрижу́ от бо́язни.

Дрижа́ння див. дривжати.

Лекс. 1627. 306: Шатаніе — дрижа́нье. Шатаюся — дрижу́.

Лекс. 1627. 265: Дрижа́нье от зимна або от бо́язни.

Дрима́ти — бути сонним, оспалим. Рос. дремать, серб. дремати; пол. *drzemać*. Задрімати — злегка заснути. Здрімитися — бути в недовгому півсні. Дримота — сонливість. В народн. пісні: „Ой, ходить сон коло вікон, а дримота — коло плота...”

Слово о п. І. 1187 р.: Дремлет в полѣ гнѣздо.

Дри́сь! — звуконаслідув. для шумного випорожнення. Звідси дриста́ти, дрищу́. З прамови.

Дри́т, дро́ту, з нм. *Draht*; дротя́ний; рос. проволока, болг. провлак, пол. *drót*, ч. *drát*. Дроти — загострені дроти, а також з гачками на кіпцях, до в'язання (плетення) чого з приделаної вовни чи з шток.

Дро́ва, дров; дрі́вця, дрі́вце́ць; давнє дрѣва. В Зах. Укр. часто зам. дрѣва кажуть дере́во.

Дрогѣ́бич, -ча — стародавнє місто Львівської області, яке належало до Київських земель. Народній переказ розповідає, що давнє село звалося Бич, і було зруйноване в XIII ст. під час татарської навали, а трохи пізніше біля нього постало нове місто, „Другий бич” чи Дрогѣбич.

Друг, ст. сл. другъ — товариш, слуга, — слово все-слов'янське. Інд. евр. корінь * *dhreu*: кріпкий, вірний, товариш, лит. *draugas* — близький.

Лексикон 1627 р. ст. 58: „Другъ — пріате́ль або това́риш, уча́тникъ. Други́ня — товари́шка.

Други́й — це числівник, арх. вторий, лат. *secundus*. Другого сина діждала собі, Гр. І. 447. Інший — це відмінний, мсц. другий. Ст. сл. вѣторый — другий (2-ий); ст. сл. другъ, инъ — інший.

Слово о п. І. 1187 р.: Бишася день, бишася другый.

Слово о п. І. 1187 р.: Нынѣ сташа стязи Рюриковы, а друзи́и Давидовы 37.

Дружи́на (див. подруг) — шлюбна подруга чоловіка; народн. жінка, ст. сл. супруга; арх. дружина — загін (відділ) війська; ст. сл. дружина. В Сх. Укр. в народн. мові „дружина” означає й „мужа” — шлюбного чоловіка жінки. Див. Словн. Грінч.

Слово о п. І. 1187 р.: Храбрая дружина 29.

Слово о п. І. 1187 р.: Дружину твою, княже, звѣри кровь полизаша 34.

Слово о п. І. 1187 р.: А мы уже, дружина, жадни веселія 26.

Слово о п. І. 1187 р.: Здрави князи и дружина 46. Княземъ слава и дружина 46.

Слово о п. І. 1187 р.: И рече Игорьь к дружинѣ своей: Братіе и дружино!

Друзк, арх. — сухі гіляки, хвѣрѣст.

Лекс. 1627. 230: Сохль — друзи суш, хворост, сухіи голи або рочки.

Друк, друкар, друкувати, друкований, і ін., з нім. *Druck* — тиск, натиск, друк, друкування; *drucken* — друкувати. Арх. витиска́ти, печатати, печатня (друкарня). Лексикон 1627 р. ст. 58: „Друкую — з алманска вибиваю або витискаю”.

З друку видане, Катих. 1645 р. (титул). През друк книжка побликованая (Передмова).

Друкáрня (з нім. *Druck* — тиск), друкáрський, друкувати. Лексикон 1627 р. 464: „Тіпогр. — форма, кшталт, приклад, друкѣване”. Лист Л. Барановича 1689 р.: „Нехай знову до друкарнѣ приступуєть”. П. *drukarnia*, *drukarski*, *drukoваć*, болг. печатница, ст. поль. *łocznia*.

Лекс. 1627. 307: Шта́мба — печатня, друкáрня.

Друкува́ти, див. друк.

Лекс. 1627 р. 58: „Друкую — з алманска: вибиваю або витискаю. Зри типог”.

Лекс. 1627. 319: Начертávaю — ваяю, друкѣю.

Дря́патися — шкрябатися пазурями чи кігтями, чухатися; в переносному значенні: з трудом лізти на щось високе.

„Копошатися — свербѣти или скробатися, драпати-ся”, Лекс. 1627. 100.

„Дѣба дати” (з народн. стислістики) — померти.

Дубельтовий — зах. укр. з нм. *doppelt* — подвійний.

Дувид див. Давид.

Дудá — рід музичного інструмента; англ. *pipe*.

Лекс. 1627. 175: Дудá, шторт, дудáр.

Дúда, арх. — давня оплата за право хрестити дітей в церкві, коли польська шляхта орендувала українські церкви своїм орендаторам, якими переважно були жиди.

„Піднялися за оренди, за жидівські дуди, що терпіли — не стерпіли убогі люди. П. К. „Досвітки”.

Дúдек, дúдка, або дúдок, дúдка, дúдки — назва старої монети в Україні. На монеті був накарбований орел, якого звали одудом, — звідси й постала назва дúдек. Брюкнер 102 подає: „Орла на дрібних польських жигмунтовських монетах жартівливо називали одудом, пізніше так само називали монету”. Вартість монети — 18 коп. (Є. Чернов 39-40).

Дúдка — рід музичного інструмента.

Лекс. 1627. 229: Пищалка, флетня, фуяра, дудá, сурма.

Дúдлити — (народн.) багато й похапцем пити що. Старе звуконаслідування.

Дудніти, з п. *duđnieć* — торохтіти, гуркотіти.

Дуду! — звуконаслідув. музики. Звідси дудка, дудá, дудіти, дудіння.

Дудь — часта в Україні зменшена форма жидівського імені Дувид. Давид.

Дуэль, -лі, з лат. *duellum - bellum* — війна, переносно: боротьба, спірка. Пізніше з фр. *duel* — збройний двобій, переважно за образу честі, з польського „поєдинок” — герць.

Дужий — перше значення здоровий (не хворий) протилежне — недужий, недуга. Пізніше виробилося значення „великий”, як у нашій „дуже”. Так само розвивалося значення слова „здоровий” — не хворий і великий.

Похідне слово: дужатися — змагатися фізичною силою; дужання — змагання борців.

Лекс. 1596. 31: Храбр — мужный, дужий. Храбрость — мужность, дужость.

Дулéби — за Далем це слово довго було в народній мові, особливо в південновеликоруській, як слово лайливе: невіжа, дурний і т. ін.

Дúма — стан глибокої мислі.

Слово о п. I. 1187 р.: Уже намъ ни мыслию смыслити, чи думою сдумати 20.

Дúма — народній епічний твір, що співається в супроводі кобзи чи бандури.

Дúмка — причиново пов'язані ідеї; арх. мисль.

Думка. „Спало на думку” — пригадалося, поставити. Рос. „пришло на ум”.

Дуна́й — **Дон** — **Дніпро́** — **Дністер**. — Про назви цих річок багато писано, і тепер запанувала така думка. Дуна́й кельтського походження, *Dānuvius*, від пня *dānu* — „вода”; від кельтів слово перейшло до готів, що знали *Dūnavi*, *Dūnaucjos* (а звідси може й форми Дунай—Дунав); від готів перейняли назву слов'яни.

„Дунай” у значенні „вода”, „річка” дуже поширене у всіх слов'ян, пор. в Польщі річку *Dunajec* (в XIII в. — *Dunawec*), оселі: *Dunajec*, *Dunajów*. Те саме бачимо в українській мові: в наших піснях дуже часто згадується про Дунай, як про річку чи воду взагалі. В Галичині, вже підліток, що до школи ще не ходив і про Дунай від „учених” нічого не чув, побачивши по зливі більшу текучу воду, каже: „Який Дунай!”. На Волині, Крем'янецьчина, є село Дунаїв. Часте в нас прізвище Дунаєвський.

Іранське *dānu* — вода лежить і в основі назви річки **Дон**, пор. осетинське *don* — вода, річка, звідси Англія знає кілька Донів-річок.

Не слов'янські назви й **Дніпро**, **Дністер**; їх пень виводять із сарматського *dāna* (наше дън-) річка, що зовсім близьке до *dūna* — того ж значення.

Російський учений А. Соболевський глибоко виводить ці назви з сарматського: *Dāna - Ipr*, *Dāna - Istr*, де *dāna* — річка, *Ipr*, *Istr* — ймення сарматських героїв. Річки ці інші народи по-різному називали. В мові осетинській слово „дон” визначає „вода”, а також „річка”.

„Дуна́й” у „Слові о полку Ігореві” 1187 р. — вода взагалі: „Дивиці поють на дунаї”, „На дунаї Ярославнин голос слышиться”.

Дурень, дурня — нерозумна людина; рос. дурень, дуряк; чес. dur, hlupec; пол. dureń, głupi.

„Буй — юрад, дурень, глупый, дурный”, Лекс. 1627 р. 15.

Лекс. 1596. 34: Юрод — дурень, глупый, блазен. Юродливий, дурный, дурфючий. Юродствую — дурфю, блазную.

Лекс. 1627. 272: Урод — глупый, дурень, блазень.

Дурень, синоніми до нього: „Байстрюк! Дармоїд! Харцизяка! Гольтіпака! Шибеник! Дурень! Ледар! Бовдур! Телепень! Шалалут!” (К. Басенко: „Дітям до 16”, 1964 р. ст. 9).

Дурман, -ну, з перс. дарман, — лік, лікувальний засіб. Дм. 533.

Дурний — дурень, нерозумна людина. В народ. мові означає також божсвільну людину.

Лекс. 1596. 2: Безумен — дурен. Безумствую — дурфю, глупфю.

Лекс. 1627. 311. Юрод — дурень, глупый, блазень. Юродивый — глупый, дурный. Юродствую — дурфю, блазную.

Дусіти — зах. укр. з п. dusić; в Сх. Укр. — душити. Недоляшки душили Україну, Кул. 89. Походить від ст. сл. духъ.

Дух, ст. сл. духъ; звідси зідхати, надхнений і т.п., що асиміляція давно вже переробила на зітхати, натхнений і т.п. Пор. в Крехівському Апостолі 1560-х років: надхнення 494; з надхнення 319. Учит. Єв. 1619 р.: надхненняхъ 5. Але вже в Київській Учит. Євангелії 1637 р. маємо: Богом натхненых голосов послухаймо 64-65. Рильський: „13 весна”, пише етимологічно: Матері зідхнули 50, Зір надхнений 67. Його ж „Пан Тадеуш”: Надхнено 5, Таке чуття в зідханні 15. Ліг зідхаючи 37. Колесник: „Боротьба” („Життя й Революція” 1932 р. кн. 2-3): Зідхнув 10, Полегшено зідхнули 23, Надхнений 21, Надхнених долонь 22, Пад надхненої промови 26, Надхнений натовп 39 і т.п. Літературний правопис вимагає тепер писати надхнений, зідхати.

Духан, -на — маленька крамничка з продажем вина на Кавказі. З араб. дуккан — крамничка перейшло в Закавказзя як „духан”. Дм. 558.

Духі — стара назва для перфумів, а це з д. євр. nefesh — душа. У Пророка Ісаї (З. 20) знаходимо свідчення, що дочки Сіону вживають vatte hannefeš — „доми душі”, цебто скринечки з духами, з перефумами.

Духовенство (іменник збірної форми) — духовний стан; особи в сані священства. На сх. укр. землях також є слово духівництво.

Духонін Н.Н. (1876-1917) — російський протиревольційний генерал. Вбили його солдати 20.XI(3.XII) 1917 р. Від нього пішов вираз: „Відправити в штаб Духоніна” — позбавити життя, вбити.

„Дуфати кому” — зах. укр. з п. dufac. В Сх. У. — надіятися, покладати надію на, арх. уповати. Див. уфати.

Дучка — дірка, вхід до чого: дучка до погребя, слово полтавське та південнокиївське. Слово старе, відоме і в п. мові duczka. Пор. „гра в дучки” на Волині.

Душа, гебр. nefesh, в біблійній мові це часто „життя”. Слово душа (походить від слова дух) по-грецькому означає psyche; по-лат. anima.

Душа — найголовніше в людині (Матвія 16. 26), тому часто це синоніми. Пор. убивця — душоубець. В народній мові слово „душа” й далі часто вживається замість слова „людина”. У Шевч. „подушне” — податок від душі, цебто від особи.

„Душа в пятки сховалась” — я сильно злякався, р. „душа в пятки ушла”, англ. his heart sank into his boots: його серце впало в його черевики.

Душа. „Відпустити душу на покаєння” — простити, дати спокій.

Душити, душú, душиш, душать; зах. укр. дусіти. Див. дусити.

Душоубець, -бця — убивця кого. У людини головне душа, тому вбити людину — це вбити душу.

Душпастир — перекл. нм. Seelenhirt — „пастих душ”.

Дядько, дядько — брат батька чи матері; пор. д. евр. *dod* з тим самим значенням, Лев. 10. 4, 18. 14, а *dodah* — жінка.

Дядько, дячко — назва брата батька чи матері, те саме і в мові російській. Постало з дитячого дя- (рос. дядя), напр. мама, тато. В З.У. панують вуй, стрий.

Лекс. 1627 р. 59: „Дѣд — старец, умалителнѣ же дячко, старчик, а не дѣдко: сице бо нѣции обыкоша діавола именувати”.

Дядько, дядько; в З.У. дзядзьо з п. *dziadzio*, вуй, стрий.

Дядько — широко розросле слово: дяечко, дячків — дядин, дядько, дячюсь, дячюшка й ін. Дядина — жінка дяді. В З.У. дядик, дядько — батько.

В народн. мові „дядьками” також називають старших віком селян. (В Галичині називають їх „вуйками”).

Лекс. 1627. 266: (Дячко) Уец — вуйшко.

„Дядько Сем”, з англ. „Uncle Sam” — Америка.

Дяк — причетник в Церкві, що читає й співає. Гр. *diákos*. Він же часто був учителем у школі, а то й учень — жак.

Лекс. 1627 р. 47: „Грамотник — дѣтоучитель, дяк”.

Дяка, подяка, дякувати — з д. нім. *Dank, danken* перше запозичили від німців чехи, від них поляки, нарешті українці. Лексикон 1627 р. на ст. 6 перекладає ст. сл. *благодареніє* словами „дякованье албо доброе подякованье”. На ст. 7 цей Лексикон дає: *вдячен, подячливый, вдячний, вдячне, дякую*.

Лбы были чинены дякованя за всѣ люди. Катих. 1645 р. 42.

Выхваляемо и дякуемо. Катих. 1645 р. 65.

Лекс. 1627 р. 69: „Зморазуміє - невдячність”.

„Благодару — дякую”, Лекс. 1627 р. 7.

Лекс. 1596. 46: Благодару — дякую. Благодаренье — дякованье. Благодарный — подячливый. Благодарствен — подячливый.

Дякую — переважно в З.У., спасібі — в Сх. У.

„Дякую Тобѣ, Отче”. Лекс. 1627. 91.

Дякуючи часто вживають як рос. „благодаря” (а це з нм. *dank*), літ. через. Слово дякуючи можна вживати в скорочених причинових реченнях лише тоді, коли справді є за що дякувати, напр.: Дякуючи Богові я таки видужав. Але: Дякуючи дитині моя хата згоріла, — це переклад рос. „благодаря”, літ.: через дитину (і в рос. мові в таких випадках не вжив. „благодаря”, бо нема за що дякувати).

Дятел — одуд; рос. дятель, удод; англ. *woodpecker*.

Слово о п. І. 1187: Дятлове тектомь путь къ рѣцѣ кажуть.

Дьоготь, дьогтю, дигтяр, дигтяній. Давне — дѣготь або дѣготь. Полтав. акти 1667 р.: догот 105, полная мазница догтю 105.